

THEOLOGICAL SEMINARY
JAN 18 1920

VERHANDELINGEN

RAKENDE DEN

Natuurlijken en Geopenbaarden Godsdienst,

UITGEGEVEN DOOR

TEYLER'S

GODGELEERD GENOOTSCHAP.

Nieuwe Serie.

VIJFTIENDE DEEL.

HAARLEM.

DE ERVEN F. BOHN.

1895.

PROGRAMMA

VAN

Teyler's Godgeleerd Genootschap

TE

HAARLEM,

voor het jaar 1894.

Directeuren van TEYLER'S STICHTING en de Leden van TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP hebben in hunne vergadering van 20 October 1893 uitspraak gedaan over vier verhandelingen, hun ter beantwoording van twee in 1891 en 1892 uitgeschreven prijsvragen toegezonden.

Twee antwoorden, in het Nederlandsch geschreven, werden uitgelokt door de vraag naar

„Eene geschiedenis der Rijnsburgers of Collegianten.”

Het eerste onder de zinspreuk: *Omnia jam fiunt fiere quae posse negabam*, is blijkbaar van eene weinig geoefende hand. Wel heeft de schrijver heel wat boeken geraadpleegd, een paar handschriften gebruikt en eenige plaatselijke inlichtingen

ten nutte van zijnen arbeid aangewend, maar de bouwstoffen, die hem bij dit uitgebreid onderwerp moesten dienen, zijn volstrekt niet alle door hem bijeengebracht. Daarenboven is het door hem verzamelde zonder eenige critiek, zonder de minste indeeling, ja zonder merkbare orde, als eene onverwerkte massa ten beste gegeven. Ook de stijl laat veel te wenschen over. Nu eens is hij zonderling hoogdravend en beeldrijk, dan weer buitengemeen plat en alledaagsch. Om kort te gaan, noch naar inhoud, noch naar vorm kon zijn antwoord voor bekroning in aanmerking komen. Het eenige, wat lof verdient, is de ijver door hem aan den dag gelegd.

Geheel anders moet geoordeeld worden over het tweede antwoord, dat tot motto draagt: *Het geloof kent geen dwang*. Aan deze verhandeling viel terstond te bemerken, dat de schrijver dergelijken arbeid meer had verricht, dat hij de gedrukte en geschreven bronnen voor de geschiedenis der Rijnsburgers zoo goed als alle kende, en dat hij de daaruit geputte gegevens tot een ordelijk geheel had weten te verwerken. Wel schijnt het voor de logische opeenvolging der deelen wenschelijk, dat hoofdstuk IV en V worden omgezet, maar dit zal de schrijver zelf waarschijnlijk wel reeds hebben ingezien. Wat echter in dit overigens zeer verdienstelijk antwoord gemist wordt, is de zielkundige verklaring van verschillende feiten. Onwillekeurig blijft de lezer vragen, hoe de Rijnsburgers met al hunne vrijzinnigheid zoozeer konden hechten aan den dompeldoop, met al hunne vrijgevigheid in zulk een onderlingen twist zijn vervallen, ondanks het voorbijgaande hunner verschijning toch nog zoolang hebben voortbestaan enz. Een ander gebrek der verhandeling ligt in den vorm. Alles toch wordt met de meest gewone woorden gezegd, zonder het minste streven naar letterkundige schoonheid. Voorts zou men, afgezien van enkele onnauwkeurigheden, kunnen wenschen, dat de schrijver de actueele vraag naar de levensvatbaarheid van

vereenigingen, als de Collegianten bedoelden, dieper had opgevat. Maar deze en dergelijke aanmerkingen nemen niet weg, dat het oordeel over deze verhandeling zeer gunstig mocht luiden, en dat zij dan ook met algemeene stemmen de bekroning met den gouden eerepenning werd waardig gekeurd.

Bij de opening van het naambriefje bleek de schrijver van deze verhandeling te zijn de Heer

J. C. VAN SLEE, predikant te Deventer.

Op de vraag:

„Welke resultaten hebben de onderzoekingen der laatste jaren over de Johanneïsche Apocalypse opgeleverd ten aanzien van hare samenstelling en den tijd van haar ontstaan?”

waren insgelijks twee antwoorden ingekomen, een in 't Nederlandsch met de spreuk: *Nec temere nec timide*, en een in 't Duitsch met het motto: *Wir blicken auf eine kurze u. s. w.*

Het eerstgenoemde had op de meerderheid der beoordeelaars een zeer gunstigen indruk gemaakt; een hunner stemde niet onvoorwaardelijk daarmede in; volgens hem had de schrijver de vraag niet eigenlijk beantwoord, al had hij ook bewezen op dit gebied geenszins een vreemdeling te zijn. Allen erkenden zij, dat het stuk groote verdiensten bezat, en zelfs in volledige behandeling der literatuur over het onderwerp boven het andere, Duitsche, antwoord uitmuntte. Op stijl en vorm viel echter nog al aan te merken, vooral ook op de al te groote uitvoerigheid zelfs van zulke aanhalingen, welke de schrijver niet altijd voldoende verwerkt heeft. De eindbeslissing was, dat eene loffelijke vermelding van deze verhandeling alléén

niet voldoende zou zijn, zoodat men besloot aan den auteur den zilveren eerepenning aan te bieden, indien hij verlof wilde geven om zijn verzegeld naambriefje te openen. — Dit verlof is ontvangen van den Heer

Dr. M. A. N. ROVERS te Utrecht.

Gunstiger nog was het oordeel over de Duitsche verhandeling. De geleerde schrijver van dit stuk had bewezen, dat hij zijn onderwerp voldoende meester was. Het overzicht van de literatuur, dat hij gegeven heeft, is nagenoeg volledig, en zijne critiek er van kenmerkt zich door de vereeniging van scherpte, juistheid en onpartijdigheid met voorzichtigheid. Zijn stijl is helder, de gedachtengang geleidelijk, zoodat zijn geschrift zelfs door hen, die niet ten volle op de hoogte van het vraagstuk staan, goed te lezen en gemakkelijk te volgen is. Ofschoon ook door deze verhandeling de gestreng wetenschappelijke zekerheid omtrent den oorsprong der onderscheidene bestanddeelen van de Apocalypse nog niet bereikt zij, — wat ook niet geëischt kon worden, — toch werd met algemeene stemmen aan den schrijver de uitgeloopte eereprijs toegekend. Aangezien sedert de inzending van zijne verhandeling een nieuw werk van Prof. Völter over de Apocalypse verschenen is, meende men den wensch te moeten uitspreken, dat de schrijver vóór de uitgave van zijn geschrift daarop zijne aandacht zal vestigen om er dat gebruik van te maken, hetwelk hem gewenscht voorkomt. Het verzegeld biljet werd geopend en bleek den naam te bevatten van

CHR. RAUCH, prot. Pfarrer
in Dannstadt in der Rheinpfalz.

De vraag, reeds ten vorigen jare uitgeschreven en waarop de antwoorden vóór 1 Januari 1895 worden ingewacht, heeft tot onderwerp:

„Eene geschiedenis der Nederlandsche
bijbeloverzetting tot op de uitgaaf
der vertaling naar Luther in 1523.”

De prijs voor het best en voldoende gekeurd antwoord op deze vraag bestaat in een gouden eerepenning, op den stempel des Genootschaps geslagen, ter innerlijke waarde van vierhonderd gulden.

De verhandelingen moeten in het Nederlandsch, Latijn, Fransch, Engelsch of Hoogduitsch, met eene *Latijnsche* letter, vooral goed en leesbaar geschreven zijn. Ook moeten zij op den bepaalden tijd *in haar geheel* worden ingezonden, en geene antwoorden, waaraan eenig gedeelte bij de levering ontbreekt, zullen tot het dingen naar den gemelden eereprijs worden toegelaten. Alle ingezonden stukken blijven het eigendom des Genootschaps, dat de bekroonde, met of zonder vertaling, in zijne werken opneemt, zonder dat de schrijvers, anders dan met toestemming der Stichting, die mogen uitgeven. Ook behoudt het Genootschap aan zich het recht om van de niet bekroonde stukken zoodanig gebruik te maken als het raadzaam zal oordeelen, hetzij zonder of met vermelding van den naam des schrijvers; in het laatste geval echter niet zonder zijne toestemming. Ook worden geene afschriften van de niet-bekroonde stukken aan de schrijvers verleend dan ten hunnen koste. De in te zenden antwoorden moeten, zonder naam en alleen met eene spreuk onderteekend, vergezeld van een verzegeld briefje, dezelfde spreuk ten opschrift voerende en van binnen des schrijvers naam en woonplaats behelzende, gezonden worden aan het Fundatiehuis van wijlen den Heer P. TEYLER VAN DER HULST te Haarlem.

Digitized by the Internet Archive
in 2019 with funding from
Princeton Theological Seminary Library

DE RIJNSBURGER COLLEGIANTEN.

DE
RIJNSBURGER COLLEGIANTEN.

Geschiedkundig onderzoek

DOOR

J. C. VAN SLEE.

Bekroond door Teyler's Godgeleerd Genootschap.

HAARLEM.
DE ERVEN F. BOHN.

1895.

AAN

DE NAGEDACHTENIS

MIJNER HOOGGESCHATTE LEERMEESTERS

WILLEM MOLL

EN

JAKOB GIJSBERT DE HOOP SCHEFFER.

De Schrijver.

INHOUDSOPGAVE.

INLEIDING.

(Bl. 1—12.)

De kerk als alleenzaligmakende heilsinrichting (bl. 1—4). Pogingen, zoo binnen als buiten hare grenzen, om het godsrijk op andere wijze te verwezenlijken (bl. 4—7). Vrijere Protestantsche kringen sinds het laatst der vorige eeuw (bl. 7—9). De Rijnsburgsche vergadering, de Vrije Gemeente der 17de en 18de eeuw (bl. 9, 10). Bronnen voor hare geschiedenis (bl. 10—12).

HOOFDSTUK I.

Het ontstaan der Rijnsburger beweging.

(Bl. 13—56.)

De gevolgen der Dordtsche Synode van 1618 en 1619 (bl. 13—16). Christiaan Sopingius als predikant van Warmond ontzet (bl. 16—18). Gijsbert van der Kodde schaft raad (bl. 18, 19). Zijn afkomst en geslacht (bl. 19—29). Zijn voorstel om in de godsdienstige stichting der Remonstrantschgezinde gemeenteleden te voorzien (bl. 29, 30). De exercitia of collegia prophetica (bl. 30—34). Tijd en plaats van aanvang der eerste samenkomsten (bl. 34—37). Het optreden der gebroeders van der Kodde tegenover de heimelijk terugkeerende predikanten, Hendrik van Holten, Wouter Cornelisz., Paschier de Fijne en Batelier (bl. 37—48). Vergeefsche pogingen om eene breuk te voorkomen (bl. 48—52). De zaak der Remonstranten niet aanmerkelijk door de scheuring benadeeld (bl. 52—56).

HOOFDSTUK II.

Eerste vrienden en voorstanders.

(Bl. 57—78.)

Wat hoofdzaak was in het optreden der van der Kodde's (bl. 57—62). Johannes Geesteranus (bl. 62—66). Dirk Rafaëlsz. Camphuysen (bl. 66—72). Herman Montanus (bl. 72—78).

HOOFDSTUK III.

De Collegianten in verschillende plaatsen des lands en hunne colleges.

(Bl. 79—237).

Oorzaken der betrekkelijke schaarschte van berichten (bl. 79—81). De godsdienstige strooming hier te lande in de 17de eeuw (bl. 81—86). Het college te *Rijnsburg* (bl. 86—95). — Het college te *Rotterdam*. Jan Dionysz. Verburg (bl. 95—98). Joan Hartigveldt (bl. 98—102). Onlusten bij de Remontstranten, Vlaamsche en Waterlandsche Doopsgezinden naar aanleiding van de Rijnsburgsche beginselen (bl. 102—115). Mislukte vredehandel tusschen Remonstranten en Waterlandsche Doopsgezinden en daaruit voortvloeiende schrifturen (bl. 115—121). Voorstanders van het College, Joachim Oudaen, Joannes Bredenburg (bl. 121—128). Invloed der Bredenburgertwisten op het college (bl. 128—130). Latere voorstanders en ondergang (bl. 130—135). — Het college te *Amsterdam*. Oprichters, Daniël de Breen (bl. 135—138), Adam Boreel (bl. 138—140), Galenus Abrahamsz. (bl. 140—144). Oneenigheden bij de Vlaamsche Doopsgezinden over het voortdringen van de Rijnsburgsche beginselen en pamfletten te dier zake verschenen (bl. 141—157). Afscheiding van Samuel Apostool en de zijnen (bl. 157—160). Vestiging van het college in het huis de Oranje-appel en stichting van het Weeshuis (bl. 160—165). Invloed der Bredenburger twisten (bl. 165—172). Avondmaalsviering bij de Amsterdamse Collegianten (bl. 172—175). Latere voorstanders (bl. 175—177). — Het college te *Leiden*. Laurens Klinkhamer (bl. 177—181). Invloed in Doopsgezinde kringen. (bl. 181—184). — Het college te *Haarlem* Koenraad van Diepenbroek en zijn verzoenend optreden in de Bredenburgsche twisten (bl. 184—187). — Het college te *Hoorn*. Moeilijkheden met den magistraat (bl. 188—191). Klaas Stapel en andere voorstanders (bl. 191—194). — Het college te *Krommenie*. Paulus Jansz. (bl. 194—196). — Het college te *Wormerveer*. Twisten daarover bij de Waterlandsche Doopsgezinden (bl. 196—198). Jan Schenk en andere vrienden (bl. 198—200). — Het college te *Zaandam* en in verdere *Zaansche dorpen* (bl. 200—202). — Het college te *Alkmaar*, *Enkhuizen* en elders (bl. 202—205). Het college te *Leeuwarden*. Invloed op de Waterlandsche Doopsgezinden. Dompelbak. Moeilijkheden met den magistraat (bl. 205—210). — Het college te *Harlingen*. Verdenking van Socinianisme (bl. 210—212). Reglement voor het college (bl. 212—214). — Het college te *Grouw*. Jan Claesen Backer. Moeilijkheden met de overheid (bl. 214—219). — Het college te *Knijpe*, *Oldenboorn* en verdere plaatsen in Friesland (bl. 219—221). — Het college te *Groningen*. Christoffel Wensing en zijne medestanders (bl. 221—226). Verdenking van Socinianisme en moeilijkheden met den magistraat (bl. 226—229). Gemeentelijke organisatie (bl. 229—231). Oneenigheden tusschen Eppo Botterman en Jacob Rijsdijk ter zake van de Rijnsburgsche beginselen (bl. 231—236).

HOOFDSTUK IV.

De Bredenburgsche twisten.

(Bl. 238—266).

Spinoza en de Rijnsburgers (bl. 238—239). Jan Bredenburg en zijn strijd met Frans Kuyper (bl. 239—243). Abraham Lemmerman en zijne censuur (bl. 243—247). Strijdschriften voor en tegen Bredenburg (bl. 247—257). Scheuring in den boezem der Rijnsburgsche Vergadering (bl. 257—262). Hereeniging na den dood van de hoofden van beide partijen (bl. 262—266).

HOOFDSTUK V.

Het grondbeginsel der Rijnsburgsche Vergadering.

(Bl. 267—287).

De opvatting van den staat der algemeene Christelijke Kerk, grondbeginsel (bl. 267—269). Geen nieuw kerkgenootschap (bl. 269—273). Vrijheid van spreken voor allen (bl. 273—280). Onderlinge verdraagzaamheid (bl. 280—287).

HOOFDSTUK VI.

De inrichting en de gebruiken der Groote Vergadering te Rijnsburg en de wijze waarop de colleges gehouden werden.

(Bl. 288—312).

De twee jaarlijksche samenkomsten te Rijnsburg en het verblijf aldaar (bl. 288—294). De avondmaalsviering en de verdere godsdienstoefeningen (bl. 294—300). De dompel-doop en zijne beteekenis (bl. 300—308). Hoe de colleges werden gehouden (bl. 308—312).

HOOFDSTUK VII.

De zorg voor armen en weezen bij de Collegianten.

(Bl. 313—333).

Brede grondslag hunner liefdadigheid (bl. 313—319). Klaas Stapel's Hofje, Rozenhofje, de Koker's Hofje, Hofje: Uit liefde en voorzorg (bl. 319—321). Het Weeshuis de Oranje-appel en zijne lotgevallen (bl. 321—333).

HOOFDSTUK VIII.

De beteekenis der Collegianten voor de beoefening van bijbelkennis en godgeleerdheid, predikkunde en kerkelijk gezag.

(Bl. 333—370).

Niet onbeduidende bijbelkennis het gemeengoed der Collegianten (bl. 333—341). Deugdelijke predikers, Laurens Klinkhamer, Galenus Abrahamsz., Koenraad van Diepenbroek, Jacob van Rooijestein en andere (bl. 341—352). Beteekenis van Jan Wagenaar voor de homiletiek (bl. 352—357). Hoe en wat de Collegianten zongen (bl. 357—360). Camphuysen, Oudaen, Reinier Rooleeuw en Klaas Stapel en hunne verdiensten voor het godsdienstig gezang (bl. 360—370).

HOOFDSTUK IX.

De betrekking der Collegianten tot andere godsdienstige genootschappen en gezindten.

(Bl. 371—411).

Van waar de Rijnsburgers hunne godsdienstige beginselen hebben ontleend (bl. 371—376). Herkomst van hun dompeldoop (bl. 376—378). Invloed op Baptisten (bl. 378—381). Betrekking tot de Socinianen (bl. 381—386), tot de Kwakers (bl. 386—392), tot de Remonstranten (bl. 392—396), tot de Doopsgezinden (bl. 396—404), tot Hervormden, Lutherschen en Roomsche-Katholieken (bl. 404—408), tot de mystiek-piëtistische richting van Petrus Poiret (bl. 408—411).

HOOFDSTUK X.

Het einde der Rijnsburgsche Vergadering en hare plaats in de geschiedenis van het godsdienstig leven in ons vaderland.

(Bl. 412—425).

Laatste lotgevallen (bl. 412—415). Wat er van de gebouwen en eigendommen werd (bl. 415, 416). De verhouding der Rijnsburgers tot het Protestantisme van hunnen tijd (bl. 416—421). De Collegianten en de vrijere religieuze stroomingen van onze dagen (bl. 421—425). —

BIJLAGEN.

(Bl. 427—442).

- I. Brief van Johannes Evertsz. Geesteranus van 29 Juni 1620 uit Leeuwarden verzonden aan Jan Jacobsz. Van der Kodde den Oude (bl. 427—436).
- II. Lijst van personen die na voorafgaande belijdenis van hun Christelijk geloof te Rijsburg gedoopt zijn tot leden der Algemeene Christenheid (bl. 437—442).

REGISTER VAN PERSOONSNAMEN.

(Blz. 443—455).

Afbeeldingen van het Groote Huis te Rijsburg met den Dompeldoop, van de Doopsbediening aldaar en het zoogenaamde Bergje, van de Avondmaalsviering te Rijsburg, en van de Collegezaal te Amsterdam.

CORRIGENDA.

- Blz. 25 r. 8 v. o. Rudolf Agricola, lees: Carolus A.
» 29 » 4 » Jacobus Agricola, lees: Carolus A.
» 32 » 3 » cta, lees: acta.
» 32 » 1 » —, lees: ²).
» 127 » 2 » zoon, lees: neef.
» 160 » 7 v. b. Abrahams., lees: Abrahamsz.
» 259 » 4 » Limborch, lees: Limborg.
» 262 » 18 » Cornelis van Diepenbroek, lees: Koenraad v. D.
» 289 » 11 v. o. Michiel van Gesseler, lees: M. van Gessen.
» 300 » 7 » Jan van Eems, lees: Jacob v. E.
» 318 » 15 » Huizenga, lees: Huisinga.
» 320 » 12 » Jacob Verwer, lees: J. Verveer.
» 357 » 6 v. b. F. A. Clarisse, lees: T. A. Clarisse.
» 414 » 15 v. o. Jacob Vermeer, lees: J. Verveer.
-

INLEIDING.

Het is der christenheid van zeer vroege tijden af lief geweest de kerk niet dan met de grootste reverentie te begroeten. In vromen wedijver ontstoken, verkondigden de oude kerkvaders om strijd haar lof. Zelfs de vrijzinnige Origenes aarzelde niet te verklaren dat buiten haar geen heil was te vinden ¹). Zij toch is de heilige moeder, de bruid van Christus, de stad Gods, het lichaam des Heeren, de onsterfelijke tempel, het koninkrijk Gods, de hemel zelf. Zoo spraken, om anderen niet te noemen, Clemens Alexandrinus en Tertullianus, Irenaeus en Lactantius, Cyprianus en Chrysostomus.

Waar de kerk is daar is Gods geest en waar Gods geest is daar is de kerk en alle genade, zegt de een ²). Door haar vruchtbaarheid worden wij geboren, door haar melk gevoed, door haar geest bezielde, schrijft een ander en voegt er onmiddellijk aan toe: zij bewaart ons voor God en wijst de kinderen, die zij heeft voortgebracht, toe aan zijn koninkrijk; maar wie de kerk van Christus verlaat, verwerft den prijs van Christus niet; hij is een vreemdeling, een onreine, een vijand; hij

---

¹) Orig. Hom. III in Jos. Op. II. p. 404.

²) Iren. adv. haer. III, 24.

kan God niet tot vader hebben, die de kerk niet tot moeder heeft ¹⁾).

Er spreekt zich in deze voorstelling van eene alleenzaligmakende kerk een schoone en ernstige waarheid uit, zoolang daarbij uitsluitend de gedachte op den voorgrond staat aan de ware *civitas dei*, het ideale koninkrijk Gods. De *ecclesia invisibilis*, die de eenheid van God en mensch, in Christus verwerkelijkt, representeert, mag zonder aanmatiging het recht op dit praedicaat voor zich laten gelden.

Maar van het oogenblik af dat de zichtbare kerk op aarde, vergetende dat zij nooit meer dan een afschaduwning van het Godsrijk kon zijn, met de pretensie optrad van dit in meerdere of mindere mate in tastbare vormen te belichamen, ontving het „*nulla salus extra ecclesiam*” zekere beruchtheid.

Het is bekend hoe de kerk, ook haars ondanks en door de omstandigheden gedwongen, daartoe gekomen is.

De gnostiek, die in haar stelsels het vraagstuk van de verhouding tusschen God en de stof meer op fantastische wijze dan langs zuiver speculatieven weg trachtte op te lossen, bedreigde den zin voor praktische vroomheid met geenszins denkbeeldige gevaren. De nadruk toch, op het weten gelegd, opende de deur voor allerlei twisten die de eenheid der christengeloovigen verstoorden, en noopte de kerk tot de formuleering harer belijdenis. Vast te houden aan het geloof en aan de gezonde leer werd het wachtwoord, dat zij tegenover de heterodoxen liet hooren, en tegelijk was zij er op bedacht de handhaving der christelijke waarheid en de zorg voor de zuiverheid der leer toe te vertrouwen aan een vast en geregeld bestuur, dat zijn gezag ontleende aan de betrekking waarin het stond tot de eerste verkondigers van het evangelie, de apostelen des Heeren.

---

¹⁾ Cyprian. de unit. eccl. 5, 6.

Op dien weg van centralisatie voortgaande, poseerde de kerk in toenemende mate als de moeder, die haar wet aan hare kinderen voorschrijft en hen leert en gebiedt wat zij ter zaligheid te gelooven en te doen hebben; die geen twijfel aan haar uitspraken duldt, geen tegenspraak gedooft, maar onvoorwaardelijke gehoorzaamheid vordert. Strak hield zij de teugels van het bestuur als eene die alleen wist wat den kinderen voegde; de ongehoorzamen bestraffend, de boetvaardigen vergevend, de hardnekkigen van hare gemeenschap afsnijpend, deed met woord en daad verstaan dat buiten haar geen heil te vinden was.

Het was niet alleen de kerk van Rome, die, om met den Syllabus van Pius IX te spreken, beweerde „de ware en volmaakte maatschappij”, het door Jezus gewilde godsrijk te zijn, en de meening veroordeelde dat de zaligheid ook elders te vinden zou wezen ¹⁾. Ook aan het Protestantsche kerkbegrip bleef deze pretensie niet ten eenemale vreemd. Wel onderschreef de hervorming de gevolgtrekkingen niet, waartoe het streven naar centralisatie de Katholieke kerk van zelf had geleid, maar zij verzuimde niettemin, schoon met Rome brekende, de kerk van haar bovennatuurlijk kleed te ontdoen. Al waren de voorstellingen omtrent de kerk onder de Protestanten dikwerf verward en onbepaald, al haspelden zij de zichtbare en onzichtbare kerk menigmaal door elkander, zij bleef toch eene goddelijke instelling, wier eenheid, heiligheid en algemeenheid werd geleerd, wier gezag moest worden geëerbiedigd en die, in het bezit van de sleutelen des hemelrijks, bevoegd was tot binden en ontbinden. Nog altijd gold zij als de uitdeelster der toekomstige zaligheid, de arke des behouds, het lichaam des Heeren. Mocht de een ook al gewagen van „een kerk, die op aarde vele genootschappen had,

---

¹⁾ Syllab. Th. 9 en 16.

zoodat zelfs de kerken onder den Paus daarvan niet werden uitgesloten" ¹⁾, een ander veroordeelde de meening dat tot de ware kerk, behalve Lutherschen, ook Griekschen en Roomschen en Calvinisten zouden behooren ²⁾. En in menigen Protestantschen kring bleef en blijft nog heden ten dage de zuurdeesem van Rome doorwerken en geldt de zichtbare kerk als een goddelijk instituut, een uit den hemel neergedaalde heilsinrichting.

Het heeft evenwel nooit geheel ontbroken aan de zulken, die gevoelden dat de kerk aan het godsrijk schade deed, waar en zoo lang zij met de pretensie optrad daarvan de zichtbare verwezenlijking te zijn. Dat er alleen langs den door haar voorgeschreven weg, binnen de door haar afgebakende grenzen en onder de hoede van hare leiding van vroomheid sprake kon zijn, vond wel nimmer onverdeelde instemming. Wat zij als leer der zaligheid proclameerde lokte ten allen tijde bedenking en bestrijding uit en menig ernstig protest tegenover den wereldzin, waaraan zij de hand reikte, bleef niet achterwege. Haar veelvuldige gebreken, haar ergerlijke tekortkomingen, haar onheilige politiek en het kwalijk te loochenen feit dat, hoe meer men naderde tot de geestelijken, hoe verder men af was van den geest, gaven rijkelijk voedsel aan allerlei twijfel omtrent de voortreffelijkheid van deze ark des behouds.

Voor hen, wien het bewustzijn omtrent dien feitelijken toestand der kerk te machtig werd om lijdelijk te blijven toezien en rustig stil te zitten, stond tweëerlei weg open.

Waar de overtuiging diepe wortels had geslagen dat de kerk niet was wat zij behoorde te zijn en aan hare heilige

---

¹⁾ Alzoo in het verzoek der Evang. vorsten om een vrij concilie in 1531.

²⁾ In den Consensus repetitus verae fidei Lutheranae van 1656 van de hand van Calovius.

roeping in geenen deele beantwoordde, deed zich als van zelf de drang gevoelen om de hand aan het hervormingswerk te slaan. Haar òf in beperkter kring òf in hoofd en leden te reinigen van de vlekken die haar aankleefden, en daardoor de beletselen voor het leven der ware vroomheid weg te nemen, werd een door velen ingeslagen weg. Het geloof dat de kerk, hoe weinig zij het ook in werkelijkheid was, een heilige moeder kon zijn en behoorde te wezen, bleef daarbij onaangevochten. Aan haar goddelijk instituut werd geen twijfel gevoed. En wel beschouwd zijn alle kettersche bewegingen in zekeren zin als zulke hervormingspogingen aan te merken. Inzonderheid waar zij de meerdere heiliging des levens op het oog hadden. Wat de Montanisten beoogden was eene hervorming, wat de Waldenzen, den eisch van een apostolisch leven stellende, bedoelden was niets anders. Iedere nieuwe kloosterorde, die na de 10^e eeuw in het Westen het aanzijn ontving en in hare statuten en regelen den weg ter zaligheid weer in meerdere mate dan haar onmiddellijke voorgangster verscherpte, was een poging in die richting, voor een bepaalden kring in het werk gesteld. Wicleff en Husz, Gerrit de Groot en Savonarola, om de tallooze kleinere bewegingen van reformatorischen aard met stilzwijgen voorbij te gaan, traden met geen andere intentie op, dan om de zwaar bezoedelde kerk te reinigen en haar beter te doen beantwoorden aan de haar van God gegeven heilsinrichting om de heilige moeder te wezen, de huisbezorgster des goddelijken woords, geroepen om de zielen naar haar eeuwig vaderland te leiden, en de poort des hemels. Ook Luther heeft geen ander doel gehad dan om de kerk binnen haar eigen grenzen te hervormen, toen hij den strijd tegen hare gebreken aanbond.

En als deze door Rome uitgestooten ketters, om 't even of zij Montanus of Arius, Donatus of Nestorius, Luther of Zwingli heeten, straks hunne nieuwe kerken stichten, zij

doen het in de overtuiging daarin beter dan Rome het ware lichaam van Christus te vertegenwoordigen en den geloovigen grooter waarborg te schenken omtrent het heil hunner zielen. En onbestemder of duidelijker, met meer of minder beslistheid gluurt ook daar de overtuiging om den hoek, dat aan haar meer dan aan eenige zusterkerk de sleutelen des hemelrijks zijn toevertrouwd. Van het „nulla salus extra ecclesiam” heeft geen enkele belijdeniskerk zich volkomen los kunnen maken.

Maar er was nog een tweede weg, dien zij, die zich niet rustig wilden neerleggen bij den feitelijk gebrekkigen toestand der kerk, konden inslaan en ook werkelijk hebben ingeslagen.

Men kon heengaan en het godsdienstig leven en der zielen heil behartigen buiten alle kerkelijk verband om. Men staat daarbij in de overtuiging, dat het niet alleen een hope-looze zaak is het godsrijk te willen realiseeren en in een kerk met bepaalde leervormen en vastgestelde gebruiken te belichamen, maar ook dat de echte vroomheid, aan zulk een leiband gebonden, noodwendig schade moet lijden. Men ziet daarbij in dat elke leerheiligheid aan de levensheiliging afbreuk doet, dat elke voorgeschreven belijdenis de bron wordt van eindelooze twisten, die de eendracht, verdraagzaamheid en broederliefde vermoorden en den mensch niet toelaten om zich zelf te zijn, waar het de hoogste aangelegenheden des levens geldt. Men voelt dat iedere kerk, die er zich niet mede vergenoegt een vrije kweekplaats van vrije vroomheid te willen zijn, zij het ook onbewust gedrukt wordt door een vicieusen waan en op zijn minst belemmerend werkt; men keert haar dan ook den rug toe. Maar niet om een nieuwe kerk in het leven te roepen en het aantal der secten te vermeederen. Het ontbreekt daar zeer stellig niet aan geloof in de idealen van het godsrijk. Het vertrouwen daarop is er veeleer zeer innig, krachtig en diep. Maar het ontbreekt daar aan het geloof

dat kerken sticht. En iedere belijdeniskerk latende voor 't geen zij is, gaat men daar uit om op eigen wieken te drijven en een vrijen kring te vormen, die zich niet inbeeldt het godsrijk te zijn, maar toch overtuigd is beter dan eenige andere, die niet op die vrije leest is geschoeid, de zaak der ware vroomheid en van der menschen heil te zullen dienen.

Zoo sloegen de volgelingen van Petrus Waldus hun eigen weg in, waar zij twee aan twee, naar het voorbeeld der apostelen, als leekenpredikers, — en daardoor reeds zich plaatsende buiten eene kerk, die het recht der prediking uitsluitend voor haar priesters vindiceerde, — optraden, om alomme op te wekken tot een vroom en christelijk leven. Zoo ijverden Begharden, Lollharden en Flagellanten, deels zonder machtiging der hierarchie, deels in openbaar verzet tegen haar, voor eigen en anderer zaligheid. Zoo arbeidden ook de Broeders des gemeenen levens, door de kerkelijken van hun tijd „religieusen zonder religie” gescholden, op eigen terrein aan de bevordering van practische vroomheid en reine devotie.

Maar zoo ontbrak het ook op Protestantsch gebied niet aan dezulken, die buiten alle kerkelijk verband om zich opmaakten voor de zaak van het vrije koninkrijk Gods.

Op vaderlandschen bodem mag daarvoor het Christo Sacrum pleiten, door Johan Hendrik Onderdewijngaart Canzius in 1797 te Delft opgericht „als een gemeenschap, die „het te doen was om hare leden als deelgenoten van het „zelfde geluk, hun in het evangelie voorgesteld, te ver„eenigen, de ware godsvereering te bevorderen en zuivere „evangelische deugden en plichten te leeren”, maar dat als „geen bijzondere gezindte onder de christenen” aangemerkt wilde worden ¹⁾. Ook de Zwijndrechtsche en Mijdrechtsche

---

¹⁾ Zie over Canzius en het Christo Sacrum, Kal. v. Prot. in Ned. 1862, bl. 195 vv.

broeders uit het tweede vierdedeel dezer eeuw plaatsten zich buiten het kerkverband om 't geen naar hunne opvatting waarachtige vroomheid moest heeten te bevorderen ¹⁾).

Maar inzonderheid heeft dit streven zich in onze dagen doen gelden, sinds de invoering van Art. 23 van de Grondwet der Hervormde kerk in Nederland een krachtigen dam opwierp tegen de vrije ontwikkeling van het godsdienstige leven binnen hare eigene grenzen. De heerschappij, waartoe het confessionalisme in schier alle groote en ontelbare kleinere gemeenten van ons vaderland geraakte, sloot de deur voor vele ernstig denkende jonge menschen en sneed aan duizenden de gelegenheid af om bevrediging te ontvangen voor hunne godsdienstige behoeften. De Nederlandsche Protestantenvbond verrees als een palladium der vrijheid, wel niet om uitsluitend buiten den kerkelijken kring ware vroomheid aan te kweeken, maar toch met volkomen terzijdezetting van elk kerkbegrip van confessioneelen aard, en vele harer afdeelingen namen de zorg voor godsdienstprediking en godsdienstonderwijs met ijver ter hand, zonder nochtans eenig kerkelijk verband in het leven te roepen. Maar vollediger dan in eenig ander verschijnsel vond dit verlangen naar aankweeking, versterking en ontwikkeling van het zedelijk godsdienstig leven uitdrukking in de stichting der Vrije gemeente te Amsterdam. Anticonfessioneel, antiformalistisch en anticlericaal, en daarom vreemd aan al datgene wat de kerk tot kerk maakt in bovennatuurlijken zin, wil zij vrijheid en vroomheid beide tot haar volle recht laten komen, het persoonlijk gemoedsleven met God versterken en den dorst naar het hoogere lesschen. Zich hiervan wel bewust dat wij hier op aarde slechts voorloopige toestanden hebben, „wil zij geen kerk noch kerk-

---

¹⁾ Zie de Zwijndrechtsche Nieuwlichters (1816—1832) volgens de gedenkschriften van Maria Leer door D. N. Anagrapheus, Amsterd. 1892 en Prof. Quack in de Gids voor 1892 en 1893.

genootschap zijn , maar een vrije kring , die in den loop des tijds zal vervormen , vervloeien en zich veilig mag ontbinden als hij zijn tijd heeft uitgediend”, die niettemin haar recht van bestaan vindt in de onvergankelijke behoefte aan geloofsversterking. Geboren uit den drang der godsdienstige behoefte en zich er van bewust dat geenerlei kerkvorm de belichaming zijn kan van het eeuwig goed , nam zij alzoo positie tegenover iederen kring waarin deze pretensie nog leeft , en traden hare leden mitsdien uit het kerkelijk verband.

Het is echter de Vrije gemeente van het laatst der 19de eeuw niet , die het eerst dezen tweeden weg is ingeslagen en , de kerk met hare bovennatuurlijke pretensies latende voor hetgeen zij is , het eerst buiten alle betrekking met haar en zonder enig kerkelijk verband de bevordering van het godsdienstige leven heeft ter hand genomen. Reeds meer dan twee en een halve eeuw vroeger was een godsdienstige vereeniging in dien geest en van verwante beginselen uitgaande , op onzen vaderlandschen bodem werkzaam.

In den meest kritieken tijd , dien het kerkelijk-godsdienstig leven in Nederland heeft gekend , in dagen van heftigen strijd en kommervolle twisten , van harde veroordeeling en wreede verbanning , van bitteren partijhaat en droevige onverdraagzaamheid , ontstond een beweging op godsdienstig gebied die in menig opzicht groote overeenkomst vertoont met het streven der Vrije gemeente van den tegenwoordigen tijd. In dagen waarin de heerschappij van het kerkelijk rechtzinnig credo grooter was dan ooit en de Protestantsche scholastiek de schare als levensbrood werd voorgezet , was zij een der weinige lichtpunten. Toen ontwaakte in het brein van eenige kloeke en vrome mannen een denkbeeld , te idealistisch van aard om in uitgebreiden kring ingang te vinden in zulke tijden , waarin de groote menigte een tastbaar houvast , haar door de kerk in een bindende geloofsbelijdenis geboden , niet missen kon ;

maar een denkbeeld, dat toch niets minder beoogde dan de toepassing op het gebied des godsdienstigen levens van de groote beginselen van vrijheid, gelijkheid en broederschap, en dat bijval vond bij een aantal verlichte, ontwikkelde en vooral godvruchtige mannen en vrouwen. Uit den drang der omstandigheden geboren en daardoor tevens ontwikkeld en tot rijpheid gebracht, werd deze gedachte de grondslag van een godsdienstige vereeniging, wier leden door hunne tegenstanders als Kwakers en Socinianen werden gebrandmerkt, ja voor „Independents die God in den mond maar de wereld in het hart „hadden” werden gescholden, maar die geen schooner eernaam kenden dan dien van „vrienden der onderlinge verdraagzaamheid”, en in het boek der geschiedenis bekend staan als de Rijnsburger Collegianten.

Aan deze vereeniging, die men niet kwalijk als de Vrije gemeente der 17de eeuw zou kunnen karakteriseeren, zijn de volgende bladzijden gewijd.

De geschiedenis dezer Collegianten is slechts weinig bekend en gebrekkig beschreven. Een hunner, Elias van Nimwegen, zond, zonder zijn naam te noemen, in 1775 bij Jacob Burgvliet en Zoon te Rotterdam eene „Historie der Rijnsburgers” in het licht ¹⁾. Hij maakte bij dien arbeid gebruik van schriftelijke aantekeningen, talrijke strijdschriften en berichten bij Wagenaar en anderen, en volgde voor de geschiedenis van het ontstaan der Rijnsburgers inzonderheid het „Kort waerachtigh en getrouw verhaal van het eerste begin en op-

---

¹⁾ Ten onrechte wordt deze Historie toegeschreven aan Gerrit van Nimwegen. In eenige „Aantekeningen wegens de Rijnsburgsche Vergadering en de Vergadering der Collegianten te Rotterdam door Gerrit van Nimwegen, anno 1801”, in handschrift voorhanden op de Doopsgez. bibl. te Amsterdam, leest men in een noot: „Dit werk is geschreven door mijn oudsten broeder Elias van Nimwegen“.

komen van de nieuwe sekte der Propheten ofte Rijnsburgers in het dorp van Warmont, anno 1619 en 1620, Beschreven door een ooggetuige die meest overal selve is by en omtrent geweest. Nevens een voorreden, dienende tot ontdeckingh en steuijting van het oogmerck des autheurs van het „Praetjen over Tafel” enz. Tot Waerstadt 1671. Voor de liefhebbers der waerheydt en billijcke verdraeghsaemheydt.” Deze ooggetuige was Paschier de Fijne en de schrijver der voorrede zijn zoon Petrus. Dit verhaal, als verweerschrift uitgegeven, maar niet als zoodanig geschreven, is onbetwistbaar van veel belang. Joachim Oudaen gaf zijn „Aanmerkingen over het verhaal van ’t eerste begin en opkomen der Rijnsburgers, tot Rotterdam bij Isaac Naeranus 1672”, en Joan Hartigveldt een „Bijvoegsel bij de Aanmerkingen” ter bestrijding van minder juiste voorstellingen van Paschier en zijn zoon. Een „Korte historie der Collegianten”, alsmede de reeds genoemde „Aanteekeningen van Gerrit van Nimwegen”, beide in handschrift, geven enkele elders niet vermelde bijzonderheden. Opzettelijke aandacht wijdde S. F. Rues aan de Collegianten in zijn „Tegenwoordige Staet der Doopsgezinden of Mennonieten in de Vereenigde Nederlanden, waaragter komt een bericht van de Rijnsburgers of Collegianten, Amsterdam 1745”, maar hij moest zijn stof voor het meerendeel aan de reeds genoemde bronnen en inzonderheid aan Wagenaars „Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden” ontleenen. Aan de nasporingen van den hoogleeraar de Hoop Scheffer, den predikant Blaupot ten Cate en anderen hebben wij voorts een aantal wetenswaardigheden omtrent verschillende colleges te danken; maar een goed geheel, dat met gewenschte uitvoerigheid de geschiedenis van dit merkwaardig godsdienstig verschijnsel der 17de en 18de eeuw teekent, bezitten wij niet. Daartoe ligt de stof verscholen in een groot aantal dikwerf uiterst breedsprakige pamfletten en strijdschriften van dien tijd en een niet

minder belangrijk aantal geschreven stukken, waaraan vooral het archief der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam en dat van het voormalig Weeshuis der Collegianten, de Oranjeappel, zeer rijk is. Zij gunnen ons maar zelden een blik in het inwendig leven en werken der Collegianten die zich in de kleinere colleges, zoo als die te Haarlem, Leiden, Hoorn, in de Zaanstreek en Friesland, tot onderlinge stichting vereenigden, maar wij troosten ons over dat gemis lichtelijk omdat zij ons vrij uitvoerig inlichten omtrent hetgeen er omging in de kringen der Collegianten te Amsterdam, Rotterdam en Groningen, bij welke het zwaartepunt der Rijnsburgsche Vergadering te zoeken is.

Moge de uit deze bronnen bewerkte geschiedenis der Collegianten iets bijdragen tot volledige kennis en tot billijke waardeering van hun streven om, buiten eenig kerkelijk verband om, het zedelijk en godsdienstig leven te bevorderen en de idealen van het Godsrijk nader tot hunne verwezenlijking te brengen. Als bijdrage tot de kennis van de ontwikkelingsgeschiedenis der godsdienstige gedachte in de 17de en 18de eeuw heeft de historie dezer Rijnsburgers alle aanspraak op belangstelling.

HOOFDSTUK I.

Het ontstaan der Rijnsburger beweging.

Het kerkelijk-godsdienstig leven stond in ons vaderland wel nooit aan heftiger beroeringen bloot dan in het beruchte tijdperk der Dordtsche synode. De onzalige dooreenmenging van godsdienst en staatkunde deed de hartstochten tot het kookpunt stijgen. Zelden zijn er scherper woorden gesproken en werd aan onedele verdachtmaking en bittere onverdraagzaamheid zoo ruim de teugel gevierd.

In dezen strijd der partijen staat de 137ste zitting dier synode nationaal met een zwarte kool aangeteekend. Toen de daarin gevallen uitspraak der beschreven vaders bekend werd, ging een schok door het gansche land. De Remonstrantsche gevoelens waren veroordeeld. De bedreiging, waarmee Johannes Bogerman de geciteerde Remonstrantsche predikanten den 14den Januari 1619 uit de vergadering had weggezonden, was vervuld. Als schuldig aan vervalsching der religie en aan scheuring van de eenheid der kerken trof het vonnis van ontzetting uit alle kerkelijke en academische ambten de Remonstrantsche leeraars. En de vierschaar der hooge kerkvergadering, die den 24sten April haar vonnis had geveld, bleef niet in gebreke om de hulp der Generale Staten in te roepen

om uitvoering te doen geven aan hare besluiten. Het geschiedde niet vruchteloos. De kerkelijken vonden een gunstig oor bij de politieken. Op de publicatie van de sententie tot veroordeeling, den 6^{en} Mei van den predikstoel der Groote kerk te Dordrecht aan de gemeente voorgelezen, volgden welhaast de bekende scherpe resolutiën der Algemeene Staten. Op denzelfden 3^{den} Juli, waarop de geciteerde en nu veroordeelde Remonstrantsche predikers, met uitzondering van Hendrik Leo van Zalt-Bommel, eenparig geweigerd hadden de hun voorgelegde acte van stilstand te ondertekenen, verscheen een placcaat der Generale Staten, waarbij alle prediking of afzonderlijke vergaderingen der Remonstranten scherpelijk werden verboden ¹⁾, en twee dagen later werd het vonnis der verbanning over de hoofden der Remonstrantsche factie uitgesproken.

Evenwel reeds voordat deze beslissende slag was gevallen en zelfs nog eer de Dordtsche synode bijeen was gekomen, waren de provinciale synoden reeds aan het werk getogen tot handhaving der zuivere leer. De Delftsche synode, in October 1618 vergaderd, had niet alleen Uijtenbogaert, Grevinckhoven, Grevius, Slatius, Romanus en enkele andere predikanten, wier invloed zij het meest duchtte, van hunne bediening vervallen verklaard of daarin geschorst, maar ook eenige gedeputeerden benoemd om de classen van het provinciaal ressort rond te reizen en overal de van Remonstrantisme verdachte predikanten voor zich te dagen en in hun ambt te schorsen, indien zij geen volledig contentement wilden geven. Deze commissie, bestaande uit Abraham Muizenhol, Michael Hogius, Hugo Beijer, Edzard Frederici en Martinus Nicolai, predikanten te Breda, Zevenbergen, Schiedam, Ameide en de Lier, en van de zijde der Staten aangevuld met de politieke com-

---

¹⁾ Zie Groot Placcaatboek van Cau enz. I, bl. 263.

missarissen Muit van Delft, Goerede van Rotterdam en Bolleman van Schiedam, ving haar taak nog in de maand November aan. Achtereenvolgens bezocht zij alle classen der provincie; zij zag haar droevig werk nog voor het einde der maand Februari van het volgende jaar voltooid. Zij had, naar een vrij nauwkeurige berekening ¹⁾ niet minder dan 77 predikanten voorloopig geschorst, zooals het heette om het werk der nationale synode te vereenvoudigen, maar inderdaad om hun allen invloed op de samenstelling der provinciale Synode, die in 1619 te Leiden zou samenkomen, te ontnemen. Ook in de overige provinciën der Vereenigde gewesten hadden geheel gelijksoortige commissiën van gedeputeerden op dezelfde wijze de classen gezuiverd en daarmede het geheele aantal geschorste predikanten tot ruim 300 doen stijgen.

Zoo vonden de provinciale synoden, die na afloop der Dordtsche kerkvergadering allerwege in den zomer van 1619 bijeenkwamen, het zuiveringswerk reeds ten halve verricht. Zij hadden slechts de voorloopig geschorsten voor hun vier-schaar te dagen, om hen, bij volharding in hunne gevoelens, na kort proces te ontzetten uit hunne bediening en wie weigerachtig bleven om de acte van stilstand te teekenen aan den wereldlijken arm ter verbanning over te geven. En zij volbrachten dit werk tot het einde toe met een gestrengheid, die noch van toegeven noch van moe worden wist.

Zoo werden 200 predikanten van allerlei leeftijd uit hun ambt ontzet en nog een honderdtal uit het land gebannen. En als velen hunner het niettemin wagen heimelijk weer te keeren om hunne gemeenten te bezoeken, in het geloof te versterken en tot getrouwe volharding aan te sporen, dan verschijnt uit de raadzaal der Generale Staten op den 1sten Februari 1620 dat scherpe en veelberuchte placcaat, waarbij

---

¹⁾ Gladius, Gesch. der nat. syn. I, bl. 318 noot 1.

voor het overleveren van elken Remonstrantschen predikant een som van 500 en van iederen proponent 300 gulden werd uitgelooft en ieder die een dezer huisvestte met 300 gulden werd beboet ¹⁾).

Wie zal den droeven jammer en bittere ellende schetsen, door deze gebeurtenissen gebracht over het hoofd van honderden ijverige en daaronder hoogst bekwame dienaars van het evangelie! Wie zich de kammervolle omstandigheden voorstellen, waarin zooveel onschuldige predikantsgezinnen werden gestort, de ernstige gevaren, waaraan zij die het waagden het banvonnis te trotseeren waren blootgesteld, de geestelijke schade door het verlies dier trouwe zieleherders geleden? Voorzeker, er is niets overdrevens in de bewering, dat de uitstooting der Remonstrantsche elementen het godsdienstig leven binnen de grenzen der kerk in een hoogst eenzijdige en schadelijke richting heeft geleid en den vrijen Protestant-schen geest voor langen tijd heeft gemuilband. Maar daarom eere aan hen, die voor de trouw aan hun beginsel geen opoffering te groot, geen gevaar te dreigend, geen lijden te zwaar hebben geacht.

Onder de mannen, die door de gedeputeerden der Delftsche synode gedurende de wintermaanden van 1618 op 1619 in hunne bediening waren geschorst, behoorde ook Christiaan Sopingius, die sinds het jaar 1612 of 1613 de gemeente te Warmond als leeraar had gediend ²⁾). Hij was den 5den Februari voor de gedeputeerden verschenen en vond er Festus Hommius als aanklager tegenover zich. Hem werd te laste gelegd dat hij in de welgestelde gemeente van Amsterdam groote beroerte, ergernis en scheuring had aangericht door zijn optreden in een afzonderlijke Remonstrantsche vergade-

---

¹⁾ Zie Groot Placcaatboek I, bl. 270.

²⁾ M. Soermans, Kerkel. Naamregister.

ring en ook het prediken van den catechismus in zijne kerk had nagelaten, op grond waarvan hij den 12den Februari in zijn dienst geschorst werd tot den eerstvolgende van Meimaand. Mocht hij zich vóór dien tijd met de Zuid-Hollandsche synode hebben verzoend, dan zou hij weder in een andere gemeente beroepbaar zijn, maar in het tegenovergestelde geval had hij zich te beschouwen als van zijn dienst geheel ontslagen. De gedeputeerden bepaalden voorts, dat de classis van de Contra-remonstrantsche zijde van Leiden en Rijnland na dien 1sten Mei de kerk van Warmond van een goeden kerkeraad en een vroom, gezond en getrouw kerkedienaar zou voorzien, terwijl inmiddels de dienst aldaar ten behoeve van Sopingius door al de predikanten der classis, Contra-remonstranten en Remonstranten beide, zou worden waargenomen ¹⁾. Deze laatste bepaling had den schijn van eenige verdraagzaamheid, maar mocht in werkelijkheid daarop geen aanspraak maken. De gedeputeerden toch hadden in de classis van Leiden niet minder dan 13 geestverwanten van Sopingius geschorst of ontzet en daarmee het optreden van Remonstrantsche predikers in de gemeente van Warmond reeds bij voorbaat zoo goed als onmogelijk gemaakt ²⁾.

Sopingius verzoende zich niet met de kerk. Toen de Zuid-Hollandsche synode, den 23sten Juli 1619 onder voorzitterschap van Festus Hommius te Leiden saamgekomen, de geschorste predikanten voor zich deed verschijnen en op den 4den of 5den Augustus de beurt aan Sopingius kwam, weigerde hij als zoovele anderen de ondertekening der Dordtsche canones en werd daarop onmiddellijk en nu definitief van zijn dienst ontzet ³⁾. Bij zijne weigering ter synode om ook de acte van

¹⁾ Zie Brandt, III, bl. 337 vv.

²⁾ Zie Glasius, Gesch. d. nat. syn. I, bl. 318, noot 1.

³⁾ Zie de acta dezer synode art. 1 en 39, afgedrukt bij Kist en Royaards, Arch. voor kerkgesch. dl. VII.

stilstand ¹⁾ te teekenen volhardde hij echter niet toen hij kort daarna voor de gecommiteerde raden van Holland en Westfriesland was ontboden. Vermoedelijk was hij tot aan zijn ontzetting in de pastorie van Warmond gebleven, maar vestigde hij zich daarna metterwoon in de Betuwe ²⁾.

Reeds van het oogenblik zijner schorsing af was het Remonstrantsche gedeelte der Warmondsche gemeente beroofd van een prediking, die bevrediging kon geven aan zijne godsdienstige inzichten en gevoelens. Het waren feitelijk alleen predikanten van de tegenpartij die daar ter plaatse den dienst waarnamen, toen Sopingius na den 12den Februari in den zijnen moest stilstaan. De classis bleef niet in gebreke om zoo spoedig mogelijk na zijne ontzetting een nieuwen Contra-remonstrantschen kerkeraad aan te stellen en nog voor het einde des jaars trad in Ambrosius Theunemans een synodaal rechtzinnig man als vaste predikant in Sopingius' plaats ³⁾. Bovendien had het scherpe placcaat van den 3den Juli alle prediking of afzonderlijke vergaderingen der Remonstranten ten strengste verboden en het was genoegzaam gebleken hoe weinig hiermee te spotten viel, nadat een aantal Leidsche Remonstranten op den 7den Juli in een boomgaard te Warmond een godsdienstige samenkomst hadden gehouden. Deze toch was ingeval van herhaling met verstoring bedreigd geworden ⁴⁾.

In deze omstandigheden, — wij komen nog op de nadere tijdsbepaling terug, — waarin de Warmondsche Remonstranten zich elke gelegenheid tot bevrediging hunner godsdienstige

---

¹⁾ Zie deze acte, Arch. v. kerkgesch. Dl. VII, bl. 8.

²⁾ Zie Kort Verhaal, Waerstadt 1671, bl. 13.

³⁾ Zie Soermans, Kerkel. Naamreg.

⁴⁾ J. Tideman, Sticht. d. Rem. Broedersch. I, bl. 207; Brandt, III, bl. 716, en J. van Vloten, Paschier de Fijne, bl. 67 en Aanm. 12, bl. 23.

behoefden zagen afgesneden, ontbrak het hun echter niet aan een praktisch man, die raad wist te schaffen. Die man, voormalig ouderling der gemeente, maar door de classis, al wordt dit niet uitdrukkelijk vermeld, ongetwijfeld uit zijn opzienersambt ontzet, zooals dit alom met Remonstrantschgezinde kerkeradsleden had plaats gegrepen, was Gijsbert van der Kodde.

Men wil dat zijn geslacht dagteekende uit het begin der 13de eeuw. De overlevering toch verhaalt dat, toen heer Walter van Egmond, „quade Wouter” bijgenaamd, op last van Graaf Willem I van Holland op het kasteel Rietwijk gevangen genomen en naar het slot te Heemskerk was gevoerd, een viertal kloeke Egmonders het kasteel overvielen en hun heer verlostten. Uit dankbaarheid ontving de eerste, zekere Pieter, van zijn heer den naam van „Kodde”, naar de kodde of springstok, waarmee hij over sloot en veld het kasteel was genaderd, en werd hij evenals zijn makkers tot edelknaap verheven ¹⁾.

Tot de nakomelingen van dezen Pieter zal dan in het begin der 16de eeuw zekere Willem Jansz. van der Kodde behoord hebben. Hij woonde te Rijnsburg, waar hij het schoenmakersbedrijf uitoefende en zich tevens met veeteelt bezig hield. Zijn godsdienstige sympathiën hielden al vroegtijdig naar de zijde der reformatie over en vlijtig oefende hij zich in de kennis der H. Schrift.

Nog vóór het jaar 1530, toen de Sacramentisten in spijt van de strenge vervolgingen hunne geheime samenkomsten nog onvervaard in den omtrek van Leiden voortzetten, had hij op zijn land, gelegen in het Lageland buiten bovengenoemde stad, naar de zijde van het Groote of Haarlem-

---

¹⁾ Zie Korte Historie der Collegianten, in hs. op de biblioth. d. Doopsgez. gem. te Amsterdam aanwezig.

mermeer, een kleine hut opgeslagen. Wekelijks begaf hij zich tweemaal daarheen, om, zooals hij voorgaf, naar zijn vee om te zien, maar in werkelijkheid om er zich met het lezen van den bijbel bezig te houden, dien hij zorgvuldig onder stroo en ruigten verborg en met welks inhoud hij ook zijn gezin bekend maakte. Maar geheel onopgemerkt bleef hij niet voor den scherpzienden blik der geestelijkheid; het was met het oog op hem en de zijnen dat de bisschop van Utrecht last gaf „om op seecker hujsgezin te Rhynsburg te letten, onder „'t welck sich eenighe gevaarlyke kettery begon te verspreijden” ¹⁾.

Ook zijn kinderen waren de nieuwe leer toegedaan. Een zijner dochters nam in het begin der troebelen de wijk naar Embden, omdat zij een ketterschen leeraar in hare woning had laten prediken, en zijn zoon Jacob, die zich te Warmond had gevestigd, stond om dezelfde reden aan vervolging bloot. Niet meer veilig in zijn eigen huis, moest hij zich elders schuil houden en kon hij slechts nu en dan wagen des nachts zijn woning te bezoeken, als hij ten teeken van veiligheid een zevental turven onder een bepaalden boom had zien liggen ²⁾.

Deze Jakob Willemsz. van der Kodde, die „zich met turf-„visscherij en landbouw geneerde” trad eerst op veertigjarigen leeftijd in het huwelijk ³⁾ en kreeg een achttal kinderen, van welke de drie oudste zoons vóór Leidens beleg waren geboren, de middelste, de latere hoogleeraar Willem Coddæus, kort

---

¹⁾ Zie Korte Historie d. Colleg. in hs.; (J. Oudaen), Aanmerk. op het Kort Verhaal, Rott. 1672, bl. 17; (E. van Nimwegen), Historie der Rijnsb., bl. 8/9, en S. F. Rues, Tegenw. staat d. Doopsgez., bl. 281.

²⁾ Zie Korte Hist. d. Coll. in hs. en Aanm. op 't Kort Verhaal, bl. 18.

³⁾ Zijn geboortjaar moet dus vroeger gesteld worden dan 1534, gelijk Prof. de Hoop Scheffer doet in zijn Geschied. der Hervorm. voor 1531 (Stud. en Bijdr. II, bl. 292, n°. 3), daar zijn vierde zoon reeds in 1575 geboren werd.

daarna, in 't laatst van 1575, het levenslicht zag en de drie jongste zoons benevens eene eenige dochter, Maria geheeten ¹⁾, later ter wereld kwamen. De geboorte dezer laatste kostte wellicht der moeder het leven; zij stierf althans spoedig daarna.

Hij was in meer dan een opzicht een voortreffelijk man. Aan een helder hoofd paarde hij een kloeken, vrijzinnigen geest en vooral een warm, godvruchtig gemoed.

De opvoeding, die hij aan zijn kinderen gaf, doet hem insgelijks kennen als een goed en verstandig vader. Prijs stellende op degelijke kennis en ontwikkeling, liet hij al zijn zonen in de latijnsche taal onderrichten, terwijl meer dan een hunner geen vreemdeling bleef in het Fransch, Engelsch en Italiaansch ²⁾. Bekend is, met betrekking hierop, de anecdote van Prins Maurits en den franschen gezant, Benjamin d'Aubéry, heer van Maurier. Bij gelegenheid van een wandelrit het land der van der Kodde's, die daar juist met den veldarbeid bezig waren, langs komende, deelde de Prins den gezant mede, dat de landlieden in Leidens omstreken even gemakkelijk een gesprek voerden in het Latijn en Fransch als in hun moedertaal. De Prins hield daarop 'zijn paard in en sprak de van der Kodde's beurtelings in beide talen toe, wat door hen tot groote verwondering van den gezant op alleszins voldoende wijze werd beantwoord ³⁾.

Van een tweetal dezer zonen bleven ons zelfs de namen onbekend. Waarschijnlijk zijn zij vroegtijdig gestorven. De vierde zoon Willem deed de wetenschappelijke opvoeding, die

---

¹⁾ Zie den brief van Johannes Evertsz. Geesteranus aan Jan Jacobsz. van der Kodde van 29 Juni 1620, afgedrukt in Bijlage I.

²⁾ Hiervoor strekt ook de in het Latijn geschreven brief van Geesteranus uit Bijl. I ten bewijze. Er komen daarin zelfs een paar grieksche citaten voor.

³⁾ Zie Korte Historie der Colleg. in hs.; (E. van Nimwegen), Hist. d. Rijnsb., bl. 10, en Aanm. op het Kort Verhaal, bl. 18.

hij ontving, alle eer aan. In 1601 werd hij op 26-jarigen leeftijd benoemd tot hoogleeraar in de hebreuwsche taal aan de hoogeschool te Leiden, waarvan hij bijna twintig jaar lang een der sieraden bleef. In 1619 werd hij om zijn Remonstrantsche gevoelens in zijn bediening geschorst en in 1621, na zijn volstandige weigering om de Dordtsche leerregels te onderteekenen, geheel ontslagen.

De vier overigen waren Jan de Oude, Arie of Adriaan, Gijsbert en Jan de Jonge, die ten dage van de uitbanning of ontzetting der Remonstrantsche leeraars allen den middelbaren leeftijd reeds hadden overschreden ¹⁾.

Zij hadden, naar Oudaen's mededeeling, voor hun geestelijke ontwikkeling en godsdienstige zienswijze veel te danken aan de geschriften van Jacobus Acontius, Sebastiaan Castellio en Dirk Volkertszoon Coornhert ²⁾. Men kent de richting, waarin deze even geleerde als vrijzinnige en vrome mannen werkzaam waren. Acontius, uit zijn geboorteland Italië gevluht en door koningin Elisabeth van Engeland gunstig ontvangen, had zich vooral in zijn „Stratagemata Satanae”, kort vóór zijn dood in 1565 verschenen, als voorstander eener bijbelsche richting doen kennen. Beslist ontkende hij het recht van eenige meerderheid om in zake des geloofs bindend gezag uit te oefenen, omdat alleen Gods geest in 's menschen hart getuigen moet wat waarheid is. In veelheid van geloofsbelijdenissen zag hij de rijke en verderfelijke bron van eindelooze twisten en scheuringen, en alleen een zoodanige algemeene confessie werd door hem wenschelijk geacht, waarbij men zich

---

¹⁾ Het juiste geboorte- en sterfjaar dezer broeders werd mij niet bekend. In de archieven der kerkelijke en burgerlijke gemeente van Rijnsburg zijn de doopboeken en sterfregisters van dien tijd niet meer voorhanden. De namen Arie en Adriaan worden in de bronnen dooreen gebruikt.

²⁾ Zie Aanm. op het Kort Verhaal, bl. 19/20.

van geen andere bewoordingen bediende dan die Gods geest in de Schrift zelf gebezigd had ¹⁾).

De voortreffelijke kenner der grieksche taal Sebastiaan Castellio, die als hoogleeraar te Basel in 1563 was overleden, had tot de meest geduchte bestrijders van Calvijns praedestinatieleer behoord en zich een tegenstander van alle kettervervolging betoond. Het dogma der particuliere genade nam hij evenmin aan als dat van Jezus' nederdaling ter helle, en zijn uitlatingen over de verhouding van het Schriftwoord tot het licht des geestes en over het uitwendig en inwendig christendom herinnerden aan de denkbeelden van de Wederdoopers en Sebastiaan Franck. Veel meer criticus dan dogmatist, ging hij in zijn geschriften van eene rationalistische zienswijze uit; hij is dan ook door sommigen als een voorlooper van het Arminianisme beschouwd ²⁾. En in welken anti-calvinistischen geest de Libertijn Dirk Volkertsz Coornhert door zijn talrijke geschriften onvermoeid tot aan zijn dood werkzaam was, is van genoegzame bekendheid. Zoo min het ketterdooden als de leer eener toegerekende gerechtigheid liet hij onaangevochten. Voorstander eener godsdienstvrijheid waarin ook de Roomsche-Catholicken begrepen moesten zijn, weigerde hij de kenteekenen der ware kerk daar te erkennen, waar de eisch gesteld werd om de leer van Calvijn en Beza in alles te volgen, en mishaaide hem bovenal alle kerkelijke en godsdienstige onverdraagzaamheid ³⁾.

Het was door de geschriften en denkbeelden van dit drietal mannen dat de gebroeders van der Kodde zich in menig op-

---

¹⁾ Zie C. Sepp, *Polem. en Iren. theol.*, bl. 165 vv.; Jöcher, *Gelehrten Lexic.*; J. G. de Chauffepié, *Nouveau Dict. hist. et crit.*

²⁾ Zie Herzog, *Real-Encycl.*; J. C. Fuesslin, *Seb. Castellio*, Francf. u. Leipz. 1775, en vooral F. Buisson, *Castellion, sa vie et ses oeuvres*, 1891.

³⁾ Zie Moorrees, *D. V. Coornhert de Libertijn*, 1887.

zicht aangetrokken gevoelden. De vrijere godsdienstige zienswijze, door ieder hunner op zijne wijze voorgestaan en bepleit, oefende geen geringen invloed uit op de richting waarin hun geestesleven zich ontwikkelde. Toch waren zij er de mannen niet naar om hunne zelfstandigheid in denken en gelooven prijs te geven en anderen blindelings te volgen. Er was in hen iets van dien eclecticischen geest, die de hervormingsgezinden op onzen vaderlandschen bodem kenmerkte, eer daar het Calvinisme tot heerschappij kwam. Wel kozen zij in den strijd tusschen Remonstranten en Contra-remonstranten de zijde der eerstgenoemden, wier gevoelen zij in zake de praedestinatie met den aankleve van dien waren toegedaan, maar in het stuk der lijdzaamheid en van het overheidsambt deelden zij met beslistheid in de zienswijze der Doopsgezinden en gingen zij wat den doop betrof welhaast nog verder dan deze ¹⁾).

Omtrent elk dezer mannen, die naar het getuigenis van hun lateren tegenstander Paschier de Fijne goede, oprechte lieden waren, van een vroom leven en onbesproken zedelijk gedrag en daarbij uitmuntende in schriftkennis ²⁾), moge hier ter nadere kennismaking aan nog eenige bijzonderheden een plaats worden ingeruimd.

Wij beginnen met Jan, vermoedelijk den oudste der broeders, in de wandeling meestal „Oude Jan” geheeten, ter onderscheiding van een jongeren broeder van denzelfden naam, die bij herhaling als „Jonge Jan” wordt aangeduid. Deze gelijknamigheid heeft Elias van Nimwegen, den schrijver van de „Historie der Rijnsburgsche Vergadering”, er toe verleid beide personen met elkander te vereenzelvigen. Paschier de Fijne gaf hiertoe in zijn „Kort Verhaal” af en toe eenige aanleiding, doordien hij niet overal duidelijk liet uitkomen,

---

¹⁾ Kort Verhaal, bl. 13 en Aanm. op 't Verhaal, bl. 15.

²⁾ Kort Verhaal, bl. 13.

welken van beide hij bedoelde, maar het kan aan geen twijfel onderhevig zijn dat wij met twee verschillende mannen te doen hebben. Uitdrukkelijk toch schrijft Johannes Geesteranus in zijn reeds genoemden brief van 29 Juni 1620 aan Jan Jacobsz. van der Kodde, den Oude; „salutes velim... „fratrem tuum illum semper officiosissimum Johannem Minorem, ipsissimam mentem meam, ac mecum sensu per omnia prorsus unum in Christo; nec non et reliquos fratres „tuos germanos, omnes mihi pietatis, ingenii atque eruditio- „nis nomine (nec mihi solum) quam commendatissimos” ¹⁾.

Deze „Oude Jan” woonde te Rijnsburg en was daar een zeer geacht man in zijn kring, zooals blijken mag uit zijne aanstelling tot rentmeester der goederen en inkomsten van den H. Geest aldaar door de eerwaarde Vrouwe van Rijnsburg, Anna Maria van Berchem, op den 3^{den} September 1616 ²⁾. Volgens Joachim Oudaen, die het als aangehuwd familielid weten kon, — zijn vader Frans toch was omstreeks 1627 met Maria, de eenige dochter van „Ouden Jan”, te Rijnsburg gehuwd ³⁾, — had hij zich reeds vóór de verbanning der Remonstrantsche predikanten van de gemeente te Rijnsburg en haren Contra-remonstrantschen predikant Rudolf Agricola afgescheiden ⁴⁾, door-wien hij, evenals „Jonge Jan”, anders tot op dien tijd toe als een trouwe steunpilaar der kerk was aangemerkt ⁵⁾. Groot waren zijn liefde, ijver en toewijding aan de Remonstrantsche zaak. Toen voor haar de tijd der verdrukking was gekomen, stelde hij bij herhaling zijne woning voor de uitgebannen predikanten als schuilplaats open. Oudaen verzekert ons, dat op zekeren tijd niet min-

¹⁾ Zie Bijlage I.

²⁾ Schotel, Abdij van Rijnsburg, bl. 207, 208.

³⁾ Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 82.

⁴⁾ Aanm. op 't Verhaal, bl. 15.

⁵⁾ Korte Hist. d. Colleg. in hs.

der dan een zestal hunner tegelijk bij hem een onderkomen vond, terwijl nog twee of drie andere door zijne tusschenkomst huisvesting en voedsel ontvingen. Ook strekte zijne woning een tijdlang tot verblijf van een der twaalf voor de Dordtsche synode geciteerde predikanten ¹⁾. Vooral stond hij in bijzonder vertrouwelijke en vriendschappelijke betrekking tot den reeds meer genoemden Johannes Geesteranus. Deze deelde hem, na Rijnsburg verlaten te hebben, zijne rondzwervingen en wederwaardigheden, die hij voor anderen verborgen wilde houden, uitvoerig mede. Vrijuit sprak hij in dit schrijven tot „Ouden Jan” over zijn sympathie voor de Socinianen en zijn gevoelen omtrent het magistraatsambt en het oorlogvoeren. Hij eerde immers hem en zijn vrouw als een vader en moeder, aan wie hij zich grootelijks verplicht gevoelde ²⁾.

Ook „Jonge Jan” woonde aanvankelijk te Rijnsburg, maar vestigde zich ten tijde of althans kort na de verbanning der Remonstrantsche predikanten in het naburige Oegstgeest ³⁾. Hij had, zoo verklaart althans Paschier, in den eersten tijd niet vermoed dat de zaak, door zijn broeder Gijsbert ondernomen, zulke ver strekkende gevolgen zou hebben ⁴⁾. Maar indien dit ook juist is, hij kwam toch spoedig tot andere inzichten en toonde zich onder de broeders later de meest hardnekkige in het vasthouden aan eenmaal opgevatte meeningen en het minst in staat om tegenspraak te verdragen. Paschier de Fijne ondervond dit meer dan eens in die dagen, waarin hij zich met onuitputtelijk geduld alle moeite gaf om eene scheuring tusschen de van der Kodde's en de Remonstranten te voorkomen. Nu eens viel hij Paschier niet zonder heftigheid

---

¹⁾ Aanm. op 't Verhaal, bl. 19 en Korte Hist. d. Rijnsb. in hs.

²⁾ Zie zijn belangrijken brief van 29 Juni 1620 in Bijlage I.

³⁾ Kort Verhaal, bl. 14.

⁴⁾ Kort Verhaal, bl. 12.

in de rede, toen deze trachtte te betoogen dat de manier, waarop de van der Kodde's het profeteeren in toepassing brachten, niet noodzakelijk was, noch uit hetgeen Paulus in 1 Cor. XIV vermeldde volgde, en verlangde hij dat Paschier zou zwijgen, omdat het hem geopenbaard was dat hij dwaalde ¹⁾; dan weer weigerde hij diens voorslag om bij beurten op de gewone wijze en op die der van der Kodde's godsdienstoefening te houden aan te nemen, onder verklaring dat „als „hij 's morgens iets te zeggen had, maar tot 's middags moest „wachten en inmiddels kwam te sterven, hij vreezen zou „verdoemd te wezen door het niet te hebben uitgesproken” ²⁾. Oudaen had ter verdediging van deze handelwijze dan ook niets beters bij te brengen dan het gewone verlegenheidsargument, waarmee alles kan worden goed gemaakt, namelijk dat het „conscientiewerk was, dat geëerbiedigd moest worden” ³⁾. Jonge Jan was ongetwijfeld niet van eigenzinnigheid vrij te pleiten, maar toonde zich bovendien meer dan een der overigen ontvankelijk. voor dweepzucht en geestdrijverij. Paschier verhaalt dat hij er zich eenmaal tegenover anderen op beroemde, „dat hij den H. Geest met sulck een kracht „als de apostelen had ontvangen, zoodat zelfs het huys daar „van beweeghde”, en hield hem daarom niet vrij van „geestelijke phrenesie of krankheid der hersenen” ⁴⁾.

Inschikkelijk en zachter van aard was broeder Arie of Adriaan, die eveneens te Rijnsburg woonde. Paschier de Fijne deelt aangaande hem mede, dat hij, evenmin als Jonge Jan van Oegstgeest, in den aanvang gemeend heeft dat hetgeen zijn broeder Gijsbert op het touw had gezet meer dan een tijdelijke maatregel zou zijn.

¹⁾ Kort Verhaal, bl. 24 en Hist. d. Rijnsb. Verg., bl. 32.

²⁾ Kort Verhaal, bl. 19/20 en Hist. d. Rijnsb. Verg., bl. 30/31.

³⁾ Aanm. op 't Verhaal, bl. 24.

⁴⁾ Kort Verhaal, bl. 29/30 en 24 en Hist. d. Rijnsb. Verg., bl. 32.

De gedachte aan een afscheiding van de Remonstranten kwam aanvankelijk niet bij hem op en, al ging hij ook geheel met de Rijnsburger beweging mede, hij onderscheidde zich doorgaans door meerder gematigdheid. Als vooral Gijsbert zich menigmaal over de Remonstrantsche leeraars heftig uitliet en hen „lediggangers, luye buyken en ydelheyt doenders” noemde, oordeelde Arie „dat zijn broer in die saak al wat te scherp en te hard” ging. Het oordeel der verdoemenis, dat Antonie Cornelisz. uit de Kaag op zekeren tijd uitsprak over allen die het profeteeren tegenspraken, verklaarde hij niet voor zijn verantwoording te willen nemen ¹⁾, en meer dan eens keurde hij de hartstochtelijkheid en eenzijdigheid zijner medestanders in het disputeeren met Paschier en andere leeraars af, „al kon het geen kwaad elkander de fouten aan te wijzen”.

De voornaamste echter van deze broeders, de man die raad wist te schaffen toen de Remonstranten te Warmond door de schorsing van Christiaan Sopingius van geestelijke leiding verstoken waren, was Gijsbert, die tot dusver het ambt van ouderling had bekleed.

Wij zullen hem in het vervolg leeren kennen als een praktisch man, met een vasten wil, een doorzettenden geest en vol ijver voor de belangen van het godsdienstig leven, maar ook als een man die, eenmaal overtuigd van het goed recht der zaak die hij voorhad, kwalijk tegenspraak dulden kon en niet altijd de vriendelijke welwillendheid, die men ook aan den tegenstander verschuldigd is, in het oog hield. Hij behoorde tot die menschen, die niet gemakkelijk zijn af te brengen van het standpunt dat zij eenmaal hebben ingenomen, en zich wel eens op min of meer ruwe wijze afkeeren van hen, wier bedenkingen zij niet voldoende kunnen weer-

---

¹⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 13, 21, 24, 26 en Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 35.

leggen. Maar de eerlijkheid en oprechtheid, waarmee hij onverzettelijk aan zijn gevoelens vasthield, waren onverdacht.

Deze Gijsbert van der Kodde kwam, toen de Remonstrantschgezinde leden der gemeente te Warmond door de schorsing of ontzetting der predikanten van alle godsdienstige stichting waren verstoken, met een verstandigen en praktischen voorslag voor den dag. Hij stelde aan zijn geestverwanten voor om zich zelf te helpen. Op hulp van buiten had men voorschands niet te hopen. De veroordeelde leeraars toch zouden het in den eersten tijd wel niet wagen naar de gemeenten om te zien. Het scherpe placcaat van den 3^{den} Juli 1619 sneed alle kans daarop af. En toch was het van het hoogste belang de Remonstrantsche leden der gemeente bijeen te houden.

Uit dien hoofde stelde hij zijn geestverwanten voor „altemet eens zonder predikant bij elkander te komen, eenige capitels te lezen, een gebed te doen en iets tot stichting voor te dragen, indien iemand daartoe bereid en bekwaam werd bevonden. Langs dien weg verliep de gemeente niet en kwam „niemand in perikel” ¹⁾. Dit plan vond gereeden bijval. Gijsbert van der Kodde, die als een welbespraakt en verstandig man bekend stond, nam zelf op zich nu en dan een woord van vermaning of vertroosting te spreken en het gebed te doen. De uitvoering van het plan liet niet lang op zich wachten.

Zijn beide broeders Jan en Arie, die te Rijnsburg onder het gehoor van den Contra-remonstrantschen predikant Jacobus Agricola ²⁾ geen godsdienstige bevrediging vonden en van welke de eerstgenoemde, zooals wij zagen, zich reeds van de gemeente had afgescheiden, lieten zich weldra in deze

---

¹⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 14.

²⁾ Hij was predikant te Rijnsburg van 1592 tot 1624, zie Soermans, Kerk. Naamreg.

samenkomsten vinden, evenals Jonge Jan van Oegstgeest. Ook daar ter plaatse toch was de Remonstrantsche predikant Simon Huigius door de Zuid-Hollandsche synode van zijn dienst ontzet ¹⁾ en waren zijn geestverwanten daardoor van geestelijke hulp verstoken, terwijl de openstaande plaats nog voor het einde des jaars door den Contra-remonstrantschen leeraar Theodorus Altena werd ingenomen ²⁾. Hoewel Paschier de Fijne dezen Jongen Jan niet vrij hield van zekere geestdrijverij, zooals wij reeds boven vernamen, noemde hij hem toch, evenals Arie van Rijnsburg, een man rijk in kennis en welbekwaam om iets voort te brengen, welken lof hij ook toekende aan zekeren Antonie Cornelisz., visscher in de Kaag, die zich eveneens bij de bijeenkomsten te Warmond aansloot en daar van tijd tot tijd een woord sprak.

Deze oefeningen en samenkomsten waren op zich zelf niet iets nieuws of buitengewoons. De hervorming, die de noodzakelijkheid der schriftkennis diep gevoelde en haar tot het gemeengoed van allen wilde maken, had ze reeds vroeg in het leven geroepen, deels tot vorming harer toekomstige leeraars, deels tot onderrichting van wie zich bij haar hadden aangesloten. Te Zurich, waar deze onderwijzing in de Schrift het eerst met den naam van „profeteeren” werd aangeduid, droeg zij meer het karakter van een uitlegkundig college. Bij de gemeente van uitgewekenen te Londen waren het de zondagspredikatiën, die in de wekelijksche „profetie” of „schriftcollatie” onder leiding der aangestelde „doctoren” of „profeten”

---

¹⁾ Hij kwam in 1614 als proponent te Oegstgeest. De acta syn. Leidensis zeggen dat hij aldaar in den kerkedienst was ingedrongen en ook bij zijn examen „notoirlijk Pelagiaens” was bevonden, zoodat de rechtzinnige broeders zich tegen zijne beroeping hadden verzet, maar dat hij hun door de meeste stemmen der Remonstranten op den hals was gedrongen. De canones teekende hij niet, wel de acte van stilstand.

²⁾ Zie Soermans, Kerk. Naamreg.

het onderwerp uitmaakten van nadere overweging, opdat men daardoor den zin van het Schriftwoord beter leerde verstaan ¹⁾).

De synode der Nederlandsche kerken onder 't kruis, in 1568 te Wezel gehouden, handelde over dergelijke colleges in eenige harer artikelen. Zij omschreef het ambt der profeten als dat van mannen, die in de vergadering der gemeente de eene of andere schriftuurplaats „ordentelijk” uitlegden, en beval in alle aankomende en ook in reeds bloeiende gemeenten de instelling en onderhouding van zulke colleges van profeten aan, waarin deze wekelijks of om de veertien dagen na de predikatie of op andere geschikte tijden bij beurten een of ander bijbelboek tot stichting der gemeente zouden behandelen. Het stond daarna de overige aanwezige profeten vrij om in volgorde aan het gesprokene nog iets toe te voegen, maar de synode keurde het af dat dit in vragen en antwoorden plaats greep, uit vrees dat dan deze samenkomsten in disputeercolleges zouden ontaarden. Ook leden der gemeente, die de gave der profetie aan hare stichting wenschten dienstbaar te maken, konden in deze colleges worden opgenomen, nadat zij vooraf een proef hunner geschiktheid hadden afgelegd ten overstaan der dienaren en der overige profeten en voor de volle gemeente hadden beloofd de Schrift niet te zullen verdraaien. Deze profeten zouden ook zitting nemen in den kerkeraad, zoo dikwerf er zaken werden aanhangig gemaakt die de leer en het leven der lidmaten betroffen ²⁾).

Van al deze synodale wenschen en bepalingen blijkt echter niet veel te recht te zijn gekomen. In de Handelingen der volgende synode onder 't kruis, te Embden in 1571 saam-

---

¹⁾ Zie Herzog, Real-Encycl. in 't artikel „Prophezei” en Ypey en Dermout, Gesch. d. Herv. Kerk, I, bl. 496.

²⁾ Zie de acta dezer synode in het Kerkel. Handb. van 1764; F. L. Rutgers in de Werken d. Marnix-Vereen. Serie 2, Dl. III en Hooijers Oude Kerkordeningen, bl. 38 vv.

gekomen, worden de profeten en hunne colleges zelfs niet genoemd. Ook de provinciale synode der kerken van Holland en Zeeland, in 1574 te Dordrecht vergaderd, die een kerkorde ontwierp voor de nu in beide provinciën zich vestigende gemeenten, zwijgt daarover geheel ¹⁾. Het ligt ook voor de hand dat in de eerste jaren na 1568, waarin onder Alva's ijzeren juk van geen organisatie der gemeenten sprake kon wèzen, ook van de instelling van zulke colleges niets komen kon. Straks had de groote schaarschte aan voor den kerke-dienst ook maar eenigszins bruikbare leeraars tengevolge, dat het voor de aanstelling van profeten geheel aan personeel ontbrak. Wie daarvoor in aanmerking gekomen zouden zijn, wanneer reeds door leeraars overal in den predikdienst der gemeenten was voorzien, werden nu met dezen dienst belast. De profeten bleven achterwege en daardoor ook hunne colleges.

Maar nog een andere factor werkte daartoe mede. De synode van Wezel had met de instelling der profeten-colleges wel niet rechtstreeks het oog op de opleiding tot den predikdienst, zooals dit te Zurich het geval was geweest, maar was toch blijkbaar van oordeel dat zij daartoe zijdelings wel eenigen dienst bewijzen en als hulpmiddel strekken konden. Immers zij bepaalde, dat wie tot de bediening eener gemeente toegelaten wilde worden, ook minstens twee- of driemaal eenige schriftuurplaatsen op profetische wijze zou uitleggen voor de dienaren, indien deze tegenwoordig waren, of anders voor de profeten en de doctoren, of, zoo ook deze niet bij de hand mochten zijn, voor de ouderlingen ²⁾. Maar ook 't geen hiermêe beoogd werd viel van zelf weg toen in 1575 de hoogeschool van Leiden was opgericht. En de nationale synode

---

¹⁾ Zie de cta van Embden en Dordrecht in het Kerkel. Handb. en bij Hooijer en Rutgers.

²⁾ Zie de acta dezer syn., Hoofdst. II, art. 8.

van Dordrecht in 1578 had uit dien hoofde nog minder aanleiding om van deze profeten-colleges gewag te maken dan hare voorgangsters.

Toch mag men uit deze gegevens niet opmaken dat zij nergens op onzen vaderlandschen bodem bestonden, al tierden zij er ook niet welig in het meer openbaar en officiëel karakter, 'twelk de synode van Wezel voor hen had gewenscht. De Groninger hoogleeraar Hendrik Alting zou anders geen aanleiding hebben gehad om in zijne „Problemata” aan leeken de *libertas profetandi* te ontzeggen en de „*collegia prophetarum ex plebe, qui in coetibus sacris „interpretentur verbum Dei publiceque audiantur”* af te keuren, al achtte hij onder zeker voorbehoud het een goed en vroom gebruik „*ut privatim sive in consistorio, sive alio loco pii auditores „convenient collegiatim et ex scriptura disserant de fide et „religione”*” ¹⁾).

Evenzoo maakte ook de Leidsche hoogleeraar Johannes Hoornbeek van deze private „*exercitia pietatis*” gewag en plaatste hij deze op ééne lijn met de *exercitia prophetica*” ²⁾. Nog heden ten dage dragen de gewone katechizatiën der predikanten te Rotterdam den naam van „colleges”, terwijl het niet onmogelijk is, dat de bijbeloefeningen der katechizeermeesters in de Amsterdamsche gemeente, die tot voor een 30 jaar onder leiding van een predikant en in tegenwoordigheid van belangstellende leeken eenmaal 's weeks — ik meen des Donderdags morgens, — in de Oude kerk werden gehouden, een overblijfsel waren van de publieke *exercitia* of *collegia prophetica*. Hoe dit intusschen moge zijn, openbare maar vooral private samenkomsten waarin ook gemeentelieden, al of niet in tegenwoordigheid van een predikant,

¹⁾ Zie Alting, *Problemata*, Amst. 1662, pag. 683.

²⁾ Hoornbeek, *Epist. ad Duraeum*, 1660.

zoo door schriftuitlegging als op andere wijze iets tot onderlinge stichting ten beste gaven, waren in de dagen der gebroeders van der Kodde in geenen deele onbekend ¹⁾).

In de gegeven omstandigheden der Warmondsche gemeente was er alzoo in Gijsberts voorslag niets dat opzien kon baren. De weg, dien hij wenschte in te slaan om de gemeente bijeen te houden, was veeleer prijzenswaardig, zooals ook door Paschier de Fijne zelf volmondig erkend werd ²⁾. Van verder strekkende bedoelingen is daarin voorloopig geen spoor te ontdekken. Het Remonstrantschgezinde deel der Warmondsche gemeente vond in deze bijeenkomsten den band, die voor uiteenspatting behoedde ³⁾.

Het is hier de plaats om nog een oogenblik bij enkele punten stil te staan en, indien mogelijk, zoowel het juiste tijdstip aan te wijzen waarop van der Kodde's voorstel een begin van uitvoering verkreeg, als de plaats aan te geven waar de eerste samenkomsten gehouden werden.

Met zekerheid laat zich hier intusschen, en dat wegens 't gemis aan stellige gegevens, niets uitmaken. Aan een beslist antwoord op de vraag of het plan van van der Kodde reeds kort na de schorsing van Sopingius, en dus in het laatst van Februari of het begin van Maart 1619 in werking kwam, dan wel eerst nadat deze in Augustus definitief van zijn bediening was ontzet en Warmond had verlaten, durven wij ons niet wagen. Toch schijnt de waarschijnlijkheid aan de zijde van het laatste gevoelen te zijn. Men bedenke immers dat, hoe hachelijk de zaak der Remonstranten in de eerste maanden van het jaar 1619 ook stond, de nationale synode het

---

¹⁾ Zie over het profeteeren ook H. H. Kuijper, De opleiding tot den dienst des woords, bl. 292 vv.

²⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 14.

³⁾ Kort Verhaal, bl. 13 en 16.

vonnis der veroordeeling nog niet had uitgesproken en het scherpe placcaat der Algemeene Staten, waarbij alle bijzondere vergaderingen der Remonstranten strengelijk werden verboden, eerst van den 3den Juli dagteekent. Bovendien was Sopingius op den 12den Februari wel geschorst maar nog niet voor goed van zijn dienst ontslagen en had de omzetting van den kerkeraad in Contra-remonstrantschen geest niet vóór den 1sten Mei plaats. Al mocht Sopingius den kansel dan ook niet betreden, de gelegenheid was hem daardoor niet afgesneden om in afzonderlijke, niet officiëele samenkomsten het Remonstrantsche deel der gemeente in het geloof te versterken en tot volharding aan te sporen. De behoefte om langs den door van der Kodde voorgestelden weg de godsdienstige belangen der gemeente te behartigen liet zich derhalve vóór zijne ontzetting en zijn vertrek uit Warmond nog niet zoo dringend gevoelen, en het komt mij voor dat daarvoor niet vroeger dan in het laatst van Augustus of in het begin van September de tijd gekomen was. Het moge daarbij niet geheel en al onopgemerkt blijven, dat er van eenige bekendheid van Sopingius met de plannen van van der Kodde nergens ook maar het minste spoor voorhanden is, wat toch allicht het geval geweest zou zijn, indien zij nog tijdens zijne schorsing en verblijf in de gemeente tot rijpheid waren gekomen. Zeker zou het niet voor het ontstaan daarvan reeds in Februari of Maart pleiten, indien men mocht aannemen dat het schrijven door Uijtenbogaert den 28sten Februari uit Antwerpen aan de bekende geciteerden te Dordrecht gezonden ¹⁾ en waarin hij meedeelt, wat er zijns inziens in het belang der Remonstrantsche zaak gedaan moet worden, invloed heeft gehad op van der Kodde's voor-

---

¹⁾ Zie den brief bij Rieuwertsz. 98 vv. en Glasius, Gesch. d. nat. syn. I, bl. 164 vv.

stel. Wij kunnen daarvan met zekerheid niets zeggen. Het is zeer wel mogelijk dat bij van der Kodde geheel onafhankelijk van anderen de gedachte is opgekomen om op de door hem aanbevolene wijze de godsdienstige belangen der gemeente te behartigen. Ook kan de herinnering aan de vroegere collegia prophetarum daartoe voldoende geweest zijn. Maar toch is het opmerkelijk dat Uytendogaert juist in die dagen, waarin de Remonstrantsche predikanten allerwege werden geschorst, den raad gaf om de verstandigste en meest ontwikkelde gemeenteleden terug te houden van aansluiting bij de Luther-schen of Doopsgezinden en om, „soo men merckt dat dit „hechten wil, te dencken de oppidatim constituendis presby-„teriis”. Daartoe beval hij voorts aan dat eenige van de geschorsten, die van geen reconciliatie wilden weten, naar de gemeenten zouden gaan, om, zonder bepaald te prediken, op de gemoederen invloed te oefenen in het belang van hetgeen noodig zou zijn. Kwam er alzoo een corpus tot stand, dat alleen verbonden zou zijn aan hetgeen in Gods woord volkomen zeker en buiten allen twijfel was, dan kon op het overige provisioneel tot stichting orde worden gesteld en mocht men voorts „vryelyck profeteren tot ondersoek der waer-„heydt en der liefde”. Wij weten niet of van der Kodde met den inhoud van dit schrijven bekend is geweest, al mag dit volstrekt niet voor onwaarschijnlijk gehouden worden. Maar is zulks het geval geweest, dan zoeken wij, zonder iets af te dingen op zijn lof als man van initiatief, niet te vergeefs naar de oorspronkelijke bron waaruit zijn plannen zijn voortgekomen.

Even weinig afdoende zekerheid als wij bezitten omtrent den juisten tijd waarop van der Kodde's voorstel tot uitvoering kwam, hebben wij met betrekking tot de plaats waar de eerste samenkomsten werden gehouden. Ook hier ontbreekt het ons aan stellige opgaven. Het is waarschijnlijk dat

daartoe in den eersten tijd Gijsberts woning of die van een zijner geestverwanten gediend zal hebben. Zeker is het echter, wat trouwens door de omstandigheden werd geeischt, dat daarbij de grootste omzichtigheid in acht werd genomen. De waarschuwing, die de Leidsche Remonstranten na de bovenvermelde godsdienstige samenkomst op den 7^{den} Juli in een boomgaard te Warmond hadden ontvangen, drong er als van zelf toe en vermoedelijk koos men reeds toen als tijd van samenkomst den Zondagavond na elke nieuwe maan, om door de duisternis beveiligd ongestoorder te kunnen vergaderen.

Hoe dit evenwel zij, er werd op de door van der Kodde voorgeslagene wijze voldoende in de godsdienstige behoeften der Warmondsche Remonstranten voorzien. Stil en naar wensch ging alles in zijn werk. Aan leering, stichting en vertroosting ontbrak het der gemeente niet toen zij haar leeraar moest missen. Ieder gaf wat hij had of vulde aan, verbeterde of weerlegde wat hem minder juist of goed gezegd scheen. Het mosterdzaad wies op, het werd een boom.

—

Inmiddels hadden de uitgebannen Remonstrantsche predikanten hunne constitueerende vergaderingen te Antwerpen gehouden en besloten met alle kracht werkzaam te zijn tot instandhouding hunner gemeenten. Op de vergadering van den 4^{den} October 1619 waren Episcopus, Uytendogaert, Grevinckhoven, Poppius, Niëllius en Corvinus tot directeuren der Sociëteit benoemd en was aan de drie eerstgenoemden meer in het bijzonder de bestelling der kerken opgedragen. Zij regelden de bediening der gemeenten die van hunne leeraars waren beroofd, en weldra waagden onderscheidene uitgeweken predikanten het heimelijk naar het vaderland terug te komen, het banvonnis te trotseeren en naar de hun aanbevolen gemeenten om te zien.

Onder deze behoorde ook Hendrik van Holten of Holthenius, voormalig predikant van Waddingsveen, die door de Zuid-Hollandsche synode om zijn Remonstrantsche gevoelens was afgezet en op den 13den September 1619 de acte van stilstand wel had geteekend, maar deze onderteekening drie weken later weder had herroepen ¹⁾. De directeuren droegen hem den dienst te Warmond op. Wel niet vroeger dan in het laatst van 1620, mogelijk zelfs eerst in de eerste maanden van het volgende jaar, meldde hij zich daar ter plaatse aan ²⁾. De ijverige en gemoedelijke man zag er zich echter in zijn verwachtingen bitter teleurgesteld. Gijsbert van der Kodde ontving hem op een wijze waarop hij allerminst had kunnen rekenen, en deed hem aanstonds verstaan dat hij door zijn komst en zich zelven en wie hem herbergden noodeloos aan gevaar blootstelde. Zoo lang de Remonstrantsche zaken tengevolge van de scherpe resolutie van 1 Febr. 1620 in zulk eene ongunstige conditie verkeerden, was er, zeide hij, wel een ander middel om de gemeenten te stichten. En na hem medegedeeld te hebben hoe men het daartoe te Warmond had aangelegd, ried van der Kodde hem aan liever een ambacht te gaan leeren. Holthenius was over zulk een ontvangst niet weinig verbaasd en uit het veld geslagen. Hij was gekomen in de onderstelling dat zijn komst der ge-

¹⁾ Zie art. 23 der prov. syn. te Leiden in Kist en Royaards Arch. VII, bl. 24 en J. Tideman, de Remonstr. broederschap, bl. 190. Hij overleed 18 Sept. 1622 te Altona, waar hij de gemeente diende.

²⁾ De gegevens voor een nadere tijdsaanwijzing ontbreken. Zijn komst kan niet te spoedig na het placcaat van 1 Februari 1620 worden gesteld, maar moet tevens vóór October 1621 plaats hebben gehad, toen de bediening van Warmond en Noordwijk aan Wouter Cornelisz. en Paschier de Fijne werd opgedragen. In de Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 23—25 gaat de komst van Jacob Batelier aan die van Holthenius vooraf. Ik meen echter ten onrechte. Wat eerstgenoemde te Warmond sprak wijst reeds op een latere ontwikkeling van de plannen der van der Kodde's.

meente een oorzaak van blijdschap zou zijn en voelde zich door wat hij hoorde en ondervond zeer teleurgesteld. Aan Jan Willemsz. die hem herbergde, verklaarde hij niet gekomen te zijn om iemand in gevaar te brengen of overlast aan te doen maar alleen uit liefde tot het evangelie, doch dat hij nu heenging.

De gemeente, die eerst na het vertrek van Holthenius kennis kreeg van hetgeen er gebeurd was, nam het van der Kodde zeer kwalijk dat hij den leeraar, dien men gaarne had willen hooren, door zijn onheusche handelwijze had verdreven en betwistte hem, ondanks zijn bewering dat hij om bestwil gehandeld had, daartoe het recht. Holthenius, zoo sprak men, was niet voor van der Kodde alleen maar voor de geheele gemeente gekomen en wie voor de boete op het bijwonen der predikatie gesteld bevreesd was, had daaruit dan maar moeten weg blijven. Het misnoegen nam straks nog toe toen men vernam dat andere gemeenten de tot haar gezonden predikanten met groote blijdschap hadden ontvangen en welhaast kreeg het geschil tusschen van der Kodde en een deel der gemeente een meer principiëel karakter ¹⁾.

Het zou bezwaarlijk zijn uit te maken of Gijsbert reeds van den aanvang af verder strekkende gedachten en plannen heeft gekoesterd, dan wel of deze juist door de ontstane oneenigheid het aanzijn hebben ontvangen; maar lichtelijk kan men zich voorstellen hoe dit geschil gaandeweg dieper beteekenis verkreeg.

Van der Kodde, voor zich zelf ten volle overtuigd dat hij in het belang der gemeente had gehandeld, was er de man niet naar om de herhaalde afkeuring zijner handelwijze stilzwijgend voorbij te laten gaan en zijn gedrag niet te ver-

---

¹⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 15/16; (E. van Nimwegen) Hist. der Rijnsb. Vergad., bl. 25/26 en Korte Historie in hs.

dedigen. Naarmate het verwijt van uit vrees voor de placaten gehandeld te hebben te meer den schijn van waarheid voor zich had, mocht hij, dien het stellig niet aan moed ontbrak, daarop allerm minst het antwoord schuldig blijven. En te goed schriftkenner als hij was om niet te weten dat de wijze van godsdienstige stichting door hem sinds de verbanning der predikanten te Warmond aanbevolen en ingevoerd, groote overeenkomst vertoonde met de inrichting der godsdienst oefeningen in de oudste christelijke gemeenten, vond hij in dit feit een te deugdelijken grond ter eigen verdediging om daarvan geen gebruik te maken. Wij willen niet beweren dat de zucht om gelijk te hebben hem daarbij geheel vreemd is gebleven, maar het is toch alleszins verklaarbaar dat van der Kodde, eenmaal op de genoemde overeenstemming opmerkzaam geworden, daarin een licht voor zich heeft zien opgaan dat hem niet alleen uitnemend te stade kwam om zijn gedrag tegenover Holthenius te rechtvaardigen, maar dat hem ook in toenemende mate scheen het ware licht te zijn.

Van dien tijd af staat het echter vast dat van der Kodde tegen het gaan hooren der predikanten, die hier en daar in het geheim optraden, begon te ijveren en er op uit was om de vrienden te Warmond tegen de geordende leeraars in het algemeen in te nemen. Paschier de Fijne; die dit mededeelt, voegt daaraan toe, dat hij dit deed onder voorgeven „dat de „predikanten niet anders zochten dan om zonder te werken „van de gemeente te leven”; een verwijt dat echter niet vrij van partijdigheid schijnt te zijn ¹⁾.

Van dien weerzin gaf Gijsbert van der Kodde openlijk blijk toen Wouter Cornelisz van Waarder, ontzet Remonstrantsch predikant van Nieuwkoop, in het laatst van 1621 naar Warmond kwam. Aan hem en Paschier de Fijne was

---

¹⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 16.

aldaar en gelijktijdig te Noordwijk de bediening der gemeente voor den tijd van drie maanden door de directeuren opgedragen ¹⁾. Men ontving hem met blijdschap. Maar van der Kodde en eenige zijner aanhangers bleven uit de vergadering, waarin Wouter Cornelisz als prediker was opgetreden, weg. Het strookte niet met zijn zienswijze, zeide hij, dat alleen de predikanten in de godsdienstige samenkomsten het woord voerden en niet ook de overige aanwezigen daartoe het recht hadden. Wouter Cornelisz vernam dit niet zonder bevreemding. Het scheen hem een zonderlinge inval. Allerm minst bevroedde hij dat zich hierin een beginsel begon uit te spreken, dat zeer ver reikende gevolgen hebben zou. Ook de Remonstrantschgezinden te Warmond vernamen waarschijnlijk nu voor het eerst Gijsberts zienswijze. In het tegenovergesteld geval zou men althans verwacht hebben dat zij er den predikant niet onkundig van hadden gelaten en hem vooraf hadden voorbereid op hetgeen hij wellicht van de zijde der van der Kodde's te wachten had. Wouter Cornelisz toonde ten minste niet dan verwondering over Gijsbert's woorden en zeide dat hij en de zijnen dan maar in de vergadering moesten komen en na de predikatie mededeelen wat zij op het hart hadden. Zelfs beloofde hij op verlangen van van der Kodde hem en anderen na het eindigen zijner toespraak daartoe opzettelijk te zullen uitnoodigen. Tegen deze inschikkelijkheid kwamen echter eenige gemeenteleden spoedig in verzet. Zij meenden dat de predikant wel eenigszins voorbarig te werk was gegaan. Zij kenden Gijsbert genoeg om te vermoeden dat hij, die in den laatsten tijd bij herhaling geijverd had tegen het ter preek gaan bij de predikanten, met dit medespreken in de godsdienstige samenkomsten iets voor had, en al stak daar ook niets achter,

---

¹⁾ Zie J. Tideman, Remonstr. Broedersch., bl. 99 en 208.

zij achtten nogtans omzichtigheid noodig. Het was een nieuwheid die in geen enkele Remonstrantsche gemeente ooit had plaats gehad en waarover vóór alles raadpleging met de directeuren noodig was; zoodat zij Wouter Cornelisz. dan ook dringend aanrieden om Gijsbert en de zijnen in geen geval tot spreken uit te noodigen.

Door deze redenen nadenkend geworden, kwam Wouter Cornelisz. op zijn belofte terug maar noodigde niettemin de van der Kodde's vriendelijk uit de predikatie bij te wonen. Gijsbert en de zijnen waren over deze handelwijze vrij onstemd, maar gaven toch de hoop niet op om van Wouter Cornelisz. gedaan te krijgen wat zij verlangden en begaven zich werkelijk naar de plaats der bijeenkomst. Alvorens echter binnen te gaan, drongen zij nog eens bij den predikant aan op de nakoming zijner belofte, maar hoewel deze voor zich zelf in zulk eene uitnoodiging geen bezwaar zag, sloeg hij het verzoek nogtans af omdat anderen, die den toestand der gemeente beter kenden dan hij, de inwilliging er van niet geraden achtten ¹⁾. En over die weigering verstoord, bleef de partij van van der Kodde nu uit de bijeenkomst weg.

Wouter Cornelisz. vertoefde niet lang te Warmond. Hij was daar blijkbaar niet veilig. Zijn plaats werd echter spoedig ingenomen door Paschier de Fijne, afgezet predikant van Jaarsveld ²⁾.

Het was deze veelszins voortreffelijke man, dien wij van nu af bij herhaling zullen zien optreden tot bevordering der Remonstrantsche belangen te Warmond. Hij kenmerkte zich

---

¹⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 16/17; (E. van Nijmegen), Historie der Rijnsb. Vergad., bl. 27/28 en Korte Historie in hs

²⁾ Zie over hem J. van Vloten, Paschier de Fijne, 's Hertogenb. 1853 en J. Tideman, Remonstr. broedersch. bl. 208, 235. Waarschijnlijk kwam hij nog in 't begin van 1622 te Warmond, toen hem aldaar met Wouter Cornelisz. de dienst was opgedragen. Ook van 1627 tot 1631 was hij er werkzaam.

door ongemeenen ijver en veelzijdige gaven. Warm voorstander van het Remonstrantsche gevoelen, paarde hij moed en koelbloedigheid aan bedachtzaam overleg en taaie volharding. Voorkomend en inschikkelijk waar het pas gaf, hield hij het doel dat hij nastreefde vast zoolang de kans van slagen niet geheel vervlogen was. Goed schriftkenner en handig spreker bovendien, bezat hij meer dan iemand anders juist die hoedanigheden die bij den eigenaardigen toestand der Warmondsche gemeente onmisbaar waren om de Remonstrantsche zaak met vrucht te dienen. En spoedig zouden deze eigenschappen hem te stade komen.

Sinds het vertrek van Wouter Cornelisz. waren de van der Kodde's voortgegaan met niet alleen op het gevaar te wijzen dat het bijwonen der predikaties, waarin de gebannen predikanten optraden, met zich bracht, maar ook met de vrijheid en het recht der gemeenteleden te bepleiten om in de godsdienstige samenkomsten het woord te voeren. Ja, zij hadden reeds te verstaan gegeven dat zij, indien hun dit niet werd toegelaten, een bijzondere vergadering zouden oprichten, waarin zoodanige vrijheid van spreken aan allen werd toegekend en wier bijwoning niemand in gevaar zou brengen. Er dreigde alzoo reeds eene scheuring in het verschiet.

Paschier zag dit terstond in en was er uit dien hoofde op bedacht om dit te verhoeden. Hij begreep terecht dat er iets gedaan moest worden om de van der Kodde's tegemoet te komen. Van daar dat hij den voorslag deed om na de gewone predikatie opnieuw te vergaderen en dan elkander te stichten op de wijze door Gijsbert en de zijnen voorgestaan. Dit voorstel ging reeds verder dan de gemeente tijdens het verblijf van Wouter Cornelisz. raadzaam had geacht, maar ditmaal verzette zij er zich niet tegen. Ook zij begreep dat alleen langs den weg der toegeeflijkheid een gevreesde scheuring vermeden kon worden. Er wordt ons niet uitdrukkelijk gezegd dat

de van der Kodde's dit voorstel van de hand wezen, maar zulks schijnt nogtans het geval te zijn geweest. Althans Paschier vermeldt aanstonds een voorstel van nog verdere strekking. „Laat mij”, zoo luidde het, „de eene reise prediken en „daarna zeggen: 'k Heb daar naar mijn besten weten niets „dan waerheijt gesproken, maar alsoo ik, een mensch we- „sende, door onweetentheijt ergens in de waerheijt soude „mogen gemist hebben, soo verzoek ik dat, soo yemant dat „gemerckt heeft, dat se gelieven hier vrijmoedelijck sulcks „door den geest der langmoedigheijt aan te wijsen. Heeft „men niets in strijd met de waerheijt opgemerckt, dan zwijge „hij en scheid de vergadering. Daarna sullen wij de naaste „reise vergaderen en dan zal ik niet spreken maar vragen of „er ijemand is die iets tot troost of stichting heeft te seggen „en dan doe ieder het naar de gave hem verleend. Laat ons „het zoo om beurten doen” ¹⁾).

Wat konden de van der Kodde's meer verlangen? Er werd hun niet alleen aangeboden wat zij van Wouter Cornelisz. hadden geëischt, maar bovendien nog om beurten een godsdienstoefening geheel naar hun zin ingericht. Toch sloegen zij Paschier's voorslag af. Jan Jacobsz. van der Kodde verklaarde zelfs, „dat als hij 's morgens iets had te zeggen, maar tot „'s middags daarmee wachten moest en intusschen kwam te „sterven, hij vreezen zou verdoemd te zijn door het niet te „hebben uitgesproken”. Bij zulk een meening kon er natuurlijkerwijze van overeenstemming niets komen, hoe redelijk op zich zelf, gelijk Oudaen zelf erkent, Paschier's voorstel ook zijn mocht. Jonge Jan van der Kodde eischte voor zich ten allen tijde de gelegenheid om uit te spreken wat de geest hem ingaf, maar hierin kon de gemeente hem niet ter wille zijn. Zij had allen grond om in het besef van eigen inschik-

---

¹⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 19.

kelijkheid zich ontstemd te gevoelen over dezen ongerijmden eisch. En als Oudaen later ten gunste van de afwijzing van Paschier's voorslag niets beters weet te zeggen dan dat „zij conscientiehalve geschiedde en conscientiewerk geëerbiedigd moet worden”, dan heeft dit geen hooger waarde dan die van een verlegenheidsargument ¹⁾).

De aanhangers van van der Kodde bleven nu voortaan uit de predikatie weg. Het gezelschap, waarbij zich ook eenige personen uit naburige plaatsen hadden aangesloten, huurde een afzonderlijke woning voor zijne samenkomsten, gewoonlijk het college genaamd, en daarmede werd de afscheiding een voldongen feit. Paschier's pogingen om een breuk te voorkomen waren mislukt.

In deze woning kwamen van toen af de geestverwanten der van der Kodde's eenmaal 's maands, en wel op den Zondag na nieuwe maan, zooals wij reeds vroeger hebben opgemerkt, bijeen. Volgens sommiger meening lieten zij zich daarbij leiden door de woorden van Psalm 81 : vs. 4: „blaast „de bazuin op de nieuwe maan”, waarom zij schimpenderwijs Maanpredikers werden genoemd ²⁾).

Eenvoudig was de wijze van godsdienstige stichting in deze bijeenkomsten in praktijk gebracht. Zij bestond in de voorlezing van enkele hoofdstukken uit de H. Schrift, het uitspreken van een gebed en het houden van een of meer stichtelijke toespraken. Men vroeg daartoe of een der aanwezigen ook iets tot stichting te zeggen had. Wie er zich toe geroepen gevoelde stond van zijn zitplaats op en las een tekstwoord voor waaraan hij zijn rede vastknoopte, die

¹⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 18—20; Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 29/32; Korte Hist. in hs. en Aanm. op 't Kort Verh., bl. 24.

²⁾ Zie Kort Verh., bl. 20; Hist. d. Rijnsb. Verg., bl. 21 en Korte Hist. in hs.

menigmaal een uur duurde. Soms was daar nog een tweede, derde of vierde die iets te zeggen had, zoodat de bijeenkomsten nu en dan tot diep in den nacht werden gerekt. Van het aanheffen van een lied vinden wij echter geen gewag gemaakt. Vermoedelijk werd dit met het oog op de veiligheid der vergadering nagelaten, gelijk het ook om die reden was dat de bijeenkomsten des avonds en op den Zondag na nieuwe maan werden gehouden ¹).

Het oordeel van Paschier over deze wijze van godsdienst-oefening, — zooals ons zal blijken woonde hij de vergaderingen menigmaal bij, — luidt niet gunstig. Iets bijzonders kon hij daarin niet ontdekken. De meeste toespraken, schoon met den weidschen naam van „profeteeren” getooid, maakten op hem den indruk van „vooraf bestudeerd te zijn en „geenszins door den H. Geest op een bijzondere manier te „zijn ingestort, zooals eenige eenvoudige lieden meenden” ²).

Men zou in deze afkeuring moeten deelen, indien de van der Kodde's werkelijk aan de onmiddellijke ingeving des H. Geestes hadden toegeschreven wat vooruit wel en rijpelijk was overwogen. Voor deze meening bestaat evenwel geen genoegzame grond. Al moge zich nu en dan bij een enkele hunner eenige geestelijke overspanning hebben voorgedaan, de hoofdpersonen van het gezelschap waren daartoe te wel ontwikkeld en te nuchter en boven alles voor zoodanig bedrog te eerlijk. Het was in hun schatting dan ook niets bijzonders maar iets zeer gewoons dat zij beoogden door de wijze van godsdienstige stichting der oudste christelijke gemeenten opnieuw in beoefening te brengen.

Meer gegrond is het bezwaar door Paschier ontleend aan de opeenvolging van drie, vier of vijf predikaties over

---

¹ Zie Kort Verh., bl. 20,21.

²) Zie Kort Verh., bl. 23.

verschillende onderwerpen in ééne en dezelfde samenkomst, die daardoor somtijds van 's avonds tot vroeg in den morgen duurde. Wij gelooven hem gaarne als hij zegt dat sommigen daarbij wel eens in slaap vielen en 's morgens zoo veel wisten als 's avonds ¹⁾. Toch mag men het er voor houden dat bijeenkomsten waarin verschillende toespraken elkander opvolgden, geen regel maar uitzondering zijn geweest. Oudaen althans meldt dat er gewoonlijk eer gebrek dan overvloed van sprekers was, zoodat gedurig dezelfde personen het woord moesten voeren. Behalve de leden der familie van der Kodde en den reeds genoemden visscher Anthonie Cornelisz. uit de Kaag vinden wij alleen nog zekeren Jan Batten uit Leiden, dien wij nog nader zullen ontmoeten, onder de eerste sprekers op het college vermeld ²⁾.

Maar ook tegen den inhoud van hetgeen in deze vergaderingen werd te berde gebracht, hetzij ter verdediging van de vrijheid van spreken, hetzij ter bestrijding der predikanten, had Paschier ernstige bedenkingen. Vooral dan wanneer de samenkomsten ook werden bijgewoond door wie niet tot den kring der van der Kodde's behoorden, zooals in vervolg van tijd meermalen geschiedde, bleef hij niet in gebreke om wat hem in hunne wijze van doen verkeerd scheen in het licht te stellen.

Paschier toch was er de man niet naar om zich bij het feit der afscheiding neer te leggen. Hij gaf de hoop niet op om de partij der van der Kodde's nog weer te eeniger tijd met de overige Remonstranten te Warmond te hereenigen en de ontstane breuk te genezen. Met het oog hierop bleef hij voeling met hen houden. Gelijk hij zelf bij herhaling hunne

---

¹⁾ Zie Kort Verh., bl. 21, 24.

²⁾ Zie Aanm. op 't Kort Verhaal, bl. 28/29; Kort Verhaal, bl. 21; Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 22 en Korte Historie in hs.

bijeenkomsten bleef bezoeken, wekte hij daartoe ook anderen op en met het grootste geduld en de meeste zachtmoedigheid beproefde hij het uiterste om hen nog voor de Remonstrantsche zaak te bewaren.

Ook Jacobus Johannes Batelier of Watelier, die wel in 1618 zijn bediening als predikant te Kralingen had neergelegd maar toch door de Zuid-Hollandsche synode van Leiden in het volgende jaar was afgezet en mede een tijd lang, — wij weten niet juist in welk jaar, — met den dienst te Warmond was belast, woonde met gelijke bedoelingen als Paschier van tijd tot tijd de vergaderingen der van der Kodde's bij ¹⁾.

Bij zulke gelegenheden bleek het telkens duidelijker dat er van deze pogingen tot verzoening weinig goeds was te wachten. De vrijheid van spreken in de godsdienstige bijeenkomsten, oorspronkelijk slechts het gevolg van het gemis aan een geordenden voorganger maar allengs in de praktijk niet onbruikbaar bevonden, had zich aan de van der Kodde's meer en meer voorgedaan als de eenig ware, met het oudste christendom overeenstemmende, ja de volstrekt noodzakelijke wijze van evangelieprediking. Zij werd voor hen het beginsel waaraan met alle kracht werd vastgehouden, de spil waarom alles draaide. Het ontbrak hun, zoo goed te huis in de N. T. Schriften, niet aan bijbelsche gronden tot staving en verdediging van hun gevoelen. Inzonderheid was het 14de hoofdstuk uit den 1sten brief aan de Corinthiërs het plechtanker hunner instelling.

Maar bij deze verdediging lieten zij het niet. Uit de noodzakelijkheid van de vrijheid van spreken volgde voor hen niet alleen het overbodige van geordende predikanten, maar Gijsbert van der Kodde kwam er in zijn ijver voor de zaak

---

¹⁾ Zie Kort Verh., bl. 22; Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 24/25; Korte Hist. in hs. en J. Tideman, Remonstr. broedersch. bl. 63.

die hij voorstond, bovendien toe hen als schadelijke personen te brandmerken. Soms ontzag hij zich niet hen „lediggangers, „luije buyken en ydelheijt doenders” te noemen. „Zij moesten”, oordeelde hij, „zich liever naar 1 Thess. 4, vs. 11 bevlijtigen „om stil te zijn, zich met hun eigen zaken te bemoeijen en „met de handen te werken, want wie niet werkte zou ook „niet eten, 2 Thess. 3, vs. 10.”

Niet allen echter wilden dit geringschattend oordeel voor hunne rekening nemen. Arie van der Kodde erkende integendeel tegenover Paschier dat zijn broeder Gijsbert in deze zaak „wat al te scherp en te ver ging” ¹⁾. Die verdachtmaking en beschimping werden vooral aanmerkelijk minder, nadat de bovengenoemde Batelier in een toespraak op het college over 1 Cor. 9, vs. 4 en 14 zijne hoorders ernstig op het hart had gedrukt eens te overwegen, of het niet beter was de verdrukte predikanten te steunen dan zich aan hen te onttrekken, hetgeen, naar hij liet doorschemeren, bij sommigen misschien wel uit gierigheid voortkwam ²⁾.

Hoezeer nu dientengevolge het smalen op de Remonstrantsche predikanten in den kring der van der Kodde's zeldzamer werd, tot meerdere toenadering kwam het niet. Dat het daarmee integendeel hopeloos stond bleek maar al te duidelijk, toen Paschier eens in het college sprak over het profeteeren. Hij gaf daarbij als zijn gevoelen te kennen dat het aanhooren van vier of vijf predikaties achter elkander hem niet aanbevelenswaardig scheen, omdat het eene onderwerp dan het andere verdrong en het gehoorde daardoor werd vergeten. Men liet hem aanvankelijk ongestoord spreken. Maar toen hij vervolgens ook dit in het licht poogde te stellen, dat de noodzakelijkheid van de vrijheid van spre-

¹⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 21.

²⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 22 en Hist. der Rijnsb. Vergad., bl. 24/25.

ken en van de wijze van stichting, door de van der Kodde's voorgestaan, in geen en deele uit 1 Cor. 14 volgde, viel Jonge Jan van der Kodde hem in de rede en zeide: „Belieft „het u wel te zwijgen, Paschier?” Terecht gaf deze daarover zijn verwondering te kennen, omdat men immers hier juist de vrijheid van spreken voorstond. Jonge Jan stemde dit wel ten volle toe, maar verklaarde hoe 1 Cor. 14, vs. 30 voorschreef dat, als aan iemand der aanwezigen iets geopenbaard werd, de ander moest zwijgen. Paschier noemde dit een zonderlinge verklaring van het tekstwoord: zoo kon men onder 't voorgeven van een openbaring, die men zeide ontvangen te hebben, telkens den spreker in de rede vallen; het profeteeren moest daardoor in disputeeren ontaarden. Hierin viel de meer bezadigde Arie van der Kodde Paschier bij; hij oordeelde dat men iemand moest laten uitspreken. Toen Paschier daarop aan Jonge Jan vroeg wat hem dan geopenbaard was, luidde het antwoord: „dat gij dwaalt door „het gebod van 1 Cor. 14 niet te erkennen als bindend voor „alle gemeenten en alle tijden, want Paulus spreekt in den „aanhef van zijn brief *alle* christenen van *alle* tijden aan”. Anthonie Cornelisz. van de Kaag ging nog verder en sprak nu de meening uit dat het profeteeren zulk een volstrekt goddelijk gebod was, dat „wie het weersprak straffe zou lijden, namelijk de eeuwige verdoemenis van het aangezicht „des Heeren”. Hij zeide wel, toen Paschier zulk een oordeel meer dan onbarmhartig had genoemd, dat hij daarmee hem niet had bedoeld, maar deze hield hem aan zijn woord en deed hem gevoelen dat hij wel degelijk op allen, die het profeteeren weerspraken, het oog had gehad. Ook Arie van der Kodde gaf te kennen dat hij het oordeel van Anthonie Cornelisz. niet voor zijn verantwoording zou willen nemen, maar dat het geen kwaad kon elkander fouten aan te wijzen ¹⁾).

¹⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 24—26 en Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 32—35.

Het behoeft op grond van het bovenstaande nauwelijks gezegd te worden dat er weinig kans bestond op herstel der ontstane breuk. Paschier mocht van zijne zijde een prijzenswaardig geduld en eene verstandige gematigdheid aan den dag leggen, menig al te heftig woord van een der leden van het college mocht door hunne eigene geestverwanten worden afgekeurd: voor het beginsel der vrijheid van spreken stonden de van der Kodde's onwrikbaar pal. Zij wilden van geen toegeven weten.

Nog bij herhaling verscheen Paschier in hunne bijeenkomsten, zonder evenwel een stap nader te komen aan zijn doel. Men voelde het van weerszijden, dat de aanhoudende bestrijding van elkanders zienswijze slechts diende om de gemoederen te verbitteren en dat het wenschelijk zou zijn zoo aan de gespannen verhouding een einde kwam. En daartoe deden de van der Kodde's den beslissenden stap. Daar hun beginsel hun niet toeliet Paschier uit hunne bijeenkomsten te weren of aan iemand, „hoe hij ook in het stuk van religie gesint mocht „syn”, de vrijheid van spreken op het college te ontzeggen, sloegen zij nu een anderen weg in om zich van hem te ontdoen. Zij brachten hunne samenkomsten naar het naburige dorp Rijnsburg over en stelden deze van nu af op den eersten Zondag van elke nieuwe *maand*, maar hielden deze verandering geheim.

Ondanks dit alles kon Paschier er nog niet toe besluiten om alle betrekking met de van der Kodde's te verbreken. Hij richtte daarom tot hen het verzoek om tijd en plaats der bijeenkomsten te mogen weten en herhaalde, toen hem hierop geen antwoord werd gezonden, zijne vraag nog eens. Men gaf hem nu mondeling te verstaan, dat „als hij als *broeder* „en niet als *tegenspreker* wilde komen men hem met een en „ander in kennis zou stellen”. Duidelijk begreep Paschier dat het hun hiermee te doen was om zijn spreken op het college aan banden te leggen. Niettemin wilde hij het uiterste be-

proeven om den weg tot hereeniging open te houden en liet hun nu weten dat hij zou komen „als een christen, die ook „eenige ponden van zijn Heer had ontvangen”. Dit antwoord echter stelde de van der Kodde's niet gerust. Zij werden er veeleer door versterkt in de overtuiging dat het beter was dat ieder zijn eigen weg ging, en lieten Paschier's boodschap verder onbeantwoord ¹⁾).

De betrekking met de Warmondsche Remonstranten was hiermee voor goed afgebroken, de zwakke draad die hen nog samenbond voor altijd doorgesneden.

Enkele jaren later — het moet tusschen 1627 en 1631 zijn geweest, ²⁾ — noodigde Frans Joachimsz. Oudaen, schoonzoon van Jan Jacobsz. van der Kodde, Paschier, toen deze in een schuur te Rijnsburg voor drie of vier Remonstrantsche gezinnen predikte, wel is waar uit om het college bij te wonen en die manier van stichten te volgen die hij de beste achtte, maar Paschier maakte daarvan geen gebruik ³⁾. De van der Kodde's waren toen reeds overgegaan tot een afzonderlijke avondmaalsviering en een eigenaardige doopsbediening, en Paschier zal begrepen hebben dat zijn komst op het college geheel onvruchtbaar zou zijn, omdat men van elkander verder afstand dan ooit.

De afscheiding der van der Kodde's werd door de Warmondsche Remonstranten en hun wakkeren leeraar Paschier zeer betreurd. Zij droeg ook inderdaad de kiemen van gansch niet denkbeeldige gevaren voor de Remonstrantsche zaak in zich. Zij verbrak toch de zoozeer gewenschte en noodige eenheid der verdrukte partij tegenover den gemeenschappelijken

---

¹⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 26—28 en Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 36/37.

²⁾ Frans Oudaen werd niet vóór 1626 schoonzoon van Jan van der Kodde. Paschier was van 1627 tot 1631 met den dienst te Warmond belast. Zie Tiedeman, Rem. broedersch., bl. 235.

³⁾ Zie Aanm. op 't Kort Verhaal, bl. 25 en Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 38.

vijand. Men kon zich die gevaren ontveinzen, zoolang de nieuwe beweging zich tot enkele gezinnen te Warmond en Rijnsburg beperkte, maar zij waren niet weg te cijferen toen die van lieverlede ook in aanzienlijke steden des lands bijval vond en achtenswaardige mannen van naam zich bij haar aansloten. In de berichten over de constitueerende vergaderingen der Remonstranten en in andere officiële bescheiden uit die dagen vinden wij nog geen gewag gemaakt van de zaak der Rijnsburgers, maar welhaast trok zij de aandacht van mannen als Matthisius en Episcopijs en kwamen deze tegen de nieuwe richting op. In de schatting van den eerstgenoemde, Remonstrantsch predikant te Rotterdam, waren de van der Kodde's niet van scheuring vrij te spreken, terwijl de laatste in zijn „Remonstrantsche Theologant” de noodzakelijkheid van de vrijheid van profeteeren bestreed ¹⁾.

Men moet dan ook erkennen dat er voor menschen die van het klerikalisme der Calvinistische predikanten zooveel te lijden hadden gehad, wel iets aantrekkelijks gelegen was in het beginsel van vrijheid en gelijkheid, 't welk het algemeene priesterschap der geloovigen niet slechts in theorie maar ook in de praktijk tot zijn recht scheen te doen komen. Ondenkbaar was het niet dat een streven als dat der van der Kodde's, waardoor alle dominokratie in de toekomst onmogelijk werd gemaakt, sympathie en navolging zou kunnen vinden en de zaak der Remonstranten grootelijks verzwakken en benadeelen.

Toch is dit slechts in geringe mate het geval geweest.

Indien er van beklag sprake kan zijn, dan waren het veeleer de Doopsgezinden, uit wier kringen de meeste Collegianten zijn voortgekomen, die daartoe reden zouden hebben gehad.

---

¹⁾ Zie Brandt, Hist. d. Reform. IV, bl. 116, 117 en Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 113 v.v. Matthisius behoorde later tot hunne vrienden.

Het aantal dergenen, die uit den boezem der Remonstrantsche partij zich geheel en al bij de volgelingen der van der Kodde's aansloten, was betrekkelijk gering.

Het schijnt mij toe dat de verklaring van dit feit niet uitsluitend is te zoeken in de omstandigheid, dat de afscheiding der van der Kodde's over het algemeen door de Remonstrantschgezinden werd afgekeurd ¹⁾. Evenmin mag hunne instemming met het Doopsgezinde gevoelen omtrent de christelijke lijdzaamheid en het overheidsambt, of de bij hen gebruikelijke dompeldoop der volwassenen, daartoe voldoende worden geacht. De Collegianten toch hebben de noodzakelijkheid daarvan nimmer bepleit of als onmisbare voorwaarde gesteld om tot hunnen kring te behooren. Maar indien het optreden der Rijnsburgers aan de zaak der Remonstranten niet dat nadeel heeft berokkend dat daarvan gevreesd kon worden, dan is dat, indien ik wel zie, in de eerste plaats hieraan toe te schrijven dat zij niemand voor het alternatief stelden om een keuze te doen. Om deel van hunnen kring uittemaken achten zij het integendeel volstrekt onnoodig, dat iemand het kerkgenootschap verliet waarin hij was groot gebracht. Men kon Collegiant wezen en tegelijk lid zijn van een der verschillende kerkgenootschappen, zooals ook met zeer velen het geval is geweest. Het lag niet op hun weg en strookte niet met hun geest een nieuw kerkgenootschap te stichten en leden daarvoor uit andere genootschappen te recruteeren; en daarin lag, naar ik meen, de oorzaak van de geringe afbreuk door hen aan de Remonstrantsche zaak toegebracht.

Niettemin werd de oprichting der Rijnsburgsche Vergadering aan de gebroeders van der Kodde van Remonstrantsche zijde bij herhaling euvel geduid. Zij werd hun als afval en afscheiding van de broederschap toegerekend. In de voorrede

---

¹⁾ Aldus J. Tideman, Sticht. d. Rem. Broedersch., I, bl. 210/211.

voor Paschier's Kort Verhaal geschiedt dit op weinig vriendelijke wijze. Het heet daar dat bij hen in stede eener onderlinge verdraagzaamheid, waarvan zij zoo hoog opgeven, „een mengelmoes van onderlinge verwarring gevonden wordt, „die op scheuring gebouwd, en tot nog toe door scheuring „meest is gemainteneerd”. Er is bij hen niet anders dan „een „onordre die God tegenstaat”. Hunne vereeniging is een „geveinsde schijnvriendschap”, zij hebben toch alleen op eigen uitbreiding en op den ondergang der Remonstranten het oog, lezen wij daar.

De Collegianten bleven hierop het antwoord niet schuldig. Joachim Oudaen zocht in zijn Aanmerkingen op het Kort Verhaal ¹⁾ het betoog te leveren dat er van afscheiding der Collegianten eigenlijk geen sprake kon zijn. Hij merkte daartoe op dat er vóór de uitbanning der predikanten in Juli 1619 eigenlijk nog geen Remonstranten waren. Wel was er in de gereformeerde kerken een richting van dien naam, maar eer deze zich tot een nieuw kerkelijk genootschap begon te organiseeren bestond de vereeniging der van der Kodde's reeds. De Remonstrantsch-gezinde partij te Warmond was haar eigen heer en meester nadat haar leeraar Christiaan Sopingius haar verlaten had en het verband met de gereformeerde kerken was verbroken. Zij was dus geheel vrij om zich op zoodanige wijze in te richten als haar het meest dienstig scheen in het belang van haar geestelijk leven. Niemand van buiten af had het recht om de zorg en regeling voor hare instandhouding op zich te nemen. De directeuren toch waren niet door afgevaardigden uit de herderlooze gemeenten aangesteld en misten dus de bevoegdheid om die zorg aan de terugkeerende predikanten op te dragen. De Warmondsche Remonstranten waren volkomen vrij om zich al of niet bij de nieuwe orga-

---

¹⁾ Zie a. w. bl. 15, 16, 19 en 23.

nisatie aan te sluiten, en de bewering ging dus niet op dat de van der Kodde's de leiding en het bestuur hadden moeten overgeven aan de predikanten, die door de directeuren naar Warmond werden gezonden. De gebroeders van der Kodde waren bovendien wel op het punt der praedestinatie het Remonstrantsche gevoelen toegedaan, maar stonden wat het stuk der lijdzaamheid en van het overheidsambt betreft geheel aan de zijde der Doopsgezinden en gingen met hun dompeldoop nog verder dan deze, zoodat zij zelfs nooit Remonstranten in den vollen zin des woords waren geweest.

Het besluit waartoe Oudaen kwam was dus, dat men wel zeggen kon dat, toen de Remonstrantsche broederschap werd georganiseerd, de partij der van der Kodde's zich niet bij haar had aangesloten, maar niet dat zij zich van de Remonstranten had afgescheiden. Op die wijze verantwoordde zij zich tegenover hare bestrijders.

Met vasten tred gingen de van der Kodde's hun eigen weg. Zij riepen eene vereeniging in het leven die, hoewel klein van omvang, niettemin tot de merkwaardigste verschijnselen op het gebied van het godsdienstige leven der 17de en 18de eeuw moet worden gerekend om de eigenaardige frischheid en den grooten vrijheidszin die haar kenmerkten. Waar zij ruimte overliet voor de meest uiteenloopende leerstellige zienswijzen, trok zij daardoor menschen van allerlei geestesgaven, die zich in het kerkelijk gareel weinig te huis voelden, tot zich Voor een religie zonder God en een idealisme zonder ideaal was bij haar geen plaats, maar de rechten van het individu op een eigene, onafhankelijke overtuiging waren bij haar veilig. In haren eisch tot onderlinge verdraagzaamheid vonden Chiliasten zoowel als Socinianen en Trinitariërs den éénigen band der gemeenschap dien zij stelde, een band van zuiver zedelijk-godsdienstigen aard.

HOOFDSTUK II.

Eerste vrienden en voorstanders.

Wij moeten thans kennis maken met enkele personen die in den eersten tijd van het ontstaan der Rijnsburgers zich openlijk aan hunne zijde schaarden of op ondubbelzinnige wijze blijk gaven van hunne ingenomenheid met het streven der van der Kodde's.

Aan dit onderzoek moge echter voorafgaan de beantwoording der vraag wat in dit optreden als hoofdzaak moet worden aangemerkt. Te gereeder aanleiding bestaat daartoe, nu nog in den jongsten tijd het streven der van der Kodde's blootstond aan eene betichting, die mij voorkomt aan de rechtvaardigheid te kort te doen.

In zijne „Gedachtenisrede op het tweehonderdjarig bestaan van het Weeshuis der Doopsgezinde Collegianten, uitgesproken den 17^{den} Augustus 1875”, heeft Dr. J. G. de Hoop Scheffer een en ander over dit optreden in het midden gebracht. Bij die gelegenheid zeide de hoogleeraar dat het verbod der overheid, die geene Arminiaansche godsdienstoefeningen gedoogde, door de van der Kodde's werd aangegrepen als *voorwendsel* om een nieuwe wijze van stichting, waartoe zij reeds lang neigden, in te voeren. Zulke bijeenkomsten bleven niet alleen

beter geheim maar droegen ook een ander karakter dan de gewone kerkbeurten, zoodat zij niet onder het bereik der strafplaccaten vielen, terwijl zij niet medebrachten dat de Remonstrantsche predikanten of anderen om harentwil zich in gevaar begaven. Om een glimp van oudheid aan hunne handelwijze te geven beweerden zij slechts de wederinvoering te bedoelen van een oud gebruik, het zoogenaamde proponeeren of profeteeren, dat door de oprichting der Leidsche hoogeschool van zelf was vervallen; terwijl zij intusschen niet op de vorming maar op de opheffing der leeraars het oog hadden ¹⁾).

Op grond hiervan achtte de Doopsgezinde predikant Dr. J. Hartog zich gerechtigd tot de bewering, dat de hoofdzaak bij het optreden der van der Kodde's niet anders was geweest dan *eene oorlogsverklaring aan de predikanten*, en hij vond zich in die meening versterkt door de kennismaking met een geschriftje van het jaar 1672, „Schriftuerlycke waerdeering van „het hedendaegsche predicken en kerckgaen” getiteld, waarover hij onder het opschrift „Een echte Collegiant” een opstel plaatste in de Juni-aflevering van het tijdschrift de Gids, jaarg. 1892. De hem onbekende schrijver van dit pamflet is in zijn oog „een malcontente Collegiant, wiens hart vol wordt en wiens „mond overvloeit, als hij lucht geeft aan zijn afkeer van alles wat „predikant heet, en die zich geroepen acht om, nu na vijftig „jaar de achteruitgang zoo sterk is, zijn stem te verheffen tegen „hen, die in naam der verdraagzaamheid bezig waren met het „ondermijnen van het Rijnsburgsche fundament”. Ten bewijze daarvoor citeert Dr. Hartog uit deze Schriftuerlycke Waerdeering met zekeren nadruk de woorden; „wat is anders het „ooghmerck van de instellingh van de Vrije Collegiën en „Rijnsburghsche Vergaderingh, als opdat men daerdoor dat

---

¹⁾ Zie a. w., bl. 9—11.

„overheerschende predicken sou vernietigen?” Hierin ligt naar zijn oordeel het fundament waarmêe de echte Collegiant staat of valt, het hoofdartikel van zijn geloof, de levensvraag waarop het aankomt. En hij noemt het afwijking van het beginsel der vaderen, als honderd jaar later de Collegiant Jan Wagenaar een homiletiek in optima forma in het licht geeft in zijn „Zeven lessen over het verhandelen der Heilige Schrift „in de godsdienstige bijeenkomsten”.

Een oorlogsverklaring aan de predikanten de hoofdzaak in het optreden der Rijnsburgers! Waarlijk, geen geringe beschuldiging! De vrijheid van spreken niet het uitgangspunt, niet het beginsel dat zij in eere willen herstellen en voor welks oud en goed recht zij opkomen, maar slechts een *voorwendsel* waarachter zij hun predikantenhaat verbergen, een middel om „het overheerschende predicken te vernietigen”! Is er voor zulk een beschuldiging genoegzame grond?

Het zou niet de minste moeite kosten uit de geschriften van onderscheidene Collegianten een aantal plaatsen bijeen te brengen, die van hun afkeer van het predikambt getuigen. Uitlatingen van dien aard zullen ons in het vervolg bij herhaling onder de oogen komen. Alleen een enkele, niet minder sterk dan die, welke wij van den schrijver der Schriftuerlycke waerdeering vernamen, vinde reeds hier een plaats. In de kopie van een brief, geplaatst achter Pieter Langedult's geschrift „De apostolische oudheid van de vrijheid van spreken, Haarlem, 1672”, lezen wij namelijk deze niet malsche woorden: „het „gezach der soogenaemde geestelyken was van ouds de fonteijn „der oproeren, verval en ondergang der polityën en kercken, „de stokebrand en voedster van alle dwingelandij, die meer of „min de consciëntiën beëngden, en het bequaemste middel, „dienende en ten deele ook doelende om het volk in domme „onwetendheid te houden en eindelyk alle reformatie en verbe- „tering uit te sluiten”. Zulke woorden zeggen genoeg.

Maar daaruit mag men nog niet afleiden, dat afkeer van het geordende predikambt de *hoofdzaak* was in het optreden der Rijnsburgers. Het schijnt mij veeleer toe dat Dr. Hartog, die zoo oordeelt, èn te veel gewicht heeft gehecht aan het persoonlijk gevoelen van den auteur der Schriftuerlycke waerdeering, èn dit geschrift te zeer beschouwd heeft buiten verband met hetgeen tot de samenstelling er van aanleiding gaf. De schrijver, Joan Hartigveldt te Rotterdam, — over wien later meer, — moge in den kring der Rijnsburgers als een ernstig en godvruchtig man geëerd zijn geworden, zijn woord had daarin geen meerder gezag dan dat van een ander. De opheffing van den geordenden leeraarsstand en het hedendaagsche prediken moge ook anderen, even onverdachte Collegianten als hij, noodzakelijk zijn voorgekomen om de onderlinge verdraagzaamheid ten volle in praktijk te kunnen brengen, zij zouden het hem niet hebben nagezegd dat een oorlogsverklaring aan predikanten het *voornaamste oogmerk* van het optreden der Rijnsburgers was geweest. En terecht. De grond voor het ontstaan der Rijnsburgsche vergadering lag elders. Wanneer, gelijk wij boven zagen, Gijsbert van der Kodde aan Hendrik van Holten te kennen geeft dat er wel een ander middel is om de gemeente te stichten „*zoolang de Remonstrantsche zaken in zulk eene ongunstige conditie verkeeren*”, dan is daarbij slechts sprake van een tijdelijken maatregel. Als hij en de zijnen er straks bij Wouter Cornelisz. van Waarder, schoon zonder gevolg, op aandringen om *na de predikatie* ook vrijheid van spreken te hebben, en Paschier de Fijne later zelf door Frans Joachimsz. Oudaen wordt uitgenoodigd om „*in het college die wijze van stichting te volgen, die hij de beste achtte*”, dan heeft men geen recht om te beweren dat de vernietiging van het hedendaagsch prediken hoofdzaak is geweest bij het optreden der van der Kodde's. Neen, het is hun om iets beters en hoogers te doen

geweest. De vrije uitoefening van hunnen godsdienst stond op het spel. De strenge placcaten van 1619 en 1620 hadden alle samenkomsten van Remonstrantsch-gezinden scherpelijk verboden.

Het gold dus het behoud van dit kostelijk kleinood. Daarvoor stelde Gijsbert van der Kodde zich in de bres en het zoo goed als in onbruik geraakte profeteeren bood zich als van zelf aan als het meest geschikte middel om zijn oogmerk te bereiken. Eerst *moeten* zij het zonder predikanten stellen, straks *kunnen* zij het zonder hen doen, eindelijk achten zij hun bestaan *in strijd met* het oudste christendom en de rechten van ieder geloovige, ja zien zij in den geprivilegeerden leeraarsstand slechts gevaar en schade voor den bloei van het godsdienstige leven. Hun afkeer van het hedendaagsche prediken en van de geordende leeraars is een *gevolg* van de door hen ingevoerde vrijheid van spreken, die, aanvankelijk middel, straks tot den rang van beginsel wordt verheven; maar een oorlogsverklaring tegen de predikanten is de *hoofdzak* in het optreden der Rijnsburgers niet geweest. De geschiedenis van hun opkomst en ontstaan wettigt deze meening niet. Wanneer nu Joan Hartigveldt zich nogtans in dien geest uitliet, dan geschiedde dit onwillekeurig onder den invloed van de vrees, dat de vrijheid van spreken opgeofferd mocht worden aan de onderlinge verdraagzaamheid. Hoewel Johannes Bredenburg in zijn „Tafelpraatje” met beslistheid had verklaard dat de ware verdraagzaamheid het best door de vrijsprekende Collegianten in beoefening werd gebracht, was er toch een en ander in dit geschrift dat Hartigveldt's bezorgdheid gaande had gemaakt. Het kwam hem voor dat Bredenburg te inschikkelijk was op het punt van het ter preek en ten avondmaal gaan bij Doopsgezinden en Remonstranten, waar slechts het alleenspreken was toegelaten. Ook diens uitnoodiging aan de leden dier beide genootschappen om, nu zekere vredehandel tusschen hen was mislukt, zich bij de Collegianten te voegen

kon zijn sympathie niet verwerven. Hij dachtte daarvan in het vervolg verslapping van het beginsel der vrijheid van spreken. Vandaar kwam hij er in zijn overgrooten ijver met wel verklaarbare eenzijdigheid toe, om al den nadruk te leggen op het in zijn oog verderfelijke van den geprivilegeerden leeraarsstand, en om de vernietiging van het hedendaagsche prediken de hoofdzaak te noemen in het optreden der Rijnsburgers. Maar wij kunnen hem noch den heer Hartog toegeven dat dit het ware kenmerk van den echten, onvervalschten Collegiant moet worden geacht.

Wij laten dit punt verder rusten om onze aandacht te vestigen op een drietal mannen, die al spoedig het optreden der van der Kodde's met sympathie begroetten. De weg toch, door hen tot bescherming der vrijheid van godsdienstoefening ingeslagen, was niet onopgemerkt gebleven. Hoe bescheiden de kring waarin zij zich bewogen ook zijn mocht, en hoe nederig het landelijk dorpje waar zij waren gevestigd, de wijze waarop zij aan hunne denkbeelden over godsdienst en kerk een tastbare gestalte begonnen te geven gaf daaraan spoedig eenige ruchtbaarheid. Het was niet alleen het nieuwe dat aantrok, maar veel en velerlei in hun streven had onwillekeurig een groote mate van bekoring voor menschen, wien het onheilig kerkelijk en theologisch gekijf der laatstverloopen jaren en het heerschzuchtig gedrag van het meeren-deel der predikanten met rechtmatigen afkeer had vervuld, en dat te meer naarmate zij zelve van de kerkelijke onverdraagzaamheid veel te lijden hadden gehad.

Onder deze verdient in de eerste plaats Johannes Evertsz. Geesteranus, de bekende Alkmaarsche predikant, genoemd te worden ¹⁾ Wat zijne wederwaardigheden tot op zijn komst

---

¹⁾ Zie over hem: Hist. d. Rijnsb. bl. 39, 41 vv. 66—70; Glasius, Gesch.

te Warmond aangaat, zij het genoeg in herinnering te brengen dat hij in het begin van 1619 om zijn meer Sociniaansche dan wel Remonstrantsche gevoelens met de classis in ongelegenheid was geraakt en na een tweedaagsch verhoor op den 11den en 12den Maart van zijn dienst werd ontzet, „omdat hij onwettig in den dienst te Alkmaar was gekomen, „van de leer der Hervormde kerk was afgeweken en dingen „had geleerd, die nadeelig waren voor het Gemeenebest”. Aan dit vonnis, dat ook zijn broeder Petrus, predikant te Egmond, trof, hadden de Staten van Holland en de magistraat van Alkmaar kracht bijgezet door hem het prediken te verbieden, terwijl zijne in het bovenvermelde verhoor afgelegde confessie door de synode van Dordrecht in hare 138ste zitting als een „gruwelyke en verfoeielyke lastering van Socinus” werd verworpen. De Staten van Holland gelastten hem en zijn broeder bovendien, bij hun schrijven van den 19den Maart, zich binnen acht dagen naar 's Gravensande te begeven en zich daar stil te houden ¹⁾. Op weg daarheen kwam hun, naar men wil, het gerucht ter oore dat zij naar Engeland zouden worden gebracht, waar zij om hunne ontkenning der triniteitsleer het ergste te vreezen hadden, zoodat zij hun tocht niet vervolgden. Petrus Geesteranus trok nu naar Norden, terwijl Johannes, na een verdedigingsgeschrift aan de Staten te hebben opgezonden, heimelijk hier en daar in het land bleef rondzwerven en in het laatst van 1619 of

---

d. nat. syn., II, bl. 243 en Godg. Ned. I, 503; Sandius, *Bibl. Antitrin.* p. 113; Brandt, *Hist. der Reform.* III, 353 vv. en „Examen over hem gehouden in 't Consistorie van 1619 op 11 en 12 Maart”, door hem zelf uitgegeven en nogmaals in 4° verschenen in 1665 met verdere stukken over hem, geplaatst achter een pamflet getiteld: *Oorsprong der Rijnsb. vergad. in een brief aan N.N., Amsterd. 1736.*

²⁾ Deze plaats diende meermalen als verbannings- of detentieoord. Ook Adriaan Jorisz. Smout werd er in 1613 heen verwezen.

het begin van het volgende jaar te Warmond kwam. Gedurende de enkele maanden, waarin hij zich hier schuil hield, legde hij zich met grooten ijver op het weversvak toe en voorzag hij daardoor in de behoeften van zijn gezin. Hij arbeidde er op een zolder waar hij een gat in den muur had gemaakt, dat hij met een wan bedekte om bij een onverwachte overrompeling naar een anderen zolder te kunnen ontluchten, en verklaarde bij de ontvangst van het eerstverdiende loon „nooit „geld van zijn predikambt met zooveel blijdschap te hebben „ontvangen”. Zelf een voorstander van den doop der bejaarden en afkeerig van het overheidsambt, vond hij daar ter plaatse in de gebroeders van der Kodde geestverwanten wier wijze van stichten hem aanstonds buitengemeen aantrok; met ingenomenheid sloot hij zich bij hun gezelschap aan. Reeds boven zagen wij terloops in welke warme, vriendschappelijke betrekking hij tot de leden van het geslacht van der Kodde en inzonderheid tot het gezin van „Ouden Jan” stond. In zijn vertrouwelijk schrijven van den 29sten Juni 1620 verhaalde hij dezen zijn wedervaren te Amsterdam, waar hij acht dagen aaneen aanhoudend van verblijf moest veranderen uit vrees voor de overheid, en te Haarlem, waar hij gevaar had geloopt van door den nachtschout te worden herkend, toen hij reeds op den wagen was gezeten maar nog op den tragen voerman wachtte; hoe hij verder ten gevolge van zijn rondzwerven zich een ongesteldheid op den hals had gehaald, en zich nu te Leeuwarden bevond waar hij zijn vrouw afwachtte, maar toch op raad van de vrienden zijn verblijf had verwisseld, omdat de veiligheid ook daar wel iets te wenschen overliet. Voorts deelde hij, behalve eenige bijzonderheden omtrent enkele personen, aan Ouden Jan mede, welken indruk het oordeel, dat in de acten der Dortsche synode over hem en zijn broeder Petrus geveld was en waarvan hij eerst onlangs inzage verkreeg, op hem had gemaakt, en eindigde hij zijn schrij-

ven met de warmste groeten en de hartelijkste betuigingen van dankbaarheid voor wat allen voor hem geweest waren. Met name noemt hij daarbij de vrouw en de dochter van Ouden Jan, zijn broeders en eenige zuster Maria, maar ook zijn buurman Willem Jansz., Laurens Schonaeus en zijne vrouw, zekeren Boeckhorst en diens gade, den visscher of vischkooper aan de Kaag Antonie Cornelisz., en de Leidsche broeders; hij verzoekt echter in een naschrift dat zijn rondzwerven geheim zal worden gehouden.

Zijn verblijf onder de vermelde vrienden mocht slechts kortstondig zijn. De hachelijke tijdsomstandigheden maakten het voor iemand, die aan de lastgeving der Staten ongehoorzaam was geweest, niet raadzaam langen tijd in het hart van Holland te vertoeven. Reeds in den zomer van 1620 nam hij de wijk naar Norden in Oost-Friesland, zooals uit den datum van een brief, den 17^{den} September van dat jaar vandaar verzonden, blijkt ¹⁾.

Op zijn tocht daarheen bleef hij echter niet in gebreke de vrijheid van spreken ook elders voor te staan en tot het in toepassing brengen daarvan op te wekken. Te Alkmaar, waar hij doortrok, sloeg hij het verzoek zijner vrienden om er nogmaals te prediken af, maar verklaarde hij zich bereid om op de wijze der van der Kodde's te profeteeren, wat echter niet raadzaam werd geoordeeld. Ook te Leeuwarden prees hij deze manier van stichten aan.

In den reeds meer vermelden brief, dien hij uit Friesland's hoofdstad aan Ouden Jan afzond en waarvan ook Oudaen gewag maakt ²⁾, luidt het woordelijk: „ego passim diligenter „commendo caput 14 prioris ad Corinthios et morem a nobis „observari coeptum; ita tamen ut ne prodam vos. Nimirum

---

¹⁾ Zie Aanm. op 't Verhaal, bl. 16.

²⁾ Zie Aanm. op het Verhaal, bl. 37 en Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 51.

„et hîc quoque res illa nova, ceu antehac inaudita, nunc „tamen quibusdam arridere videtur, fortasse ad usum etiam „revocanda. Et huc eos urgere non desino. Sed quod maxime „adhuc obstare videtur, formido est” ¹⁾).

Na veel zwervens te Norden aangekomen vond hij daar, behalve zijn broeder Petrus, ook Dirk Rafaelsz. Camphuysen en stond hij er in vereeniging met dezen het profeteeren ijverig voor, totdat hij den 4^{den} October 1622 als het slachtoffer zijner menschlievendheid aan de pest bezweek ²⁾). Nog vóór zijn vertrek uit Warmond onderging hij daar den doop bij onderdompeling, gelijk Oudaen ons verzekert. Daarmede was hij niet alleen de eersteling maar ook hoogstwaarschijnlijk de aanlegger van deze sedert bij de Collegianten gebruikelijke plechtigheid. Immers de betrekking waarin Johannes Geesteranus stond tot de Unitariërs in Polen, die den dompeldoop in stand hielden, — hem toch werd in 1621 het rectorship aan de school te Rakow aangeboden, — wettigt de meening dat door zijn invloed en krachtens zijn initiatief dit aloud gebruik in den kring, die zich rondom de van der Kodde's had gegroepeerd, herleefde ³⁾).

In den zoo even genoemden Dirk Rafaelsz. Camphuysen vonden de Collegianten een tweeden vriend en voorstander, die inzonderheid om zijn stichtelijke poëzie bij hen in hooge eere stond ⁴⁾). Na zijn ontzetting uit den predikdienst te Vleuten

---

¹⁾ Zie Bijlage I.

²⁾ Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 66—70.

³⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 28; Aanm. op 't Verhaal, bl. 16; Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 39; Rues, Tegenw. Staat, bl. 234 en de Hoop Scheffer, Overzicht v. d. gesch. v. d. doop bij onderdompeling, bl. 38/39.

⁴⁾ Zie over hem: Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 52—79; Kort Verhaal, bl. 29; Aanm. op 't Verhaal, bl. 32—39; Leven v. D. R. Camphuysen, Amst. bij J. Rieuwertsz. 1699, ook voorkomende achter zijn Theol. Werken; Brandt, III, bl. 793 vv. enz.

in 1619 kwam hij, nu hier dan daar rondzwerfende, op een zijner tochten ook te Rijnsburg. Ik ben geneigd dit persoonlijk bezoek niet vroeger te stellen dan in den loop van het jaar 1625, toen hij op uitnoodiging van den schilder van Mierevelt uit Dokkum naar Delft was gekomen „om zeker „jongman, die in het gemoed bestreden was, door troostredenen terecht te brengen” ¹⁾. Alle sporen toch van een vroeger verblijf aldaar ontbreken. In verband daarmee is de gissing niet ongegrond dat hij door Johannes Geesteranus, met wien hij zich gelijktijdig in 1620 en 1622 te Norden ophield, bekend gemaakt zal zijn met den arbeid en de gevoelens van de gebroeders van der Kodde. Er wordt ons althans verzekerd dat hij reeds daar met de gebroeders Geesteranus hunne wijze van stichting in praktijk bracht, wat ook te Dokkum het geval geweest mag zijn, waar hij niet weinig tot een meer broederlijke verhouding tusschen de Remonstranten en Doopsgezinden bijdroeg ²⁾.

Een uittreksel uit een zijner brieven, in October 1619 uit zijn ongenoemde schuilplaats verzonden en waarin hij meedeelt waarom hij eene tot hem gerichte uitnoodiging om een predikambt te aanvaarden niet kan aannemen, bewijst nog niet dat hij reeds destijds de vrijheid van spreken voorstond, al verklaarde hij „om kercken of kappellen en soude „ick geen spel willen maken”. De reden zijner weigering is daar, dat hij „geen partijman wil zijn, aan geen kerkorde of „formulieren gebonden wil wezen en geen sekte wensch te „helpen mainteneeren” ³⁾. In een tweede fragment, dat geen datum draagt maar blijkens den inhoud later gesteld moet worden dan het vorige, noemt hij onder de redenen waarom

¹⁾ Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 75.

²⁾ Blaupot ten Cate, Gesch. d. Doopsg. in Friesland, bl. 229 vv. en Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 70.

³⁾ Zie Theol. Werken (Uitg. 1661), bl. 640 vv.

hij zich onder de Remonstranten niet als leeraar wil laten gebruiken, de vrijheid van spreken evenmin. Het is niet alleen de politiek „waarmee de principaelste hoofden der „Remonstranten haer sake aenleggen ende overleggen met „Godt en de wereldt tegelijck” die hem tegenstaat, maar hij gelooft ook niet dat men hem „als het met de Remonstranten „ten naestenbij soo een rechte fatsoen van een gemeente ofte „kercke begint te krijgen vryelijk sal laten prediken als van „niet te oorlogen noch offensivelijck noch defensivelijck; van „geen overheidtsampt te bedienen daer geweld ofte straffe by „is; van niet te mogen doen allerley handtwercken ende „koopmanschappen; van geen rijckdom te soecken ofte te „willen blijven bezitten; van geen uijtstekentheijdt ofte uijt- „nemende staet, ’t zij kerckelycke ’t zij politycke, te hebben „onder de christenen.” Daarom wil hij geen „solemneel pre- „dikant onder de Remonstranten zijn”, al is het zijn meening niet zich van hen af te scheiden, want „hij wil zich van nie- „mand afscheiden en tot niemands secte zich begeven” ¹⁾.

Eerst in een uittreksel uit een brief „over het stuk van „de prophetie ofte voortplantingh der leere” spreekt hij zich uit als voorstander van de wijze van stichting der van der Kodde’s, zonder nogtans hun naam te noemen. Daar verwerpt hij die manier van doen waarbij één persoon alleen het woord in de vergadering heeft wel niet absoluut, maar hij acht ze toch minder noodig en nuttig dan die andere wijze van stichten, waarbij geen onderscheid is tusschen leeraar en leerling, ieder zeggen mag wat hij tot vertroosting of vermaning te zeggen heeft, „niemant meester is ofte docter, niemant „eygentlyck boven ofte onder een ander staat, niemant meer „authoriteyt heeft om te spreeken als een ander ende dat „niet alleenlyck in der daet maer oock in den schijn”, en

---

¹⁾ Zie Theol. Werken, bl. 594 vv.

hij verklaart ten slotte dat hij slechts in zóódanige bijeenkomsten tot anderer stichting zou willen spreken ¹⁾).

Ook deze brief draagt noch datum, noch plaats van afzending tot onderschrift, maar zal kwalijk vroeger gesteld kunnen worden dan vóór zijn verblijf te Norden, waar hij zich reeds vóór 13 Augustus 1620 bevond ²⁾). De meening is daarom niet ongegrond dat Camphuysen aan Geesteranus zijn sympathie voor de vrijheid van spreken te danken heeft gehad.

Hoe dit evenwel zij, de Collegianten mochten in hem een geestverwant begroeten, die niet alleen met zijn pen, maar inzonderheid door zijn besliste weigering om het predikambt onder de Remonstranten te aanvaarden, door zijn verzet tegen het opstellen eener belijdenis waardoor allicht „de Paus „met zijn Cardinalen en Bisschoppen” onder hen kon terugkeeren ³⁾, en door zijne instemming met hunne gevoelens over de lijdzaamheid en het overheidsambt de zaak der Rijnsburgers bevorderde. Wel kon hij „hun opinie ende manier van doen „niet in alles toestaan”, zooals Paschier de Fijne zelf getuigt ⁴⁾, wel scheidde hij zich niet van de Remonstranten af en wilde hij tot geenerlei secte behooren, zoodat hij aan den bekenden Amsterdamer Rem Bisschop in een brief van 25/26 April 1624 uit Dokkum kon schrijven, „niemandt wil eigentlyck „nochte volkomentlyck mij voor de zijnen houden” ⁵⁾; wel ook veroordeelde de milde en zachtmoedige man hen niet, die zich voor den predikdienst in de gemeente lieten gebruiken: voor zich zelf nochtans verkoos hij liever dáár tot stich-

---

¹⁾ Zie Theol. Werken, bl. 584 vv.

²⁾ Zie Theol. Werken, bl. 569 vv.

³⁾ Zie Theol. Werken, bl. 595.

⁴⁾ Zie Kort Verh., bl. 29.

⁵⁾ Zie den brief, door Mr. P. J. B. C. van der Aa gepubliceerd in de Vaderl. Letteroef. 1810, n°. 10, bl. 406 vv.

ting te spreken, waar geen onderscheid was tusschen leeraar en leerling en het spreken aan ieder vrijstond ¹⁾).

Een man als Paschier, die zoozeer blaakte van ijver voor de zaak der Remonstranten en die niets onbeproefd had gelaten om de partij der van der Kodde's voor haar te behouden, kon zich niet anders dan geërgerd gevoelen door het standpunt dat Camphuysen had ingenomen, en verklaarde niet zonder een gevoel van spijt en bitterheid „dat hy na syn „vermogen de saecke der soogenaemde propheten had helpen „stijven” ²⁾. In de volheid van zijn ontstemd gemoed ontzag hij zich zelfs niet om Camphuysen's beweegredenen te verdenken en op diens karakter een smet te werpen. Na melding gemaakt te hebben van de eerste predikatie die Camphuysen, tegen het verbod der Staten in, staande op een ton onder den blauwen hemel te Rotterdam had gehouden over Hebr. 4 vs. 3, gaat hij in zijn Kort Verhaal aldus voort: „maar siende toen „eenig perikel voorhanden en merckende dat men niet alleen „wat wagen, maar dat men wel wat soude moeten verliesen „en wellicht sijn vrijheydt quyt gaen, soo vondt Dirk Camp- „huysen goedt hem bij die genaemde propheten te voegen, „tegen welcke noch geen placcaten gemaect en waren en „daer geen perijckel te vreesen was. Niet om bij haer te gaen „leeren weven, alsoo Johannes Geysteranus, predikant te „Alckmaer geweest, dede, maar om van daer de Remon- „stranten, die vast in 't lijden waren, als een brave trompetter „te dienen. Maeckte vast syn stichtelijke Rijmen, sijn Victoria „Victis en andere brave gedichten, die de Remonstranten, „door het lesen van dien, lustige moet gaven om alles, wat „haar in haar getrouwe dienst van de quade menschen en „door des duyvels listen souden mogen overkomen, met ge-

---

¹⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 62—64.

²⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 29.

„dult tot den lesten adem toe te verdragen. Doende evenals „de trompetter, die in het schermutselen met de vijanden ter „sijden af staen en met haere trompetten te blasen den strij- „ders moet geven en ondertusschen voor haer trompetten soo- „wel en ook wel meer als de strijdende ruijters voor haer „mannelyck strijden beloont worden. Het schijnen kloeke „mannen, sy durven voor de poorten der belegerde steden „met haar trompetten blasen, jae de steden in den naem van „haere Princen opeijsschen, maar in 't bestormen laeten sij „de andere soldaten vechten en sy blasen ondertusschen op „haer trompetten en singen: trarára, trarára” ¹⁾).

Met nadruk en terecht kwam Oudaen tegen dezen aanval op en verdedigde hij Camphuysen tegen de onware en onwaardige beschuldiging van lafheid en ondankbaarheid. Hij wierp Paschier tegen, dat Camphuysen het kruis allerminst uit vrees had ontweken. Aan persoonlijken moed toch ontbrak het dezen in geen en deele. Maar omdat het met de lijdzaamheid van den christen overeenkwam een bloedbad te voorkomen was hij, na 's morgens op een sloopstimmerwerf aan den Schiedamschen dijk te Rotterdam met levensgevaar gepredikt te hebben, heengegaan toen hij ook 's middags op de Vischmarkt wilde optreden. Toen toch kwamen van de eene zijde soldaten opdagen om de predikatie te keer te gaan, en van den anderen kant maakte een wijnschip, liggende op de Blaak bij de Kraan en waarvan de schipper Remonstrant was, zich gereed om zijn geschut op het krijgsvolk te richten. Het was veeleer de Remonstrantsche ijver geweest, waarmee de bewindhebbers te werk gingen en waarbij politie en religie dooreen werden gehaspeld, die hem tegenstond en hem van het predikambt afkeerig had gemaakt. Had hij het kruis geschuwd,

---

¹⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 29 en verder voor Paschier's oordeel over Camphuysen, Van Vloten's Paschier de Fijne, bl. 281—235.

de onderteekening van de acte van stilstand ware hem daartoe een gemakkelijke en voordeelige weg geweest. Maar dit middel had hij niet ter hand willen nemen. Het was hem niet om gemak, om rust of voordeel te doen. En wel verre van zich voor zijn overgang tot de Rijnsburgers en voor zijn gedichten door hen rijkelijk te laten betalen, had hij integendeel den onderstand, die hem door een hunner was aangeboden, van de hand gewezen.

Verontwaardigd over de smet, die Camphuysen was aangewreven, eindigde Oudaen zijn apologie met Paschier de woorden van Vondel toe te voegen: „Zoo knaag uw tanden stomp „aan 't heilige gebeent'.” ¹⁾

Als derden vriend en voorstander van de zaak der Rijnsburgers hebben wij Herman Montanus te noemen ²⁾. Hij was na zijn studiën als bursaal van het Staten-College te Leiden volbracht te hebben, predikant geworden te Loenen aan de Vecht, maar in den herfst van 1619 om zijn Remonstrantsche gevoelens door de Noord-Hollandsche synode afgezet. Zijne voorwaardelijke onderteekening van de acte van stilstand had hij spoedig herroepen. Hij was vervolgens geruimen tijd te Haarlem predikant onder het kruis, doch zag zich genoodzaakt om, toen zijn vrijheid daar gevaar liep, de wijk te nemen naar Alkmaar. In Maart 1628 vertoefde hij te Hoorn ³⁾, terwijl hij de laatste jaren zijns levens te Haarlem doorbracht en daar in den loop van 1639 stierf.

Er is alle reden om aan te nemen dat hij met Camphuy-

¹⁾ Zie Aanm. op 't Verhaal, bl. 31 vv.

²⁾ Zie over hem Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 80; Brandt III, bl. 925 vv. IV, 333 v., 763 vv.; Sandius, Bibl. Antitr. p. 134; Tideman, Remonstr. broedersch., bl. 91; v. Vloten, Paschier de Fijne, bl. 285 vv.

³⁾ Blijkens zijn brief aan Camphuysen's weduwe, d. d. 12 Maart 1628, voorkomende onder n°. 199 van 't archief v. h. Doopsgez. weeshuis.

sen en Geesteranus in min of meer nauwe betrekking heeft gestaan. Dit blijkt niet alleen uit een brief, dien hij aan Camphuysen's weduwe Anna van Aldendorp zond, ter begeleiding van een afgeloste obligatie van 25 April 1626 groot *f* 200.—, maar ook uit het schrijven van Geesteranus aan Oude Jan, waarin het heet: „*adfui illic (sc. Amstelodami) Montano meo, qui Palinodiam suam sive subscriptionis retractionem mihi legendam exhibuit.*”

Evenals beide zoo even genoemde mannen was ook hij het Doopsgezinde gevoelen omtrent het overheidsambt en de lijdzaamheid toegedaan, terwijl hij de nietigheid van den kinderdoop in geschrifte bepleitte ¹⁾. Het laat zich dus hooren dat beide niet zonder invloed gebleven zullen zijn op Montanus' overhelling tot de Rijnsburgsche denkwijze. Toch gingen er nog verscheidene jaren voorbij eer hij zich geheel bij deze vereeniging aansloot. Uit enkele brieven van Paschier uit de jaren 1638 en 1639 leeren wij de redenen kennen die hem zoolang van dien stap terughielden. Het blijkt daaruit dat Montanus jaren lang den wensch gekoesterd en de hoop gevoëd had om zich een vaste standplaats bij de Remonstranten te verwerven. Vrienden en vriendinnen waren daartoe in zijn belang gedurig werkzaam en vielen Paschier, tot wiens gemeente te Haarlem Montanus behoorde, gedurig lastig met de vraag „waarom zulk „een degelijk man zoo werd veracht en geen standplaats ontving”. Paschier's antwoord luidde „dat er geen reden bestond „om er zich over te beklagen dat de Remonstranten iemand die „gestaag bij de Mennisten liep, niet beriepen”, en voegde er aan toe „dat ook deze, met wier gevoelen over den doop en „het zwaard voeren Montanus instemde, blijkbaar niet van „hem gediend wilden zijn, ja hem zelfs niet uitnoodigden om „een predikbeurt waar te nemen, uit vrees dat hij enkelen met

---

¹⁾ Het verscheen te Amsterdam in 1647 en 1648 in 8°.

„zijn ketterijen zou besmetten, en dat zij evenals de Remonstranten wel gewenscht hadden dat hij in Alkmaar gebleven ware”. Men had hem dan ook om zijn Rijnsburgsche sympathiën niet tot predikant te Amsterdam begeerd toen daar de bekende hoedenmakerij tot bedehuis was ingericht, en was daarvan andermaal afkeerig toen er in 1638 sprake was van de beroeping van een derden predikant, wiens aanstelling echter achterwege bleef doordien professor Episcopus elke drie weken ééne predikbeurt op zich nam en er bovendien een ziekentrooster werd aangesteld.

Hoewel bij herhaling voor het hoofd gestooten en daardoor teleurgesteld en gegriefd, bleef Montanus zoolang maar eenigszins mogelijk was vasthouden aan de hoop om zijn wensch eindelijk vervuld te zien. Nog in het midden van het jaar 1638 was zijn overgang tot de Rijnsburgers een onbesliste zaak en wachtte hij op een schrijven uit Amsterdam over het zoozeer begeerde predikambt aldaar. Aan het avondmaal wilde hij, daartoe door Paschier uitgenoodigd, ditmaal niet gelijk anders deelnemen, opdat men, als het tot een volledige aansluiting bij de Rijnsburgers kwam, niet zou kunnen zeggen: „laatstmaal was hij nog bij ons aan tafel en nu voegt hij zich bij anderen”.

Maar ten slotte bleek het hem dat al zijn hoop op een standplaats bij de Remonstranten ijdel was. Van hen had hij niets te wachten ¹⁾. En nu volgde ook in het voorjaar van 1639 de beslissende stap. Met zekeren Sr. de Bije uit

---

¹⁾ Hoe ontstemd en gegriefd Montanus over deze behandeling was en hoe euvel zijne vrienden haar opnamen, vernemen wij uit een brief van P. Cupus aan Episcopus van den 29sten Januari 1639. Wij lezen daar: „mij is leet „dat die luyden oock haer alsoo aenstellen, gelijk UE. schrijft; zy souden „beter doen datze wat meer op de gemeene stigting acht namen; voorwaer D. „Montanus en heeft geen reden om tegen ons gemiscontenteert te zijn; had „hy yet te seggen, sulx behoorde hy voor te dragen als hy weet dat de onse

Alkmaar en Leendert Claessen van Amsterdam reisde hij naar Rijnsburg om aldaar op den eersten Zondag der maand de groote profeten te hooren. Paschier schreef naar aanleiding daarvan ietwat spottend: „Wie zou niet opgewekt worden „om mee te gaan waar drie zulke wijzen uit het Noorden en „Oosten zulke verren reis aannemen?” Montanus liet zich bij die gelegenheid of iets later te Rijnsburg „tot over het „hoofd toe” doopen en had het voornemen om te Leiden of te Rijnsburg te gaan wonen, waar hij meende dat nog wel eenige misbruiken waren te verbeteren. Maar nog te Haarlem overviel hem de dood. Paschier, die nog 's avonds vóór zijn overlijden bij hem was geweest, gaf daarvan kennis in een brief aan Episcopius, maar deed dat op den weinig passenden toon van een half spotachtig medelijden.

„'t Is maar gelukkig”, schreef hij, „dat die goede man nog „tot over het hoofd toe gedoopt is, indien de doop, en bij- „zonder de oudste manier van dien zoo noodzakelijk is, als „sommigen en misschien ook hij zelf gemeend heeft. Maar „hoe jammer voor de Rijnsburgers,” gaat hij voort. „Wat „zullen zij al verloren hebben! Zij meenden dat ze nu door „hem geheel te paard waren. Ik geloof dat hij voorhad daar „of te Leiden te gaan wonen en dat hij er nog eenige mis- „bruiken meende te verbeteren. God weet, waarom Hij hem „vóór dien tijd thuis heeft gehaald. Misschien hem en dien „van Rijnsburg ten beste” ¹⁾.

„vergadert zijn; wat raet? 't Schijnt dat wij hier nimmermeer sonder strijdt „konnen zijn”. Ook Paschier de Fijne schreef aan Episcopius (de brief is vermoedelijk van 19 November 1638 uit Haarlem): „ick verstae dat tot Reyns- „burg veel te segghen is des dat Montanus dienst onder ons geweygert is „binnen een maent herwaerts, omdat hy het swert in de schede preken wil”. Beide brieven komen in hs. voor in de bibl. der Remonstr. gemeente te Rotterdam onder n°. 908 en 1216.

¹⁾ Zie de door van Vloten geciteerde brieven, bl. 286 – 290.

Men ziet met welke gevoelens de instemming van mannen als Camphuysen en Montanus met de Rijnsburgsche vereeniging den vurigen kampioen voor de zaak der Remonstranten vervulde. Hoewel zijn woorden slechts ten doel schijnen te hebben die sympathie in een belachelijk daglicht te stellen, komt daaruit toch zijn kwalijk verborgen ergernis maar al te duidelijk te voorschijn. De Remonstrantsche partij was er pijnlijk door getroffen dat enkele en wel zeer verdienstelijke predikanten, die eertijds in de voorste gelederen voor de goede zaak hadden gestreden, zich van haar hadden afgekeerd, en zij verheelde haar spijtgevoel niet. Carel Niëllius inzonderheid liet zich daarover zeer heftig uit. Den 18^{den} Juli 1631, daags voordat hij den Loevesteynschen kerker verliet, schreef hij naar aanleiding van eenige, vermoedelijk door Daniël de Breen uitgegeven brieven van Camphuysen aan Johannes Uitenbogaert: „je vous confesse que les lettres imprimées de „feu Camphuisen m'ont outrément affligé, et encor d'autres „que j'ay veues écrites de sa main, propres pour ruiner les „fondemens de toute religion et de la société humaine tout „ensemble. Ce personnage a excellé en la poésie de sa lan- „gue maternelle et en la réthorique ou éloction. Mais de „penser que ces ornemens d'esprit nous apportent nécessai- „rement la vraye sagesse, c'est le comble de folie. La vraie „modestie, la connoissance de la foiblesse de l'esprit humain „luy a mancqué, dont je crains que tout ses autres dons „n'auront esté que tres pernicieux a luy et a d'autres. A quoy „peut servir de sapper les fondemens de toute crainte de Dieu, „et de donner la bride sur le col a tous méchans, pour faire „tout ce qui leur plaist, sans appréhension de l'advenir. C'est „autant que prescher publiquement ce détestable atheisme „des Italiens:

„Morte mio, morte mio caballo.

„Les Magistrats auroyent a mon advis tres juste raison de

„punir exemplairement telles pestes de la république et de
 „détester une liberté de conscience, qui entraineroit avec soy
 „ceste licence profane et pire que payenne. Et ne voudrons
 „quant a moy jamais aider à avancer une telle tolérance,
 „en laquelle tels esprits seroyent compris. La tyrannie est
 „bien déplorable, mais encore est pire une telle licence exe-
 „crable, et qui ne peut servir qu'a rendre toute nostre bonne
 „cause puante a toutes gens de bien" ¹⁾. De weg, door Camp-
 huysen ingeslagen, is alzoo in de schatting van Niëllius geen
 andere dan die, waarop de vreeze Gods wordt ondermijnd,
 Socinianisme, Atheïsme en heidensch Libertinisme vrij spel
 hebben en tegenover welken alle verdraagzaamheid moet op-
 houden.

Gelukkig voor de zaak en het streven der Rijnsburgers
 oordeelden niet allen zoo. Wat de sympathie van Geesteranus,
 Camphuysen en Montanus had verworven trok welhaast ook
 anderen aan. In de eerstvolgende tientallen van jaren dagen
 van alle kanten beide mannen en vrouwen uit allerlei standen
 der maatschappij op, die met warme ingenomenheid zich bij
 de Rijnsburgers aansluiten. Hooggeplaatste staatslieden als
 Coenraad van Beuningen en Adriaan Paets, eerbare koop-
 lieden als de gebroeders Bredenburg, aanzienlijke particu-
 lieren als Joan Hartigveldt en Adam Boreel, verdienstelijke
 geneesheeren als Laurens Klinkhamer, geleerde theologan-
 ten en predikers als Daniël de Breen en Galenus Abrahamsz.
 de Haan, om geen anderen te noemen, doen zich als vrien-
 den en voorstanders kennen en maken het sieraad uit der
 vereeniging.

In het vervolg zullen wij gelegenheid hebben elk hunner
 nader te leeren kennen in hetgeen zij voor de Rijnsburgsche

---

¹⁾ Zie H. C. Rogge, Brieven en onuitg. stukken van J. Uitenbogaert, 3e dl.
 brief 961, in de Werken van 't Hist. Genootsch. Nieuwe Serie, n°. 22.

vergadering in het algemeen of voor de afzonderlijke colleges te beteekenen hebben gehad. Maar reeds nu kunnen wij zonder apriorisme verklaren dat geen hunner gedaan heeft wat Niëllius aan Camphuysen ten laste legt: „sapper les „fondemens de toute crainte de Dieu et donner la bride sur „le col a tous méchans pour faire tout ce qui leur plaist, „sans appéhension de l'advenir”.

HOOFDSTUK III.

De Collegianten in verschillende plaatsen des lands en hunne colleges.

Wij gaan nu over tot de geschiedenis der verschillende afzonderlijke colleges, die als zoovele loten van een en denzelfden stam in den loop des tijds in onderscheidene plaatsen van ons vaderland zijn opgekomen. Wat de van der Kodde's te Rijnsburg in het leven hadden geroepen bleef niet alleen staan. Geestverwanten sloegen ook elders de hand aan het werk om door de vrijheid van spreken, als het meest doeltreffende en met het apostolisch christendom het best overeenstemmende middel, de zaak van de vrijheid van den godsdienst te dienen en de ware christelijke verdraagzaamheid te bevorderen. In den loop der 17de eeuw zien wij zulke colleges verrijzen in Rotterdam en Leiden, in Haarlem, Amsterdam, Alkmaar, Hoorn en de Zaanstreek, in Groningen, Leeuwarden, Grouw en Harlingen en in enkele kleinere plaatsen meer. Grooter of kleiner van omvang vormen zij een vereenigingspunt voor al diegenen, die het algemeene christendom voorshands in praktijk willen brengen, zoolang de ware christelijke kerk nergens op aarde te vinden is en er tenge-

volge van de eindeloos vele scheuringen en verschillen ook geen uitzicht bestaat op hare verwezenlijking. Zonder ook maar in het minst de oprichting van eene nieuwe secte of gezindte te beoogen, zonder ophef en in alle stilte, ontstaan zij, gelijk zij ook haar weg in alle stilte gaan.

Uit den aard der zaak kenmerkt zich dan ook de geschiedenis van het meerendeel dezer colleges door geen bijzondere lotgevallen. Eenige belangstellende mannen nemen het besluit om geregeld saam te komen tot onderlinge leering en stichting. Zij huren daartoe een geschikt lokaal, indien zij op geen andere wijze in een plaats van samenkomst kunnen voorzien. Ook voor anderen stellen zij den toegang open en geven ieder vrijheid om daar een woord te spreken, terwijl zij tegenstrijdige gevoelens in liefde verdragen. Zij verdeelen onderling de werkzaamheden en regelen volgens een rooster wie telkens eenig onderwerp zal behandelen. Van wat daar gesproken of verricht wordt worden geen aantekeningen gehouden, en het ontbreekt geheel aan een lijst dergenen die deze bijeenkomsten bezoeken. Stil en schier onopgemerkt gaat alles zijn gang.

Een enkele maal gebeurt het in de eerste tijden van het bestaan van eenig college dat de kerkelijk rechtzinnigen zich hier of daar vijandig betoonen, dat het ongewone in deze godsdienstige samenkomsten de nieuwsgierigheid of de spotzucht van het publiek gaande maakt, maar weldra laat men zich niet meer aan deze vrienden van de vrijheid van spreken gelegen liggen. Niet dan zelden bemoeit de burgerlijke overheid zich met hen, en dan nog alleen wanneer zij van Sociniaansche gevoelens verdacht worden. De geschiedenis der meeste colleges is uit dien hoofde rijker aan dat innerlijk godsdienstig leven, dat zich kwalijk laat beschrijven, dan aan uitwendige gebeurtenissen. In de officiële bescheiden der Remonstrantsche of Doopsgezinde gemeenten, waartoe de Colle-

gianten meestal behoorden en waarvan zij zich in den regel niet afscheidden, is dan ook maar zelden iets over deze colleges te vinden. De geschiedvorschcr moet zich tevreden stellen met hetgeen verschillende pamfletten, particuliere aantekeningen en de geschiedenis der Rijnsburgsche vergadering in haar geheel als terloops omtrent de afzonderlijke colleges mededeelen, en slechts met betrekking tot enkele, zooals die van Rotterdam, Amsterdam en Groningen, vloeien de bronnen overvloediger.

Trouwens deze hebben ook de meeste beteekenis voor den Rijnsburger kring. In de lotgevallen der beide eerstgenoemden inzonderheid concentreert zich voor een groot deel de geschiedenis der gansche vereeniging. Wat daar in de hoofden en harten omgaat geeft in den regel den toon aan. En zonder de kennis van deze colleges zou eene beschrijving van de geschiedenis der Collegianten en van den invloed dien zij hebben geöfend geheel onvolledig moeten blijven.

Toch zamelen wij dankbaar ook datgene bijeen, wat ons omtrent de overige colleges hier en daar wordt medegedeeld en wat in menig opzicht tot aanvulling kan dienen bij een zooveel mogelijk getrouwe beschrijving der Rijnsburgsche vergadering.

Herinneren wij ons echter vooraf in enkele breede trekken in welke stroomingen zich het godsdienstig leven van ons vaderland in de 17de eeuw bewoog.

De triumpf, door de Dordtsche synode op het Remonstrantisme en daardoor op een vrijere godsdienstige denkwijze behaald, droeg niet die vruchten, die de Calvinistische vaders zich er van hadden voorgesteld. Wel gelukte het haar een gestrenger vasthouden aan de officiële kerkleer en de belijdenisschriften binnen de grenzen der Gereformeerde kerken van Nederland door te zetten, wel drukte zij haar stempel van rechtzinnigheid op de kweekscholen der godgeleerdheid en

waakten de classen en provinciale synoden tegen afwijkingen van de vastgestelde leer, maar op den klassieken bodem der vrijheid den geest te willen binden bleek een onbegonnen werk te zijn.

De overheid mocht door godsdienstigen hartstocht verblind en door staatkundige drijfveeren bestuurd, zich een korten tijd de rol van kerkelijke slippendraagster laten welgevallen, de geest van vervolgzucht nog bij tijd en wijle varen in het brein van een enkelen magistraatspersoon: zij, die geroepen waren om de plaatsen in het regeeringsgestoelte van land en stad in te nemen, keerden spoedig tot het besef hunner roeping ten opzichte van de bakermat der vrijheid terug. Al zeldzamer had het verzoek der kerkelijke drijvers om kettersche stoutigheden te weren bij hen het gewenscht gevolg of zonden de provinciale synoden hunne vertoogen daartoe met vrucht naar de overheid op. Er mocht wettelijk geen vrijheid van godsdienst voor elken wind van leering bestaan, oogluikend werd zij aan iedere geloofsovertuiging verleend. De eens ook door de politieke overheid zoo fel bestreden Remonstranten werden niet langer bemoeilijkt en de tegen hunne partij uitgevaardigde scherpe placcaten geraakten in vergetelheid. De Doopsgezinde kringen, door allerlei kleine verschillen schier tot in het oneindige versplinterd en versnipperd, konden hun weg in stilte gaan en vroegen niet te vergeefs om tegemoetkoming aan hunne godsdienstige bezwaren ten aanzien van dienstplicht en eed. Alleen wie als Socinus' volgelingen verdacht werden van de fundamenteele waarheden van het christelijk geloof aan te tasten, mochten zich van geen ongestoorde rust verzekerd houden. Indien de heterodoxie slechts geen schade deed aan de belangen van het gemeenebest, kon zij van overheidswege op tolerantie rekenen. De magistraat leende zijn sterken arm niet aan de kerkelijke besturen dan om de gestoorde orde en rust te herstellen. Kettermeester te zijn lag niet op zijn weg.

Vond de vrije godsdienstige gedachte alzoo van dien kant weinig of geen belemmering, de nieuwere wijsbegeerte, waarvan René Descartes tot aan het midden der 17de eeuw de baanbreker en woordvoerder was, kwam daaraan mede ten goede. Ook de zoo goed verschanste en streng bewaakte gereformeerde godgeleerdheid ontsnapte aan haren invloed niet. Niet allen zagen zoo goed als Gisbertus Voetius in dat, al liet zij de kerkleer onaangetast, een filosofie die begint met alle traditie te betwijfelen, in haar consequentie verderfelijk wezen moest voor het kerkelijk autoriteitsgeloof. Er waren theologen die met Roëll „de rede en het geweten een rechbank durfden noemen, waar God zelf over het ware en valsche, over goed en kwaad uitspraak deed”, en die „de door God den mensch van nature ingeschapen begrippen als woorden en schrift van God aanmerkten”. Zij oordeelden met hem „dat wat de rede leert, beveelt, verbiedt, belooft of bedreigt een godsspraak is in den mensch, welke door niets in zekerheid kan worden overtroffen.” ¹⁾ De raad, door Roëll gegeven, „om over alles wijsgeerig na te denken, maar „in de vreeze Gods die het beginsel der ware wijsheid is”, ²⁾ vond bij velen gehoor. Ook in den strijd tusschen Voetius en Cocceius over de Sabbathsviering kreeg het autoriteitsgeloof aan de geheele, ondeelbare Schrift een knak, doordien het gevoelen van den laatstgenoemden godgeleerde: „dat de wet „der tien geboden wel niet voor christenen was afgeschaft „maar toch hun gedrag niet mocht beheerschen”, den meesten ingang vond. In den grond der zaak was de mystisch-allegorische interpretatie der Schrift, door denzelfden Leidschen hoogleeraar toegepast, eveneens eene reactie tegen het auto-

---

¹⁾ Zie H. A. Roëll, Dissert. de relig. rationali, Franecq. 1721, p. 132, 109/110.

²⁾ Zie Roëll, a. w. p. 205.

riteitsbeginsel, een teeken van 't opkomen eener vrijere richting.

In niet mindere mate kwam het opkomende Piëtisme, ook zonder dit juist te bedoelen, de vonk der vrijere godsdienstige gedachte terzelfder tijd aanblazen. Gekeerd tegen de dorre scholastiek en leerheiligheid liet zij de kerkleer met rust, maar zij schudde het ethisch bewustzijn wakker en trachtte tot persoonlijke wedergeboorte op te wekken. Gelijk in elke mystiek school ook in deze piëtistische vroomheid, die haar eerste voedsel had ontvangen door de uit Engeland overgebrachte puriteinsche geschriften van Whitaker, Perkins, Taylor en anderen, een kiem van vrijheid, een zucht om zich te ontworstelen aan den hinderlijken dwang van doodsche vormen en zinledige gebruiken. Rechtzinnige mannen als Jodocus van Lodenstein, Jacobus Koelman, Jean de Labadie en dergelijke schroomden niet zich tegen het gebruik van liturgische formulieren te verzetten. Standvastig weigerden zij zich ten opzichte van het vieren der feestdagen en de bediening der sacramenten aan de kerkorde te onderwerpen; zij handhaafden met kracht de autonomie van den wedergeboren christen tegenover de kerkelijke gebruiken. Lodenstein ¹⁾ beklagde zich luidde, dat men had voorbijgezien hoe zuiverheid van leer alleen *middel* moest zijn om tot de zaligheid te komen, en dat onder onvruchtbare kerktwisten de praktijk des christendoms verloren ging. De Labadie verklaarde, dat de wetten van kerkelijke genootschappen het geweten niet mochten binden en sprak er zijn sterke afkeuring over uit, dat kerkelijke besturen door hunne beslissingen tot geloofsregels te maken „eene gezellinne toevoegden aan de H. Schrif-
„tuur” ²⁾. En deels binnen de grenzen der Gereformeerde kerken, deels langs den weg van het separatisme poogden deze

---

¹⁾ Zie over hem P. Jz. Proost, *Jod. van Lodenstein*, Amst. 1880.

²⁾ Zie over hem H. van Berkum, *de Labadie en de Labadisten*, Sneek, 1851.

mannen en hunne geestverwanten een reformatie des levens tot stand te brengen, die bij velen den weg baande tot het innemen van een vrijer standpunt tegenover de kerkleer.

Aan de samenwerking dezer verschillende machten was het te danken, dat de invloed van het Calvinisme gedurende den loop der 17de eeuw over het algemeen verminderde. De tolerantie van overheidswege gaf ruimte aan het denken der geesten. Het zaad der vrijere gedachte, door de wijsbegeerte gestrooid, bleef niet zonder vrucht. De autonomie van het persoonlijk geloofsleven en het recht op een zelfstandige overtuiging groeiden onder den invloed van het Piëtisme in stilte in de harten op. In bescheidene mate, maar toch ontegenzeggelijk, drong in allerlei kringen een vrijere geestesstrooming door. De kenteekenen ontbraken niet dat de wind niet meer allerwege uitsluitend uit den kerkelijken hoek woei.

Voor die vrijere geestesstrooming waren uit den aard der zaak geen kringen meer ontvankelijk dan die der Remonstranten en Doopsgezinden. De zelfstandigheid, die inzonderheid de gemeenten der laatstgenoemden tegenover elkander bezaten, kwam reeds daaraan meer dan halverwege te gemoet. De veelheid hunner geloofsbelijdenissen, die telkens door nieuwe werden vervangen of aangevuld, en waarvan iedere gemeente diegene koos, waarin zij haar geloofsovertuiging het best vond uitgedrukt om haar zoolang te behouden als zij aan dien eisch voldeed, werkte in die kringen het individualisme sterk in de hand. Minder dan de Gereformeerden verschanst achter de muren eener schoolsche godgeleerdheid, gunden deze Remonstranten en Doopsgezinden aan allerlei geestesstroomingen ook te vrijer toegang.

Geen wonder dus dat juist daar, waar de gevoelens van Socinianen, Kwakers of Baptisten in meerdere of mindere mate sympathie verwierven en de overtuiging niet gemist werd dat het Godsrijk nog iets anders is dan de kerk, het oor

ook geopend was voor het streven der Rijnsburger vergadering.

Uit die kringen is het dan ook vooral dat wij de vrienden van de vrijheid van spreken en de onderlinge verdraagzaamheid zien voortkomen en zich tot plaatselijke vereenigingen zien aaneensluiten, om in wekelijksche colleges de wederzijdsche stichting naar eigen inzichten te bevorderen en de vaan der godsdienstige vrijheid hoog te houden. Een wel is waar kleine en bescheidene maar niet de minste plaats nemen deze in die geestesstrooming der 17de eeuw in.

Rijnsburg.

Wij keeren nu in de eerste plaats terug tot het college te Rijnsburg, waarvan wij het ontstaan en de eerste lotgevallen reeds uitvoerig hebben geschetst.

Wij beginnen met navraag te doen naar de plaats waar het college gehouden werd. De berichten daaromtrent zijn niet volkomen klaar en duidelijk. In een onzer bronnen lezen wij, dat de Collegianten te Rijnsburg bijna 80 jaar lang vergaderden in het „vlashuis” van een der van der Kodde's ¹⁾. Maar tusschen de jaren 1630 en 1640, toen Koenraad van Beuningen het college getrouw bezocht, hadden de bijeenkomsten plaats ten huize van Frans Joachimsz. Oudaen ²⁾. In het „Historisch verhaal der verschillende huizen te Rijnsburg” ³⁾ heet het, dat de eerste vergadering omstreeks 1620 gehouden werd in een huis in de Lindelaan, vlak tegenover het zoogenaamde Groote huis, dat geen eigendom der Collegianten schijnt geweest te zijn maar òf door hen werd ge-

---

¹⁾ Zie Korte Hist. d. Coll. in hs.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. vergad., bl. 84.

³⁾ Voorkomende onder n°. 173 van den Inventaris van bescheiden betreffende het Weeshuis de Oranje-appel.

huurd òf door den eigenaar ten gebruike was afgestaan. Men zou geneigd zijn hierbij niet te denken aan de plaats van samenkomst van het college, maar aan die van de Rijnsburgsche vergadering in haar geheel, indien het niet vaststond dat deze beide jaren lang samenvielen en er eerst een scheiding plaats had toen de tegenwoordigheid van Leidsche studenten een en andermaal verwarring veroorzaakte. De maandelijksche bijeenkomst werd toen opgeheven, het profeteeren hoofdzakelijk naar de afzonderlijke colleges overgebracht en de twee jaarlijkse algemeene vergaderingen werden ingesteld tot viering van het avondmaal door de geheele vereeniging ¹⁾. Maar dan is ook de gissing niet ongegrond, dat deze woning in de Lindelaan dezelfde was als het vlashuis der van der Kodde's, en dat zij voor het houden van het college in gebruik is gebleven toen men, wellicht omstreeks het jaar 1630, in het bezit was gekomen van een huis midden in het dorp, voorkomende onder nummer 93 van het verpondingsregister, ten einde aldaar voortaan de algemeene vergadering te houden ²⁾.

Met de maandelijksche samenkomsten te dezer plaatse ging reeds zeer vroegtijdig de viering van het avondmaal gepaard. Oudaen zegt, dat dit reeds geschiedde vóórdát de gebannen predikanten heimelijk terugkeerden; en dit stemt overeen met het bericht, aan de schriftelijke aantekeningen van den Amsterdamschen Collegiant Willem van Aalst ontleend, dat zulks in 1620 moet hebben plaats gehad. Tegenover Paschier, in wiens verhaal de eerste avondmaalsviering niet eerder gesteld wordt dan nadat de scheuring tusschen de van der Kodde's en de Remonstranten een voldongen feit was, wijst Oudaen hierop tot staving van zijn bewering, dat de Collegianten al geconstitueerd waren eer de Remonstranten

---

¹⁾ Zie Korte Hist. der Coll. in hs.

²⁾ Zie n°. 173, Inventaris Weeshuis.

eigenlijk bestonden, en hij voegt er de opmerking aan toe dat de door Paschier vermelde invoering van het avondmaal betrekking heeft op het *openlijk* houden daarvan. Volgens bijzondere aantekeningen van bovengenoemden Willem van Aalst geschiedde dit in een schuur (het vlashuis) voor een 30tal personen, terwijl uit het verband waarin dit bericht in Paschier's verhaal voorkomt afgeleid mag worden, dat zulks vóór het jaar 1627 geweest moet zijn, toen Paschier te Rijnsburg voor drie of vier huisgezinnen, die trouwens ook het college bezochten, predikte en Oudaen's voorslag om ook in de vergadering der Rijnsburgers te komen afsloeg ¹⁾).

Op gelijke wijze dagteekent ook de bediening van den doop bij onderdompeling uit de eerste tijden van het ontstaan der Rijnsburgsche vergadering. Zooals ons vroeger bleek, onderging Johannes Geesteranus dien reeds te Warmond in 1620. Paschier verzekert ons dat de van der Kodde's daarna „be„gonden te drijven dat men hem selven tot ook 't hoofd toe „moest laten onderdoopen”, en daartoe gebruik maakten van de putten, waarin het leder bereid werd of wellicht ook van een langs het dorp heenstreamende vliet. Wij vinden echter uit de eerste levensjaren der Rijnsburgsche vergadering geen andere gedoopten met name genoemd dan zekeren Claas Willemsz. de Munt, een warmoezenier uit Leiden die, na in zijn jeugd gedoopt te zijn, ook den doop op belijdenis bij de Waterlandsche Doopsgezinden had ondergaan en omstreeks 1627, — Oudaen zegt „meer dan zeven jaar na Geesteranus”, — ondergedompeld werd ²⁾).

Wij moeten later meer opzettelijk op deze beide plechtig-

---

¹⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 28; Aanm. op 't Verhaal, bl. 16; n°. 173 van den Inventaris van 't Weeshuis; Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 39.

²⁾ Zie Kort Verhaal, bl. 28; Aanm. op 't Verh., bl. 16; Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 39.

heden terugkomen en de beteekenis nagaan die zij in de Rijnsburgsche vergadering hebben gehad; wij laten dit punt dus voorloopig rusten om ons te bepalen tot het college te Rijnsburg zelf.

Reeds vóór dat de scheiding tusschen de partij der van der Kodde's en de Remonstranten een voldongen feit was geworden, kregen de Rijnsburgsche vrienden een krachtigen steun in Frans Joachimsz. Oudaen, die zich omstreeks 1622 te Rijnsburg kwam vestigen ¹⁾. Geboren te Rotterdam en aldaar broodbakker van beroep, had hij zich als een zeer ijverig en werkdadig voorstander der Remonstranten doen kennen. Bij herhaling herbergde hij heimelijk teruggekeerde predikanten, eenmaal zelfs een zestal tegelijk, toen de Rotterdammer magistraat zich in 1621 wat rekkelijker en gematigder begon te toonen ten opzichte van de bestaande geloofsverschillen. Ook aan de inzameling van gelden ten behoeve der uitgewekenen had hij krachtdadig deelgenomen, maar juist hierdoor was hij in groote ongelegenheid geraakt. In het voorjaar van 1622 toch legde de vervolgzieke griffier Hendrik Pots beslag op de papieren van den verbannen gewezen predikant van Schoonhoven, Daniel Wittius, waarin deze tot in de kleinste bijzonderheden toe de namen had opgeteekend van wie hem hadden gehuisvest of geldelijk gesteund en hem in het houden van verboden predikaties behulpzaam waren geweest ²⁾. Ook Oudaen's naam kwam op deze lijsten voor. Deze achtte het daarom niet geraden gehoor te geven aan de indaging door den magistraat, maar nam de wijk naar Rijnsburg, waar hij welhaast met de van der Kodde's in aanraking kwam.

---

¹⁾ Zie over hem Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 38. 81 vv.; D. v(an) H(oogstraten), Leven van Joachim Oudaen, voor het 3de deel van diens poëzie, Amst. 1712 en Brandt, Hist. d. Ref. IV, 706.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 81/82; Brandt IV, 710 en van Vloten, Paschier de Fijne, bl. 118.

Hunne denkbeelden en wijze van doen vonden bij den wakkeren en schranderen man volkomen instemming. Onverdeeld sloot hij zich bij hunne vereeniging aan. In nog nauwer betrekking kwam hij tot de hoofden en oprichters van de Rijnsburgsche vergadering door zijn stellig niet later dan in 1627 gesloten huwelijk met Maria, dochter van Jan Jacobsz. van der Kodde den Oude, die hem een zestal kinderen schonk, van welke de oudste, de bekende dichter Joachim, den 7den October 1628 geboren werd. Frans Oudaen wordt ons beschreven als een man van een helder en doordringend oordeel, een kloek en wijs beleid, ook niet ontbloot van administratieve talenten, zoodat hij niet alleen in allerlei aangelegenheden een vraagbaak was voor velen, maar ook de inrichting en het bestuur der Rijnsburgsche vergadering veel aan hem hadden te danken. De reeds vermelde voorslag namens de Collegianten door hem, en misschien wel op zijn initiatief, aan Paschier gedaan om hunne bijeenkomsten bij te wonen met volle vrijheid om er die manier van stichten te oefenen die het best met zijn geweten overeenkwam, pleit bovendien voor zijn gematigdheid, terwijl men uit de wetenschappelijke opleiding, die hij aan zijn zoons Joachim en Jan door de Leidsche rectoren Theodorus en Cornelis Schrevelius liet geven, besluiten mag tot 's mans helder inzicht en verlichten geest.

Zijn komst te Rijnsburg mocht dus terecht een aanwinst worden genoemd. Vooral na den dood der gebroeders van der Kodde, — allen vermoedelijk reeds vóór 1640 gestorven, — maakte hij de ziel uit van het college waarvoor hij, zooals wij reeds hoorden, zijn woning openstelde, en bleef hij dat tot aan zijn dood, die vóór 1656 moet hebben plaats gehad.

In gematigdheid stonden de reeds genoemde Jan Batten uit Leiden en Antonie Cornelisz. van de Kaag stellig bij Oudaen achter. Ook zij bleven ijverige voorstanders van de

zaak der Rijnsburgers, maar konden het niet dulden dat zekere Herman Gerritsz. van Leymuiden in 1639 deelnam aan het avondmaal bij de Remonstranten en lazen hem hierover ernstig de les met de vermaning dat hij zulks in het vervolg niet meer zou doen. Zij haalden zich daarover, en terecht, een schriftelijke berisping van Paschier de Fijne, bij wien Herman Gerritsz. zich beklaagd had, op den hals ¹⁾).

Een tijd lang ontmoeten wij ook in de Rijnsburgsche samenkomsten een man, wiens afkomst en rang zekeren luister aan dezen kring bijzette. Wij bedoelen den later als burgemeester van Amsterdam en gezant der Algemeene Staten zoozeer bekend geworden Koenraad van Beuningen. Omstreeks het jaar 1640 had hij Rijnsburg tot woonplaats gekozen; hij leidde er een zeer ingetogen en sober leven. Men verhaalt van hem dat hij daar ter plaatse een vol jaar de proef nam van hoe weinig een mensch gezond kan leven, en tot de ervaring kwam dat men met 25 of 30 gulden voor spijs en drank kon volstaan. Hij geraakte hier in kennis met Daniël de Breen, wiens eigenaardige chiliastische denkbeelden door hem werden overgenomen en ongetwijfeld invloed hadden op zijn ascetische neigingen. Bij herhaling trad hij te Rijnsburg in de bijeenkomsten als spreker op, totdat hij, tot den dienst van stad en land geroepen, zijn teruggetrokken leven vaarwel zeide. Toen zich op lateren leeftijd de sporen van een gekrenkt hersenleven bij hem vertoonden, kwamen zijne vroegere gevoelens, maar in hooge mate verward, op nieuw voor den dag ²⁾).

Gedurende verscheidene jaren werd door deze mannen en door wie zich uit den naasten omtrek bij hen hadden aangesloten ³⁾ of bijwijlen van elders overkwamen op iederen eer-

¹⁾ Zie den brief afgedrukt bij van Vloten, Paschier de Fijne, bl. 80—83.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 83/84; Kok, Vaderl. Woordenb.

³⁾ Of daartoe ook de in de Geesteranus' brief (zie Bijlage I) genoemde perso-

sten Zondag der maand de Rijnsburgsche vergadering gehouden, en vermoedelijk knoopte zich daaraan, gelijk wij reeds opmerkten, 't zij geregeld, 't zij nu en dan, de avondmaalsviering vast.

Tusschen de jaren 1630 en 1640 evenwel deed zich de wenschelijkheid gevoelen om beide handelingen van elkander te scheiden. Men achtte het raadzaam de gewone wijze van stichting alleen in de afzonderlijke plaatselijke colleges in praktijk te brengen en tweemaal 'sjaars op vaste tijden een algemeene vergadering te Rijnsburg te houden, uitsluitend bestemd voor de viering van het avondmaal, en waaraan zich de Collegianten uit verschillende oorden des lands in broederlijke en onderlinge verdraagzaamheid zouden vereenigen. En dienovereenkomstig werd gehandeld ¹⁾).

Hoewel het juiste jaartal dier scheiding niet kan worden opgegeven, meen ik toch recht te hebben dit niet later dan 1640 te stellen. In 't voorjaar van 1639 toch zagen wij Herman Montanus met nog twee anderen reeds naar Rijnsburg ten avondmaal trekken en bovendien vernemen wij dat in 1640 een nieuw gebouw tot vergaderplaats in gebruik werd gesteld, terwijl de gewone samenkomsten in het vlashuis werden voortgezet ²⁾). Maar eveneens kan die scheiding bezwaarlijk vroeger dan 1630 plaats gehad hebben. Eerst in dat jaar of daaromtrent waren, zooals ons later blijken zal, ook elders o. a. te Leiden en te Rotterdam colleges ontstaan waarin de vrijheid van spreken geoefend werd. Rijnsburg was daardoor de

---

nen, Willem Jansz., Laurens Schonaeus en Boeckhorst met hunne vrouwen behoorden, kan wel vermoed maar niet met zekerheid gezegd worden.

¹⁾ Zie Korte Hist. d. Colleg. in hs. Het profeteeren bleef echter ook nog op de algemeene vergadering in gebruik, zoo als uit Bredenburg's „Heilzame raad tot vrede" blijkt.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 249 en n°. 173 van den Inventaris van het Weeshuis.

eenige plaats niet meer, waar de voorstanders van deze wijze van stichting bevrediging konden vinden. Ook in andere plaatsen bestond daartoe voortaan gelegenheid. Maar leidde dit als van zelf er toe om het profeteeren tot de eigenlijke colleges te beperken, behoefte aan de instandhouding van den onderlingen band der gemeenschap riep de dubbele algemeene vergadering voor de gezamenlijke avondmaalsviering in het leven. Zij moest het vereenigingspunt blijven voor allen die in onderlinge verdraagzaamheid openlijk wilden belijden dat zij broeders waren.

Tot deze splitsing werkte nog een andere drijfveer mede. De nabijheid van Leiden toch had eigenaardige bezwaren. Bij herhaling verschenen op het college studenten in de godgeleerdheid, wier nieuwsgierigheid geprikkeld werd door hetgeen hun aangaande deze Rijnsburgers ter oore was gekomen. Meer uit zucht tot disputeeren dan om iets tot stichting bij te brengen, namen zij er meermalen het woord en gaven daarbij vrij spel aan hun speelschen moedwil. Vandaar telkens een stoornis en verwarring, die inzonderheid hinderlijk moesten zijn voor wie in alle stichting avondmaal wenschten te houden. Liet hun beginsel niet toe aan wien ook den toegang tot het college en de vrijheid van spreken daarop te ontzeggen, zij wilden althans al wat ontstichten kon van hunne avondmaalsviering verre houden en achtten ook uit dien hoofde de splitsing gewenscht ¹⁾.

Zoo kwam dus van dien tijd af naast het eigenlijke college de algemeene vergadering van het geheele lichaam der Collegianten te staan. Zij werd het vereenigingspunt van alle vrienden der onderlinge verdraagzaamheid, in zekeren zin, wanneer het geoorloofd is deze vergelijking te gebruiken, de tempel waarheen het gansche volk jaarlijks opging, terwijl

---

¹⁾ Zie Korte Hist. d. Coll. in hs. en Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 238.

de colleges, als zoovele synagogen, de vrienden uit een zelfden plaatselijken kring wekelijks bijeenbrachten.

De maandelijksche samenkomsten te Rijnsbürg hielden alzoo op, en in een wekelijksch college onderhielden de aldaar wonende Collegianten van nu af de vrijheid van spreken. Maar gaandeweg verloor dit toch in belangrijkheid. Het moest weldra in beteekenis onderdoen voor die welke in de grootere plaatsen des lands werden opgericht. Deze wonnen het spoedig in talrijkheid en gehalte van bezoekers. Met de grootere steden als Rotterdam, Amsterdam en andere kon de kleinere dorpsgemeente zich niet meten. Daarbij moest het weldra den krachtigen steun derven van het geslacht der Oudaens. Na den dood van Frans Joachimsz. Oudaen en zijne vrouw Maria van der Kodde verhuisde zijn zoon Joachim, de bekende dichter, omstreeks 1660 naar Rotterdam, waar hij vier jaren vroeger met Ewoudje Stout in het huwelijk was getreden. Ook zijn broeder Jan vestigde zich daar, terwijl hun zuster Trijntje tengevolge van haar huwelijk met den Rotterdamschen koopman Joannes Bredenburg evenzeer Rijnsburg verliet ¹⁾. Daardoor verloor het Rijnsburgsche college veel van zijn beteekenis. Bijzonderheden daaromtrent ontbreken ons verder geheel. In de geschiedkundige bescheiden der Rijnsburgsche vergadering wordt het zelfs niet uitdrukkelijk met name genoemd. Uit de mededeeling dat men bijna 80 jaar lang in het vlashuis der van der Kodde's vergaderde, weten wij dat het tot in het begin der 18de eeuw bestond. Nog in 1711 woonden daar Pieter de Haan, weduwnaar van Fijtje Vegters van Overzijll, en Huibertina van Overveld, weduwe van Abraham Lemmerman, beide warme voorstanders van de vrijheid van spreken, die den 21sten Juni als bruidegom en bruid de verklaring aflegden dat

---

¹⁾ Zie D. v(an) H(oogstraten), Leven van Joachim Oudaen en van der Aa, Biogr. Woordenb.

het zoogenaamde Groote Huis, waarvan zij eigenaars waren, na hun dood aan het weeshuis de Oranje-appel te Amsterdam moest komen ¹⁾. Niet onmogelijk hielden zij het college nog in stand, maar sedert dien tijd houdt ieder teeken van zijn bestaan op.

Rotterdam.

Tot de eerste plaatsen waar de geest der godsdienstige verdraagzaamheid zich weer spoedig deed gelden nadat de storm, door het vonnis der Dordtsche synode allerwege opgeroepen, een weinig tot bedaren was gekomen, behoorde inzonderheid de Maas- en Rottestad. Na den dood van Prins Maurits staken de Remonstranten er het hoofd weldra weer op en organiseerden zij zich, onder oogluikend toezien van den magistraat, tot eene gemeente. Hunne Doopsgezinde broeders telden er reeds sinds geruimen tijd een drietal gemeenten, die der Friezen en Hoogduitschen, der Waterlanders en der Vlamingen, welke laatste nog tot het jaar 1632 in twee fracties was gesplitst, tengevolge van de vroegere Huiskoopers-twisten. De vrijzinniger Vlamingen vereenigden zich evenwel in 1639 met hunne Friesche en Hoogduitsche broeders tot ééne gemeente, zoodat er van dien tijd af te Rotterdam slechts twee Doopsgezinde gemeenten in aanmerking komen ²⁾.

In deze vrijere kringen ontwaakte omstreeks het jaar 1630 de lust tot zelfstandig onderzoek en onderlinge bespreking der godsdienstige waarheid en werden daartoe verschillende particuliere bijeenkomsten opgericht ³⁾. Maar ook de kerkekamer der Remonstrantsche gemeente werd kort daarop, stel-

---

¹⁾ Zie Hist. Verh. d. verschill. huizen te Rijnsb. in n°. 173, arch. Weesh.

²⁾ Blaupot ten Cate, Doopsgez. in Holland, I, 327, 329. Eene derde gemeente, de Oude Vlamingen, hield zich buiten Rijnsburgschen invloed.

³⁾ Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 105.

lig reeds vóór het jaar 1635 ⁴⁾, voor dit doel opengesteld; er werd daar des Vrijdags onder leiding der predikanten Petrus Cupus en Samuel Lansbergen, den vader, een college gehouden, waarin zwaardere schriftuurplaatsen werden behandeld en ieder het recht had zijn gevoelen te zeggen ¹⁾. Wij durven niet vaststellen of al deze bijeenkomsten van den aanvang af een Rijnsburgsch karakter droegen, al wordt ons ook medegedeeld dat te Rotterdam de eerste sporen van eene vergadering in den trant der van der Kodde's reeds van het jaar 1630 dagteekenen. Maar geheel vreemd waren zij zeker niet aan dien geest. Van een dezer kringen uit moet het geweest zijn dat de vrijheid van profeteeren langzamerhand ook toegang kreeg tot het Vrijdagsche college bij de Remonstranten, en dat ook aldaar welhaast stichtelijke toespraken werden gehouden door wie geen geordende leeraren waren. Ligt de meening voor de hand dat Frans Joachimsz. Oudaen, die zijne betrekking met Rotterdam wel niet geheel zal hebben afgebroken, op het doordringen der Rijnsburgsche gevoelens in deze kringen invloed heeft uitgeoefend, in bovengenoemde Remonstrantsche predikers en straks ook in hunne ambtgenooten van Assche, Sapma en Matthisius vond het Vrijdagsche college warme voorstanders, zoodat zelfs een hunner, toen Jan Dionysz. Verburg op zekeren tijd tot groote stichting een predikatie voor de gemeente had gehouden, zeide: „Ziedaar de vruchten van het college. Men wordt in „korter tijd dan aan de academie door zulk een college tot „prediken bekwaam” ²⁾.

---

⁴⁾ Noodige Verantwoording voor den vroolycken Democryt, Gouda 1655, waar gezegd wordt dat de Vrijdagsche vergadering vóór meer dan 20 jaar, dus vóór 1635, werd ingesteld.

¹⁾ Noodige Verantw. voor den vroolycken Democryt.

²⁾ Zie P. Bredenburg, Lijkreden op J. D. Verburg, Rott. 1691 en Hist. d. Rijnsb. vergad., bl. 107.

Aanvankelijk vinden wij zekeren Jacob Oliviersz. benevens enkele leden van de familie Pesser als steunpilaren van dit Vrijdagsche college genoemd. Straks mocht het ook ijverige voorstanders vinden in Adriaan Paets, notaris en raad in de vroedschap te Rotterdam, later gezant der Staten naar Spanje ¹⁾, in Gerard van Velzen, een zeer godvruchtig en human man van Doopsgezinde afkomst, voor 't overige minder bekend ²⁾, maar vooral in Jan Dionysz. Verburg en Joan Hartigveldt, bij wie wij inzonderheid nader hebben stil te staan.

Het moet omstreeks het jaar 1640 geweest zijn, — vijftig jaar later toch wordt hij in de lijkrede die den 26sten October 1691 op hem gehouden werd een steunpilaar van de Rijnsburgsche vergadering genoemd, — dat Jan Dionysz. Verburg met het Vrijdagsche college in aanraking kwam. Uit eerlijke ouders omstreeks 1620 te Rotterdam geboren, was hij destijds een jonkman, die zich van zijne jeugd af op deugd en godsvrucht had toegelegd en door zucht naar kennis werd gedreven. Met grooten ijver nam hij aan het college deel. Daar gaf hij bij herhaling zulke proeven van zijn bekwaamheid in het spreken, dat de bovengenoemde Remonstrantsche predikanten hoogelijk met hem waren ingenomen en hem alleszins geschikt achtten om ook in de kerk als prediker op te treden, wat hij dan ook in zijn woonplaats en elders meermalen tot groote stichting deed. Zijn lijkredenaar Paulus Bredenburg, tevens zijn zwager, prijst hem bovendien als een zeer dienstvaardig en weldadig man, op wiens raad en hulp rijken noch armen ooit te vergeefs een beroep deden. Hij teekent ons hem als een trooster der zieken en een vriend der weezen, zooals het weeshuis

---

¹⁾ Hist. d. Rijnsb. vergad., bl. 105. Zie over hem v. d. Aa, Biogr. Woordenb. en de daar vermelde literatuur.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. vergad., bl. 106.

der Collegianten en nog een andere stichting voor ouderloozen eener vermaarde sociëteit mochten ondervinden, tegelijk als den man door wiens bemoeiingen aan de verdreven fransche refugiés eene ondersteuning van *f* 50.000,— te beurt viel.

Met al de liefde van zijn hart was hij de beginselen der Rijnsburgsche vergadering toegedaan. Niet alleen woonde hij de bijeenkomsten daar ter plaatse met groote getrouwheid bij, hij trad ook meer dan eens met geschriften in het strijperk tegen hen die naar zijn oordeel den aard dier vergadering miskenden. Toen hij op gevorderden leeftijd den 21sten October 1691 overleed en den 25sten daaraanvolgende werd begraven, ontbrak het niet aan dezulken die in dicht en ondicht zijn helder verstand en oprechte vroomheid roemden en gaf een hunner hem in een grafschrift den eervollen naam van „een „Christen Kato“ ¹⁾.

Naast Verburg ontmoeten wij sinds het jaar 1645 Joan Hartigveldt, een man van aanzienlijken huize. Hij was in 1618 te Rotterdam uit het huwelijk van Cornelis Hartigveldt, raad in de vroedschap, burgemeester der stad, hoogheemraad van Schieland en bewindhebber der O. I. Maatschappij, en Agatha Welhoek geboren. Na de latijnsche school bezocht te hebben studeerde hij te Leiden in de rechtsgeleerdheid, en zag hij zich zoo door geboorte als door bekwaamheid een schitterende loopbaan geopend. In 1641 viel hem de onderscheiding te beurt van tot het gezelschap aanzienlijke jongelieden te behoren, dat den toekomstigen stadhouder naar Engeland vergezelde, die daar zijne bruid ging afhalen. Vandaar teruggekeerd, begaf hij zich naar Frankrijk, waar hij enkele jaren vertoefde totdat de dood zijns vaders hem in 1645 naar de

---

¹⁾ Zie over hem Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 106/107 en vooral de reeds genoemde Lijkrede, waarachter een negental lijkdichten, o. a. van Joachim Oudaen, J. van Geel, Joh. Bredenburg Jr. enz.

ouderlijke woning terugriep. Te midden van de veelvuldige genietingen van het Parijsche leven greep dit plotselinge verlies hem bovenmate aan. De tegenstelling tusschen dood en leven maakte een buitengewonen indruk op den gevoeligen jongen man en riep al den ernst van zijne godsdienstige opvoeding, die door het verkeer in de lichtzinnige fransche omgeving een tijdlang was teruggedrongen, weder met kracht in hem wakker. Zoo groot was de ontvangen schok, dat een ernstige krankheid hem op het ziekbed wierp. Na zijn herstel besloot hij aan alle wereldsche genotzucht en gunstbejag den rug toe te keeren. Hij trok zich een tijdlang op een eenzame landhoeve in de nabijheid van den Briel terug en leide er een zeer afgezonderd leven. In zijn vaderstad teruggekeerd toonde hij aanstonds welk eene innerlijke verandering met hem had plaats gehad. Beslist zag hij af van alle ambten en waardigheden, waartoe een man als hij, die tot de regeeringsfamilien behoorde, in zijns vaders plaats stond geroepen te worden; hij liet deze geheel over aan zijn broeders Cornelis en Willem. Het rijk en zwierig gewaad der jonge menschen van zijn stand en den weelderigen golvenden haartooi dier dagen zeide hij vaarwel voor een deftig maar eenvoudig zwart kleed en kort afgesneden haren; kleine, onbeduidende vergrijpen van weleer werden met overgroote nauwgezetheid van geweten goedgeemaakt; hij nam een hoogst stemmige en strenge leefwijze aan, die hem in het oog zijner bekenden tot een zonderling stempelde en hunne berisping uitlokte. Ook zijne huisgenooten verheelden hunne bevreemding of misnoegen niet; slechts bij zijne moeder vond hij waardeering en bescherming.

Van dien tijd af sloot hij zich bij de Remonstranten aan en werd een ijverig bezoeker van het Vrijdagsche college. Hier kwam hij in nauwere betrekking met Jan Dionysz. Verburg en Gerrit van Velzen en sloot met beiden een ernstige vriendschap. Vooral door den invloed van den laatsten nam

hij welhaast het eigenaardig Doopsgezinde gevoelen aangaande het overheids-ambt, den oorlog en het weerlooze christendom over, maar op het punt van den doop der volwassenen bleef hij van meening, dat deze niet tot de latere tijden der christelijke kerk moest zijn in stand gehouden.

Dit gevoelen over de weerloosheid zette hij later zeer uitvoerig uiteen in een geschrift, dat na zijn dood door Frans Kuyper in het licht werd gezonden ¹⁾. Tot het schrijven daarvan, zegt de uitgever, vond hij aanleiding in de omstandigheid dat Episcopi^{us} de Breen's geschriften over deze materie niet had beantwoord, en niet minder in Samuel Prizpkowski's weerlegging van de Breen's arbeid en van de latere geschriften van Wolzogen, die in 1650 en 1651 het licht zagen. Hartigveldt zette daarin in een veertiental hoofdstukken uiteen, dat „de uitstekendheid van wereldsche vorsten boven andere menschen strijdt tegen Christus' gebod; dat de grooten in Christus' rijk niet mogen heerschen op de wijze der wereldsche grooten; dat de rijks wetten van Christus onderscheiden zijn van die dezer wereld, zoodat een Christen geen lichamelijke, burgerlijke straffen mag uitvoeren, niet met lichamelijk geweld aan kwaaddoeners tegenstand mag bieden, geen overheidsambt mag bekleeden, niemand mag dooden en geen wereldsche oorlogen mag voeren”.

Maar niet minder betoonde hij zich een warm voorstander van de vrijheid van spreken; ja, hij ging daarin zoover dat hij in een tweetal geschriften de meening verdedigde dat een

---

¹⁾ De volledige titel luidt: De recht weerlooze Christen of Verdediging van 't gevoelen der eerste Christenen en gemartelde Doopsgezinden wegens het overheidsambt, oorlog en geweldige tegenstand, waarbij eene Lijkrede over het leven en sterven van den godvruchtigen Jan Hartigveld, voorgedragen op den dag zijner begrafenis aan de broederen Collegianten in hare Vergadering te Rotterdam door J. D. Verburg, Rotterd. 1678, benevens een lijkedicht van Joachim Oudaen.

echt Collegiant niet in vergaderingen mocht komen waar die vrijheid niet bestond, omdat daar de ware onderlinge verdraagzaamheid niet ten volle mogelijk was ¹⁾).

Tot aan zijn dood, die den 22sten October 1678 plaats had, bleef hij een getrouw vriend en bezoeker der Rijnsburgsche vergadering, en stond hij, ook zonder te mogen gelden voor den zuiversten representant van het echte, oorspronkelijke en onvervalschte Collegiantisme, zooals Dr. Hartog in zijn Gids-artikel wil, om zijn ernstige vroomheid en strengen levenswandel in hooge achting ²⁾). „Hij was hier vremdeling om „'t hemelsch Vaderlant” leest men in het grafschrift, dat Joost van Geel op hem vervaardigde. In een gedicht van denzelfden, „Tranen op het lijk van den godvruchtigen Jan Hartigvelt” getiteld, wordt tot zijn lof gezegd:

„ik roem op 't nedrig hart, dat hoogheit kon verzaken,
 zigh willigh arm kon maken,
 „om rijk te zijn bij Godt; op 't hart, dat eer en staet
 „met blijerschap heeft versmaedt.

In een ander gedicht bezingt van Geel hem als „een lichtende baek” en heet het:

„mij dunkt, als zigh mijn geest hem gaet verbeelden,
 „dat z' in hem een verrukten Paulus ziet,
 . . . . .
 „hij reist, hij rost, dogh niet om aertsche zaken
 „of rijkdom, neen! ik zagh hem die ontvlien;

---

¹⁾ De titels dezer geschriften zijn de reeds vroeger genoemde: Schriftuerlijke waardeering van het hedendaagsche predicken en kerkgaan, Rott. 1672 en Byvoegsel bij de Aanmerkingen over het verhaal van het eerste begin en opkomen der Rijnsburgers, Rott. 1672.

²⁾ Zie over hem Verburg's reeds aangehaalde lijkrede; Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 107—112; Sandius, Bibl. antitrin, pag. 161 en Benthem, Holl. Kirchen- und Schulenstaat I, 901. Beide laatsten stellen zijn geboortejaar in 1616.

„ook geensints om een sektgenoot te maken,
 „maer om een recht godtvruchtigh mensch te zien.

. . . . .
 „o Hartigvelt! waer ik u ook bemerk,
 „voor 't oogh, in 't hart, dicht by, of wel van verre,
 „gij blijft een zon, een pronkbeelt in Godts kerk.

En als van Geel in zijn gedicht, „de bloeiende kerk, aen „de Remonstrantsche Christenen”, den lof verkondigt van „het hutje aen onzen Rijn” en de „flonkersterren en zaelge „zielen, die daer eens schitterden maer nu boven het aertsche „licht verheven zijn” voor zijn geest oproept, dan noemt hij onder deze ook Hartigvelt en zegt van dien vrome,

„die voorheen
 „door 't groot verlangen hier zoo doof en droevig scheen:
 „hoe vol van majesteit en lieflijk staet zijn wezen!
 „hoe ront en blozent zijn de wangen, die voor dezen
 „als uitgemergelt door het vasten en geweent
 „mij niet toeschenen als vermagert vel en been ¹⁾.

In deze ernstige en godvruchtige mannen vond echter niet alleen het Vrijdagsche college zijn trouwste bezoekers. Ook aan andere bijzondere bijeenkomsten tot het houden van godsdienstige oefeningen bestemd, waaraan het te Rotterdam niet ontbrak, namen zij ijverig deel ²⁾. Dit was met groote waarschijnlijkheid ook het geval met het college, dat elken Woensdag op de gemeentekamer der Vlaamsche Doopsgezinden bijeen kwam en waarvan de leeraren Machiel de Oude, Gerrit Lampe en Machiel Machielsen zich groote voorstanders betoonden. Ook daar toch, gelijk ons blijken zal, wisten de meer bijzondere Rijnsburgsche gevoelens zich baan te maken.

¹⁾ Zie van Geel's Gedichten, uitgeg. door K. van Arkel, Rott. 1724, bl. 208, 206, 318 en 292.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 105 en Lijkrede op J. D. Verburg, bl. 16.

De aanwezigheid van van Velzen, Verburg en Hartigveldt op deze vergaderingen kon kwalijk zonder invloed blijven. Het samenkomen met mannen, die op het stuk der belijdenis zeer uiteenlopende en daaronder ook Sociniaansche gevoelens voorstonden en met warme overtuiging wisten te verdedigen, bracht in deze colleges van zelf een geest, die voor menigeen veel bedenkelijks had; men vreesde dat deze gevoelens ook in de gemeente zouden doordringen en haar op een anderen en ongewenschten voet zouden stellen. Zelfs werd er bij de directeuren der Remonstrantsche sociëteit over het toelaten van Rijnsburgers op den Rotterdamschen kansel geklaagd, waarop Assuerus Matthisius aan een hunner den 17^{den} September 1648 vergoelijkend schreef, dat zulks plaats had gehad omdat in den dienst van Jacob Oliviersz. moeilijk te voorzien was geweest, en dat deze Rijnsburgers volstrekt geen scheuring beoogden ¹⁾. Niettemin ontstond er gaandeweg zoowel bij de Remonstranten als bij de Doopsgezinden zeker wantrouwen tegen het Vrijdagsche en Woensdagsche college en hunne voorstanders, dat weldra aanleiding gaf tot maatregelen die tegen den Rijnsburgschen geest gericht waren.

Vestigen wij eerst onze aandacht op de Remonstranten. Het Vrijdagsche college op de kerkekamer was na den dood van de leeraren Cupus, van Assche en Matthisius geheel onder toezicht gekomen van Samuel Lansbergen. Maar van lieverlede begon deze zich, hetzij uit heerschezucht, hetzij uit vrees voor nadeelige gevolgen en afbreuk voor de gemeente, te verzetten tegen het recht van alle aanwezigen om bedenkingen tegen het gesprokene in te brengen. De bezoekers van het college lieten zich dit echter zoo gemakkelijk niet ontnemen. Lansbergen bleef nu voortaan uit de bijeenkomsten weg

---

¹⁾ Zie den brief in hs. onder n°. 1439 op de Bibl. der Remonstr. gemeente te Rotterdam.

en sloeg een anderen weg in om tot zijn doel te geraken. Hij wist namelijk de diakenen, aan wie de beschikking over de kerkekamer stond, te bewegen haar voor het houden van het Vrijdagsche college te sluiten. In de resolutie die daartoe den 13^{den} Mei 1654 werd genomen heette het, dat deze maatregel plaats greep „omdat men er vergaderde met Mennisten en andere gezindheden, die de luyden soecken te „trecken in hare buitenvergaderingen”, en vooral „opdat men „soude tegenspreecken die tot Reijnsburg lopen en oock andere daer mede soecken te brengen om vreemde godsdienst „te plegen.” Dat er Sociniaansche gevoelens werden geopperd was, volgens eene verklaring van Ds. Lansbergen zelf, de oorzaak der sluiting niet. Eenige leden der Remonstrantsche gemeente toch hadden tegen zoodanige aanklacht nadrukkelijk geprotesteerd in eene remonstrantie die zij aan de sociëteit, den 11^{den} September te Amsterdam vergaderd, toezonden en waarin zij zich tegelijkertijd verdedigden over hun gevoelen omtrent het magistraatsambt, den kinderdoop, de vrijheid van spreken en het communiceeren bij de Mennisten ¹⁾. Aan allerlei schrifturen over deze sluiting ontbrak het spoedig niet ²⁾. Vooral gaf het misnoegen zich lucht in een geschrift „de vrolycke Democryt” geheeten, waarop in 1655 eene „Bondige verantwoordingh der Resolutie” volgde en nog in hetzelfde jaar eene „Noodige verantwoordingh voor den vrolijcken Democryt”, die te Gouda het licht zag. De schrijver van dit laatste pamflet gaf daarin als zijn gevoelen te kennen, dat de diakenen beter gedaan hadden met „een request over te leveren tegen die Collegianten die alle daghen te bier of in de „wijnkroegen gaen, dan het zoo gemunt te hebben op vier

---

¹⁾ In hs. voorhanden op de Remonstr. Bibl. te Rotterdam onder n°. 144.

²⁾ Te vinden in hs. onder n°. 145, 146, 156—158 en 697—700 der Remonstr. Bibliotheek te Rotterdam.

„of vijf van de sogenoemde propheten die hen in den weg „zijn”. „Deze toch”, zoo vervolgt hij, „hebben niemand uit de „Remonstrantsche kerk getroond, maar wel velen er in gebracht, „en terwijl zij zelve de beste kerkgangers zijn, gaan er van „de Remonstrantsche gemeente geen twaalf naar Rijnsburg”. Met een „Korte weerlegging van de Noodige verantwoordingh”, nog in hetzelfde jaar verschenen maar van geringe beteekenis, eindigde deze pennenstrijd. Het besluit der diaconen onderging echter geen verandering; de kerkekamer bleef voor het Vrijdagsche college gesloten. ¹⁾).

Ook onder de Vlaamsche Doopsgezinden ontstond in diezelfde dagen beroering over den geest die zich op het Woensdagsche college deed gelden. In de reeds genoemde leeraren Machiel den Oude, Gerrit Lampe en Machiel Machielsen benevens Huijgh Jansen en nog twee of drie andere dienaren bezat het voorstanders zóó vurig, dat zij niet schroomden te verklaren „dat al hun doen en preeken tot hiertoe slechts „kinderwerk was geweest in vergelijking met hetgeen op het „college geschiedde”, en dat de oude Machiel zekeren Jan Senten, die hem vermaande om de jongere predikers het bezoeken van het college te ontraden, ten antwoord gaf: „Soude ick „het haer afraden, het is mijn verstant ook soo!” Maar juist deze ingenomenheid bracht hen bij vele gemeenteleden in verdenking. Zij kwamen daar toch, zoo luidde de grief, te samen met menschen die naar Socinus' leer Gods alwetendheid en Christus' voorbestaan loochenden, de opstanding ten jongste dage alleen van de rechtvaardigen verstonden, de eeuwigheid der straf ontkenden omdat de goddeloozen tegelijk met de wereld

---

¹⁾ Het bovenstaande ontleenen wij aan de in den tekst geciteerde pamfletten. De vrolycke Democryt en Noodige verantwoording worden aan J. Naeranus, de Bondige verantwoordingh en Korte weerleggingh aan S. Lansbergen toegeschreven.

zouden verbranden, den doop en het avondmaal niet noodzakelijk achtten, de bediening van het leeraarsambt aan ieder die daartoe gaven had toestonden, den christen niet aan zijn kerkgenootschap verbonden rekenden, de deelname aan het avondmaal bij andere gezindheden geoorloofd noemden en de godheid van den H. Geest, ja zelfs zijn bestaan verwierpen. En hierin school geen denkbeeldig gevaar. Of was de jonge Machiel niet zelf omstreeks Paschen van het jaar 1654 te Rijnsburg ten avondmaal geweest, en had zijn vader, schoon dan ook zonder gewenscht gevolg, niet beproefd zekere Marijtje uit Norwich in Engeland, die geen bewijs van haar doop op belijdenis kon vertoonen, zonder doop in de gemeente te doen opnemen? Dit alles nu druischte geheel tegen de Vlaamsche Menniste confessie in. Het was maar al te duidelijk dat de bovengenoemde leeraren de gemeente op een anderen voet wilden stellen. Machiel de Oude had zelf verklaard „dat het hem niet om Marijtje te doen was geweest”, en daardoor het vermoeden gewekt dat hij en de zijnen langs dienzelfden weg alle Collegianten en Socinianen in de broederschap wilden binnenvoeren. Uit dien hoofde voelden de leeraren Andries Jakobsz. en Bastiaan van Weenigem, in vereeniging met de diakenen Matthijs van Mullem, Anthony Godschalk, Herman Gillisz., Cornelis Gijsbrechtsz., Jan Krijnen, Cornelis Jansz. en Steven Harmensz. zich gedrongen iets te doen om het dreigend gevaar af te weren. Men zond daarom vanwege de Vlaamsche Mennisten een brief aan Tieleman Jansz. van Braght en de andere broeders te Dordrecht met het verzoek om hulp tegen de Socinianerij, en ontbood daartoe tevens buitenmannen uit Amsterdam, Haarlem en van elders. In dezen „Brief” met bijgevoegde „Naderé deductie”, waaraan bovenstaande berichten zijn ontleend ¹⁾, legden de

---

¹⁾ Zij komen voor in een pamflet: De gruwel en kracht der Sociniaensche

bezwaarden hunne grieven bloot en baden zij de broeders van Dordrecht hen te verlossen „van zulke herders, die over de „kudde heerschen, van wolven die de kudde niet sparen”. En hunne bede was niet vruchteloos. Een zes of zevental verdachte leeraars werd door de buitenmannen in hunnen dienst geschorst. Het bleek mij niet dat het Woensdagsche college nu ook gesloten werd. Het doel was echter bereikt. De gemeente der Vlaamsche Doopsgezinden werd van haar kettersche bestanddeelen gezuiverd en aan het voortdringen van de beginselen der Rijnsburgers in dien kring paal en perk gesteld.

Zoo hadden dus de Rijnsburgsche gevoelens ernstigen tegenstand gevonden in de Remonstrantsche en Doopsgezinde kringen beide. Niet te vergeefs had men daartegen alarm geblazen en daaraan den verderen toegang tot de van kerkeraadswegen in het leven geroepen colleges ontzegd. Wie de vrijheid van spreken voorstonden moesten de hoop opgeven om het recht daartoe wettig en wel in de gemeente erkend te zien, ja zij zagen zich de gelegenheid afgesneden om haar in eenige vergadering in praktijk te brengen.

In deze omstandigheden gingen Jan Dionysz. Verburg, Gerrit van Velzen en Jan Hartigveldt met elkander te rade over de oprichting van een zelfstandig college, zooals er feitelijk nog geen te Rotterdam bestond. Tot dusverre waren zij slechts gasten en bijwoners geweest van het Vrijdagsche en Woensdagsche college, zoodat er in den strikten zin des woords eigenlijk geen sprake kan zijn van eene specifiek Rijnsburgsche vergadering, die reeds sinds 1630 in de Rot-

---

ketterij, indringende onder de Vlaemsche Mennisten, ontdekt door twee schriften, die men van de haere bekomen heeft. Hierbij is gevoegd een Waerschouwing, uitgegeven van de Sociniaensche partij, met een kort antwoord daartegen, Utr. 1654.

testad zou hebben bestaan. Deze dankt veeleer in de werkelijkheid haar ontstaan aan het besluit van bovengenoemde mannen, die na hetgeen er bij de Remonstranten en Doopsgezinden was gebeurd zich een eigen tehuis stichtten. Dit college werd nu gevestigd ten huize van Maria Kregelings, weduwe van den Remonstrantschen predikant Assuerus Matthius, en van dien tijd af was hare woning het vereenigingspunt van allen die te Rotterdam de vrijheid van spreken voorstonden ¹⁾).

Weldra echter bleek het dat de Rijnsburgsche beginselen ook in een anderen Rotterdamschen kring weerklank hadden gevonden.

In 1658 werden er pogingen in het werk gesteld om de Waterlandsche Doopsgezinde gemeente te Rotterdam met de Remonstranten te vereenigen. Van welke zijde het initiatief daartoe genomen werd durf ik niet geheel beslissen. Blaupot ten Cate ²⁾) zegt, dat het de Remonstrantsche kerkeraad was die met het voorstel voor den dag kwam „of zij (d. i. „de Waterlandsche Mennisten) de Remonstranten tot de „meenschap hunner kerke zoude kunnen aannemen”, maar vermeldt niet waar deze door hem geciteerde woorden te vinden zijn. In een andere bron ³⁾) heet het daarentegen dat deze poging van de Waterlandsche Doopsgezinden was uitgegaan. Het wil mij voorkomen dat deze meening de meeste waarschijnlijkheid voor zich heeft. Uit enkele authentieke stukken, betrekking hebbende op zekere oneenigheden onder de Rotterdamsche Waterlanders in de jaren 1661 tot 1665 ⁴⁾),

---

¹⁾ Zie Lijkrede op J. D. Verburg, bl. 160 v. en Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 112.

²⁾ Zie Doopsgez. in Holland, I, bl. 263/264.

³⁾ Zie Schriftelijke handeling tot Christelijke vereeniging der Waterlandsche Doopsgezinden en de Remonstrantsche gemeente te Rotterdam, Rott. 1671.

⁴⁾ Zij komen voor onder n°. 369—413 van den Inventaris van archiefstukken der Vereen. Doopsgez. gemeente te Amsterdam, Dl. II, 2de afdeeling.

blijkt toch dat er in deze gemeente, waartoe ook Verburg en van Velsen behoorden, een sterke drang naar meer vrijheid bestond; men wenschte onder anderen dat het vrij zou staan om ook bij andere gezindheden te communiceeren. Zoo ging ook eene tweede poging tot vereeniging in het jaar 1670 van de Doopsgezinden uit, zoodat, naar 't schijnt, ook in 1658 bij hen het initiatief is te zoeken. Hoe dit zij, de gedane stappen hadden geen gewenscht resultaat. En de reden daarvoor is niet ver te zoeken. Het was de Rijnsburgsche geest van welken deze poging tot samensmelting uitging, die niet alleen bij de Remonstranten, wier kerkekamer juist met het oog op zijn voortgang was gesloten, het hoofd stiet, maar die nu ook in de Waterlandsche gemeente zelve ernstigen tegenstand vond.

De voorstanders van de vrijheid van spreken en der onderlinge verdraagzaamheid gaven echter na de mislukte poging tot vereeniging in 1658 hun strijd voor de voortplanting der Rijnsburgsche beginselen in den boezem der Waterlandsche gemeente niet op. Deze had tot handhaving en bevestiging der Doopsgezinde gronden met de Vlamingen een contract gesloten, — in welk jaar is mij niet gebleken, — en ten opzichte van het ook in haar midden bestaande college bij accoord van 24 September 1651 bepaald, dat daarop de gronden der Doopsgezinde religie niet weersproken mochten worden ¹⁾.

Maar in het jaar 1661 ontstonden er over dat college onder deze Waterlandsche Doopsgezinden zeer ernstige en langdurige twisten, waarbij de Rijnsburgsche beginselen de inzet waren, die een wakkeren voorstander gevonden hadden in den leeraar Jacob Ostens, aan wiens zijde ook Jan Ariensz. Raamburg, Jan van Ranst, Pieter Adriaensz. Verwer en Jacob Jobszen Akker-

---

¹⁾ Zie n°. 391, Archief d. Doopsgez. Gem. te Amsterdam: Redenen waarom T. v. Amerongen niet met J. Ostens in broederschap leven kan.

mans stonden. Het gold de wijze waarop het college, dat des namiddags in de kerk gehouden werd, plaats had, de algemeene avondmaalsnoodiging die Jacob Ostens had ingevoerd, en het doopen van personen die vervolgens niet bij de gemeente maar bij de Remonstranten lid werden. Met nadruk kwamen Timan van Amerongen, Lieven Jansz. Hazevoet, Dirk Jansz. Messchert, Geleijn Jansz., Hendrik Jansz. Timmerman, Izak Abramsz. Amys, Dirk Willemsz. van Noorde, Ruth Jansz. van Neer en Dirk Dirksz. van Noorde tegen zulk een vrijzinnigheid in verzet. Zij droegen de beslissing over het geschil aan den Amsterdamschen kerkeraad op, maar zonder resultaat. Ook daar toch hadden beide partijen haar aanhang, zoodat alle pogingen tot pacificatie nu om de eene dan om de andere reden werden gewraakt en de zaak slepende bleef ¹⁾). De partij van Timan van Amerongen, daarover ontstemd, besloot nu zelf handelend op te treden toen zij in 1663 de meerderheid in den kerkeraad had verkregen. Den 16den Januari bepaalde zij dat het college te half vier ure geëindigd moest zijn en niet meer in de kerk maar in de kerkekamer gehouden moest worden, terwijl er des avonds om vijf ure zou worden gepredikt. Een verzoek van vier broeders om op eigen kosten de kerkekamer te vergrooten werd den 13den Februari van de hand gewezen en veertien dagen later goed gevonden om 's zomers ook des namiddags om 2 uur predikatie te houden en het college alsdan om vier uur te doen aanvangen. Daarbij werd uitdrukkelijk gevoegd dat alle kwesties tegen de Doopsgezinde gronden op het college vermeden moesten worden. Bij de stemming over deze maatregelen, die blijkbaar beoogden het college aan banden te leggen en voor den Rijnsburgschen geest de deur te sluiten, waren Jacob Ostens en de zijnen in de minderheid gebleven.

---

¹⁾ Zie de stukken sub n°. 369—377 van den Inventaris van 't Archief der Doopsgez. gem. te Amsterdam.

In April echter kregen deze door de verkiezing tot dienaren van Pieter Ariensz. Verwer en Jacob Jacobsz. Akkermans de meerderheid in den kerkeraad en, voor de gevolgen bevreesd, diende Lieven Jansz. Hazevoet nu een zestal artikelen tot wering van den Rijnsburgschen geest in. Deze artikelen hielden in 1°. dat niemand gedoopt zou worden, die niet vooraf aan de broeders was voorgesteld; 2°. dat bij den doop niet gezegd zou worden, dat men dien bediende als particuliere broeder en niet tot opname in eenige secte maar in de algemeene christelijke kerk; 3°. dat wie het avondmaal bediende niet zou verklaren zulks te doen als particulier persoon, en dat slechts zij die tot de gemeente behoorden daartoe genoodigd zouden worden; 4°. dat de leeraars, die in eenig punt verschilden, in hun dienst zouden stilstaan; 5°. dat tot dienaars en diaconen alleen zij verkozen zouden worden, die met de gronden der Waterlanders overeenstemden; en 6°. dat geen veranderingen zouden worden ingevoerd buiten medeweten en goedachten der buitenmannen. Het bleef echter blijkbaar bij een voorstel. In Juni toch verzette Lieven Jansz. zich tegen den doop van zekeren Remonstrantschen jongen man, Adriaan de Meier, omdat deze te moderaat was, en toen hem de doop nogtans door Jacob Ostens werd toegediend, riep hij, maar zonder veel resultaat, eenige buitenmannen ter hulp. Ook den 31sten Juli maakten hij en Geleijn Jansz. bezwaar tegen het doopen van twee jonge dochters, van welke eene tot de Remonstranten behoorde, indien zij niet beloofde uitsluitend bij de Waterlanders te zullen communiceeren; maar de meerderheid der broeders stond den doop toe op de bekende 12 artikelen ¹⁾ en liet de nieuwe zusters verder vrij in het vieren van het avondmaal ²⁾. De

---

¹⁾ Welke deze artikelen waren, bleek mij niet. Wellicht die van het contract met de Vlamingen of die van de belijdenis des geloofs.

²⁾ Zie n°. 379 van den Inventaris voornoemd.

partij van Timan van Amerongen had zich inmiddels ter zake van de bestaande oneenigheden tot den Amsterdamschen kerkeraad gewend en daar schriftelijk als haar gevoelen doen verstaan, dat het geenszins een bevestigen en handhaven der Doopsgezinde gronden mocht heeten als men leerde „dat Christus „niet noodzakelijk behoefde te sterven en, gestorven zijnde, „evenmin iets tot onze verzoening met God had toegebracht „als wij zelf”, en als men verkondigde „dat de Schrift genoeg was „om den mensch te brengen tot wedergeboorte en eeuwig leven „zonder eenige gave des geestes” ¹⁾. De vermaningen tot eensgezindheid en verdraagzaamheid van den Amsterdamschen kerkeraad waren weinig naar den zin van Timan en Lieven Jansz., zoodat zij er zich niet aan stoorden en de geschillen bleven voortduren ²⁾. In het laatst van Januari 1665 kwamen daarom eenige afgevaardigden der Amsterdamsche gemeente naar Rotterdam. Timan van Amerongen deelde hun als reden waarom hij niet met Jacob Ostens in broederschap leven kon meê, dat deze leerde „dat de oudvaders geen belofte van „zaligheid hebben gehad, maar alleen op aardse beloften „hebben gezien; dat Christus heeft kunnen zondigen en „niet eigenlijk voor ons heeft voldaan, want in de Schrift „waren de woorden: verlossen, rantsoeneeren en koopen on- „eigenlijk bedoeld; dat men avondmaal mocht houden met „ieder die Christus als zaligmaker erkende, gedoopt of niet „gedoopt, en ook buiten de gemeente mocht communiceeren; „en dat niet alleen de predikers, maar alle broeders de vrij- „heid moesten hebben om doop en avondmaal te bedienen”. En zijn grief was niet alleen dat Waterlandsche leeraars zoo iets verkondigden, maar ook dat zij bij de Rijnsburgers communiceerden en wederkeerig Collegianten en Remonstran-

---

¹⁾ Zie n°. 380 van den Inventaris.

Zie n°. 381—390 van den Inventaris.

ten te gader als broeders in de gemeente zochten in te brengen. Daarom wenschte hij dat de bron van al het onheil, namelijk het vrijsprekend college, van de kerkekamer mocht worden verwijderd ¹⁾.

Het gelukte den Amsterdammers althans twee geschilpunten weg te nemen. Jacob Ostens en Jan Ariensz. Raamburg namen toch op zich om, als zij moesten doopen, den doopeling na diens toestemming van het symbolum en na de belijdenis van een boetvaardig geloof in Christus te zullen ontvangen „als lid van „de algemeene christelijke kerk, op hope dat de Heer hen „met zijn genade zegenen zou”, terwijl zij bij de bediening van het avondmaal zouden zeggen: „dat indien iemand in dit „stuk van ons verschillende, tot nog toe niet gedoopt is en „evenwel (Jesu Christi in ware heyligheyt naermate van zijn „kennis en krachten dienende) neijgt om met ons den dood „des Heeren en de eenigheid der wedergeboornen te verkondigen, die weete dat wy hem niet oordeelen, maar dat hij „alleen, neevens ons Christo staande ofte vallende, dient ter „harte te nemen deese woorden des apostels Pauli etc.” ²⁾.

Omtrent het tweede punt, dat betrekking moet gehad hebben op de Sociniaansche gevoelens en het vrijsprekend college, vind ik de beslissing der Amsterdammers niet vermeld. Er is echter reden om te gelooven dat ook hieromtrent beperkende maatregelen zijn genomen, en dat het vrijsprekend college althans voor kwesties tegen de Doopsgezinde gronden gesloten werd. Immers wij zien de partij van Ostens later pogingen doen om het Vrijdagsche college bij de Remonstranten weer heropend te krijgen.

Het derde geschilpunt, de verkiezing der kerkeradsleden rakende, lieten de arbiters aan den tijd over en bleef dan ook nog

---

¹⁾ Zie n°. 391 van den Inventaris.

²⁾ Zie n°. 393 van den Inventaris.

aan de orde ¹⁾. Op deze wijze werd voorloopig de rust hersteld.

De getroffen vrede bleek echter niet duurzaam. De meer vrijzinnigen konden zich kwalijk schikken in de knellende banden die hun waren aangelegd en, zonder zich nu geheel van de gemeente af te scheiden, vormden zij zich tot een meer of minder zelfstandige fractie daarin. Deze partij, ten getale van 20 à 30 gedoopten en 4 of 5 leeraars, knoopten daarom in 1670 met de Remonstranten onderhandelingen aan tot vereeniging. Bij missive van den 30sten December, door Jan van Ranst als scriba ondertekend, wendden zij zich tot den Remonstrantschen kerkeraad en stelden zij als voorwaarde en grondslag tot vereeniging voor: 1°. dat de predikanten der beide partijen over en weer bij elkander ten avondmaal zouden komen, zooals enkele reeds deden, en desgevraagd in beider bedehuizen zouden prediken; 2°. dat de kerkeraadskamer der Remonstranten weder voor een vrij college zou worden geopend, en 3°. dat beide partijen van elkander onafhankelijk zouden blijven in zake armverzorging, verkiezing van diakenen en verder bestuur der gemeente.

De Remonstrantsche kerkeraad berichtte bij missive van 24 Januari 1671, ondertekend door Christiaan Hartsoeker, dat hij die voorwaarden niet kon aannemen, maar noodigde, aangezien de Remonstranten de onderlinge verdraagzaamheid in praktijk brachten, de Waterlandsche Doopsgezinden uit zich met hen te vereenigen, met volle vrijheid om zoodanige bijzondere gevoelens als niet ter zaligheid noodig waren te blijven belijden en in particuliere samenkomsten voor te staan. Zij verklaarden voorts, en herhaalden zulks in een tweetal latere missiven van 7 Maart en 14 Augustus, respectivelijk door Samuel Lansbergen en Albert Holthenus ondertekend, dat de heropening van de kerkeraadskamer voor een vrijsprekend college niet raadzaam was om de verwarring daardoor vroeger

¹⁾ Zie n°. 394 en 395—413 van den Inventaris voornoemd.

ontstaan, en wezen op dien grond ook het prediken van niet bevoegde leeraars af. De laatstgenoemde missive behelsde voorts de mededeeling dat de geheele gemeente over het voorstel der Waterlanders was gehoord, maar met den kerkeraad in dezen geheel instemde. De Doopsgezinden oordeelden dat op die wijze de onderlinge verdraagzaamheid niet tot haar recht kwam, zooals zij in hunne missiven van 27 Januari en 17 Maart uiteenzetten, en konden mitsdien de aanbieding der Remonstranten niet aannemen ¹⁾. De poging tot vereeniging leidde alzoo tot niets.

Het blijkt niet dat de Waterlanders zich geërgerd hebben aan den ontegenzeggelijk meesterachtigen toon, die in de Remonstrantsche missiven heerschte. Hunne fractievorming toch werd daarin vrijwel uit de hoogte afgekeurd en niet zonder bedilzucht werd hun voorts aangewezen hoe zij hadden moeten handelen. Immers men voegde hun toe dat, „als de Remonstranten in 1618 een kerkgenootschap hadden aangetroffen „waarin de onderlinge verdraagzaamheid in praktijk werd gebracht, zij zich dan daarbij zouden hebben aangesloten en „geen nieuwe vereeniging zouden hebben opgericht”, een bewering echter waarop van den kant der Rijnsburgers wel iets af te dingen geweest zou zijn.

Maar wel gaf deze mislukte vredehandel aanleiding tot het in het licht geven van onderscheidene geschriften, waarvan het begrip en de eischen der onderlinge verdraagzaamheid het hoofdonderwerp uitmaakten.

In 1671 verscheen anonym een pamflet, „Een praetje over „tafel” getiteld ²⁾. De ongenoemde schrijver was de Rotterdam-

---

¹⁾ Zie Schriftelijke onderhandeling tot Christelijke Vereen. der Waterlandsche Doopsgezinden en der Remonstrantsche gemeente te Rotterdam, Rott. 1671, en Christelijke Vredehandeling bij wisseling eeniger geschriften tusschen de Waterl. Doopsgez. en de Remonstr. gemeente te Rotterdam, Rott. 1671.

²⁾ De volledige titel luidt: Een praetje over tafel tusschen een Remonstrant,

sche koopman Jan Bredenburg, een bekend en warm voorstander van de Rijnsburgsche Vergadering. In dit geschrift, in den vorm van een samenspraak tusschen een Waterland-schen Doopsgezinde, een Remonstrant en hun waard of gastheer, komt deze laatste tot het besluit dat de onderlinge verdraagzaamheid bij geen der beide eerstgenoemden ten volle gevonden wordt. Zij berust toch op den eisch: „wat gij wilt „dat u de menschen doen, doe gij hun dergelijks, en wat gij „niet wilt dat zij u doen, doe gij hun ook niet alzoo”. Noch de Remonstrant, die door de regelen zijner sociëteit verhinderd wordt de begeerde vrijheid aan de Waterlanders toe te staan, noch deze, die een vrijheid eischen welke de Remonstrant niet kan inwilligen, zijn in staat het vraagstuk der onderlinge verdraagzaamheid afdoende op te lossen. Daarom, zoo besluit de hospes, „zou ik alle vredelievende en godvruchtige Christenen, die door nader onderzoek tot het verstand „gekomen zijn dat eenheid en vrede door onderlinge verdraagzaamheid noodig en dienstig zijn, hartelijk bidden en vermanen: dat sij haer dan voegen bij de vergaederinge, die „tot Reijnsburgh gehouden wordt, en bij die, die in verscheijde „steden de vrijheijdt van propheteeren op den throon stellen, „welcke alsnog de eenige vergaderingen sijn, die in de geheele „Christenheijt den lof van onderlinghe verdraegsaemheijt weghdragen. In dese vergaderingen alleen wort getoont, dat men „van verscheijdene in een en deselve plaats, tot een en het „selve volck, behoudens de vrijheijt van propheteeren voor „een ygelijck, die in saken welcker waerheijt ter sielen zaligheijdt niet t’eenemael noodtsaekelyk is verschillen, in onderlinghe liefde en stichtinghe de Schriftuur kan hooren ver-

---

Waterlandts-Doopgesinde ende den Waardt, behelzende consideratiën over den Vredehandel tusschen de Remonstranten en Doopsgesinden tot Rotterdam voorgevallen. Gedrukt tot Amsterdam voor een liefhebber der onderlinghe verdraegsaemheijdt en van de vrede die op deselve gebouwt is. 1671.

„klaren. Hier worden elkanders gaven opgheweckt tot onderlinghe stichtinghe. Wort hier ook eenighe onvolmaecktheijt „door de menschelycke zwackheijt veroorsaect, dat wort in „liefde geremedieert of verdraegen. In somma, hier is de „meesterschap, het eijgenbelang, vooroordeel en diergelijcken „uitgebannen, ten minsten niemant wordt occasie ghelaten „om die te exerceeren; soo dat dese Vergaderingen, en die „alleen, moeten gheacht worden de ware uijterlijke kercke „Christi te sijn en te vertoonen, omdat die en die alleen de „onderlinghe verdraegsaemheijt perfect en volmaeckt practiseren”.

Deze bewering bleef in geenen deele onweersproken. Het gaf den Remonstranten ergernis dat de Collegianten uitsluitend voor zich beslag legden op het bezit van echte verdraagzaamheid, en de Boskoopsche predikant Pieter de Fijne maakte zich aanstonds op om aan te toonen hoe ongegrond deze aanmatiging was. Nog in hetzelfde jaar 1671 zond hij daartoe een nagelaten geschrift van zijn vader Paschier, het reeds zoo dikwerf aangehaalde: Kort, waerachtigh en getrouw Verhaal van het eerste begin en opkomen van de nieuwe secte der propheten ofte Rijnsburgers in het dorp Warmont, anno 1619 en 1620, in het licht. Hij voegde daar een voorrede aan toe, waarin hij de Rijnsburgers voor den voet wierp „dat bij hen „wel een geveinsde vriendschap, maar geen degelijke vereeniging gevonden werd,” en hen bovendien beschuldigde dat sij den vredehandel tusschen de Waterlandsche Doopsgezinden en de Remonstranten hadden ondersteund om bij eene wel te verwachten mislukking er op te kunnen wijzen dat de ware verdraagzaamheid bij geen van beiden te vinden was, en om dan allicht uit beide kerken eenige leden tot zich te trekken. Pieter de Fijne hield zich echter overtuigd dat uit de geschiedenis, in het „Kort Verhaal” te boek gesteld, wel zou blijken hoe de ware verdraagzaamheid steeds door de Remon-

stranten in praktijk was gebracht en geenszins daar was te zoeken „waar niet anders is als een onordre die God tegenstaat, „(1 Cor. 14:33) en een mengelmoes van onderlinge verwar- „ringe gevonden wordt, die op scheuringe gebouwd en tot „nocht toe door scheuringen meest is gemaintineerd, dat is „bij de Collegianten van Rijnsburg”.

Zonder zijn naam te noemen, kwam Joachim Oudaen met zijne in 1672 verschenen „Aanmerkingen op het Kort Verhaal” hiertegen in verzet. Hij zette, zooals wij reeds vroeger gezien hebben, daarin uiteen dat de beschuldiging van afval en afscheiding, door de Remonstranten tegen de van der Kodde's gericht, ongegrond was, omdat zij hunne vereeniging reeds hadden opgericht vóórdát de Remonstranten zich geconstitueerd hadden, zoodat het verwijt van onverdraagzaamheid hen op dien grond niet treffen kon. Maar evenmin mocht men zich, schreef hij, daarvoor beroepen op het feit, dat de van der Kodde's Paschier's voorslag om beurtelings op de gewone wijze en op die der Rijnsburgers tot stichting saam te komen van de hand wezen, omdat zij, overtuigd van de noodzakelijkheid van de vrijheid van spreken, daarin conscientiehalve gehandeld hadden.

Jan Hartigveldt klopte óp hetzelfde aanbeeld in zijn „Bijvoegsel bij de aanmerkingen over het verhaal van het eerste „begin en opkomen der Rijnsburgers”. Aan de Schrift en de rede ontleende hij een negental bewijzen om de weigering der van der Kodde's te verdedigen en om hen van het verwijt van onverdraagzaamheid te ontlasten. Maar vooral trad hij in zijn reeds meer genoemde „Schriftuerlycke waerdeering „van het hedendaagsche predicken en kerckgaan” als pleitbezorger op van de stelling, dat de vrijheid van spreken onmisbaar was voor de ware onderlinge verdraagzaamheid en dat de voorstanders dier vrijheid mitsdien, geenszins uit onverdraagzaamheid maar conscientiehalve, niet in vergaderin-

gen konden komen waar deze vrijheid niet werd toegelaten.

Bij deze geschriften bleef het niet. Ook Christiaan Hartsoecker, predikant bij de Remonstranten te Rotterdam, nam de pen op en zond zijn „Aanspraak tot christelijken vrede” in het licht. Hij sprak daarin de meening uit, dat de onderlinge verdraagzaamheid en vrede het best in praktijk gebracht konden worden bij een goede regeling van de vrijheid van onderzoek ¹⁾, maar vond bij Joannes Bredenburg ernstige tegenspraak. In zijn „Heilzame raad tot christelijke vrede” beval deze een in zijn oog vrijwat beteren weg aan. In de voorrede, waaruit blijkt dat de schrijver dezelfde is als die van het „Praetje over tafel”, verklaarde hij bij nader doordenken tot het inzicht te zijn gekomen dat ook bij de Collegianten de onderlinge verdraagzaamheid nog niet volkomen werd beoefend. Er was daartoe, meende hij, voor allen die in zake des geloofs geen rechter over zich erkennen slechts één weg. Zij hadden toch allen gelijke rechten; daarom moest ieder zulk eene vereeniging kunnen hebben, waarin overeenkomstig ieders bijzonder inzicht òf een geordend prediker optrad, òf allen vrijheid tot spreken hadden, en òf de kinderdoop, òf die der bejaarden plaats had. Het was daartoe noodig en goed dat de afzonderlijke vergaderingen van Doopsgezinden, Remonstranten en dergelijken bleven bestaan. Daar echter al deze gezindheden erkenden dat het avondmaal het algemeene kenteeken der christelijke eenigheid is, was het uit dien hoofde niet goed dat dit avondmaal in elke van deze particuliere vergaderingen afzonderlijk werd gehouden voor wie daarvan leden waren. Ook te Rijnsburg geschiedde dit nog bepaald voor de Rijnsburgers en dus voor een particulier lichaam, al werden daar ook niet-Rijnsburgers, mits

---

¹⁾ Ik ken dit geschrift slechts uit Bredenburg's „Heilzame raad tot vrede”, Rott. 1672. In de catalogi der Doopsgezinde en Remonstrantsche bibliotheken te Amsterdam en Rotterdam komt het niet voor.

vrienden der onderlinge verdraagzaamheid, toegelaten. Laat men daarmede voortaan ophouden, is derhalve Bredenburgs advies, laten Remonstranten, Doopsgezinden, Rijnsburgers en dergelijken hunne vergaderingen beschouwen als publieke leden van de uiterlijke algemeene kerk, die allen met het volle recht van eigen vrije inzichten naast elkander staan; laat hen met elkander een neutrale vergadering oprichten om daar het avondmaal gezamenlijk te vieren, en laten de Rijnsburgers daarmee beginnen door hunne samenkomsten alleen voor de avondmaalsviering en niet ook voor het profeteeren te bestemmen.

Aldus Bredenburg's raad. Het laat zich licht begrijpen dat ook hiermee voor allen de steen der wijzen niet gevonden was. Hoe zouden vooral de Remonstranten, die van de vrijheid van spreken weinig wilden weten, te Rijnsburg ten avondmaal kunnen gaan als het aldaar door een niet tot leeraar geordend persoon werd bediend? En hoe zouden wederkeerig die Rijnsburgers, die de vrijheid van spreken onmisbaar rekenden voor de onderlinge verdraagzaamheid, daar kunnen aanzitten als een tegenstander dier vrijheid er die plechtigheid leidde? Toch is Bredenburg's raad niet geheel onvruchtbaar gebleven. Wel werd de afzonderlijke avondmaalsviering in geen enkele particuliere vergadering opgeheven, maar al meer kwamen vooral de Doopsgezinden en de Rijnsburgers wederkeerig bij elkander ten avondmaal en meer dan eens werd dit te Rijnsburg door Doopsgezinde leeraren bediend.

Uit al het medegedeelde blijkt ons genoegzaam dat de Rijnsburgsche beginselen, door het college te Rotterdam voorgestaan, ook op andere kringen te dier stede invloed oefenden. Al mocht het niet gelukken daarvoor de deuren der Remonstrantsche en Doopsgezinde gemeenten geheel te openen, de Rotterdamsche Collegianten waren nogtans geen vergeefsche pleit-

bezorgers van meer onderlinge verdraagzaamheid, broederlijke waardeering en toenadering, en in menigen kring drong de vrijzinnige geest waardoor zij zich kenmerkten door. Het ontbrak dan ook onder de vrienden van het college aldaar niet aan mannen die door de gaven van hun geest iets te beteekenen hadden. Het zal niet ongepast zijn bij enkele hunner nader stil te staan.

Wij vestigen daartoe in de eerste plaats de aandacht op Joachim Oudaen, dien wij reeds een en andermaal noemden ¹⁾.

Kort na zijn huwelijk met Ewoudje, dochter van Marten Stout, in 1656 voltrokken, had hij zijn geboorteplaats Rijnsburg verlaten en zich te Rotterdam gevestigd. Weldra bezat het college aldaar in den zoon van Frans Joachimsz. Oudaen een lid, dat van huis uit de zaak der Rijnsburgers hartelijk was toegedaan en aan deze godsdienstige oefeningen trouw en ijverig deel nam. In 1628 geboren, had hij aan de Latijnsche school te Leiden het onderricht genoten van Theodorus en Cornelis Screvelius, vader en zoon ²⁾, en was daarna een vlijtig leerling geweest van Petrus Scriverius. Met dichterlijken aanleg begiftigd, had hij aan de leiding dezer mannen die klassieke vorming te danken, welke hem spoedig in aanraking bracht met verscheidene achtbare mannen in de Rottestad. De bekende ambassadeur Mr. Adriaan Paets schonk hem zijn vriendschap. In den kring waarin Mr. Willem van Nieuwpoort, raad en vroedschap der stad Schiedam en gezant der Staten bij Cromwell, Mr. Willem van der Aa, secretaris van Rotterdam, alsmede de magistraats-personen Biscop, Pesser, de Vries, Vroesen en Joost van Geel zich bewogen, werd hij een welkome gast. Ook mocht hij Jacob Ostens,

---

¹⁾ Zie over hem D. v(an) H(oogstraten), Leven van Joachim Oudaen, voor het 3de dl. van diens poësie, Amst. 1712.

²⁾ Zie over hen Jöcher, Gelehrten-Lexicon. Petrus S., geb. 12 Jan. 1576, stierf Mei 1660.

Herman Dullaert, François van Hoogstraten en inzonderheid Jan Hartigveldt en Gerrit van Velzen tot zijne vrienden rekenen, terwijl het huwelijk zijner zuster Trijntje met Joannes Brendenburg hem met dezen deftigen koopman, diens broeder Paulus en hun zwager Jan Dionysz. Verburg in betrekking bracht. Deze allen (de meesten hunner waren trouwe bezoekers van het Rotterdamsche college) leerden hem kennen als een schrander en bekwaam man, bedeed met een rijke fantasie en een warm hart. De omgang met zoovele ontwikkelde en beschaafde mannen bleef niet zonder invloed op den nog jeugdigen Oudaen. Maar niemand oefende dien in meerdere mate op zijn godsdienstige denkwijze uit dan Gerrit van Velzen, die evenals Daniel de Breen uit volle overtuiging het geloof aan het duizendjarig Rijk was toegedaan en voor deze zienswijze ook Jan Hartigveldt had gewonnen.

Ook Oudaen's voor soortgelijke indrukken zoo ontvankelijk gemoed hing weldra met warme liefde allerlei chiliastische denkbeelden aan en zijn dichtader ontsloot zich om „de voorafschaduwing van het zegepralende rijk van Christus hier op „aarde” in breede strofen te bezingen. Met voorliefde verdiepte zijn geest zich in het duistere boek der Openbaring, dat hem op onweerlegbare wijze de naderende wederkomst des Heeren als met den vinger scheen aan te toonen, en aan dit gevoelen bleef hij tot aan zijn dood vasthouden. Aan zijn milden, gematigden en inschikkelijken zin deed dit evenwel geen schade. Idealist mocht hij wezen, hij was geen drijver die het beginsel van de vrijheid van spreken zoover trok dat hij geweigerd zou hebben onder het gehoor van geordende leeraren te komen. Integendeel, hij bekleedde zelfs gedurende eenigen tijd het ambt van diaken bij de gemeente der Waterlandsche Doopsgezinden. Op meer gevorderden leeftijd, — wat trouwens geen ongewoon verschijnsel is, — trok zijne verdraagzaamheid zich echter wel eenigszins binnen enger grenzen

terug en nam hij de pen nog eens op, toen Joost van Geel in zijn „Redevoering over de algemeene Christelijke kerk” ¹⁾ beweerd had, dat daarin voor iedereen plaats was die de onderlinge liefde in praktijk bracht, hoe uiteenlopend de christelijke geloofsovertuigingen overigens ook wezen mochten. Dit was den ouden man te veel. Hij meende dat „de algemeene kerk”, in den zin van „de zichtbare, alle christenen „omvattende kerk” niet vereenzelvigd mocht worden met het „rijk der heiligen”, omdat daarin dan ook de Roomschen werden ingelijfd, en noemde dit „verborgen Papisme” ²⁾. Van Geel bleef niet in gebreke om met nadruk op te komen tegen een onverdraagzaamheid die alle Catholieken en ook de martelaars voor het Paapsche geloof naar het rijk van den Antichrist verwees, en verklaarde dat „zoo iets hem „smartte van een bejaard man, die vijftig jaar van verdraagzaamheid en liefde had hooren spreken, en nu bij slot van „rekening zelf vóór den tempel der liefde bleef staan” ³⁾. Oudaen zweeg hierop niet. Hij trachtte aan te toonen dat met „de zeven zegelen, het bazuinen van eenige engelen en „de drie onreine geesten” in het boek der Openbaring zonneklaar de Roomsche Kerk werd bedoeld met haar inkwistitie en Jezuieten, en dat van Geel’s verdraagzaamheid daartegenover indifferentisme was; en hij voegde aan zijn betoog nog een tweetal brieven toe van Franciscus Morstinius en Samuel Prizpkowski ⁴⁾ die zulk een indifferentisme omtrent kerkgenootschappen

---

¹⁾ Zij komt voor achter P. Bredenburg’s Aanmerk. op de ongegronde scheurklachten van L. Klinkhamer en P. Smout, Rott. 1687.

²⁾ Zie Overwegingen eeniger grondstellingen door J. v. G. in zijn redevoering over de Algem. Kerk en derzelver onrechtmatigheid aangewezen door J. Oudaen, Amst. 1689.

³⁾ Zie J. v. G., Nadere verklaring eeniger zaken in zijn redevoering over de Algem. Kerk tegen de overweging van J. Oudaen, Rott. 1689.

⁴⁾ Zie Sandii Bibl. antitr. p. 123—126.

atheïsme noemden ¹⁾). En hij stond hierin niet alleen. Ook een ongenoemde waarschuwde in een pamflet, waarin op duchtige wijze de doopceel der Roomsche Kerk werd gelicht, tegen het zoet gezang van van Geel's vrijzinnigheid. De schrijver wilde dan ook niets weten van een toegeefflijke gezindheid tegenover een kerk die, zooals hij door een aantal citaten trachtte te bewijzen, het ketterdooden gebod en „zoo vol „was van superstitie, afgoderij en menschelijke geboden als „een ei vol zuivel” ²⁾).

Heeft deze pennestrijd zijn levensavond verdonkerd, dan was het slechts kort. Oudaen toch overleefde dien niet lang. Bij herhaling door een beroerte getroffen, overleed hij den 26sten van Grasmaand van het jaar 1692.

Een niet minder warm voorstander der Rijnsburgsche beginselen ontmoeten wij in den meer genoemden Joost van Geel ³⁾). Hij wordt ons geteekend als een „vyant van alle „secten en sectarissen; een vriend van een algemeene onder„linge verdraegsaemheit in alle punten, die betwistbaer en „bijgevolge niet grontwezentlyk zijn, waeromtrent elk zijnen „evennaesten die vrijheit moet geven, die hij met recht van „anderen eischt en waerover de H. Schrift geen klaere uit„spræk doet of ze nootzakelyk zijn ter zaligheit of niet.” In deze verdraagzaamheid zag hij het eenige middel om de scheuringen weg te nemen en aan de kerk haar ouden apostolischen glans te hergeven. Ook zijn dichterlijke gaven wijdde hij aan de

¹⁾ Zie Bedenkelycke toepassing op eenige stukken in de Openbaring door J. Oudaen, Rott. 1689.

²⁾ Zie Misslagen van eenige nieuwe advocaten der Papisten door E. L. D. W., 1688. Hierin komen twee interessante brieven voor over de vervolging der Protestanten in Frankrijk in 1687/88.

³⁾ Hij was de zoon van Jan van Geel en Ingetje van Leeuwen, te Rotterdam geboren 20 October 1631, koopman van beroep, doorreisde in 1657 Frankrijk, Engeland en Duitschland, beoefende niet ongelukkig de schilder- en dichtkunst, en overleed aan kanker 31 Dec. 1698. Zie de voorrede voor zijn Gedichten.

bevordering dezer vrije vroomheid. Daarom betreurde hij het in zijn gedicht: „Sint Pieters Scheepje” getiteld,

„dat dit omsukklend schip, in deez gelijkenis,
 „verbeelt de zichtbre kerk van Christus, op de baren
 „van sweerelts woeste zee, en die er mede varen
 „als bootsgezellen, de belijders van zijn naem.
 „Hun twist en tweedracht, die ik mij te noemen schaem,
 „is schier dezelfde van die dwaze schepsgezellen,
 „waer door zij d'acrde, als die de heele zee, ontstellen.”

Luide daarentegen bezong hij in „De bloeiende kerk” den lof van „'t hutje aen onzen Rijn”, dat hij aansprak met de woorden:

„Ach Rijnsburg, mocht men U het ware Reinsburg hieten!
 „en dat uw licht, t welk een van de onze in u ontstak
 „aan 't licht van alle licht, zóó met zijn kracht doorbrak,
 „dat het de weerelt als een zon mocht overschijnen;”

en noemde ten slotte met name van Velzen, Hartigveldt, zekeren Frank van Dijk, de Breen, Caesar (?), Harmen Albertsz. (?), grootmoeder Velzen en zijn vrouws moeder, Coddaeus' dochter, als zoovele lichten die, uit Rijnsburg opgegaan, blonken „als „voorbeelden vol van trouwe, barmhartigheid, geloof en liefde, „die zoo schoon als diamanten staen en tintlen aan de kroon „van heiligmaking”.

Deze vrijzinnige gevoelens plaatsten van Geel aan de zijde van den Rotterdamschen koopman Joannes Bredenburg, den man die in het college aldaar het radikale element vertegenwoordigde en met zijn zwager Jan Dionysz. Verburg en zijn broeder Paulus Bredenburg tot de meest invloedrijke mannen van dien kring behoorde.

Deze Joannes Bredenburg, die aan een helder hoofd en warm hart een groote zucht tot onderzoek en liefde tot de waarheid paarde, trad sinds het jaar 1672 in het Rotterdamsche college meer en meer op den voorgrond. Door aanraking met

Spinoza, die enkele jaren te Rijnsburg had doorgebracht, werd zijn wijsgeerig nadenken gewekt en werd hij geprikkeld om zijn godsdienstig geloof te rechtvaardigen voor de rechtbank der rede. Maar tevens kwam hij dientengevolge bij de meer gematigde Collegianten onder verdenking van atheïsme. Ik zou niet durven beslissen of het juist het zestal discoursen is geweest, dat wij nog van hem bezitten ¹⁾ en waarin hij beproefde het supernaturalistisch karakter van Jezus' zending, de autoriteit der Schrift en de wonderen voor de rede aannemelijk te maken, dat tot deze verdenking aanleiding gaf; maar zeker is het dat zijn stellingen weldra de oorzaak werden van zeer ernstige geschillen in den boezem van het college. De voormalige Remonstrantsche predikant van Vlaardingen Frans Kuyper nam bij herhaling tegen hem de handschoen op, zoodat er zich sinds het bovengenoemde jaar een steeds heftiger wordende strijd ontspon, waarin ook Verburg, Barend Joosten Stol en Pieter Smout werden gemengd, en die enkele jaren later tot de geheele Rijnsburger Vergadering oversloeg, ja zelfs tot een tijdelijke scheuring in een rechter- en linkerzijde leidde, waarover wij later uitvoeriger zullen handelen.

Uit dien strijd leert men Joannes Bredenburg kennen als een man, die met groote standvastigheid optrad ter verdediging van het recht der rede in zaken van geloof en die daarop niets liet afdingen, maar die tegelijk geheel ter goeder trouw meende te kunnen beweren dat de wonderen, die door de rede werden verworpen, nogtans voor zijn geloof vaststonden en tevens dat hij aan den God van den Bijbel ten volle geloofde, al leerde de rede hem ook dat zulk een God niet kon bestaan. Dat dit een geven met de eene en een nemen met de andere hand was zag hij niet in, veeleer duidde hij het zijn bestrijders euvel dat zij zijne eerlijkheid in twijfel trokken. Menigmaal toch

---

¹⁾ Zie n°. 124 van 't Archief van het Weeshuis de Oranje-appel.

moest hij van de zijde zijner tegenstanders over zulke gevoelens zeer bitse en heftige beschuldigingen hooren. Maar tot aan zijn dood toe (28 Aug. 1691) bleef hij een wakker en scherpzinnig strijder voor zijne overtuiging, waarom Joost van Geel hem in een grafschrift den lof gaf van een,

„die pal door godsvrucht stont
„en noit, hoe fel bestormt, verwrikte van zijn gront;
„die tot een wonder (hoe zigh andren oit vergisten)
„was schrander Filozooft en vroom eenvoudigh Kristen” ¹⁾.

Gedurende het laatste vierde deel der 17de eeuw traden naast deze mannen nog verscheidene andere als vrienden van het college te Rotterdam op. Onder dezen zij het genoeg de namen te vermelden van Paulus Bredenburg ²⁾ en Jan Bredenburg Jr. ³⁾, Jan Oudaen ⁴⁾ en Christiaan Verburg ⁵⁾, Cornelis de Wit en Theodoor van der Hoeven, Cornelis van Hoek, Jacob Koorenhart, Pieter Ariensz. Verwer, Hendrik Toren, Pieter Smout en Barend Joosten Stol ⁶⁾. Het is niet noodig afzonderlijk bij elk hunner stil te staan. De meesten zullen wij in 't vervolg van zelf ontmoeten. Alleen zij hier vermeld, dat nagenoeg allen in de zoogenaamde Bredenburger twisten de partij kozen van den Rotterdamschen koopman-

¹⁾ Zie over hem Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 131 vv..

²⁾ Broeder van J. Bredenburg, † 21 Oct. 1691.

³⁾ Zoon van J. Bredenburg, † 30 Mei 1703.

⁴⁾ Broeder van Joachim Oudaen, † 27 November 1694. Cornelis van Hoek hield op hem den 30sten Dec. de lijkrede in de vergadering der Collegianten te Rotterdam over Hebr. XIII: 7. Zij kwam in 't licht bij Barent Bos, verrijkt met lijkgedichten van J. Bredenburg Jr., B. J. Stol, C. Alkemaet en H. van Loon. Hij wordt daarin geroemd als een geleerd, nederig en stil man, die „leefde in 't kabinet van zijn geleerde boeken”, een groot voorstander van het „goddelijk vrij propheteeren” en van de Rijnsburgsche Vergadering.

⁵⁾ Zoon van Jan Dionysz. Verburg.

⁶⁾ Zie n°. 184, Archief Weeshuis.

wijsgeer tegenover den reeds genoemden Frans Kuyper en diens medestanders.

De beschrijving dier oneenigheden vordert een afzonderlijke plaats. Zij raken de geheele Rijnsburgsche Vergadering. Het aandeel, dat het Rotterdamsche college, de bakermat dier twisten, daaraan had, komt daarom beter daar dan hier ter sprake. Toch mag er hier niet van gezwegen worden dat ook het Rotterdamsche college den invloed daarvan ernstig ondervond. De geschilpunten bleven er aan de orde, nadat zij na Hartigveldt's dood in 1678 uit den meer besloten Rotterdamschen kring tot het geheele lichaam der Collegianten waren overgeslagen. Bij herhaling gaven zij aanleiding tot strijd tusschen Kuyper en Bredenburg. In October 1681 werd daarom aan den eerste *verzocht* niet langer op het college te spreken, nadat hij geweigerd had zijne beschuldigingen ten aanzien van Bredenburg terug te nemen. Pieter Smout, die in al deze oneenigheden de rol van bemiddelaar speelde en uit alle macht een scheuring poogde te voorkomen, wist nog te bewerken dat het zwijgen aan Kuyper niet werd *opgelegd*. In het voorjaar van 1682 evenwel kwam het zoverre dat de censuur over hem werd uitgesproken ¹⁾, en al gaf hij den strijd ook niet op, geruimen tijd vertoonde hij zich nu niet op het college. In het laatst van 1685 evenwel verscheen hij daar weêr en poogde hij er te spreken. Daardoor ontbrandden de twisten opnieuw en ontstond er zelfs in den boezem van het college eene scheuring. Wel wist Smout nog te voorkomen dat de collegeplaats door beide partijen op afzonderlijke tijden in gebruik werd genomen ²⁾, maar hij kon niet verhinderen dat, toen de scheuring in de Algemeene

---

¹⁾ Zie n°. 116 Archief Weesh., Oorsprong der scheuring onder de Collegianten, bl. 7.; P. Smout, Vrede en vrijheid onder de Rijnsburgers verbroken, Rott. 1687, Dl. 1, afd. 2, en Hist. d. Rijnsb. bl. 145 en 159.

²⁾ Zie Smout a. w. Dl. 3, afd. 2 en Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 167.

Rijnsburgsche Vergadering plaats greep, men ook te Rotterdam uiteenging en de partij van Bredenburg afzonderlijke vergaderingen hield.

Niettemin bleef de collegeplaats, als het eigendom der gezamenlijke Collegianten te Rotterdam, voor allen toegankelijk. Zij was gelegen in de zoogenaamde Convooisteeq, aan de noordzijde van de Hoogstraat, en kwam met een rond poortje op de Smalle Kipstraat uit. Vroeger een graanpakhuis, was dit gebouw uit bijdragen der gezamenlijke Collegianten aangekocht, toen het college niet langer ten huize van Maria Kregelings, weduwe van Assuerus Matthisius, gehouden kon worden. 't Stond op naam van Paulus Bredenburg en Jan Fransz. Oudaen. Het was een gebouw, dat bij een lengte van 42 en een breedte van 19 een hoogte had van 12 voet. Aan weerszijden langs de beide muren bevonden zich de banken voor de mannen en daartusschen in twee vakken de stoelen voor de vrouwen, terwijl de benedenverdieping tot vrije woning voor den koster was ingericht ¹⁾.

Meer dan honderd jaar maakten de Rotterdammers van dit gebouw gebruik ten dienste van hunne vergaderingen, en nadat de breuk onder de Rijnsburgers in het jaar 1700 was geheeld, geschiedde dit verder zonder verstoring van den onderlingen vrede. Zoolang het college stand hield, kwam men geregeld des Zondags om half twee bijeen; jaren lang ook des Woensdagavonds om zes uur. Sinds het midden der 18de eeuw echter moesten deze laatstgenoemde bijeenkomsten bij gebrek aan sprekers worden gestaakt en werden om diezelfde reden eindelijk ook de Zondag-namiddag-vergaderingen om de veertien dagen gesteld ²⁾.

Het is mij niet met voldoende zekerheid gebleken waar en

---

¹⁾ en ²⁾ Zie Aanteek. wegens de Rijnsb. Vergad. door G. van Nijmegen in hs. (Doopsgez. bibl. te Amsterdam).

wanneer de partij der Bredenburgers hare afzonderlijke samenkomsten hield. Wel zijn ons verscheidene verhandelingen van een ongenoemde uit de jaren 1687 tot 1695 bewaard gebleven, waarbij staat aangeteekend dat zij „die Veneris” zijn gehouden, terwijl eene daarvan werd uitgesproken „post mortem Joannis Dionysii († 21 Oct. 1691) die dominica sequente”, maar met zekerheid valt hieruit niet veel af te leiden, al doen ons deze bijeenkomsten op Vrijdag, — het gewone college toch had plaats op Woensdagavond, — onwillekeurig aan de fractie der Bredenburgers denken ¹⁾. Ook blijkt uit het opschrift van de lijkrede op Jan Dionysz. Verburg, door Paulus Bredenburg den 26sten October 1691 uitgesproken, dat zij gehouden werd in de kerk der Waterlandsche Doopsgezinde gemeente te Rotterdam, maar wij durven daarom nog niet verzekeren dat dit de gewone plaats van samenkomst dezer Rijnsburgers is geweest.

Doch hoe dit zij, met de herstelde eenheid onder de Collegianten, die ook door de Rotterdammers met blijdschap werd begroet ²⁾, verdween ook daar ter plaatse ieder spoor van oneenigheid.

De 18de eeuw is voor het college te Rotterdam een tijd van rust geweest. Zonder stoornis en met grooten ijver werd het gehouden. Cornelis de Wit en Christiaan Verburg gaven er hunne verhandelingen ³⁾, waarbij de een zich door groote nauwkeurigheid, de ander door meer gezwollenheid kenmerkte, ten beste. Inzonderheid maakte zich de familie de Koker zeer verdienstelijk en leverde zij gedurende een reeks van jaren een aantal sprekers. Jan de Koker hield in den winter van 1726 op het college zijn verhandelingen over Gods eigen-

---

¹⁾ Zie n°. 123 van 't Archief van het Weeshuis de Oranje-appel.

²⁾ J. Bredenburg Jr. bezong haar in een dichtstuk „Op de Christ. Vereenig. der Rijnsb., voorgedragen in het Vertoog van C. van Diepenbroek.”

³⁾ Voorkomende in n°. 123 Archief Weeshuis.

schappen, Christus en den H. Geest en sprak nog kort voor zijn dood in de Woensdagavondbijeenkomst op 8 November 1752 — hij stierf in hetzelfde jaar, — over „'s Christens zorge on„der Gods toeverzigt” naar Matth. 6 : 34. ¹⁾ Pieter de Koker Sr., Gerrit de Koker († 5 Juni 1765), Egidius de Koker († Nov. 1782), Pieter de Koker Jz., Michiel de Koker († 9 Aug. 1778) en diens zoon Gerrit de Koker († 4 Juli 1797) waren jarenlang krachtige steunpilaren van het college. De laatste nam er gedurende een halve eeuw een groot deel van den dienst waar. Ook Jacob Bezoet Sr., Jacob Verveer, Elias van Nijmegen († 27 Juni 1781), Cornelis Bezoet († 8 Aug. 1804) en Jan Bezoet behoorden tot de sprekers. Maar ook van elders komende als Simon Kuiper Pietersz. van Krommenie, Hendrik Seije, doopsgezind leeraar te Schiedam, Paulus van Hemert en nog een aantal andere personen, die op de Rijnsburgsche vergaderingen gewoon waren het woord te voeren, lieten er zich hooren ²⁾).

Bij deze samenkomsten bediende men zich voor den voor- en nazang van Camphuyzen's Liederen en Berijmde Psalmen, en hief men op feestdagen een der liederen aan van Joachim Oudaen, waarbij Egidius de Koker, Cornelis van den Bosch Jr. en een tijd lang ook de boekverkooper Jacob Burgvliet het gezang inzetten. Een inzameling van giften had daarbij in den eersten tijd niet plaats, maar in latere jaren boden twee armbussen bij den uitgang gelegenheid tot het offeren van bijdragen, bestemd tot onderhoud van het gebouw ³⁾. In de laatste jaren, — dus omstreeks 1780, — nam het aantal toehoorders zeer toe en behoorde ook de Rotterdamsche vlas-kooper Jacques Vijgh tot de trouwe bezoekers. Maar de stor-

¹⁾ Voorkomende in n°. 124 en 123 Arch. Weeshuis.

²⁾ en ³⁾ Zie Aant. op de Rijnsb. Vergad. door G. van Nijmegen in hs.

men, die in het jaar 1787 over ons land losbraken, wierpen ten slotte ook het college te Rotterdam ter aarde.

Cornelis van den Bosch Jr. en Pieter de Koker, om hunne patriottische gevoelens door de burgerij respectievelijk tot lid en tot secretaris van het college van Gecommitteerden gekozen, moesten den 10den September bij de komst der Pruisen het land verlaten en namen vermomd de vlucht naar Brussel, waar de eerste den 11den Januari 1788 en de laatste den 30sten October daarop kwam te sterven.

Daags vóór hunne vlucht, den 9den September, kwam het college voor het laatst bijeen. Volgens een te voren gedrukte beurtcedul werd in deze Zondag-middag-bijeenkomst gesproken naar Jac. 5:7—11. Pieter de Koker was voor het geven der verklaring, Gerrit de Koker voor de toepassing aangewezen, maar zoowel het eene als het andere geschiedde door Cornelis van den Bosch. Treffender en gepaster woord kon met het oog op de tijdsomstandigheden wel niet aan de orde zijn. Bijna profetisch klonk het, naar de overzetting van Dr. Reinier Rooleeuw: „Weest langmoedig tot de toekomst des „Heeren. Ziet, de landman verwacht de kostelijke vrucht der „aarde, langmoedig zijnde over dezelve, totdat zij den vroe- „gen en spaden regen ontvangen zal hebben. Zijt ook gijlieden „langmoedig, versterkt uwe harten, omdat des Heeren toe- „komst genaderd is. Zucht niet tegen elkander broeders, opdat „gij niet veroordeeld wordt; zie de Rechter staat voor de „deuren. Mijne broeders, neemt tot een voorbeeld des kwaad- „lijdens en des langmoedigheds de Profeten, welke in den „naam des Heeren gesproken hebben. Zie, wij spreken zalig „die verdragen. Gijlieden hebt Jobs verdraagzaamheid gehoord „en des Heeren einde gezien, dat de Heer zeer innerlijk barm- „hartig is en een ontfermer”. Zooveel woorden, zooveel heen- wijzingen naar hetgeen de naaste toekomst eischte aan geloof, geduld, blijmoedigheid en vertrouwen. Het college dat an-

derhalve eeuw de groote beginselen der godsdienstige vrijheid onvermoeid had voorgestaan ging onder, maar des ondanks met de vaste overtuiging dat de toekomst des Heeren naderde. Toen Cornelis van den Bosch had geëindigd, zong de vergadering met de woorden van het 1ste, 3de, 4de en 22ste vers van den 37sten Psalm, naar Camphuyzen's berijming, haar zwanenzang aldus:

Ontstelt uw hert daarover niet
 Als gij 't geluk der boozen ziet;
 Benijd ze niet in haren staat,
 Die doch zoo haast daar henen gaat.
 Gelijk een bloeme, die nu bloeit,
 En flus ter neder leijt gesnoeyt,
 Of die met vreugd nu wordt beoogt
 En flus verflenst is en verdroogt.

—
 Beveelt het al aan God den Heer,
 Uw lijf, uw leven en uw eer.
 Laat uwe hoop vast op hem staan,
 Hij zal t'al t'zamen wel doen gaan.
 Moet u nu ongelijk geschien,
 Hij zal daarna uw recht doen zien,
 Zoo klaar gelijk den lichten dag
 Dat ieder daarvan weten mag.

—
 Is 't nu een quade uur: weest stil,
 Stelt uwen wil in Godes wil,
 Weest niet ontrust in uw gemoed,
 Maar wacht op God, ziet wat hij doet.
 't Geluk van 't volk, dat niet en doog,
 Beschouwt dat met geen toornig oog;
 Mort niet, al wordt het hem verhengt,
 Dat hij zijn moedwil heel volbrengt.

—
 God helpt den vromen en verstoort
 Den boozen, die hem komt aan boord;
 Hij is zijn sterkt en maakt hem koen

En helpt als 't helpen is van doen.
 Op God zoo staat de vrome vast,
 Die hem verlicht in zijnen last,
 Die hem verblijd in zijnen druk,
 Van God wacht hij al zijn geluk.

Na het vertrek der beide bovengenoemde mannen naar Brussel viel er aan de voortzetting van het college niet meer te denken. Alleen de 75-jarige Gerrit de Koker en Jacob Verveer, een man met een zwakke gezondheid, bleven als sprekers over. Doch al hadden zij voor zich de taak niet te zwaar geacht om te zamen de bijeenkomsten van het college gaande te houden, de tijdsomstandigheden lieten het niet langer toe. De meeste Rotterdamsche Collegianten stonden als Patriotten bekend en deelden daardoor in den haat van de Oranje-gezinde volksklasse. Bij herhaling stonden zij aan de uitbarsting der volkswoede bloot, toen na de herstelling van Willem V de Oranje-partij weer op het kussen zat. Tot 26 maal toe wierp het gepeupel de glazen in bij den lakenhandelaar Jacob Verveer in de Hoogstraat op den oostelijken hoek van de Wijde Marktsteeg, vooral uit gebetenheid op diens zeer heftig patriottisch-gezinden broeder Jan Verveer. Ook de collegeplaats zou voor de woede van het gemeen niet veilig zijn geweest; reeds de voorzichtigheid gebod dus het staken der bijeenkomsten. Na den 9den September 1787 diende zij voor andere doeleinden. Zekere van der Reijde had haar tot 1795 in gebruik voor een zanggezelschap dat onder zijn leiding stond. Daarna deed zij een tijdlang dienst als hospitaal voor Fransche soldaten, die de banken afbraken en tot brandhout bezigden. Vervolgens werd zij ingericht voor een schermschool voor het fransche garnizoen, om daarna in gebruik te worden genomen door Dr. Heule voor zijn anatomische lessen, terwijl de hervormde predikant Verster er 's maandags morgens eene oefening hield

voor jonge dochters ¹⁾). Het laatste wat ons omtrent dit gebouw onder de oogen kwam is een bericht in de Rotterdammer Courant van 15 Oct. 1803, waarin Jan Bezoet allen die daarop recht meenden te hebben tegen den 8sten December opriep om door schepenen te hooren verklaren, dat hij de eenige wettige erfgenaam was ²⁾).

—

Amsterdam.

Het was in het jaar 1646 of iets later dat ook te Amsterdam een college van Rijnsburgers werd opgericht. Eenige vrome en vroede mannen, die zich kwalijk konden vinden in de destijds heerschende godsdienstige denkbeelden en zich door geen der bestaande kerkgenootschappen ten volle bevredigd gevoelden, sloegen daartoe de handen ineen. Deze mannen waren Daniel de Breen, Adam Boreel, Michiel Comans en Galenus Abrahamsz. de Haan.

Alsvorens de geschiedenis van dit college te schetsen, zal het niet ondienstig zijn met deze oprichters eenigszins nader kennis te maken.

Reeds meer dan vijftwintig jaren lang had Daniel de Breen zich doen kennen als een man van zeer eigenaardige en zelfstandige denkwijze. Geboren te Haarlem in 1594 en vanwege de vroedschap aldaar met een plaats in het Statencollege begiftigd, had hij in de jaren 1618 en 1619 tot de ijverigste studenten in de godgeleerdheid en de warmste vereerders van Episcopius behoord. Zonder aarzeling was hij zijn leermeesters en de overige geciteerden naar de Dordtsche synode gevolgd om hun als secretaris ten dienste

---

¹⁾ Zie Aanteek. op de Rijnsb. Vergad. van G. van Nijmegen in hs.

²⁾ Zie n°. 190 Archief Weeshuis.

te staan. Toen deze met de veroordeeling der Remonstranten was geëindigd, had hij zijne uitzetting uit het Staten-college niet afgewacht, maar vrijwillig van zijn alumniaat afstand gedaan vóórdát nog de acte van stilstand aan de Remonstrantschgezinde studenten der hoogeschool ter onderteekening was voorgelegd, en was hij naar Straatsburg vertrokken. Het is niet onwaarschijnlijk dat hij tijdens zijn verblijf te dier plaatse, 't welk tot in 1621 duurde, met eenige aldaar vertoevende aanhangers van Schwenckfeld in aanraking is gekomen en sympathie opvatte voor hun gevoelen omtrent het Godsrijk. Hij trad althans reeds in 1620 op als bestrijder van een tractaat, waarin zijn leermeester de vraag of het een christen geoorloofd is een overheidsambt te bekleeden toestemmend had beantwoord. Vrij sterk sprak hij zich in tegenovergestelden zin uit, maar hij matigde zijn gevoelen op dit punt aanmerkelijk na een daarover tusschen hem en Episcopus gevoerde briefwisseling, zooals blijken kan uit een nieuwe door hem opgestelde verhandeling „over de hoedanigheid „van het rijk van Christus”. Inmiddels in het laatst van 1621 naar Haarlem teruggekeerd, had de Breen zich bij de Remonstranten aldaar aangesloten, doch hij was dientengevolge in de maand November in niet geringe ongelegenheid geraakt. Een Remonstrantsche godsdienstoefening, die onder de leiding van Herman Montanus werd gehouden, was door den magistraat overrompeld en verstoord, en de Breen, die tot de aanwezigen behoorde, in hechtenis genomen. Hetzij men hem als voormalig alumnus der vroedschap met versoepeling behandelde, hetzij zijne kloeke verdediging hem ten goede kwam, spoedig herkreëg hij de vrijheid. Onbewimpeld had hij verklaard dat leerstellige verschillen niet tot het noodzakelijke in den godsdienst behoorden en in liefde verdragen moesten worden, en dat hij zich, wat het verder bijwonen van zoodanige vergaderingen betrof, „daerin soude draegen,

„gelijk hij 't voor Godt dacht te verantwoorden". Hoelang hij het toen nog waagde in Haarlem te blijven laat zich met geen zekerheid zeggen, maar enkele jaren later vestigde hij zich te Amsterdam. Zijn verhouding tot de Remonstranten was intuschen reeds vrij wat minder innig geworden. Evenals Camphuyzen en Montanus had ook hij het ten sterkste afgekeurd dat de Remonstranten tot het opstellen en uitgeven eener geloofsbelijdenis waren overgegaan. Vrij algemeen ging hij door voor den man, die aan den tweeden druk van Camphuysen's Theologische werken, in 1638 verschenen, eenige uittreksels uit diens brieven had toegevoegd, waarin hij tegen het vaststellen van zoodanige confessie ernstig had gewaarschuwd. Paschier de Fijne, destijds predikant te Haarlem, betuigde hem daarover in een schrijven van 27 Augustus 1638 zijn misnoegen, en verweet hem èn de brieven slechts ten deele te hebben gepubliceerd èn door de uitgave er van de zwarigheden voor de Remonstranten te hebben vergroot. Het is mij niet gebleken dat de Breen, evenals Montanus, het verlangen heeft gekoesterd om bij eenige Remonstrantsche gemeente als predikant te worden aangesteld; maar in dat geval heeft men van die zijde ongetwijfeld ook op hem toegepast wat de schrijver van het „Boerenpraatje" naar aanleiding van de in 1622 gedrukte Remonstrantsche belijdenis schreef: „wie daer buiten gaan, „als Johannes Geesteranus en Montanus, laten wij buiten „dienst" ¹⁾. Gaandeweg waren ook de Breen's godsdienstige inzichten aan die der Remonstranten vreemd geworden en eindelijk stond hij op het stuk van het overheidsambt en de weerloosheid geheel aan de zijde der Doopsgezinden. Daarbij deed hij zich door woord en geschrift kennen als een voorstander van het geloof aan een duizendjarig rijk van Christus op aarde, en door den omgang met zijn vriend Montanus werd ten

---

¹⁾ Zie Boerenpraatje door A. F. V. D. Amsterd. 1664.

laatste zijn sympathie gewonnen voor de gemeenschap der Rijnsburgsche Collegianten ¹⁾).

Na zijne vestiging te Amsterdam kwam hij aldaar in aanraking met Adam Boreel, heer van Duijnbeke, den 2den November 1603 te Middelburg uit een aanzienlijk geslacht gesproten. Hij was een man met een schrander oordeel, wel ervaren in de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche talen en een bekwaam beoefenaar der godgeleerdheid, maar ook een eigenaardige persoonlijkheid. Men verhaalde van hem dat hij veel geld verspild had met het zoeken naar den steen der wijzen, zoodat zijn vrienden hem meermalen geldelijken steun moesten verschaffen. Zeker was het dat hij zich, wat zijn godsdienstige gevoelens betref, kwalijk kon voegen in het gewone gareel der algemeen gangbare begrippen. Zijn meeningen worden door Benthem een mengsel genoemd van de dwalingen van Donatus, Franciscus Pucci ²⁾, Faustus Socinus, Sebastian Frank ³⁾ en Eusebius Meisner. Zij betroffen vooral den tegenwoordigen staat van christendom en kerk. Allerwege waren deze afgeweken van de oorspronkelijke reinheid. Geen enkele gemeente kon als de zuivere representant van het ware christendom worden aangemerkt. Het verval was even algemeen als groot. Daarom was Boreel van oordeel,

---

¹⁾ Zie over hem: Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 89 v.v.; Dr. B. Tideman, Archief voor Ned. Kerkgesch. III, bl. 73—84; Benthem, Holl Kirchen- und Schulenstaat, I, 894; Sandii, Bibl. Antitrin. p. 135; Glasius, Godg. Nederl. Hij stierf in 1664 op zeventigjarigen leeftijd. Zie ook twee brieven van hem aan Ph. à Limborch en Episcopus over het magistraatsambt in hs. op de Remonstr. biblioth. te Rotterdam, n°. 815 en 816.

²⁾ Zie over hem Jöcher, Gelehrten Lexic. en Herzog II, 313, 663; II, 537. Deze Florentijner was Chiliast, Antitrinitariër en Rationalist. Hij keerde tot het Catholicisme terug en stierf omstreeks 1600.

³⁾ Zie Herzog IV, 450 v.v. Hij was voorstander van een sekteloos christendom. De kerk was voor hem de vereeniging van alle vromen, ook uit de heidenen.

dat wie het met godsdienst en christendom ernstig opnam niet beter kon doen dan het kerkgenootschap waartoe hij behoorde te verlaten. Zoolang het oorspronkelijke evangelie niet in zijn zuiverheid was hersteld en de publieke kerken niet ontdaan waren van de veelheid der daaraan klevende gebreken, noemde hij het een ongeoorloofde zaak aan de openbare godsdienstoefeningen van eenig kerkgenootschap deel te nemen. Daardoor toch werd men medeplichtig aan de zonde der kerk en werkte men mede aan de bestendiging van het kwaad. En hiertegen te protesteeren door de alom vervallen kerk te verlaten, scheen hem daarom ieders dure plicht. In dien stand van zaken was hij van oordeel dat het godsdienstig leven alleen in zulke *particuliere samenkomsten* mocht worden aangekweekt, waarin geenerlei confessie eenig bindend gezag had, de H. Schrift alleen als regel des geloofs mocht gelden en volkomen vrijheid en gelijkheid voor allen zouden heerschen. Dit noemde hij „de kerk der oogluiking”, die, wanneer eenmaal de grondbeginselen van het oorspronkelijk christendom allerwege in eere hersteld zouden zijn, uit hare tijdelijke verborgenheid te voorschijn zou treden als de allen omvattende, reine kerk van Christus. Boreel zette deze denkbeelden uiteen in een geschrift, „Ad legem et testimonium” getiteld en in 1645 in het licht verschenen. Zijne stellingen bleven echter niet onweersproken. Maresius kwam in het volgende jaar met een werk „De usu et honore sacri ministerii” daartegen op en Johannes Hoornbeek zond in 1653 zijn „Apologia pro ecclesia „Christiana non apostatica” in het licht om hen te bestrijden. Boreel ontwikkelde zijn gevoelen nog nader in zijn „Pacis „ecclesiasticae propenticum”, waarop Hoornbeek in zijne „Summa controversiarum” andermaal antwoordde ¹⁾).

---

¹⁾ Zie Lib. IV, p. 463—562 en Arnold, kerk- en ketterhist. III, bl. 120.

Voor deze „kerk der oogluiking” trachtte Boreel met grooten ijver aanhangers te winnen. Hij slaagde daarin naar wensch bij onderscheidene Remonstranten te Rotterdam en Vlaardingen, bij enkele Lutherschen te Kampen en Zwol en zelfs bij de Roomschen in Braband, door tusschenkomst van den niet onbekenden adellijken geneesheer Jan Baptist van Helmond. ¹⁾ Het meest echter vond hij gehoor bij de Doopsgezinden.

Dat een man met zulke inziichten in den staat der christelijke kerk zich onwillekeurig getrokken gevoelde tot de mannen van Rijnsburg ligt voor de hand. Hij sloeg daarom dan ook omstreeks 1646 met Daniel de Breen de handen ineen tot de oprichting van een particulier college te Amsterdam in den trant der van der Kodde's ²⁾.

Aan dit werk werd ook deelgenomen door zekeren Michiel Comans, een man van Doopsgezinde afkomst ³⁾, omtrent wien ons verder weinig bekend is geworden, maar vooral mocht het den steun en de sympathie verwerven van Galenus Abrahamsz. de Haan. Deze was destijds een jonkman van 23 of 24 jaar, zoon van Abram Gelijnsz. en Katrijntje Gillis ⁴⁾, den 8sten November 1622 te Zierikzee geboren. Na de Latijnsche school met vrucht bezocht te hebben, was hij na afgelegde proeve van bekwaamheid op 21-jarigen leeftijd naar Leiden vertrokken, waar hij op kosten van zekeren, overigens

---

¹⁾ Hij was heer van Mérode, Oirschot, Roijenborch enz. en overleed 30 Dec. 1644, 67 jaar oud. Men zie over hem Foppens, *Bibl. belg.* p. 570 en de woordenboeken van Luïscius, Moreri, Hoogstraten, van der Aa.

²⁾ Zie over hem: *Hist. d. Rijnsb. Vergad.*, bl. 91 v.v.; G. Arnold, *Kerk- en Ketterhist.* III, bl. 117—120; I. le Long, *Boekz.* bl. 842/843; Sandii, *Bibl. Antitrin.* p. 144; Benthem, *Holl. Kirch. u. Schulenstaat* I, bl. 895 en v. d. Aa, *Biogr. Woordenb.*

³⁾ Zie Wagenaar, *Amsterdam*, VIII, bl. 78.

⁴⁾ Zij was de dochter van den Doopsgezinden martelaar Gillis van Aken, over wien men zie *Doopsgez. Bijdr.* 1874, bl. 77 v.v. en *Lammerenkrijgh of Mennonieten kerkentwist*, 1663.

onbekenden N. van der Vecht ¹⁾ in de medicijnen had gestudeerd en in 1645 tot doctor promoveerde. Hij had zich daarop te Amsterdam als geneesheer gevestigd en huwde er den 16den September 1646 Saartje Bierens, dochter van den Doopsgezinden leeraar Abram Dirksz. Bierens. Van nature toegerust met een niet geringe gave van welsprekendheid, paarde hij daaraan een onderzoeklievenden geest, een vroom en ernstig gemoed, een milden zin en vrij wat schriftkennis, zoodat hij reeds in 1648 tot leeraar bij de Vlaamsche Doopsgezinde gemeente te Amsterdam werd verkozen. Weldra kwam hij daar in aanraking met de Breen en Boreel van wie hij, zooals zijn lijkredenaar mededeelt ²⁾, veel leerde en die hem warme belangstelling inboezemden voor de Rijnsburgsche beginselen van de vrijheid van spreken en de onderlinge verdraagzaamheid. Wij zullen hem in het vervolg bij herhaling ontmoeten, zoodat dit weinige over hem voorloopig kan volstaan.

Aan deze mannen nu had het Amsterdamsche college zijn ontstaan te danken. Spoedig sloten zich Cornelis Moorman en de vroeger reeds genoemde Frans Kuyper bij hen aan. ³⁾

Gedurende meer dan twintig jaar hadden de samenkomsten van dit college plaats in een woning gelegen op het Rokin op den zuidelijken hoek van de Kalfsvelsteeg tegenover het Rotterdamsche Veer ⁴⁾, waarvoor de huurpenningen, althans in 1666, door vrijwillige bijdragen der Collegianten gevonden werden ⁵⁾.

¹⁾ Zie Lammerenkrijgh.

²⁾ Zie W. van Maurik, Lijkrede op Galenus Abrahamsz. † 19 April 1706. Amst. 1706.

³⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 96. Over C. Moorman zie Benthem, Holl. Kirchen- u. Schulenstaat I, bl. 895.

⁴⁾ Zie J. G. de Hoop Scheffer, Gedachtenisrede op het 200-jarig bestaan van het Weeshuis der Doopsgez. Collegianten, bl. 14.

⁵⁾ Blijkens een sub n°. 110 van het Archief van het Weeshuis voorkomende verklaring, waarbij eenige Collegianten zich tot een bijdrage voor den huur van 1 Mei 1665 tot 30 April 1667 verbonden.

Maar in den eersten tijd moesten zij een en andermaal naar een andere plaats van samenkomst omzien, toen hun van overheidswege enkele moeilijkheden in den weg werden gelegd.

De oprichting van het college toch was niet onopgemerkt gebleven. De aanhangers der Rijnsburgsche vergadering stonden reeds hier en daar in verdenking van Sociniaansche gevoelens aan te kleven en de Amsterdamsche Gereformeerde predikanten speurden ook hier weldra de ketterij. Op hunne aansporing stelden de burgemeesters reeds in 1646 een onderzoek naar het karakter van het nieuwe college in, maar ontvingen ten antwoord dat het „een vergadering was van Mennisten”. Galenus Abrahamsz. werd nu op het stadhuis ontboden en kreeg aanzegging om zich voor het houden van college te wachten. Met dit verbod werd echter weinig ernst gemaakt. Wel werd het college op de gewone plaats gesloten, maar oogluikend zag de magistraat aan dat het nogtans nu hier dan daar gehouden werd. Het mag betwijfeld worden of de predikanten met deze slapheid genoeg namen, al zegt Ypey dat het slechts toevallig was dat de Amsterdamsche predikant Roelof Pieters in 1648 op de te Delft gehouden synode de aandacht van de Staten van Holland en West-Friesland vestigde op een college van Socinianen in zekere stad in Holland. De man had echter weinig wil van zijn ijver, want de raadsheer Foreest, met het onderzoek daarnaar belast, had alleen te rapporteeren dat de bedoelde vergadering niets anders was dan een college van Rijnsburgers waarop de Amsterdamsche magistraat reeds vóór twee jaar orde had gesteld ¹⁾.

Nadat deze moeilijkheden, die noch van ernstigen aard

---

¹⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 96/97, 185—187; Blaupot ten Cate, Doopsgez. in Holland, I, bl. 268; Ypey, Gesch. d. Chr. Kerk in de 18de eeuw IX, bl. 254 noot 2; Wagenaar, Tegenw. staat I, bl. 88 noot; Ed. à Zurek, Codex Batav. tit. Rijnsb. § 1, n°. 4, bl. 963 en Lammerenkrijgh.

noch van langen duur waren, waren voorbij gegaan, bleef het college verder ongemoeid en nam het aantal zijner vrienden en bezoekers gestadig toe. Het was vooral Galenus Abrahamsz., die gedurende een reeks van jaren met grooten ijver en volharding optrad als kampioen voor de zaak der godsdienstige vrijheid en haar ook in den boezem der Vlaamsche Doopsgezinde gemeente trachtte te doen zegevieren.

Hij was een veelszins talentvol en welsprekend man, helder en bondig in zijn betoog, ernstig en krachtig in het vermanen, met een zeldzame werkkraft toegerust, door vriendelijke innemendheid de harten winnende en daarbij ten aanzien van godsdienstige begrippen uiterst verdraagzaam en vrijzinnig. Heiligheid van leven gold bij hem meer dan alle bepalingen en besluiten van vermaarde godgeleerden ¹⁾. Ook mannen als Benthem, die zich weinig ingenomen betoonden met Galenus' godsdienstige begrippen, roemden hem als een vriendelijk man, openhartig voor dezulken die hij meende niet te moeten wantrouwen, met een wegslepene tong en liefdadig gemoed en daarbij als bekwaam geneesheer hooggeacht en zeer gezocht ²⁾. Door deze hoedanigheden verwierf hij zich spoedig zoo op het college als onder de leden der Doopsgezinde gemeente een aantal vrienden en aanhangers en was hij juist de man om Boreel's inzichten omtrent den vervallen staat der algemeene kerk en de rechtmatigheid van „de kerk der oogluiking”, die zijn bijval hadden verworven, in ruimer kring ingang te doen vinden en te realiseeren. Voor dit doel ijverde hij jaren lang met al de kracht en de talenten hem verleend, en beter pleitbezorger dan hem kon de zaak der onderlinge verdraagzaamheid en godsdienstige vrijheid kwalijk vinden.

---

¹⁾ Zie W. van Maurik, Lijkrede op G. Abrahamsz.

²⁾ Zie Benthem, Holl. Kirch. u. Schulenst., I, bl. 902; Blaupot ten Cate, Gesch. d. Doopsgez. in Holl. I, bl. 289 v.v.

Het was zijn streven om bij het onherstelbaar verval der christelijke kerk en van hare ambten en bedieningen de vrijheid van spreken, leeren, doopen en avondmaal bedienen aan allen toetekennen; om voorts met terzijdestelling van alle bindende geloofsbelijdenissen geen anderen regel des geloofs te doen eerbiedigen dan de H. Schrift alleen, en om daarbij elkander onderling te verdragen in de uiteenlopende opvatting van geloofspunten die ter zaligheid niet noodzakelijk waren. En deze gevoelens algemeen ingang te doen vinden onder de Doopsgezinden, het was vrijwel hetzelfde als bij hunne gemeenten het lichaam der Collegianten in te lijven, of als (juister nog gezegd) de Doopsgezinde gemeente te vervormen tot en om te zetten in een vergadering van Collegianten ¹⁾.

Het kan geen verwondering baren dat dit streven van Galenus, zoodra het meer openlijk voor den dag kwam, bij velen beslist en krachtig verzet uitlokte en gedurende een lange reeks van jaren oorzaak werd van zeer onverkwikkelijke kerkkrakeelen. De Vlaamsche Doopsgezinden, stijfzinniger op het punt der belijdenis dan hunne Waterlandsche broeders, zagen in zulk eene vrijheid den ondergang en de verwoesting hunner gemeente en vonden in hunne oudere leeraren Tobias Goverts van den Wijngaert en Tieleman Tielen van Sittert, evenals in Dr. de Vries, zeer wakkere verdedigers van de aloude gronden hunner vergadering. Van daar ontstond er in den boezem der gemeente een langdurige strijd tegen het voortwoekeren der Rijnsburgsche beginselen, waarbij van weerszijden in een aantal blauwboekjes en schotschriften, die met elkander dikwerf wedijverden in bitterheid van toon, allerlei grieven en beschuldigingen werden geuit.

---

¹⁾ Zie over hem van W. van Maurik's reeds genoemde Lijkrede; Hist. d. Rijnsb. Vergad., bl. 95—104; Blaupot ten Cate a. w. I, bl. 268, 289, 334 enz.; Glasius, Godg. Nederl. en verscheidene nader te noemen pamfletten.

Van welken aard deze aantijgingen, die niet alleen Galenus Abrahamsz. maar ook zijn ambtgenoot David Spruyt golden, waren, blijkt al dadelijk uit het eerste schotschrift dat ons in handen kwam, maar waaraan reeds andere waren vooraf gegaan, en dat in 1655 onder den titel van: „De ontdekte „veinsing der hedendaeghsche geestdrijvers en Socinianen” in twee deelen verscheen ¹⁾. De Vlaamsche Doopsgezinde schrijver, die zich achter den pseudoniem Radbodus Reinardi verschool, verklaarde daarin dat de Collegianten, Boreelisten, Breenisten en Galenisten over 't geheel Socinianen waren, al wilden zij hier te lande niet zoo genoemd worden. Galenus inzonderheid werd beschuldigd dat hij gevoelens op den predikstoel bracht, waardoor hij de ouderen bedroog, de jongeren verleidde en de nog niet gedoopten van den doop afhield. In het tweede deel beweerde hij dat „Galenus en zijn „aanhang vrijigheid gaven om den doop te ontvangen of niet te ontvangen in Gods kerke” en dat zij zich daardoor „tegen de geboden van Christus stelden”.

De schrijver beriep zich tot staving van dit gevoelen op twee andere geschriften, het „Winkelpraetje” ²⁾ en de „Com- „monitie”, die de strekking hadden om te betoogen dat de Galenisten „den raad der oude dienaren voor een hel, hunne „personen voor duivels en hunne medestanders voor duivel- „gebroedsel uitmaaken”. Ook meende hij aan de Galenistische tegengeschriften, „De gekapte droes” en „De ghui- „licker boer” het bewijs te kunnen ontleenen dat zij den spot dreven met Gods woord, omdat het woord des Heeren „de armen zult gij altijd met u hebben” daarin verdraaid werd tot de verklaring: „altijd zult gij gekken bij u hebben”. Hij

¹⁾ Het 1ste deel verscheen zonder jaartal. Als schrijvers van het 2de deel noemen zich behalve Radbodus Reinardi ook Variomundus Balduini, Botho Brehti en Conradus Clodomiri, natuurlijk pseudoniemen.

²⁾ De schrijver noemt zich Genasarius.

voegde er eenigszins schimpend aan toe dat men slechts in den winkel van den boekhandelaar Jan Rieuwertsz behoefde te komen om te vernemen hoe breed de Collegianten de gebreken hunner tegenstanders uitmaten, terwijl het loopen naar het college in de huisgezinnen krakeel verwekte en luiards maakte die hunne zaken verwaarloosden.

Aan deze bestrijders sloot G. Vriburgh, onder welken pseudoniem Abraham David Volbot wegschool ¹⁾, zich aan. Hij beschuldigde Galenus van hoogmoed, heerschzucht, eigenliefde en ongehoorzaamheid ²⁾. Het was hem inzonderheid een grief dat deze tegen den zin der oude dienaren in overal colleges oprichtte en daarover bestuurders aanstelde „over wie hij zelf generaal-majoor wilde zijn”. Dit toch meende hij, was feitelijk eene ontduiking van de belofte om niet meer op het groote college te komen, die Galenus had afgelegd nadat de oude dienaren geweigerd hadden met hem avondmaal te houden, zoolang hij daarmede voortging.

Het zondenregister van Galenus was hiermede niet ten einde. Wat hem vooral werd euvel geduid was zijn verlangen dat bij de noodiging tot het avondmaal de ongedoopten, dat wil zeggen, diegenen die den bejaardendoop niet hadden ondergaan, niet langer verzocht zouden worden „hunne handen niet naar „brood en wijn uit te steken”, maar dat de deelname aan ieders conscientie zou worden overgelaten, zelfs al betrof het Pausgezinden, Socinianen of Lutheranen, indien zij maar vrij waren van het zwaard te gebruiken en een goed leven leidden, zoodat hij dan ook Boreel, de Breen, Mr. Kasper ³⁾ en Kuyper tot het avondmaal toeliet.

---

¹⁾ Zie Arch. Ned. Kerkgesch. II, bl. 382 en Doopsgez. Bijdr. 1863, bl. 134. Hij behoorde tot de Vlaamsche Doopsgez. gemeente in „de Blocq” te Haarlem.

²⁾ Zie De oorzaken waarom Galenus beschuldigd wordt, 1ste deel, 1655.

³⁾ Wie met Mr. Kasper bedoeld wordt heb ik niet kunnen uitvorschen.

Het giftigst van toon was echter D. O. S., de anonieme schrijver van de „Sociniaansche hoofdpijn”, een mede in 1655 verschenen schotschrift. In een samenspraak tusschen „Loshooft” en „Listige Veijnser”, met wie blijkbaar een Collegiant en Galenus bedoeld werden, werd den laatste ten laste gelegd dat hij met zijn college op den kerkekamer heimelijk voorhad „de kerk „der oogluiking” te helpen oprichten, al zeide hij ook dat hij daarmee geen verandering in het wezen der gemeente te weeg wilden brengen. De intentie werd hem in den mond gelegd om „een tweeden David (Jorisz) te doen komen of op zijn „Jan van Leidens of Knipperdollings te beginnen”, en de schrijver laat Loshooft zich verheugen dat de Collegianten er in beide gevallen zijde bij zullen spinnen, hetzij het Galenus al of niet gelukte zijn college in de kerk over te brengen.

In dier voege werden de bedoelingen van Galenus om strijd verdacht gemaakt en zijn persoon en karakter aangetast.

Galenus liet deze schotschriften persoonlijk onbeantwoord. Gematigder dan zijn heftige tegenstanders liet hij zelfs ter wille van de verstandhouding met de oudere dienaren het bezoeken van de samenkomsten der Collegianten achterwege, maar gaf daarom zijn inzichten, beginselen en plannen niet prijs. Hij poogde nu door middel van het college, dat op de kerkekamer der gemeente gehouden werd, de zaak der onderlinge verdraagzaamheid en der vrijheid van spreken te bevorderen. Met dat doel deden 21 Doopsgezinde Collegianten, die tot zijn partij behoorden, den 12^{den} Augustus 1655 aan den kerkeraad het verzoek om dit college in de kerk over te brengen, maar zonder gewenscht gevolg ¹⁾. De oudere leeraren zagen daarin kennelijk een stap om tot de „kerk der ooglui-

---

¹⁾ Zie Lammerenkrijgh, Sociniaansche hoofdpijn en G. van Vriburgh, de oorzaken waarom Galenus beschuldigd wordt.

king” te geraken en boden daarom den krachtigsten tegenstand. De spanning in de gemeente werd er niet minder en de verhouding met de oudere dienaren niet beter op, toen Galenus en Spruyt in het begin van Januari 1657 met deze eene conferentie hielden, ten einde zoo mogelijk tot overeenstemming te komen. Reeds op den eersten dag der samenkomst, waarin gehandeld werd over den hedendaagschen toestand der kerk, bleek het hoe hopeloos het stond met de kansen op vrede en hoe weinig de partijen elkander verstonden. Galenus en Spruyt dienden daarom den 11den Januari een schriftelijke geloofsbelijdenis uit 19 artikelen bestaande in, waarin zij verklaarden: „dat de tegenwoordige staat der kerk met hare ambten en „bedieningen geheel vervallen was, daar zij niet rustte op Gods „bevel maar eene instelling was van menschen; dat daãrom, „bij het ophouden der apostolische gaven, de vrijheid van „spreken en stichten in de gemeente, evenals het recht om „den doop te bedienen, aan allen toekwam; dat ook onge- „doopten, dat is niet als volwassenen gedoopten, toegang „behoorden te hebben tot het avondmaal; en dat noch de „eene noch de andere handeling gebonden mocht zijn aan „een bepaald formulier van benoediging of aan eene vaststaande „geloofsbelijdenis, omdat de H. Schrift als grond en regel des „geloofs volkomen genoegzaam was” ¹⁾).

Deze artikelen waren echter in geenen deele geschikt om den vrede te herstellen. De oude dienaren meenden daarin het overtuigend bewijs te bezitten, dat het Galenus wel degelijk te doen was om zijn „kerk der oogluiking” in te voeren en niet maar alleen om een ruimer toepassing van het beginsel der onderlinge verdraagzaamheid, en een hunner, Tieleman Tielen, verweet hem zelfs voor den kerkeraad „dat hij een „afgebrande conscientie had.” Zij stelden den 28sten Febr.

¹⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 98 en Blaupot ten Cate, a. w. I, bl. 334.

1658 tegen deze artikelen een schriftelijk antwoord op, waarin zij verklaarden „dat de kerkelijke ambten uit kracht der goddelijke ordonnantie van het N. Testament gehandhaafd moeten worden” en het bindend gezag der Vlaamsche belijdenissen met nadruk bepleitten. Maar Galenus liet zich daardoor niet gezeggen. In een „Nadere verklaring der 19 artikelen” zette hij in 1659 uitdrukkelijk uiteen, „dat de predikers geen voorrecht hadden boven de andere broeders, en dat deze daarom ook vrijheid hadden om in de gemeentelijke samenkomsten de onderlinge ledematen te stichten”, en „dat het de veiligste weg was, dat de godsdienstoefeningen gepleegd werden als van broeders onder een, sonder in schijn van meerder autoriteyt al die plichtigheden van ambten en diensten op te halen ¹⁾”.

Deze geschriften, die inmiddels ook door den druk algemeen bekend werden, veroorzaakten geen geringe beroering. De spanning werd met den dag grooter. Een hernieuwd verzoek, den 15^{den} Februari 1660 door IJsbrand Bruin, Mr. Pieter van Locren, Abram de Graaf, Jacob van Halmael en nog eenige vrienden van Galenus gedaan, om het college in de kerk over te brengen werd begrijpelijker wijze, evenals in 1655, door den kerkeraad van de hand gewezen ²⁾.

Ook in onderscheidene buitengemeenten, waar het Galenus niet aan vrienden en aanhangers ontbrak, baarden de oneenigheden geen geringe zorg, zoodat men op maatregelen bedacht werd om aan zijn streven paal en perk te stellen. Op eene in 1660 te Leiden gehouden vergadering kwam een veertigtal dienaren uit verschillende Vlaamsche Doopsgezinde gemeenten met dat doel bijeen. Zij verklaarden bij de oude belijdenissen, waarop hunne vereeniging berustte, te willen blijven en beslo-

¹⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 99/100 en Lammerenkrijgh.

²⁾ Zie Lammerenkrijgh.

ten een viertal mannen naar Galenus af te zenden om hem van zienswijze te doen veranderen of zijn ontslag bij de Amsterdamsche gemeente te bewerken. Bovendien verklaarde deze bijeenkomst, dat slechts zij die de Doopsgezinde gemeenschap hielden tot het avondmaal behoorden genoodigd te worden en niet, zooals bij de Waterlandsche Doopsgezinden geschiedde, ook Remonstranten en Collegianten en zulken die nu en dan naar Rijnsburg liepen. Ook kwam men overeen om zooveel mogelijk de Galenisten overal uit de kerkelijke besturen te weren. De zending van deze mannen mislukte echter geheel ¹⁾. Wel stond Galenus met David Spruyt onder de leeraren alleen, maar onderscheidene diakenen en zeer vele gegoeden in de gemeente hielden zijne zijde en verhinderden de plannen der Leidsche afgevaardigden. De tegenpartij liet het evenwel hierbij niet.

Het bleek in het volgende jaar maar al te duidelijk dat zij hare plannen niet had opgegeven om Galenus' invloed allerwege tegen te gaan en zijn aanhangers te weren. Een viertal tot zijne partij behorende predikanten te Utrecht, met name Goris van Aldendorp, Arent van Heumen, Johannes Andriesz. en Willem van Maurik, wier gevoelens tot velerlei beroering aanleiding hadden gegeven, werd op voorstel van de tot scheidsrechters ingeroepen buitenmannen, onder wie Tieleman van Braght uit Dordrecht den meesten invloed oefende, den 10^{den} Augustus 1661 in hunnen dienst gesuspendeerd, terwijl de magistraat hun twee dagen later, op straffe van honderd gulden boete, het prediken verbood ²⁾.

Galenus begreep nu terecht dat de oude dienaren ook ten zijnen opzichte van dezelfde bedoelingen zwanger gingen. Hij

---

¹⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 102—104 en Blaupot ten Cate, a. w. I, bl. 336.

²⁾ Zie Lammerenkrijgh en Blaupot ten Cate, a. w. I, bl. 336.

zag daarom uit naar middelen om zijne positie in den kerkeraad te versterken, en toen er kort daarop in de openvallende plaatsen van drie predikers en even zooveel diakenen voorzien moest worden, trachtte hij daarin enkele zijner vrienden te doen verkiezen. Een heimelijke afspraak daartoe, ten huize van zekeren Timmermans gehouden, lekte echter uit en de oude dienaren, bevreesd dat Galenus zijn doel mocht bereiken, verdaagden de verkiezing.

Hieruit ontstonden nieuwe moeilijkheden. De oude dienaren wilden daarom de hulp der buitenmannen inroepen, maar de Galenisten wisten te bewerken dat de magistraat de inmen-
ging van deze verbood. In dien stand van zaken bood zich een drietal mannen, namelijk N. van der Vecht, Galenus' vriend en beschermer, zekere Koppenol en Volkerts, aan om als moderateurs in de geschillen op te treden. Zij voegden zich onder goedkeuring van den kerkeraad nog eenige personen toe, voor het meerendeel Galenisten die door den advocaat Jacob van Dalen, een notabel Collegiant, waren aanbevolen. Na eene eerste vruchteloze poging tot pacificatie stelden deze moderateurs den 20sten Januari 1662 een vredesverdrag voor van den volgenden inhoud: „alsoo zware onlusten „onder onze gemeenten zijn gerezen, soo ist dat de die- „naren om ze (zooveel doenlijk is) te weeren ende gheheel „wegh te nemen onder malkanderen goed gevonden hebben: „1°. wederzijds malkander van harten te vergeven al hetgene „waardoor de een den ander ooit soude mogen gekwetst of „bedroefd hebben, en 2°. een iegelijk den ander in liefde op „en aan te nemen, so als tegenwoordig een iegelijk onder haar „bestaat, in leere, leven en gevoelen; alzoo nogtans dat daar- „door de een zich des anders gevoelen niet deelachtig maakt „en voor het zijne aanneemt, maar door onderlinge verdraag- „zaamheid de liefde de overhand laat hebben, sijnde weder- „zijds het voornemen malkander te ontmoeten sooveel (be-

„houdens een goede conscientie) geschieden kan”. Dit vredesverdrag werd niet alleen door Galenus en David Spruyt, maar ook door Jeije Jeijesz, Govert van den Wijngaert, David Rutgers, Frans Buensz. en door enkele meer gematigden uit de tegenpartij, Isaäc van Limburgh, Gerrit Kuijcke en Jacob Schut aangenomen. Doch de oude leeraren bleven halstarrig. Zij wilden niet toelaten dat Galenus leeren zou wat hij wilde, zoodat het voorgestelde verdrag tot niets leidde. Galenus ging dus voort, door de moderateuren gesteund, met het oprichten van colleges en het prediken in de Waterlandsche gemeenten, ten einde zijn gevoelens veld te doen winnen, en deed bovendien alle moeite om de meer confessioneele buitenmannen, Bastiaan van Weenigem, Tieleman van Braght, Hendrik Gijsbertsz, Robbert Hoogveld, Izaak Snep, Gamerslagh en anderen, aan wie hij vooral de mislukking van het vredesverdrag weet, van den kansel der Vlaamsche Doopsgezinde gemeente te weren door de bedreiging dat hij in dat geval een der gesuspendeerde Utrechtsche predikers zou laten optreden ¹⁾. De spanning en verdeeldheid bleven dus even groot.

Inmiddels moest men toch tot de opgeschorte verkiezing van kerkeraadsliden komen. Na eenig gehaspel kwam men in Februari 1663 overeen dat elke partij — de vacaturen toch waren nog met een tweetal vermeerderd, — een achttal personen zou nomineeren, waaruit de tegenpartij over en weer een viertal zou kiezen, terwijl uit de overgeblevenen eene keus zoo worden gedaan indien iemand voor de benoeming mocht bedanken. De oude dienaren kozen uit de Galenistische nominatie Abraham Roeders en den koster Gerrit Koek ²⁾ tot predikers

---

¹⁾ Zie Lammerenkrijgh en Samenspraeck van een Protestant en Collegiant der vereenigde Vlaamsche, Friesche en Hoogduitsche gemeente der Doopsgezinden te Amsterdam, 1664.

²⁾ Van hem zegt de schrijver van de Lammerenkrijgh „dat zijn prediken

en Jan Luitroep en Willem Spruit tot diakenen. Roeders evenwel nam de benoeming niet aan en de nu in zijn plaats verkozene N. Kerelhoedt evenmin, zoodat alleen Mr. Pieter van Locren ter verkiezing overbleef. Deze gedwongen keus viel de oude dienaren uiterst hard. Niet alleen omdat de partij van Galenus nu op twee stemmen na even sterk in den kerkeraad vertegenwoordigd was als hun eigen aanhang, maar vooral omdat Mr. Pieter van Locren in hunne schatting een man was van zeer ergerlijk afwijkende gevoelens. Men gaf hem na dat hij, geheel in Sociniaanschen geest, geloofde dat Christus niet van eeuwigheid had bestaan, maar slechts een mensch was, die door God ter wille van zijn volkomen gehoorzaamheid tot Heer en Hoogepriester was verhoogd; dat hij door zijn dood niet voor het menschedom had voldaan, maar zijn leer had bevestigd en een voorbeeld had gegeven, welks navolging den mensch zalig maakt. Daarbij leerde hij dat den mensch in het oordeel niet gevraagd zou worden wat hij geloofd, maar hoe hij geleefd had. En bovendien was hij, naar men beweerde, evenals Jacob van Halmael van oordeel, dat de goddeloozen in het eeuwige vuur niet zouden branden maar verbranden, dat de jong gestorven kinderen de eeuwige vreugd niet zouden genieten, dat er geen duivelen bestonden, en dat de H. Geest geen zelfstandig wezen was, maar dat daaronder alleen *de zin der H. Schrift* verstaan moest worden, zoodat men alleen moest doopen in den naam des Vaders en des Zoons.

Het optreden van zulk een man in den kerkeraad was voor de oude dienaren met recht een groot schrikbeeld. Wat moest er van de oude grondslagen der Doopsgezinden worden, wanneer de partij waartoe zoo iemand behoorde de overhand kreeg? „Stond het niet te vreezen”, zoo vroeg men, „dat elke

---

„den hoorders even smakeloos was als Deventer koek van Poolsche rogge en „enkel water, zonder honig of succade”.

„wind van leering in de gemeente zou binnendringen en de „deur zou worden opengezet voor Halmaelisten, Kuyperisten, „Comanisten, Boreelisten en zelfs Plokhoyisten ¹⁾, die zeggen „dat men zooveel vrouwen hebben mag als men kan onderhouden? Niets dan confusie was daarvan te wachten, die „ten slotte op een Munstersche geestdrijverij zou uitloopen”. Zoo oordeelden de oude dienaren en het kon hen niet geruststellen dat Mr. van Locren bij het onderzoek vóór zijne toelating tot den kerkeraad, instemming betuigde met de confessie van de Olijftak en met de Belijdenis, die in 1626 door de Vlaamsche Doopsgezinden aan de Staten van Holland was overgeleverd.

Op zeer uitvoerige wijze maar tegelijk met groote partijdigheid tegen de Galenisten werden deze gebeurtenissen in 1663 besproken in het herhaaldelijk geciteerde pamflet „de „Lammerenkrijgh anders Mennonisten kerckentwist, verhandeld door een Vlaamsch Mennonist, Remonstrant, Waterlandts broeder en Collegiant, tot waerschouw van allerhande „goedtmeijnende Mennonisten”. In denzelfden trant spraken ook andere schotschriften, die in hetzelfde jaar verschenen, zooals „Het gescheurde schaepskleed van Dr. Galenus Abrahamsz.”, dat van den kant der zoogenaamde Leidsche Synodisten ¹⁾ tegen hem gericht werd, „Het gekraaij van een Sociniaanse „haan onder Doopsgezinde veederen”, gevloeid uit de pen van Theodorus van der Meer, en „Hircus iratus oft den verstoorden bock op de Haverkist”. Het zondenregister van Galenus werd daarin breed uitgemeten. Hij werd geteekend als een schijnbaar nederig man, waarom „de Collegianten hem voor een

---

¹⁾ Zie over Pieter Cornelisz. Plokhoy, H. P. G. Quack, Verh. d. Kon. Ac. v. Wetensch., Dl. IX, 1^e st., bl. 81 v.v.

²⁾ Zoo werden de te Leiden in 1660 vergaderde Doopsgezinde leeraars genoemd, die Galenus uit den dienst hadden zoeken te verwijderen.

„heilige en apostel aanzagen”, maar die alleen door heerschezucht werd gedreven en dikwijls uit twee monden sprak; als een „hypocryt”, die in weerwil van al zijn verdraagzaamheid „zijn haan koning wilde doen kraaien” en allerlei slinksche wegen en „comploteriën” bezigde om zijn doel, de invoering van zijn „kerk der oogluiking”, te bereiken. Allerlei losse praatjes, dikwijls nog verminkt door den een aan den ander oververteld, deden dienst om Galenus in een hatelijk daglicht te plaatsen en zijn invloed tegen te werken.

Maar de tegenpartij bereikte daarmede haar doel niet. De meer gegoede en aanzienlijke leden der gemeente stonden aan Galenus' zijde en nog in den loop van hetzelfde jaar 1663 deed hij zelfs een poging om aan zijne partij ook invloed te verschaffen op het beheer der zoogenaamde secrete middelen der gemeente, toen er in de vervulling van twee opengevallen plaatsen voorzien moest worden. Deze administratie was sinds 1625 eerst aan één, daarna aan twee personen, maar na 1653 aan vijf diakenen toevertrouwd. Opdat nu ook zijn aanhangers in den kerkeraad daarover iets te zeggen zouden hebben, verlangde Galenus dat dit bestuur voortaan aan alle diakenen te samen zou worden opgedragen. De tegenpartij wilde hiervan niets weten en wist te bewerken dat op order van den magistraat als naar gewoonte twee nieuwe administrateurs werden gekozen. Deze keuze geschiedde ditmaal evenwel niet uit de diakenen maar uit de leden der gemeente, en de reden voor deze afwijking laat zich gissen. Galenus, die het invloedrijkste gedeelte der gemeentelieden op zijn hand had, had zeer te recht begrepen dat hij langs dien weg de beste kansen zou hebben om zijn doel te bereiken. Hij wist de gemeente, aan welke daarover de beslissing stond, te bewegen, niet uit de diakenen, maar uit haar midden een tweetal administrateurs te benoemen. En zij benoemde daartoe twee Collegianten. Galenus scheen alzoo zijn doel bereikt te heb-

ben. De drie overgebleven administrateurs, die tot de tegenpartij behoorden, kwamen nu echter te voorschijn met de bewering dat de administratie slechts aanvaard mocht worden door wie met hen één waren in de leer, opdat er zekerheid zou bestaan dat de kas bewaard bleef tot ondersteuning van de confessianten der Doopsgezinde waarheid. Met het oog hierop stelden de oude dienaren op 20 December 1663 uit de Vlaamsche confessiën eene „Vredespresentatie” op in 11 artikelen, om deze aan de verkozen administrateurs ter onderteekening voor te leggen en tevens om op dezen grondslag weder tot een gezamenlijk vieren van het avondmaal te geraken. De Galenisten wilden echter daarvan niet weten. Zij oordeelden dat met deze 11 artikelen een ondragelijke conscientiedwang werd opgelegd, dat daardoor aan de confessies grooter gezag werd verleend dan de opstellers der oude belijdenisschriften zelve hadden gewild, en achtten den inhoud dezer artikelen ook in geen deele bewijsbaar uit de Schrift, waaraan zij zich alleen wilden houden. Van weerszijden volgde nu een vloed van pamfletten, zoo over de benoeming der administrateurs ¹⁾, als naar aanleiding van de 11 artikelen ²⁾. Over en weer werden nieuwe vredepresentaties gedaan door Galenus en Tobias Govertsz. van den Wijngaert, die wel aanleiding gaven tot allerlei beoordeelingen, aanmerkingen en bedenkingen, maar geen toenadering te weeg brachten ³⁾.

---

¹⁾ Zooals de Samenspraak tusschen Klaas Koopman en Dirk Timmerman, en het Straatpraatje tusschen Jacob Rechtuit en Dirk Drijver.

²⁾ Met name het Boerenpraatje ten gunste van Galenus en de Samenspraak van den kant der tegenpartij.

³⁾ Onderzoek of provisioneel antwoordt van de dienaren der Vlaamsche Doopsgez. over de vrede-presentatie van G. Abrahamsz. Amst. 1664; Aanmerkingen op de soogenaemde vrede-praesentatie door Tob. Gov. v. d. Wijngaert, Amst. 1664 en Verdedigingh der vrede-presentatie door Tob. Govertsz. aan G. Abrahamsz. gedaan, Amst. 1664.

Van de eene zijde werd beweerd dat de oude leeraren de confessiën niet stelden boven de H. Schrift, maar dat deze „voor den goedwillige genoegzaam geapprobeert waren, al „waren ze niet op zulk eene wijs gecanoniseert en op 't hooge „altaar geset, als wel vele andere, om door eenerlei bewoor- „dingen daaraan ieders conscientie te binden”. Van den anderen kant ontkenden de Galenisten dat Galenus de verdraagzaamheid in het avondmaal houden ook tot de Roomschen, Soci- nianen en Lutherschen uitstrekke, „al stak daarin”, zooals zij er bijvoegden, „misschien op zich zelf zooveel zwaarigheid niet, „omdat de Apostelen wel grovere verschillen hadden gedra- „gen”. Ook loochenden zij dat Mr. van Locren de hem toe- gedichte gevoelens was toegedaan. Maar zelfs indien het zoo ware, dan zeiden zij nog met Paulus: staat in de vrijheid! „want „het was vleeschelijk te zeggen: ik ben Waterlandsch, ik een „Vlaming, ik oud-Vlaamsch, ik een Vries, een Huiskoper of „een van Jan Jacobsvolk”.

Het mocht evenwel niet baten. De verwijdering werd met den dag grooter. De scheuring stond voor de deur. In het begin van 1664 maakten de Galenisten, met wie de oude dienaren bleven weigeren avondmaals-gemeenschap te houden, zich met geweld van het daartoe benoodigde gereedschap meester en hielden zij afzonderlijk avondmaal. De tegenpartij voelde zich daardoor gedrongen „uijt de gewoonlijcke verga- „derplaets te wijcken en een besondere vergaderingh te hou- „den” ¹⁾.

Bij dit alles kwamen nog de oneenigheden met Samuel Apostool, die in 1662 tot prediker was gekozen. Deze leeraar, die evenals Galenus in de geneeskunde had gestudeerd maar in godgeleerde kennis verre beneden hem stond, had zich weldra als een man van vrij behoudende gevoelens doen kennen

---

¹⁾ Zie het Boerenpraatje en de Samenspraak.

en wilde even weinig weten van de 19 artikelen van Galenus als deze van de 11 artikelen van het vredeverdrag. Den 15^{den} October 1662 had hij naar aanleiding van 2 Cor. : 7 : 1 in zijn predikatie verklaard „dat de rechtvaardigmaking en „voldoening van Christus alleen 's menschen volstreckte reiniging was”, en hierover brak aanstonds de strijd los.

Nog aan den avond van denzelfden dag kwam Galenus hiertegen in zijn toespraak op en zeide „dat deze leer de prae-„destinatie noodzakelijk in zich sloot, den mensch een zondenpeluw onder de armen leidde en Christus tot een dienaar „der zonde maakte; ja, dat deze leer hen, die daarop steunden, „als een Egyptische rietstaf ten jongsten dage door de „lendenen zou boren”. Deze uitdrukking was olie in het toch reeds zoo heftige twistvuur. De kansel werd bij herhaling de plaats waar gestreden werd over de godheid en eeuwigheid van Christus, de persoonlijkheid van den H. Geest en het geloof en de werken. Weer vloeiden de schotschriften rijkelijk, zoo als de „Samenspraek tusschen een Mennonisten broeder en een Gereformeerden vriend”, het „Haerlemsche schuitpraatje”, een tweetal (gefingeerde) „Brieven van „Bastiaan van Weenigem aan Samuel Apostool en diens antwoord”, het „Werfpraatje” en meer andere, waarin van Galenistische zijde op vrij bitsen en scherpen toon de strijd werd gevoerd. Galenus toch was bij de Staten van Holland van Socinianisme beschuldigd. Zijne vrienden geloofden (zeker niet geheel ten onrechte) dat de Apostolisten daarin de hand hadden gehad, en hoewel hij bij resolutie van 14 September 1663 vrijgesproken en voor een goed Mennonist verklaard was, had deze beschuldiging zijn aanhangers toch zeer verbitterd. De Protestant, die in de meergenoemde „Samenspraak” de partij der oude dienaren verdedigde, zeide wel dat hem van zulk eene aanklacht van hunnen kant niets bekend was, maar voegde er toch aan toe dat „zoo er al

„attestaties over Galenus naar aanleiding van zijn prediken „tegen Apostool bij de Ed. Mog. Heeren Staten waren ver- „toond, deze stellig niet ten doel hadden gehad om hem „uit het land te verbannen”; voorzeker een toevoeging, die reeds meer dan een halve erkentenis inhield.

De partijen bleven elkander dan ook voortdurend van den predikstoel bestrijden en hielden de gemeente dermate in be- roering dat de magistraat, zoowel met het oog op de geschil- len met Apostool als ten aanzien van het beheer der secrete middelen, het raadzaam oordeelde tusschen beide te komen. Bij resolutie van den 10^{den} Januari 1664 werd den dienaren aangezegd, „dat zij zich zouden onthouden zoodanige subtiele „quaestien op den predikstoel te brengen, die smaakten naar „de leer der Socinianen en dat de secrete geldmiddelen telkens „door vijf administrateurs zouden worden waargenomen en „aan de fungeerende diaconen worden verantwoord”. De magis- traat voegde hieraan den 19^{den} Januari een nieuwe resolutie toe, waarin het middel werd aangewezen om tot de benoe- ming der twee ontbrekende administrateurs te geraken ¹⁾).

Maar ook deze pogingen werkten niets uit. De partijen stonden te ver van elkander om te accordeeren, en in Mei of Juni daaraanvolgende scheidden Samuel Apostool, Tobias Govertz. en Isaïc van Vreede zich met 700 lidmaten van de gemeente af, waardoor de bekende scheuring tusschen Zon- niten en Lammisten een aanvang nam.

Pogingen om de gescheiden broeders alsnog te hereenigen bleven niet achterwege. Zekere Jan Pietersz. van der Kooij ¹⁾ deed den 9^{den} Juni 1664 het voorstel dat de partijen zich

---

¹⁾ Zie over deze gebeurtenissen de Lammerenkrijgh, de Samenspraeck en het Boerenpraatje. Voorts Blaupot ten Cate a. w. I, bl. 229, 293, 336 en Wagenaar, VIII, bl. 44, 188.

²⁾ Zie Vredebazuin tot vermindering der geschillen, voorgevallen onder de Doopsgezinden te Amsterdam door Jan Pietersz. van der Kooij, Amsterd. 1664.

verstaan zouden in ééne belijdenis, waarin de punten van verschil in het midden werden gelaten. Hij voegde daaraan den 19^{den} October den voorslag toe om aan beide partijen vrijheid te geven zulke dienaren van buiten tot den predikdienst te noodigen, als ieder voor zich wenschelijk zou achten. Maar zijn welgemeende pogingen bleven zonder vrucht. Wel verklaarden Galenus Abrahams. en zijn medestanders Jeye Jeyesz, Govert van den Wijngaert (niet te verwarren met Tobias Govertsz. van den Wijngaert), David Spruyt, Gerrit Koek, David Rutgers, Frans Buensz., Willem Spruyt, Jan Arendsz., Lenard van Beeck en Galtie Grates zich den 27sten November bereid om de door van der Kooy voorgestelde belijdenis van den staat der zichtbare kerk en van de verlossing door Christus als middelpunt van hereeniging aan te nemen, maar de Apostolisten waren daartoe niet te vinden. De scheuring was een voldongen feit. De Galenisten bleven meester van het terrein in de gemeente der Vlaamsche Doopsgezinden.

Bij deze gebeurtenissen, al bewogen zij zich ook geheel binnen de grenzen van de Vlaamsche Doopsgezinde gemeente te Amsterdam, meenden wij met eenige uitvoerigheid stil te moeten staan, omdat zij feitelijk geheel beheerscht werden door de pogingen om in dien kring voor de Rijnsburgsche beginselen een vaste plaats te veroveren. Het was de strijd der godsdienstige vrijheid tegen het kerkelijk gezag, die hier werd gestreden en waarin de eerste de overhand behield. Het confessionalisme moest wijken voor de voorstanders der onderlinge verdraagzaamheid en der vrijheid van spreken. De kerk der oogluiking wachtte dus nu slechts op hare verwezenlijking. Niets stond Galenus in den weg om zijn plannen daartoe ten uitvoer te leggen.

Zijn plannen? Heeft Galenus werkelijk het voornemen gekoesterd om de gemeente, indien hij daarin te eeniger tijd

heer en meester werd, geheel te schoeien op de leest der Collegianten, zooals hem door zijne tegenstanders werd toegedicht? Is hij door de ervaring, die hij in den langdurigen strijd had opgedaan, tot het inzicht gekomen dat aan de verwezenlijking van zulk eene kerk der oogluiking niet viel te denken? Of was het hem van den beginne aan slechts te doen om zulk eene grootere ruimte op het punt der belijdenis, dat ook aan de vrijheid van spreken en het recht tot stichting der gemeente een breedere plaats werd ingeruimd, al werden ook de godsdienstige samenkomsten nog niet ingericht op den voet der Collegianten?

Het zou gewaagd zijn op deze vragen een stellig antwoord te geven. In den tegen hem gevoerden strijd heeft Galenus, zoover ons gebleken is, de aantijgingen zijner tegenstanders noch beslist weersproken, noch als juist erkend. Was hij te voorzichtig om zich bloot te geven, of rekende hij de beschuldigingen door allerlei pamfletschrijvers tegen hem ingebracht tot die categorie van praatjes, waarop men niet antwoordt? Wij durven niet beslissen. Maar zeker is het dat de gemeente der Vlaamsche Doopsgezinden te Amsterdam niet werd ingericht op den voet van de samenkomsten der Collegianten. Zij werd in geenen deele herschapen en omgezet in een college van Rijnsburgers. Er was zelfs in den eersten tijd geen sprake van de overbrenging van het Amsterdamsche college naar de kerkekamer der Doopsgezinde gemeente. Wij zijn nog in het bezit van eene verklaring juist uit diezelfde dagen, waarbij eenige Collegianten zich tot een zekere bijdrage verbonden om daardoor in de huurpenningen der collegekamer op het Rokin te voorzien voor den tweejarigen termijn van 1 Mei 1665 tot 30 April 1667. Tot deze contribuanten behoorde ook Galenus Abrahamsz. zelf ¹⁾).

---

¹⁾ De verdere contribuanten waren Gerrit en Abraham Roeters, Joannes

Het college verzamelde zich daarna, maar slechts gedurende enkele maanden, ten huize van Antonie Rooleeuw en werd vervolgens van 1668 af eenige jaren achtereen in de Doopsgezinde kerk of kerkekamer gehouden ¹⁾, maar verving de plaats der gewone godsdienstoefeningen daarom nog niet.

Wie dus ooit beducht waren geweest voor de omzetting der Doopsgezinde gemeente in eene „kerk der oogluiking” zagen dat hunne vrees ijdel en overdreven was geweest. De overwinning door de partij van Galenus behaald kwam wel het anti-confessionalisme en de onderlinge verdraagzaamheid ten goede en plaatste het college in een vriendschappelijke verhouding tot de Vlaamsche gemeente, maar zij was daarvan geenszins de ondergang.

Veeleer ontvangen wij uit de pamfletten der nu volgende jaren den indruk, dat Galenus ten aanzien van de aangelegenheden der Collegianten een meer gereserveerde houding aannam. Wel bleef hij dezen welgezind, maar hij trad niet langer als tot dusverre onder hen op den voorgrond. Hij droeg nog in 1676 bij in de gemeenschappelijke kosten voor de huur van het huis van burgemeester Opmeer, om daarin college te houden, maar Jan Dionysz. Verburg verzekert ons dat hij, toen er later iets voorviel, „smadelijk werd behandeld omdat hij geen Collegiant was” ²⁾. Wat dit voorgevallene geweest is vonden wij niet uitdrukkelijk vermeld, maar vermoedelijk stond het in verband met de inrichting van boven-

---

Reijerssen, Frans Kuyper, Willem en Ysbrandt Bruijn, Ad. Jacobse Fries, R. en J. Rooleeuw, Jan van Steijn, Jacob Limmick de Jonge, Abram War-naars, Michael Comans, Tjerk Pieterse, Gillis Abrahamsz., Maerten Jansz. Noort-wijk, Maria Spruit, Pieter de Haan. Zie sub n°. 110 Arch. Weeshuis.

¹⁾ Zie de Hoop Scheffer, Gedachtenisrede bl. 14.

²⁾ Zie Brief aan A. S. of Kort waarachtig verhaal van de opkomst van 't Weeshuis der Collegianten te Amsterdam tegen de beschuldigingen van Pieter Smout, door J. D. Verburg, Rott. 1686.

genoemde woning tot weeshuis. Pieter Smout toch vermeldt dat hij zelf aanvankelijk niet gunstig gestemd was voor de oprichting van zulk een gesticht, omdat de weezen wel bij de Mennisten zouden worden toegelaten en de voorstanders van de vrijheid van spreken bij Galenus Abrahamsz. terecht konden. Maar toen hem beduid was dat op Galenus niet te rekenen viel, omdat deze de oprichting van het weeshuis tegenwerkte teneinde langs dien weg te voorkomen dat het college geheel onafhankelijk van hem werd, had Smout ook voor dit dubbele doel zijn penningeske geofferd ¹⁾. Wat Verburg en Smout berichten stemt niet volkomen met elkander overeen. Het is niet duidelijk of Galenus al dan niet heeft medegewerkt aan de vestiging van het college in de woning van burgemeester Opmeer. Maar wel blijkt dat hij in den kring der Collegianten niet meer de gewichtige plaats innam van voorheen. Wel liet hij zich ook enkele jaren later in met de geschillen die het Amsterdamsche college beroerden ter oorzake van de Bredenburger twisten, maar hij vervulde daarbij slechts de rol van tweeden of derden persoon. Zelfs verklaarde zijn lijkredenaar Willem van Maurik, hoe uitbundig overigens ook in zijn lof — en het is kennelijk met het oog op Galenus' verdere verhouding tot de Collegianten dat hij alzoo sprak, — „dat hij bij groote verdraagzaamheid omtrent de verschillende „gevoelens, naar sommiger meening nog een stap verder had „kunnen gaan in inschikkelijkheid, wat echter meer aan het „ongeluk der tijden, dan aan zijn wil was toe te schrijven” ²⁾.

Gelijk wij reeds opmerkten bleef het Amsterdamsche college tot 1667 op het Rokin gevestigd, om na eenigen tijd ten

---

¹⁾ Zie Bewijs dat de vier gepretendeerde Regenten van het Collegianten Weeshuis aan veel grove stukken schuldig zijn door P. Smout, Amst. 1686.

²⁾ Zie W. van Maurik, Lijkrede op G. Abrahamsz. († 19 April 1706), 1706.

huize van Antonie Rooleeuw gehouden te zijn, naar de kerk of kerkekamer der Vlaamsche Doopsgezinde gemeente te worden overgebracht. Daar bleef het van 1668 tot het begin van 1675. Maar in het begin van dat jaar werd namens de Collegianten het huis van Burgemeester Opmeer, de Oranje-appel geheeten en staande op de Keizersgracht tegenover den Schouwburg gehuurd, ten einde daarin het college te houden ¹⁾. Het is niet onwaarschijnlijk — althans de bovenaangehaalde woorden van Smout doen het ons gissen, — dat het houden daarvan in de Doopsgezinde kerk of kerkekamer het college, meer dan wenschelijk geacht werd, van Galenus afhankelijk had gemaakt en dat de Collegianten uit dien hoofde naar een andere plaats van samenkomst hebben omgezien. Reeds den 11den Juli daaraanvolgende bracht een hunner de wenschelijkheid ter sprake om de overige ruimte der woning dienstbaar te maken aan de opname en verpleging van weeskinderen. De voorsteller bracht in het midden dat hij bij een bezoek aan de zeedorpen had ontdekt dat menig weeskind, wiens ouders de weerloosheid hadden voorgestaan, onverzorgd rondzwierf en gevaar liep in de Gereformeerde religie te worden opgevoed, omdat de gemeenten waartoe deze ouderloozen behoorden niet in staat waren in hun onderhoud te voorzien. Nog dienzelfden dag werd door hem en negen andere Collegianten ²⁾ een concept-acte opgemaakt, waarin behalve tot de opname van weezen ook tot de ondersteuning van weduwen besloten werd, indien de giften daartoe ruim genoeg vloeiden. En reeds op den 17den Augustus van hetzelfde jaar werden Geertje en Pieter Blaauwkok

---

¹⁾ J. D. Verburg noemt in zijn Brief aan A. S. abusievelijk het jaar 1676.

²⁾ Het waren: Gerrit Jacobsz. Derremout, Abraham de Vries, Wijnand Blaupot, Livinus Vincent, Willem Sieverts, Pieter Reijnders, Jan Huijgen Hendriksz., Jacob Heeremans, Antonie Rooleeuw en Pieter Bruijn.

van Monnikendam als eerste weezen daarin opgenomen ¹⁾).

Den 1sten April 1677 werd deze woning van burgemeester Opmeer gekocht door Willem Bruijn, Gerrit Jacobsz. Dermout, Antonie Rooleeuw, Pieter Reijndertsz. en Jan Huijgen en den 29sten Mei had de overdracht plaats. Hoewel deze allen Collegianten waren, geschiedde de koop niet namens het gezamenlijke lichaam der Collegianten. Zij bestemden de geheele woning tot een weeshuis en bouwden er eene afzonderlijke zaal bij voor het college, welke zij bij akte van 1 Mei 1677 voor den tijd van tien jaren voor dit doel aan de Collegianten verhuurden. De regenten verklaarden bij acte van den 29sten Mei 1678 te Rijnsburg, waar de verhouding tusschen het weeshuis en het college ter sprake schijnt gekomen te zijn, „dat zij als „regenten geen macht hebben over het collesie ofte deszelfs „wesen, dat aldaar gehouden wordt, om hetzelve te verande- „ren ofte verplaatsen, hetzij ook in het verwisselen van tijd, „vermenigvuldiging van houden en wat tot deszelfs wezen ende „welzijn behoord, maar dat zulks ten enemale afhangd van de „broederen Collegianten.” En de vergrooting van het weeshuis in 1681 bracht in deze verhouding geen verandering ²⁾).

In deze van de bestuurders van het weeshuis gehuurde zaal werden nu de bijeenkomsten van het college geregeld des Zondags en des Vrijdags gehouden, terwijl ook sinds het jaar 1679 of 1680 zekere Jacob Jansz. Voogd de collegekamer des Maandags in gebruik kreeg, toen een ander vertrek van het weeshuis waarin hij en de zijnen tot dusver bijeen waren gekomen, te klein was geworden.

---

¹⁾ Zie Resolutieboek van het Weeshuis van 1678 tot 1835, sub n°. 45 van 't Archief en de Hoop Scheffer, Gedachtenisrede bl. 13—15.

²⁾ Zie Resolutieboek bl. 19/21; de Hoop Scheffer, Gedachtenisrede bl. 16; Brief aan A. S. door J. D. Verburg; Bewijs dat de regenten enz. door P. Smout en Antwoord op het Waarachtig verhaal van Verburg, door P. Smout.

Intusschen brachten de Bredenburgers twisten in den loop van het jaar 1681 ook het Amsterdamsche college in niet geringe beroering, vooral toen den 10den December aan Bredenburgs grootsten tegenstander, Abraham Lemmerman, de censuur wegens faamrooverij was opgelegd en hem het spreken op het college was verboden. Zijn vrienden namen dit besluit zeer euvel op en stelden zijdelings eene poging in het werk om hierop terug te komen. Zij wisten daartoe behalve nog anderen vooral de gezusters Huibertje en Elisabeth van Overveldt te Rotterdam, die den 11den April 1681 een belangrijke gift aan het weeshuis hadden geschonken, over te halen om zich den 3den Januari 1682 schriftelijk bij de regenten te beklagen en over Lemmerman's censuur en over het toelaten van Voogd's college in een kamer van het weeshuis. Zulke handelingen konden naar haar oordeel er slechts toe leiden dat velen hun geldelijken steun aan het weeshuis zouden onthouden. Het was haar met dit schrijven blijkbaar te doen om de regenten, die voor het meerendeel niet in hun functie als zoodanig maar als gewone leden van het lichaam der Collegianten met Lemmerman's censuur hadden ingestemd, hiervan terug te brengen door hen bevreesd te maken voor mogelijke stoffelijke schade voor de hun toevertrouwde stichting. Maar zij bedoelden er niet minder mede, door diezelfde vreesaanjaging de geavanceerde richting van Voogd, dien sommigen voor een atheïst hielden, tegen te gaan. Zij klopten echter met beide punten van haar beklag aan een verkeerde deur. De regenten gaven bij missive van den 11den Februari 1682 de verbolgene zusters ten antwoord dat zij over het bestuur van het college niets te zeggen hadden, en wat haar tweede grief, het zingen door mannen en vrouwen tegelijk op Voogd's college betref, verklaarden zij dat zulks te Rijnsburg wel reeds meer dan veertig jaar lang had plaats gevonden, terwijl bovendien „de deur der

„reformatie altijd open bleef” ¹⁾). De zusters lieten zich hierdoor waarschijnlijk gezeggen; maar de vrienden van Lemmerman, en onder deze ook de regenten Adriaan Pietersz. Dekker en Pieter de Haan, toonden zich over de op hem toegepaste censuur en over het toelaten van Voogd's college in de groote collegezaal zeer gebelgd. Hun mederegenten Dirk van Vianen, Jan Huijgen, Antonie Rooleeuw en Pieter Reindertsz. handhaafden echter hun vroeger reeds ingenomen standpunt, uitgedrukt in de acte van 29 Mei 1678.

In het voorjaar van 1685 ontstonden nieuwe oneenigheden. Adriaan Pietersz. Dekker en Pieter de Haan deelden op de vergadering van het college mede, dat zij voortaan met hunne vrienden des Dinsdag eene bijeenkomst in de collegekamer wilden houden. Met meerderheid van stemmen werd hun dit echter door het lichaam der Collegianten geweigerd; men had colleges genoeg, zooals het heette. De partij van Lemmerman was echter niet van zins zich aan dit besluit te storen, maar toen zij werkelijk in grooten getale op den bestemden Dinsdag voor de collegezaal verscheen, vond zij de deur gesloten. De meerderheid der regenten had den 12^{den} April de sloten laten veranderen zoodat de toegang versperd was. Deze handelwijze wekte groote verbittering bij de vrienden van Lemmerman. Men beschuldigde de regenten van machtsoverschrijding. Zij hadden door deze sluiting, naar men beweerde, de acte van 29 Mei 1678 verbroken, en Lemmerman, zonder zich nu verder om de hem opgelegde censuur te bekommeren, verscheen daarop zelf weer op het groote college, sprak er openlijk en stoorde zich aan geen tegenspraak, zoodat het op eene der Zondagsbijeenkomsten zeer heftig toeging.

Om alle verdere confusie te voorkomen sloten nu de regenten de vergaderzaal ook voor het Zondagsche en Vrijdagsche college en lieten alleen de bijeenkomst op Maandag van

---

¹⁾ Zie Bewijs dat de Regenten enz. door P. Smout bl. 13.

de vrienden van Jacob Jansz. Voogd, waarin het stichtelijk toeging, ongemoeid. Doch vruchteloos. Lemmerman en zijn aanhang vertoonden zich ook daar en nieuwe beroeringen stonden voor de deur. Te vergeefs boden de regenten, om deze te voorkomen, aan Lemmerman het gebruik der zaal tweemaal 's weeks aan op voorwaarde dat hij zich rustig zou houden. Hij eischte voor zich ook den Zondag, en de regenten hierin niet kunnende of willende treden, sloten nu om verder schandaal te voorkomen de collegezaal geheel en al.

Over deze sluiting is menig heftig woord gesproken en geschreven. Zij werd even sterk veroordeeld als verdedigd. Het gold de verhouding van de bestuurders van het weeshuis tot de collegezaal. Pieter Smout keurde haar beslist af in zijn „Bewijs dat de gepretendeerde regenten aan vele grove stukken „schuldig zijn, Amst. 1686”, en scherpte andermaal zijn pen toen Jan Dionysz. Verburg de handschoen voor de regenten had opgenomen in zijn reeds meergenoemden „Brief aan A. S. „of Waarachtig verhaal van de opkomst van het Weeshuis „der Collegianten te Amsterdam, vertoonende de eerlijke wandel der regenten van hetzelfde weeshuis en de ongegrontheid der beschuldigingen door Pieter Smout”. Hij zond toch in 1687 een „Antwoord op het zoogenaamt Waarachtig verhaal van J. D. Verburg wegens de opkomst en voortgang „van het weeshuis der Collegianten” te Rotterdam in het licht, en bracht de zaak ook ter sprake in zijn „Vrede en vrijheid „onder de Rijnburgers verbroken, Rott. 1687” ¹⁾.

In deze geschriften, die ons den loop dezer gebeurtenissen nauwkeurig doen kennen, werden de regenten van machtsoverschrijding en contractbreuk beschuldigd omdat de col-

¹⁾ Nog verscheen eene „Aanwijzing van verscheijde misslagen en onwaarheden door J. D. Verburg begaan in zijn brief aan A. S. in het beschuldigen van A. P. Dekker, P. de Haan, J. Matthijssen, A. Lemmerman, Isaäk Pieteresen, Abram Gerritsen van den Briel en Hans Bor door al dezelfden, Amst. 1687.

legeplaats, waarover zij blijkens hunne eigene verklaringen geen gezag hadden, door hen eigenmachtig was gesloten. Zij moesten het verwijt hooren van gehandeld te hebben ten believe van de Bredenburgers en van zich door partijzucht tegenover Lemmerman te hebben laten leiden. De regenten daarentegen beweerden dat, hoewel zij over de inrichting van het college niets te zeggen hadden, zij nogtans krachtens de acten van oprichting van het weeshuis geroepen waren toe te zien op het stichtelijk houden van het college, en dat de herhaalde ontstichting, waartoe Lemmerman aanleiding gegeven had, hen verplicht had tot de sluiting over te gaan. Het moge waar zijn, dat strikt genomen de gezamenlijke Collegianten en niet de regenten tot zoodanige sluiting bevoegd waren, stellig oordeelde de meerderheid dat de regenten verstandig en bedachtzaam hadden gehandeld, nadat Lemmerman zich noch had onderworpen aan het besluit waarbij hem het gebruik der collegezaal was geweigerd, noch zijn censuur had geëerbiedigd.

Na deze sluiting der vergaderplaats huurden de aanhangers der Bredenburgers een plaats van samenkomst op de Prinsengracht bij de Prinsenstraat in de Zon. De vrienden van Lemmerman kozen daartoe een gewezen glasblazerij op de Keizersgracht. De beide partijen gingen alzoo elk haar eigen weg.

Om zoo mogelijk den vrede eenigszins te herstellen en het weeshuis verder te vrijwaren voor geldelijke schade, die het tengevolge van de oneenigheden voelbaar leed, deden Daniël van Loenen, Pieter Huijgen, Cornelis van Eeke en Meeuwis Meijnderts den 17^{den} December 1689 aan Isaäk Pietersen, Pieter de Haan, Abraham Lemmerman en de overige Collegianten van de Keizersgracht den voorslag dat die van de Prinsengracht de collegezaal weer in gebruik zouden nemen op Zondag, Maandagavond en Vrijdagavond, en de partij van Lemmerman daar op een ander uur des Zondags en op Dinsdag- en Donderdagavond zoude vergaderen, zonder elkan-

der op eenigerlei wijze te bezwaren over de manier van zingen of over de sprekers, die het woord wilden voeren. De regenten, dit voorstel volkomen billijkende, verhuurden nu den 20sten Januari 1690 de collegekamer aan die van de Prinsengracht voor de eerstgenoemde dagen en boden het gebruik er van op de overige tijden aan de partij van Lemmerman aan zonder eenige huurconditiën te stellen. Zij lieten het aan hunne liefdadigheid over het weeshuis daarvoor op de een of andere wijze te bedenken. Lemmerman en de zijnen evenwel wilden daarvan niets weten. Zij bleven bij hunne bewering dat het gebouw èn tot weeshuis èn tot een vrijsprekend college was opgericht, zoodat de regenten geen recht hadden de collegezaal te verhuren en verlangden bij missive van den 6den Februari dat deze hunne bekendmaking van den 20sten Januari omtrent de verhuring der collegezaal zouden herroepen. Aan dien eisch gaven de regenten echter geen gehoor. De partij van Lemmerman kwam nu achtereenvolgens met een „Protestatie” en een „Noodige aanmerking op de „bekendmaking der regenten” voor den dag, en haalde daarin hare oude grieven weer van voren af aan op ¹⁾).

In Juni daaraanvolgende gelukte het bijna aan Abbe Jacobsz., Daniël van Loenen en Gerrit Gerritz. Blaupot beide partijen tot het in gebruik nemen der collegekamer te bewegen. Er was toch eenige toenadering gekomen doordien enkele Collegianten uit beide partijen over en weer een enkele maal op elkanders college verschenen. Maar toen ook Lemmerman zulks begon te doen vingen de oneenigheden weder aan. De regenten waren van oordeel, dat zoolang Lemmerman zijn

---

¹⁾ Zie Uitbieding der Opsienders van de Vergadering op de Prinsengracht aan de Opsienders van de Vergadering op de Keijzersgracht, 1690, en Aanmerkinge op de meesterlijke Uitbiedinge, 1690. In deze pamfletten komen ook de in den tekst genoemde „Bekendmaking” „Protestatie” en „Noodige Aanmerking” voor. Zie verder n°. 115 en 117 van 't Weeshuis-Archief.

meening over Jan Bredenburg niet had herroepen, of zij die Lemmerman hadden gecensureerd ten zijnen aanzien niet van gevoelen waren veranderd, diens verschijning op het college zijner tegenpartij slechts verwarring en ontstichting te weeg kon brengen. Zij zonden daarom een „Remonstrantie” in het licht, die mij niet bekend is geworden, maar waarin het vermoeden schijnt uitgesproken te zijn geweest dat de pogingen door Abbe Jacobsz. in het werk gesteld door Lemmerman waren geïnspireerd en meer een scheiding voor goed dan een „apaisement die later tot hereeniging kon leiden” beoogden. In een bundel bescheiden, door Adriaan Pietersz. Dekker in 1694 te Amsterdam „tot weerlegging der Remonstrantie der Weesbezorgers” uitgegeven, komt toch een verklaring van Abbe Jacobsz. voor van 13 Maart 1694, waarin hij zeide dat het opmaken van het contract van 15 Juni 1690 in geen deele de heimelijke bedoeling had om de twee partijen voor goed van elkander te scheiden ¹⁾. Omtrent den verderen loop der zaak kwamen geen berichten ter mijner kennis. Veilig mag men echter aannemen dat na den dood van de gebroeders Bredenburg, Jan Dionysz. Verburg; Frans Kuyper en Abraham Lemmerman, die alle tusschen de jaren 1691 en 1695 overleden, de oneenigheden over het gebruik van de vergaderplaats onder de Amsterdamsche Collegianten gaandeweg uitsleten en de hereeniging der beide vergaderingen te Rijnsburg in 1700 ook in het Amsterdamsche college den vrede geheel terug deed keeren.

De collegekamer in het weeshuis werd reeds in 1699 weer geopend ²⁾. Een nadere officiële aanwijzing van de verhouding

---

¹⁾ Zie Brief van Abbe Jacobsz. aan J. van Rooijestein, als ook een Attestatie van Daniël van Loenen nevens een Extract van een brief van L. Klinkhamer enz. Amsterdam, 1694.

²⁾ Zie n°. 115 Archief Weeshuis „Van de geschillen over de collegeplaats „te Amsterdam” bl. 3. In dit kort relaas worden de beide vergaderplaatsen gesteld

der regenten tot de vergaderplaats was daaraan voorafgegaan. Het met betrekking daartoe aan de heeren Arent Vink, J. van Almonde, Da Porie, B. van Leeuwen en W. Nobelingh te 's Gravenhage in 1697 gevraagde advies luidde, „dat de regenten op grond van de acten van 29 Mei 1678 en 22 Mei 1681 en hun schrijven aan de gezusters van Overveldt van den 11^{den} Februari 1682 over de collegeplaats geen meerdere macht hadden dan de gezamenlijke Collegianten”. In een „Nadere aanwijzing van de rechte gronden van het recht der Collegianten en bezorgers van het weeshuis” werd voorts geconstateerd, „dat dit recht over het college behoorde aan al de broeders, dat de vrijheid van spreken en oefenen voor ieder niet toeliet dat een meerderheid een minderheid overstemde, dat zulk een minderheid vrijgelaten moest worden, als zij op den ouden voet het college wenschte te houden en dat de regenten de macht niet hadden om de sloten te veranderen en de sleutels met geweld onder zich te houden”¹⁾.

Uit deze conclusiën blijkt alzoo dat de gelden tot aankoop van het huis van burgemeester Opmeer door de contribuanten wel degelijk gegeven waren met het dubbele doel, de stichting van een weeshuis en de oprichting van een vrijsprekend college, zoodat de regenten met het veranderen der sloten en de sluiting der collegeplaats in 1685 hun macht te buiten waren gegaan, al oordeelde de meerderheid der Collegianten destijds dat zij verstandig en bedachtzaam hadden gehandeld.

De langdurige breuk tusschen de Amsterdamsche Collegianten was alzoo niet zonder groote moeite geheeld. Maar in

---

op de Prinsengracht bij de Prinsenstraat in de arke Noachs (niet de Zon) en in 't gewezen Glashuis, tusschen Ree- en Beerestraat.

¹⁾ Zie n°. 114 Arch. Weeshuis, Regeling van de verhouding tusschen regenten en bestuurders van het Weeshuis, bl. 1—4.

het laatst van het jaar 1723 werd hun onderlinge vrede op nieuw op de proef gesteld.

Op den 19^{den} December van dat jaar toch kwam Daniël Crellius, na afloop van de godsdienstige bijeenkomst van het college, met den voorslag voor den dag om voortaan ook in de vergaderplaats nu en dan avondmaal te vieren. Blijkbaar had zijn vriend en medestander in deze zaak, Jacob van Rooijestein, voorzien dat zoodanig voorstel op verzet zou stuiten en daarom niet zonder bedoeling in de toepassing zijner rede de broeders gewaarschuwd, „dat zij geen deel moesten nemen aan het scheuren van den rok van Christus, die door de soldaten geheel gelaten was en in later tijden door de Christenen zoo deerlijk aan lappen en flarden gescheurd, dat het bijna geen menschenwerk meer was die weder te heelen”. Daniël Crellius voerde ten gunste van zijn voorstel aan, dat het avondmaal te Rijnsburg slechts tweemaal 's jaars werd gevierd, wat voor menigeen nu eens om ziekte, dan weer om de reiskosten bezwaar opleverde, terwijl het communiceeren in andere gemeenten om te groote preciesheid of om andere redenen niet wel kon geschieden. De tegenspraak liet niet op zich wachten. Gedurende enkele weken gaf de zaak aanleiding tot herhaalde mondelinge beraadslagingen en schriftelijke consideratiën. Het waren inzonderheid Willem van Aalst, Gerrit Blaupot en de regenten van het weeshuis, Pieter Ooms, Jan Jansz. Laan, Michiel van Gessen en Arent van de Rijp, die zich tegen deze nieuwigheid aankantten en daarvan allerlei kwade gevolgen duchtten. Het kon den schijn hebben, zeiden zij, dat men een nieuwe secte wilde stichten; ook stond het te vreezen dat de magistraat het lichaam der Collegianten voor een Sociniaansche vergadering zou houden en daarop de nu rustende placcaten zou toepassen, ja ook uit dien hoofde de vrijheid van accijns aan het weeshuis zou ontnemen. Daarenboven was het nooit de bedoeling van de stichters der Rijns-

burgsche vergadering geweest het avondmaal ook aan de colleges te verbinden, terwijl de collegeplaats uitsluitend gesticht was om er de vrijheid van spreken in praktijk te brengen. Ook waren de meeste Collegianten leden van een kerkgenootschap waar zij ten avondmaal konden gaan, en wie daartoe niet behoorden moesten zich door enkele kleinigheden van het communiceeren bij de Doopsgezinden of Remonstranten niet laten weerhouden.

De gebroeders Daniël en Martinus Crellius, vooral bijgestaan door Jacob van Rooijestein, beriepen er zich tot verdediging van hun voorstel op dat het avondmaal ook hetzij geregeld hetzij een enkele maal in de colleges te Groningen, Leeuwarden, Molquerum, Delft, Huizen en elders gehouden werd en dat de acten van 28 Mei 1678 en 22 Mei 1681 het evenmin verboden, terwijl de vrees voor een tusschenbeiden komen van de overheid niet gewettigd was.

Door de ervaring van de daardoor in vroeger jaren veroorzaakte ontstichting geleerd, werden deze aangelegenheden echter niet op het college zelve behandeld, maar op de regentenkamer. De tegenstanders van het voorstel oordeelden het bovendien gewenscht ook de buiten-colleges daarover om advies te vragen. De Rotterdammers schreven aan Lieven van Dokkum, dat zij de zaak niet raadzaam achtten omdat zij vreesden dat zij Rijnsburg's val zou zijn. Ook de Collegianten van Hoorn en Krommenie keurden haar niet goed, terwijl Rutger Elsma van Leiden haar op zich zelf niet verwerpelijk achtte maar toch ontried om onrust te vermijden. Aan min of meer bittere en harde woorden ontbrak het daarbij vooral van de zijde der regenten niet geheel, maar Rooijestein en de zijnen gaven hun plan geenszins op. Nogmaals werd de zaak ten huize van Lieven van Dokkum op den 16den en 23sten Januari 1724 door hen overwogen en besloten haar door te zetten. Crellius deelde den 30sten Januari

daaraanvolgende op het college mede dat men had goed gevonden den 12^{den} Maart aanstaande de viering van het avondmaal in de collegekamer te doen plaats vinden. Een protest van Willem van Aalst bleef niet achterwege. Allerlei geruchten omtrent plannen van de zijde van den magistraat om de collegekamer te sluiten deden in de eerstvolgende weken de rondte om Crellius van zijn voornemen af te schrikken, maar de zaak liep rustig en zonder stoornis af. Op den bepaalden 12^{den} Maart hield Crellius de redevoering en bediende Jacob van Rooijestein de tafel voor 70 of 80 personen. Verscheidene Collegianten bleven echter weg en Willem van Aalst en Gerrit Blaupot verschenen daarna zelfs niet meer op het college, maar sloten zich geheel bij de Remonstranten aan. Maar bij de volgende avondmaalsviering op 28 Januari 1725 namen ook velen, die eerst uit vrees waren weggebleven, daaraan deel. Zelfs de vrouw van den regent Jan Jansz. Laan en de dochter van zijn mederegent Michiel van Gessen met haar man Victor de Haan waren tegenwoordig, en in de volgende jaren bleven ook deze twee protesteerende regenten niet meer weg. De kleine storm ging zonder merkkelijk onheil voorbij ¹⁾. De avondmaalsviering geschiedde sedert geregeld op den laatsten Zondag in Januari ²⁾.

Na dien tijd werd de rust op het Amsterdamsche college niet meer gestoord of in gevaar gebracht. Onverpoosd zette het in stilte en zonder eenigen ophef zijn taak voort. Voor velen was het een oefenschool in godsdienstige kennis, een vereenigingspunt tot onderlinge stichting, een bron van rijken, geestelijken zegen. Daartoe bezat het jaren lang een reeks van uitmuntende sprekers, wier godgeleerde kennis, al was zij

---

¹⁾ Ontleend aan het sub n°. 114 Archief Weeshuis voorkomende verhaal over de moeilijkheden in 1723 ontstaan over 't houden van 't avondmaal op 't college.

²⁾ Zie Rues a. w. bl. 321.

ook die van diletant-theologen, niet gering viel te schatten. Meer dan een hunner wijdde zijn tijd en zijne kunde aan het onderwijs en de voorlichting van jongere lieden ten opzichte van allerlei godgeleerde en zedekundige onderwerpen, of maakte zich op andere wijs verdienstelijk. Mag dit mede gezegd worden van mannen als Willem van Aalst, Cornelis en Lieven van Dokkum, Frans Willink, Dr. Grashuis, Cornelis van den Bosch, Govert Jan van Rijswijk en anderen, vooral geldt het van Jacob van Rooijestein, Willem van Maurik, Antonie du Plouis en Jan Wagenaar, die wij in het vervolg nader zullen leeren kennen.

Zestig jaar lang was de eerstgenoemde van dit viertal, Jacob van Rooijestein, een man van Remonstrantsche afkomst, een der ijverigste en meest vrijzinnige voorstanders van het college, die aldaar nog op gevorderden leeftijd bij herhaling de toespraak of toepassing hield en door wiens bemoeiing ook elders verscheidene colleges werden opgericht. Zijn lijkredenaar roemt hem bovendien als een zeer ervaren schriftkenner, vooral uitmuntende in de teekening van karakters, daarbij vijand van alle uiterlijke vertooning, pronk en gemaaktheid en buitengewoon milddadig ¹⁾).

Evenzoo was Willem van Maurik het college niet weinig ten zegen door hetgeen hij deed tot aankweeking en verspreiding van godsdienstige kennis en door de trouw en de nauwgezetheid, waarmee hij jaren achtereen lessen gaf over een reeks van godsdienstige en godgeleerde onderwerpen, meerendeels van zedekundigen aard ²⁾).

Omstreeks denzelfden tijd, in de jaren 1742 tot 1750, be-

---

¹⁾ Zie over hem W. van Maurik, Lijkrede ter gedachtenis van J. van Rooijestein † 18 Januari 1746. Hij was geboren te Rotterdam in 1660. Zie ook verder n°. 149 Weeshuis-archief: Eenige leerredenen enz. van J. v. Rooijestein.

²⁾ Zie n°. 90 Weeshuis-archief.

handelde Antonie du Plouis soortgelijke, maar meer dogmatische onderwerpen en voerde met Cornelis Verbrugge, Pieter de Koker en Cornelis van den Bosch een drukke briefwisseling over theologische quaesties, waarin hij zich als een man van meer behoudende richting deed kennen ¹⁾).

Maar vooral maakte zich de geschiedschrijver Jan Wagenaar ten opzichte van het college in het bijzonder en de predikkunde in het algemeen verdienstelijk door zijn „Zeven lessen over het „verhandelen der H. Schrift in de godsdienstige bijeenkomsten”, die in 1752 te Amsterdam het licht zagen en waarop wij nader terugkomen.

Door zulke mannen beleefde het college een langen tijd van bloei. Maar in de tweede helft der 18de eeuw nam de belangstelling gaandeweg af en werden de sporen van achteruitgang duidelijk merkbaar, totdat het eindelijk in het jaar 1775 geheel ophield te bestaan ²⁾).

Leiden.

Het zal wel geen al te gewaagde gissing worden genoemd, wanneer wij meenen dat de nabijheid van Rijnsburg niet zonder invloed is geweest op het reeds zeer vroegtijdig tot stand komen van een college te Leiden. Nergens eerder dan daar moest het optreden der Van der Kodde's ruchtbaar worden en de aandacht trekken. Onder de eerste medestanders dezer gebroeders leerden wij dan ook reeds vroeger een burger uit Leiden, Jan Batten, kennen en het ligt voor de hand hem onder de aanleggers van het college aldaar te rekenen. Hoe dit evenwel moge zijn, het is meer dan waarschijnlijk dat dit Leidsche college reeds vóór het jaar 1630 ontstaan

¹⁾ Zie n°. 90 en 156 Weeshuis-archief.

²⁾ Zie Resolutieboek van het Weeshuis sub. n°. 45 bl. 4. Blaupot ten Cate, Doopsgez. in Holl. II, bl. 27 noemt ten onrechte het jaar 1791.

is en dus na dat te Rijnsburg zelf, als het oudste is te beschouwen ¹⁾. Uit den eersten tijd van zijn bestaan echter ontbreken ons alle berichten. Ook durven wij zelfs niet bij benadering te bepalen, omstreeks welken tijd het geweest moet zijn dat de overheid eenmaal tot sluiting van het college overging ²⁾. Eerst uit het midden van de 17de eeuw ontvangen wij eenig meerder licht omtrent enkele personen, die daarvan deel uitmaakten en die ons beschreven worden als „uitmuntende lichten, die niet om de wol en niet om de melk, maar „uit zuiver toegeneigd gemoed voorbeelden der kudde waren ³⁾.

Als een van deze wordt ons Jan Fransz. Vroege genoemd; een man „exemplair van zeden, helder van verstand en „oordeel, bekwaam in het uitleggen der Schrift, stichtelijk „in zijne toepassing, innig in het gebed en, ondanks zijn „vele bezigheden, een redder van weezen en weduwen”, die den 10^{den} November 1679 aan het college ontviel ⁴⁾. Gelijktijdig bezat de vergadering in Mr. Quirijn van Vissendiep, een man „ongemeen verstandig om het woord Gods „net en curieus voor te snijden”. Krachtig stond hij de reformatie van den godsdienst door middel van de vrijheid van spreken in de gemeente der geloovigen voor. Hij maakte zich jegens de broeders zeer verdienstelijk door de vertaling uit het Latijn van de „Christelijke godsdienst” en „De zedekunst” van Curcellaeus, „boeken die hij achtte voor „den ongeletterde tegen goud op te wegen” ⁵⁾.

Maar inzonderheid bezat het Leidsche college in Laurens Klinkhamer een man „van uitmuntende qualiteiten en gaven

¹⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. vergad. bl. 101.

²⁾ Zie Rues, Tegenw. Staat d. Doopsgez. bl. 329.

³⁾ Zie W. Schuijl, Verkl. van Hebr. 13:7 behelzende een lijkrede op Dr. L. Klinkhamer, Leijden 1688, bl. 5.

⁴⁾ Zie Schuijl a. w. bl. 6.

⁵⁾ Zie Schuijl a. w. bl. 6. Q. van Vissendiep overleed 17 Juni 1684.

„en overgrooten diensten, aan de Leidsche en de loflijke Rijnsburgsche vergadering bewezen”. Wel zegt zijn lijkredenaar iets meer dan hij verantwoorden kan, als hij van Klinkhamer, die den 14den November 1626 was geboren ¹⁾ en in November 1687 op bijna een en zestig jarigen leeftijd stierf, verklaart „dat zijn stem de broeders in de vergadering een „halve eeuw in de ooren klonk”; maar sinds het midden der 17de eeuw althans toonde Klinkhamer zich „een ijverig voorstander van de vrijheid om ieders recht, hem van God en de „natuur gegund, geheel ongeschonden te bewaren”. Deze vrijheid beschouwde hij als „de wan der ketterijen, de sleutel der „waarheid en het eenig middel tot liefde, vrede en eenigheid van „het deerlijk gescheurde Christendom”. Reeds in 1655 ontwikkelde hij deze denkbeelden op bondige wijze in een tractaat „Over de vrijheid van spreken”; en nadat Pontanus hiertegen zijne „Weerlegging” in het licht had gezonden, trad hij daarvoor in 1661 nogmaals in het strijdperk. Schoon reeds op 25 jarigen leeftijd tot doctor in de medicijnen gepromoveerd, voelde hij zich, zooals Schuijl zegt, „tot hooger functie geroepen en gaf zich „over in den dienst van God om vooral te zijn een doctor in de „Godheid”. „Als hij van God sprak”, zoo lezen wij verder, „dan „was hij opgetogen, handelde hij over de zeden dan verstandig, „en trachtte hij tusschen de uitersten van superstitie en ongebondenheid den middenweg te houden. In het vermanen was hij „dringend doch vriendelijk, in het bestraffen ernstig, in het bidden vurig. Voorstander van weerlooze lijdzaamheid in ’t verdragen van ongelijk en schade, viel hij niemand om schulden lastig, leed hij liever schade dan iemand daarom voor het gerecht „te dagen en voorzag hij veeleer armen, weduwen en weezen van „nooddrift en geneesmiddelen, als waren zij de rijksten van de „stad. Statig van wezen, deftig en vriendelijk, matig en inge-

---

¹⁾ Hij was de zoon van Willem Klinkhamer en Sophia van Poelgeest.

„togen, oprecht en ongeveinsd in den omgang, haatte hij alle „ledigheid en vleierij en ontzag zich niet anderen, wie ook, de „waarheid te zeggen, zoodat velen hem haaten; 't welk even- „wel, alsoo hij alle gunst, eer en aanzien van menschen kon „veragten, zijn koude kleeren niet en raakte”.

In weerwil van zijn zwak en dikwerf ziekelijk gestel was Klinkhamer jaren lang de ziel van het Leidsche college, de wakkere voorstander inzonderheid der onderlinge verdraagzaamheid. „Zijn hart brandde daarom over den heilloozen afval, „gesproten uit personeele geschillen van eenige der voornaamste „voorstanders en hij wendde alle naarstigheid aan om de „partijen te bevredigen,” zooals Schuijl met het oog op de Bredenburgsche twisten opmerkt. Vandaar dat hij, in ver- eeniging met Jacob le Poole, H. van Hogervorst, Laurens Leensz. van Sleijden, Willem Schuijl, Pieter van Hoorn en Rutger Elsma, alle leden van het Leidsche college, een schrij- ven zond aan de vrienden te Rotterdam en aan verschillende andere colleges teneinde de dreigende scheuring te voorkomen. Maar te vergeefs. De uitnoodiging tot een samenkomst te Rijnsburg op Paaschmaandag 1686 werd door de Rotter- dammers, hoezeer zij de bedoeling op prijs stelden, als vol- komen nutteloos van de hand gewezen ¹⁾). Door diezelfde liefde voor vrijheid en verdraagzaamheid had Klinkhamer reeds vroe- ger Bredenburg's aanzoek beslist afgewezen om tot de censuur over Lemmerman mede te werken alvorens dezen te hebben gehoord. Wel was hij van oordeel dat Lemmerman niet vrij was van koppigheid, maar evenzeer meende hij dat de partij van Bredenburg de zaak te veel aan de groote klok hing ²⁾).

---

¹⁾ Zie Brief van de Collegianten te Leijden, 1686; Brief van eenige Rot- terdamsche Collegianten, 1686; L. Klinkhamer, Losse en quaede gronden van de scheurkerk, Amst. 1686; P. Smout, Vrede en vrijheid onder de Rijnsbur- gers verbroken, Rotterd. 1687 en n°. 179 Arch. Weeshuis.

²⁾ Zie Klinkhamer's Losse en quaede gronden van de scheurkerk, Amst. 1686.

Allerminst partijman, stelde hij er prijs op uit eigen oogen te zien en keurde hij zachtmoedig maar beslist af wat hij berispelijk achtte. Toch is het niet twijfelachtig aan welke zijde hij zich in deze geschillen heeft geplaatst. Niet alleen toch spoorde hij Pieter Smout aan om het in zijn oog ongerijmde gevoelen van Bredenburg te blijven bestrijden ¹⁾, maar ook trachtte hij zelf in zijn tractaat over de „Losse en quaede „gronden van de scheurkerk” de overgrootte verwardheid, dwaasheid, onrechtvaardigheid, geweldenarij en pauselijke meesterschap van deze scheurkerk aan te toonen. Zonder te willen beslissen wie in het eigenlijke geschil de waarheid aan zijne zijde had, meende Klinkhamer dat de beginselen der Rijnsburgsche vergadering zoowel eischten dat de Bredenburgen Lemmerman's protest tegen het avondmaal vieren met dezulken die hij als nietgeloovigen beschouwde verdroegen, als dat Lemmerman moest verdragen dat de Bredenburgen te Rijnsburg communiceerden. Toen de breuk dan ook een voldongen feit was geworden, hielden de Leidsche Collegianten zich bij de oude vergadering en kwamen zij bij de partij van Lemmerman en Kuyper ten avondmaal ²⁾. Klinkhamer overleefde de scheuring echter niet lang. Na reeds in de laatste jaren bij herhaling ernstig krank te zijn geweest, ontviel hij aan zijn vrienden op den 11den November 1687 ³⁾.

Stonden zulke persoonlijkheden gedurende een reeks van jaren aan het hoofd van het Leidsche college, het is dan niet vreemd dat de Rijnsburgsche gevoelens te dier stede ook in andere kringen ingang vonden. Dat dit werkelijk het geval is geweest meenen wij te mogen afleiden uit hetgeen het onderzoek ons leert aangaande de plaats der samenkomst van

¹⁾ Zie Brief van L. Klinkhamer aan P. Smout van 9 Febr. 1686.

²⁾ Zie n°. 179 Archief Weeshuis: Van 't opregten der tweede vergadering te Rijnsburg.

³⁾ Zie over hem W. Schuijl, Lijkrede en Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 101/102.

het college. Het was toch niet enkel in een particuliere woning, staande op de Heerengracht, dat de Leidsche Collegianten vergaderden, maar gedurende de drie wintermaanden hadden deze oefeningen ook plaats in de Doopsgezinde kerk. Zoo was het althans in den aanvang der 18de eeuw het geval, nadat de vereeniging der Waterlandsche en Vereenigde Vlaamsche gemeente tot stand was gekomen ¹⁾. En van dien invloed in Doopsgezinde kringen ontmoeten wij reeds in de tweede helft der 17de eeuw de sporen. In de dagen dat Jacob van Hoogmade dienaar was bij de Vereenigde Vlaamsche gemeente, werd van de zijde der meer rechtzinnigen bij herhaling de klacht vernomen, dat de Rijnsburgsche gevoelens ook onder de Leidsche Mennisten meer ingang vonden dan met de ware Doopsgezinde gronden bestaanbaar geacht kon worden. De genoemde van Hoogmade deelde toch reeds in 1679, ook namens de overige dienaren der Vereenigde Doopsgezinden te Leiden, aan Willem van Maurik te Amsterdam mede, „dat „eenige onrustige broeders hen bij den magistraat hadden „aangeklaagd als Socinianen die de Rijnsburgers in onze kerk „wilden binnenvoeren, maar dat de magistraat door hunne „onderrichting had gezien dat het niet alzo was, maar dat „het bij de aanklagers geen religie maar ongefundeerde arg- „waan en regeerzucht was geweest” ²⁾.

De aanklager, zekere Pieter de Jager, had dus geen wil van zijn werk. Hij werd veeleer wegens zijne onware betichting gecensureerd en de dienaren eischten van hem als voorwaarde tot verzoening eene schriftelijke schuldbelijdenis, hoedanig eene ook wel door de Jager werd ingezonden maar door de leeraren als niet vrij van dubbelzinnigheid voor on-

---

¹⁾ Zie Tegenw. Staat IV, 543.

²⁾ Zie n°. 2059 van 't Arch. d. Doopsgez. gem. te Amsterdam. De brief is van 1 Febr. 1679.

voldoende werd verklaard. Toen zij uit dien hoofde een duidelijker verklaring eischten, weigerde de Jager daaraan te voldoen, onder mededeeling dat de vredehandel daardoor nu geheel verbroken werd, iets wat hem, zooals hij er bijvoegde, speet „niet omdat mij sooveel aan uwe vereeniging „gelegen is, maar omdat ik als Christen gaarne met alle „mensen vrede zou hebben” ¹⁾).

Bij de vereeniging der Waterlandsche en Vlaamsche gemeenten te Leiden in 1701 werden soortgelijke vermoedens opnieuw uitgesproken door Schijn, van Eeghem en Bidloo. De ruime bepaling bij die vereeniging vastgesteld om ieder op eigen proef tot het avondmaal der gemeente toe te laten schreven zij toch toe aan den invloed der Collegianten en aan het streven van deze om de Rijnsburger vergadering in de gemeente binnen te smokkelen; een aantijging die echter door Cornelis van Hoek met beslistheid werd afgewezen, onder verzekering dat de vereeniging niets met de Rijnsburgers te maken had ²⁾).

Het moge nu waar zijn dat er van de zijde der meer gematigde Doopsgezinden nimmer aan gedacht is om de gemeente geheel op den voet der Rijnsburgers te stellen, zooals de meer rechtzinnigen beweerden; uit hetgeen er zoowel in 1679 als in 1701 te dier zake voorviel mag men gerustelijk aannemen dat de vrijzinnige gevoelens der Collegianten ook in den kring der Leidsche Doopszinden ingang en bijval hadden gevonden.

Van de verdere lotgevallen van het Leidsche college weten wij weinig. Maar welke geest daar ook in het vervolg heerschte

¹⁾ Zie n°. 2065—2067 van 't Arch. d. Doopsgez. Gem. te Amsterdam.

²⁾ Zie C. van Hoek, De christelijke verdraagzaamheid verdedigt tegen H. Schijn en L. Bidloo, Rott. 1701, en Verklaring en verdediging van de aanspraak voor de bediening van het Avondmaal door W. Suderman, A. van Loon en A. van Alkmaar, Rott. 1702.

blijkt genoegzaam uit het feit dat van hen in 1722 het voorstel uitging om niet langer van de beide vergaderplaatsen te Rijnsburg, die sinds de Bredenburger twisten dienst gedaan hadden, gebruik te maken, maar om voortaan weder alleen in de oude vergaderplaats saam te komen ¹⁾. Zij mochten de voldoening smaken van dit voorstel, dat het laatste spoor der vroegere scheuring wilde uitwischen, te zien aannemen.

Deze beginselen van broederzin en verdraagzaamheid bleven ook in het vervolg bewaard in den kring der Leidsche Collegianten. Jaren lang maakten mannen als de reeds genoemde Willem Schuijl, Rutger Elsma, Jacob van Eems senior en junior, Jacob van der Kluis ²⁾, Izaäk van der Meulen, Rutger van Putten en Cornelis van Putten Jr. daarvan het sieraad uit. De beide laatsten, uit Haarlem afkomstig, behoorden ook tot de sprekers die zich in de jaren 1784 tot 1787, en dus in het allerlaatste tijdperk van haar bestaan, op de Rijnsburger vergadering lieten hooren. In die dagen echter, — den juisten tijd leerden wij niet kennen, — was het Leidsche college reeds opgeheven ³⁾.

Haarlem.

Niet vroeger dan omstreeks het jaar 1662 ontdekken wij de eerste sporen van het bestaan van Collegianten in de Spaarnestad. In den boezem der Vlaamsche Doopsgezinden, wier samenkomsten plaats hadden in „de Blocq”, openbaarde zich destijds bij velen een meer vrijzinnige strooming en deed zich de drang tot toenadering tot de Waterlanders gel-

¹⁾ Zie Histor. d. Rijnsb. Verg. bl. 182.

²⁾ Hij onderging in 1738 te Rijnsburg den dompeldoop; zie n°. 189 Archief Weeshuis.

³⁾ Zie Aanteek. wegens de Rijnsb. Vergad. door Gerrit van Nijmegen, anno 1801, in hs., in de Doopsg. bibl. te Amsterdam en n°. 184 Archief Weeshuis.

den. Een vijftal Collegianten, met name Jan de Graaf, Jochem Gerritsz., Machiel Slaghregen, Jan Remout en Dirk Jansz. toch stelden toen pogingen in het werk om Galenus Abrahamsz., den bekenden vriend en voorstander der Rijnsburgsche, beginselen bij de Blocqsche Mennisten op den predikstoel te brengen, maar zonder het gewenschte gevolg, zoodat Galenus nu voor de Waterlandsche gemeente optrad ¹⁾.

Uit dien hoofde acht ik de gissing niet al te gewaagd dat er in dien tijd reeds een college te Haarlem bestond en dat dit tot een dier vele behoorde die aan het initiatief van Galenus hun ontstaan te danken hadden.

Toch durf ik niet te beslissen of daartoe een particuliere woning dan wel de kerk der Waterlandsche Doopsgezinden in gebruik werd genomen, al was het laatste het geval in het midden der 18de eeuw, toen aldaar eens of tweemaal 's weeks een college of oefening samenkwam waarop vrijheid van spreken aan ieder gegeven werd ²⁾.

Doch hoe dit zij, het is meer dan waarschijnlijk dat de invloed der bovengenoemde teleurgestelde Collegianten in het spel is geweest bij de groote afscheiding, die in 1671 onder de Blocqsche Mennisten plaats greep en die hunne vereeniging met de Waterlandsche gemeente in het volgende jaar ten gevolge had. Althans Koenraad van Vollenhoven, de leider dezer beweging, was de Rijnsburgsche gevoelens zeer toegedaan, evenals de Waterlandsche leeraar Jan van Westerhoven, die in 1683 het voor de nu vereenigde gemeente nieuw gebouwde Vermaanhuis in de Peuzelaarssteeg inwijdde en, evenals nog andere leden zijner familie, zelf tot de Collegianten behoorde ³⁾.

---

¹⁾ Zie Blaupot ten Cate a. w. I bl. 344 en Lammerenkrijgh.

²⁾ Zie Tegenw. Staat IV bl. 392 en Doopsgez. Bijdr. 1876. bl. 115/116.

³⁾ Zie Blaupot ten Cate a. w. I. bl. 266 en 346.

Men mag dus veilig aannemen dat bij het uitbreken der Bredenburgers twisten de vrienden van het Rijnsburgsche gevoelen vrij talrijk te Haarlem vertegenwoordigd waren.

Reeds spoedig, toen de scheuring onder de Collegianten een voldongen feit was geworden, kwamen zij in de gelegenheid om blijk te geven van den geest die in hun kring heerschte. En zij deden het als dezulken, die nog in de volheid hunner eerste liefde aan de onderlinge verdraagzaamheid getrouw bleven. Zoo kozen zij dan geen partij tusschen de aanhangers van Bredenburg en Lemmerman, maar gingen te Rijnsburg bij beide partijen ten avondmaal. Koenraad van Diepenbroek, een hunner ijverigste voorstanders, nam zelfs de bediening van den avondmaalsdisch in de vergadering van Lemmerman op zich. Niemand ging de scheuring meer aan het hart dan hem. Hij was het dan ook die, na den dood van de hoofdpersonen uit dezen twist, den tijd gekomen achtte om pogingen tot hereeniging in het werk te stellen en daartoe in 1697 een briefwisseling opende met Jacob van Rooijestein. Hij klopte niet aan een doovemans deur en zond nu, in vereeniging met Hendrik Nooijens, een schrijven aan de verschillende colleges waarin hij hen uitnoodigde tot het houden van eene bijeenkomst op den 6^{den} November 1699, die op den 10^{den} December daaraanvolgende tot het opstellen van eenige vereenigings-artikelen leidde, op grond waarvan de hereeniging tot stand kwam. Koenraad van Diepenbroek, aan wien dit verzoeningswerk te danken was, mocht de voldoening smaken van op den 30sten Mei 1700 door een plechtige redevoering te Rijnsburg het zegel op deze verbroedering te zetten ¹⁾.

---

¹⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 175 v.v.; n°. 189 Arch. Weesh., Van 't opregten der tweede vergadering te Rijnsburg, en C. van Diepenbroek, Redevoering over de hereeniging der twee vergaderingen tot Rijnsburg, aldaar gehouden 30 Mei 1700.

Ter wille van dit feit, waardoor de Haarlemsche Collegianten zich ten opzichte van de zaak der onderlinge verdraagzaamheid grootelijks verdienstelijk hebben gemaakt, zouden wij wenschen beter ingelicht te zijn omtrent de verdere lotgevallen van dit college. Maar dit is maar al te weinig het geval. Wij kennen slechts enkele namen, die ons bewijzen dat de Rijnsburgsche beginselen tot ver in de 18de eeuw toe hunne warme voorstanders te Haarlem vonden, maar moeten ons hiermede ook vergenoegen. Er waren er onder hen die grooten prijs stelden op den dompeldoop, zooals Albert Jansz. Roos, die den 1sten Juni 1743 dien te Rijnsburg onderging, en Cornelis van Putten Jr. en Rutger van Putten die in 1751 aldaar gedoopt werden ¹⁾. Het ontbrak er niet aan goede sprekers, die ook in de vergaderingen te Rijnsburg met stichting werden gehoord, zooals Koenraad van Diepenbroek, die daar in 1694 en volgende jaren zich liet hooren, Enoch Hovens (1702), Philip Kolk (1712), Jan Vergoes (1715), Willem de Vos (1710—1743), Matthijs van Diepenbroek (1694—1748), Cornelis van Putten Sr. (1717—1750) ²⁾, Krajestein (1721), Joost Daams (1728), Daniel Hovens (1744—1760) en Jan Verlaan (1765—1774) ³⁾, die er in de achter hunne namen geplaatste jaartallen het woord voerden, en wier getal nog met Willem Maks, Lieve van Dokkum en Willem Verlaan kan worden aangevuld ⁴⁾. In deze allen bezat het college mannen die met hart en ziel en met de gaven hun verleend zijne belangen voorstonden en voor de zaak der godsdienstige verdraagzaamheid ijverden.

Toch hebben zij niet kunnen verhinderen dat het langzamerhand in beteekenis verloor en, vermoedelijk omstreeks het jaar 1770, te niet is gegaan.

¹⁾ Zie n°. 189 Archief Weeshuis.

²⁾ Zie Blaupot ten Cate a. w. II. bl. 99.

³⁾ Zie n°. 184 Arch. Weesh., Lijst v. Verhand. te Rijnsb.

⁴⁾ Zie Aanteek. over de Rijnsb. Vergad. in hs. Doopsgez. bibl.

Hoorn.

In het jaar 1676 was het in den kring der Waterlandsche Doopsgezinden te Hoorn niet volkomen rustig. Geschillen, die inzonderheid het bindend gezag der belijdenissen raakten, hadden de gemeente in twee partijen verdeeld. De twisten waren echter ten laatste onder meer op deze voorwaarde bijgelegd, dat men geen buitenleeraren tot den predikdienst zou toelaten, tenzij deze wilden verklaren niet tegen de confessie te zullen spreken, een beding waarover de Amsterdamsche zustergemeente bij missive van 6 Maart 1676 haar afkeuring te kennen gaf. Zij oordeelde toch dat hierdoor aan de confessies een schijn van autoriteit gegeven werd die alleen aan de Schrift toekwam en streed met de gronden der Waterlandsche Doopsgezinden, die op het punt der geloofsverschillen van ouds het gematigdst geacht waren ¹⁾. Het wordt ons niet uitdrukkelijk gezegd maar het lijdt bijna geen twijfel, of het gold ook hier de vraag voor of tegen Galenus en zijn Rijnsburgsche sympathiën.

Enkele jaren bleef nu de vrede voor het uiterlijke bewaard; maar in 1686 was het niet recht gedoofde twistvuur opnieuw uitgebroken. Eenige onrustige broeders, aan wier hoofd Pieter Willemsz. Rosenkrans stond, gaven den 20sten Februari eenige „Vreedens-condicies om bij de Waterlandsche Doopsgezinden „vastgesteld en onderhouden te worden” aan den kerkeraad over, waarin zij verlangden, dat de Heilige Schrift en de confessie van Hans de Ries niet weersproken mochten worden, dat slechts de op belijdenis gedoopten tot het avondmaal toegang zouden hebben, dat geen vrijsprekend college in de kerk mocht worden ingevoerd, dat noch leeraren noch dienaren te Rijnsburg of buiten de weerlooze Doopsgezinden ten avondmaal mochten gaan,

¹⁾ Zie Brieven en Schrifturen over de Collegianten te Hoorn, Archief Doopsgez. Gem. te Amsterdam sub. n°. 3066.

terwijl zij die dit deden in hunnen dienst moesten stilstaan , en dat niemand met zoodanige vrijheid tot lidmaat der gemeente aangenomen mocht worden of , indien hij reeds tot de gemeente behoorde , zijn recht van inspraak als broeder hem zou worden ontzegd ¹⁾. De gemeente geraakte hierover zoozeer in beroering dat de partijen zich tot den magistraat wendden en de dienaren Cornelis Pieterz. Glas , Jan Cornelisz. Wognum en Jacob Jansz. Bronchorst op verzoek van burgemeesteren den 23sten Maart 1686 schriftelijk hun gevoelen over de conditiën der onrustige broeders indienden. Zij verklaarden in hun antwoord dat zij de confessie van Hans de Ries in overeenstemming achtten met de H. Schrift , dat zij geen voornemen hadden om niet op belijdenis gedoopte Christenen tot het avondmaal te benoodigen , dat zij evenmin een vrijsprekend college in plaats van de predikatie in de kerk wilden invoeren en , zelve niet van zins naar Rijnsburg te gaan , ook anderen vermaanden zulks na te laten ; maar dat „ingeval iemand uit drang van zijn gemoed hetselve „mocht komen te doen , zij geen vrijheid vonden over soodanige eenige kerkelijke censure te oefenen”, wat in strijd zou zijn met „de loffelijke tolerantie en vrijheid die van ouds „in de Waterlandsche gemeente heeft bestaan, waarom dan „ook nooit eenige tucht was uitgeoefend over ledematen , leeraren of diaconen , die somwijlen te Rijnsburgh communiceerden” ²⁾. Het was te vergeefs dat de magistraat beide partijen bij herhaling hoorde en aan een drietal commissarissen , Florentius Costerus , Pieter Jansz. Luijts en Pieter Jansz. Twisk , opdroeg de partijen te verzoenen. De burgemeesters namen daarom den 10^{den} Februari 1687 een resolutie , waarbij in een achttal artikelen de partijen werd aangezegd zich van Sociniaansche leeringen te onthouden , de confessie van Hans de Ries

---

¹⁾ Zie Brieven en Schriftueren n°. 3067,

²⁾ Zie Brieven en Schriftueren n°. 4855.

niet tegen te spreken, geen vrijsprekend college in plaats van de predikatie te brengen, het communiceeren te Rijnsburg na te laten, op straffe van ontslag uit den dienst voor de dienaren en van zoodanige censuur voor de lidmaten als de gemeente zou willen toepassen, en niemand tot het avondmaal toe te laten dan wie op belijdenis was gedoopt, terwijl zij nog ten slotte bepaalden dat er van elke partij drie diakenen zouden zijn ¹⁾. Voorts gelastten zij dat beide partijen zich van den predikdienst zouden onthouden en geen buitenleeraars zouden laten optreden, voor dat zij hun antwoord op de resolutie hadden ingezonden. De burgemeesters hadden niet lang te wachten. De partij van Rosenkrans, die feitelijk verkregen had wat zij wenschte, nam de resolutie dadelijk zonder eenige bedenkingen aan, maar Jan Cornelisz. Wognum en de zijnen hadden daartegen hunne bezwaren. Zij vroegen aan Jan Jansz. Keeskooper te Alkmaar schriftelijk wat hun naar zijn oordeel te doen stond. Deze antwoordde den 13^{den} Februari dat door „van 't „stadthuys te moeten ontfangen wat wij moeten gelooven of niet „gelooven de gront van conscientiedwang geleijt is”. Hij ried hen aan bij hunne bezwaren te blijven volharden en, wilde de magistraat hiermee geen genoegen nemen, dan „zediglijk in de „bequaemste woorden te kennen te geven, dat zij liever aan „'t lichaam dan aan 't gemoed smart wilden lijden” en verder het uiterste af te wachten ²⁾. Dien raad hebben zij echter blijkbaar niet durven opvolgen. Ook de partij van Jan Cornelisz. Wognum nam de resolutie, waaruit echter de bepaling omtrent de Sociniaansche leeringen werd weggelaten, aan en verbond zich door hare onderteekening op 22 Februari 1687, „om na den inhoud derzelve zich getrouwelijk „te reguleeren”. Slechts enkele leden der gemeente bleven

¹⁾ Zie Brieven en Schriftueren n°. 4020.

²⁾ Zie den Brief sub n°. 2944 van 't Archief d. Doopsgez. Gem. te Amsterdam.

hunne bezwaren tegen de aanneming der vastgestelde artikelen handhaven ¹⁾).

Het blijkt uit de hier beschreven gebeurtenissen genoegzaam dat deze geheele strijd hoofdzakelijk gevoerd werd over de beginselen door de Collegianten voorgestaan. Maar voor de vrienden van Rijnsburg was de eindbeslissing weinig gunstig. Zij werd nog veertien jaar later door Cornelis van Hoek gebrandmerkt als een bewijs van conscientiedwang ²⁾). Het was de Collegianten niet gelukt voor hunne zienswijze vasten grond te winnen in de Waterlandsche gemeente te Hoorn. Het mag zelfs betwijfeld worden of de oefeningen, die in het midden der 18de eeuw des Woensdags gedurende de vier wintermaanden gehouden werden in de kerk der Waterlanders in de Ramen en in die der Friezen in de Pepersteeg, wel in eenige betrekking tot de Collegianten gestaan hebben. Deze hadden althans eene afzonderlijke vergaderplaats, die ook in de Ramen haar ingang had ³⁾). Den juisten tijd van ontstaan daarvan kennen wij niet. Niet onwaarschijnlijk echter dagteekende hare oprichting van den tijd der bovenbeschreven twisten.

Te Hoorn toch ontmoeten wij reeds omstreeks 1670 in Klaas Stapel een warm en ijverig Collegiant. Hij bekleedde er het ambt van notaris en behoorde tot de Remonstrantsche gemeente. In 1672 was hij in geschrifte opgetreden als verdediger van den waterdoop tegenover Frans Kuyper, die evenals Faustus Socinus beweerde dat deze voor geboren christenen onnoodig was, omdat zij naar Jezus' bedoeling den geestesdoop moesten ontvangen ⁴⁾). Ook aan de zaak van Lemmer-

¹⁾ Zie Brieven en Schriftueren n°. 4020.

²⁾ Zie Tegenw. Staat, V. bl. 427.

³⁾ Zie C. van Hoek, De Christel. verdraagzaamheid verdedigd, Rott. 1701.

⁴⁾ Zie Broederlijke onderhandeling over den waterdoop tusschen Klaas Stapel en Frans Kuyper, Rott. 1680. Ook bezitten wij van hem een „Verhandeling

man's censuur in 1681 had hij als buitenman een werkzaam aandeel genomen ¹⁾. Maar nog ruim zoo verdienstelijk had hij zich gemaakt door, in vereeniging met den Doopsgezinden Jan Jansz. Koekebakker en den Gereformeerden Pieter Bos, vermoedelijk evenals hij Collegianten, een vrouwenhofje te stichten, waartoe zij uit eigen middelen f 10430.— bijeenbrachten en waarvan op 18 Juli 1682 door Jonker Martinus Blokker, eenigen zoon van den regeerenden burgemeester van Hoorn Joan Blokker, de eerste steen werd gelegd ²⁾.

Gedurende een reeks van jaren was hij de ziel van het Hoornsche college en het zal wel onder zijn invloed geweest zijn dat de Collegianten aldaar in de Bredenburgers twisten de zijde hielden van Bredenburg's partij. Op de vergadering, die in 1700 tot de hereeniging der beide fracties leidde, waren zij, om welke redenen bleef ons onbekend, niet vertegenwoordigd; zij gaven niettemin van heeler harte hun goedkeuring aan de daartoe ontworpen overeenkomst van 10 December 1699. ³⁾. Minder gunstig daarentegen luidde vijf en twintig jaar later hun advies over de invoering van het avondmaal op het Amsterdamsche college in 1724. ⁴⁾. Zij vreesden dat dit wellicht een eerste stap kon worden op den weg naar zeker kerkendom, dat zoo geheel vreemd was aan het beginsel der Rijnsburgers.

Omtrent de verdere lotgevallen van het Hoornsche college gedurende de 18de eeuw is ons weinig bekend geworden. Wij moeten ons tevreden stellen met de namen te noemen van

---

„over den grondslag der ware Christelijke vriendschap”, Zie n°. 123 Arch. Weesh. Als stichtelijk zanger deed hij zich kennen in zijn: „Lusthof der zielen”, Alkm. 1681.

¹⁾ Zie n°. 117 Arch. Weesh.

²⁾ Zie Nieuws v. d. Dag Juli 1882. Het Stapelshofje bestaat nog.

³⁾ Zie C. van Diepenbroek, Redevoering over de hereeniging enz.

⁴⁾ Zie n°. 114 Arch. Weesh., bl. 24.

enkele mannen, die daar evenals op de jaarlijksche vergaderingen te Rijnsburg bij herhaling het woord voerden.

Als zoodanige kwamen ons, behalve den stichter van het Stapelshofje, in de achter hunne namen gevoegde jaartallen voor Cornelis Smit Sr. (1727), Daniël Nopper (1728), Jacob Sent (1750—1760), Willem de Jong (1768), Tjalle Tjallingius (1762—1772), Dr. Martinus Houttuijn (1766) en inzonderheid Adrianus Houttuijn, predikant bij de Doopsgezinden (1741—1772) ¹⁾. Deze, een „notabel Collegiant”, gesproten uit een oud Doopsgezind geslacht, bevriend met Jan Wagenaar, Elisabeth Wolff en Agatha Deken, deed zich kennen als een groot voorstander van den dompeldoop. Hij zette de gronden daarvoor uiteen in een te Hoorn in 1762 verschenen geschrift, waarin tevens de redevoering, door hem in 1761 bij de doopsbediening te Rijnsburg gehouden over Hand 22 : 16, werd opgenomen ²⁾. Ook den 2den Juni 1770 werd aldaar de dompeldoop door hem bediend na een rede over Hand. 16 : 30—34, die mede het licht zag en waarin hij nogmaals de redenen, die voor den doop bij onderdompeling boven dien door besprenging pleiten, ontwikkelde. Ook over „de goddelijkheid en volmaaktheid van den Bijbel” deed hij in 1771 een geschrift het licht zien. Het zal wel onder den invloed zijner persoonlijkheid geweest zijn dat twee te Hoorn woonachtige personen, Aaltje Stuurman en Hielke Ymes Rekker, zich respectievelijk in 1747 en 1751 te Rijnsburg bij onderdompeling lieten doopen ³⁾. Met zijn dood, — een beroerte nam hem den 12den April 1777 weg, — verloor het Hoornsche college, indien het, wat onzeker is, toen nog bestond,

¹⁾ Zie n°. 184 Arch. Weesh. en Aanteek. over de Rijnsb. Vergad. in hs.

²⁾ Zie Eenige redenen waarom in het stuk van den Christelijken waterdoop de In- of Onderdompeling te verkiezen zij boven de besprenging, door A. Houttuijn, Hoorn 1762.

³⁾ Zie n°. 189 Archief Weesh.

zijn laatsten krachtigen steun. Van dien tijd af houden alle sporen van zijn bestaan geheel op.

—

Krommenie.

In een uiterst gebrekkig kreupelrijm ¹⁾, waarin zekere J. G. Backer eenige twisten over de toelating tot het avondmaal van wie niet op belijdenis gedoopt waren ter sprake brengt, leest men het volgende :

„bent gij soo maer van verstandt
of wat an Soecijne kant
die heeft hier niet langh te peijzen
die mach wel mee nae Reijnsburgh reijzen
of is hem dat al te veer
te Crommeny is oock de leer
gij hoeft niet soo veer te loopen
zijt gij niet gesindt tot doopen
wilt bij de neuwe kraemer gaen
die salt uw wel doen verstaan
die kan al de neuw gebooden
dat den doop niet is van nooden
hij uw wel beduyden kan
is 't niet een verstandig man?
Komt, ey komt maer op de kamer
daer die neuwe moede (mode) is
. . . . . Jansz. is de kramer
groote neeringh, kan dat mis?
't wort hier van sooveel bekeeken
want 't is daer yder vrij te spreken
en wilt gij mee ter taffel gaan
ongedoopt 't kan daer bestaen
in 't vermaenhuys komt men fenten

---

¹⁾ Dit kreupelvers trof ik in hs. aan in een boekskén: Eenige predica-tiën tot boete en betering des levens door Oom Jacob Direx van Wormerveer, 2de druk, Amst. 1697, eigendom van den heer J. Honig te Zaandijk.

met dees nieuwe kramerij
 daer sal men die leer oock prenten
 het preeken stelt men aen een sij
 het preeken is daer niet van nooden
 het doopen schijnt oock wel verbooden
 men houdt hier nu dese vergaderingh
 alle weeken pertenenent
 maer door verkiesen van dienaren
 is het nu al wat geschent
 want veel broeders op die tijdt
 scheenen doe wel gram van spijdt
 die ick voor desen hoorde leeren
 gingen doe haer plaets quyteeren
 jae ick schaem se mij te naemen
 die niet op haer plaets en quamen
 en die doemaels zijn gemist.

Deze kreupelverzen voeren ons naar het jaar 1680 of daaro-
 omtrent, toen ook in de Waterlandsche gemeenten van de
 Zaanstreek de drang van vrijzinniger gevoelens zich deed
 gelden. De nieuwe kramer, daarin genoemd, was Paulus
 Jansz. van Krommenie, dien wij ook van elders als een voor-
 stander der Rijnsburgsche vergadering kennen. Er blijkt uit
 dat hij en zijne aanhangers hunne pogingen om een vrijspre-
 kend college in de Waterlandsche gemeente in te voeren
 met gewenschten uitslag bekroond zagen en dat dit op de
 kerkekamer gehouden werd. Maar het leert ons ook dat door
 de verkiezing van nieuwe leeraren het streven van Paulus
 Jansz. werd gestuit en velen van zijn partij zich daarop aan
 de gemeente onttrokken.

Hebben zij nu een afzonderlijk college opgericht? Men
 mag het van den ijver van Paulus Jansz. verwachten, maar
 ook afleiden uit het betrekkelijk groot aantal sprekers uit
 Krommenie, die zich sinds het jaar 1691 op de vergadering
 te Rijnsburg lieten hooren. Paulus Jansz. zelf trad daar in
 1681 op om tegen het communiceeren met niet-weerloozen

te protesteeren, maar nam die protestatie terug, toen hij bemerkte dat Lemmerman hem daardoor wilde gebruiken om Bredenburg van het avondmaal te weren ¹⁾. De Collegianten van Krommenie kozen in deze twisten integendeel de zijde der Bredenburgers ²⁾, gelijk de meeste Noord-Hollandsche colleges deden.

Naast dezen Paulus Jansz. traden nog in de 17de eeuw als voorstanders van het college en als sprekers te Rijnsburg Pieter Jansz. (1691), Jan Hendriksz. Louwe (1691—1712), Jacob Middelhoven (1697 en volgende jaren) en Klaas Thijsz. Heijnes (1692 en daarna) op den voorgrond. In de volgende eeuw zijn het Jacob Lakeman (1710—1717), Gerrit Smit (1726), Pieter Kuyper (1741), Cornelis van Hoven (1745—1760), Dirk Max (1761) en vooral Pieter Klaasz. de Jong, die wij als zoodanig ontmoeten ³⁾. Deze laatste, van beroep rollereeder, was tevens liefdeprediker der Mennonieten te Krommenie. De verhouding van het college tot de Waterlandsche gemeente was dus blijkbaar met den tijd een vredelievende geworden ⁴⁾. Zijn dochter Engeltje de Jong liet zich in 1766 te Rijnsburg doopen ⁵⁾ en hij zelf sprak daar bij herhaling tusschen de jaren 1738 en 1780. Uit dit laatste jaarcijfer mag men misschien tot een vrij langdurig in stand blijven van het college besluiten. Nadere bijzonderheden evenwel bleven ons onbekend.

—

Wormerveer.

De Waterlandsche Doopsgezinden te Wormerveer waren

---

¹⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Verg. bl. 142 en n°. 116 en 117 Arch. Weesh.

²⁾ Zie n°. 179 Arch. Weesh.

³⁾ Zie n°. 184 Arch. Weesh.

⁴⁾ Zie Aanteek. op de Rijnsb. Vergad. in hs.

⁵⁾ Zie n°. 189 Archief Weeshuis.

meer dan eenige andere gemeente der Zaanstreek jaren lang ten prooi aan onderlinge twisten ter oorzake van een vrijsprekend college en het communiceeren te Rijnsburg. In het begin van 1669 toch verlangden Arie Muese en Jannetje Jacobsd. dat zoodanig college in het vermaanhuis zou worden toegelaten. Zij vonden daarvoor echter geen open oor bij Pieter Adriaansz. Hertloop, een der dienaren der gemeente, maar kregen welhaast een viertal diakenen, Aris Jansz. de Boer, Aris Claessen, Jan Pietersz. en Wouter Gerritse op hun hand en vernieuwden nu met aandrang hun verzoek.

Dientengevolge onstond er tusschen de dienaren onderling zulk een twist, dat het noodig werd de bemiddeling van de buitenmannen Pieter Jansz. Stappert en Jacob Jansz. Mul uit Jisp in te roepen. Aan deze gelukte het de partijen te verzoenen door middel van een contract waarin beide verklaarden tot eensgezindheid bereid te wezen, geen leeraars te zullen uitnoodigen die suspect waren van nieuwigheden in strijd met de Waterlandsche gronden, en het gaan naar Rijnsburg en het communiceeren met wie niet op belijdenis gedoopt waren als aanstootelijk aan te zullen merken. In het laatst van 1671 echter brak de twist opnieuw uit, doordien eenige der Collegianten diakenen Arie Muese en Paulus Jansz. van Krommenie op den predikstoel brachten en ook op Kerstmis het vrijspreken uitoefenden, waardoor de gemeente in geen geringe beroering werd gebracht. Te vergeefs beproefden de daartoe uitgenoodigde buitenmannen Claes Jansz. Swaerdemaker, Symen Jansz., Pieter Jansz. Stappert, Jacob Jansz. Mul, Jacob Claessen, Engel Arents en Jasper Hendrikse, de partijen in 1674 te verzoenen. De invloed en aanhang der Collegianten werd voortdurend grooter. Den 3den April 1675 maakten zij zich zelfs van het Vermaanhuis meester en lieten Amsterdamsche predikers, die van Socinianisme suspect waren en tot de partij van Galenus behoorden, over-

komen. Ten einde raad zocht Hertloop nu hulp bij het Hof van Holland; de partijen werden den 2^{den} October 1675 voor zijne commissarissen, de raadsleden Matthaeus Gool en Adriaan Ketelaar gedaagd. Galenus Abrahamsz. verdedigde voor deze commissarissen de zaak der Collegianten niet zonder geluk en de partijen ontvingen den raad om met elkander te accordeeren. Hertloop en Symen Pietersz Schilp met nog vijftien andere personen stelden nu de toelating van zulke buitenmannen voor „die, zoo zij al in enkele bijzaken van gevoelen verschilden, „in hoofdzaak overeenstemden met de leer der Waterlandsche „Doopsgezinden, zoodat er geen Arianen, Socinianen, Collegianten en dergelijken werden ingehaald”; maar de partij van Aris Jansz. de Boer, Wouter Gerritsz. en Aris Claessen was niet gezind tot zoodanige schikking, weshalve Hertloop zich opnieuw tot de commissarissen wendde. Ook deze vermochten echter niets. De oneenigheden bleven tot 1680 voortduren toen het Galenus en eenige buitenleeraars ten slotte gelukte den vrede te herstellen op deze voorwaarde „dat de „dienaren slechts zulke leeraars tot den predikdienst zouden „verzoeken, van wie zij vertrouwden dat zij de belijdenis „van Hans de Ries niet zouden tegenspreken” ¹⁾).

Was hierdoor sommiger vrees dat de gemeente te eeniger tijd in een vrijsprekend college zou worden omgezet al weggenomen, de persoon van Galenus die als middelaar was opgetreden, verbiedt ons deze overeenkomst als een vijandige daad tegenover de Rijnsburgsche beginselen in het algemeen aan te merken. Tot een verbod van een vrijsprekend college te houden, te Rijnsburg te communiceeren of wie niet op belijdenis gedoopt waren tot het avondmaal toe te laten, zou

---

¹⁾ Zie de Quijnende kercke d. Waterl. Doopsgez. te Wormerveer in 1669 tot 1676, Amst. 1677, (door P. A. Hertloop en S. P. Schilp); Verhael van de onderhandelingen, Amst. 1685 en Blaupot ten Cate a. w. I bl. 271.

Galenus niet hebben medegewerkt. Wij verkeeren echter geheel in onzekerheid of zoodanig college nu voortaan in de kerk of kerkekamer, dan wel op een geheel particuliere plaats gehouden is geworden. Maar aan voorstanders der Rijnsburgsche beginselen ontbrak het ook later te Wormerveer in geenen deele. Zoo vinden wij onder de te Rijnsburg in 1744 gedoopten Dirk Kipper, van daar afkomstig, vermeld ¹⁾. Zoo traden uit Wormerveer in 1740 Jan Schoorl en in 1742 Jacob Blauw als sprekers te Rijnsburg op ²⁾. Maar zoo was vooral Jan Schenk onder hen een geacht en invloedrijk man. Tusschen de jaren 1726 en 1752 komt hij herhaaldelijk voor onder degenen, die te Rijnsburg den dompeldoop bedienden en nog tot 1756 wordt hij onder de sprekers aldaar vermeld. Uit meer dan een gegeven blijkt dat hij een man van beteekenis geweest moet zijn. Op den 26sten Augustus 1747 toch maakte hij deel uit van de deputatie, die namens de Collegianten Prins Willem IV kwam begroeten. Evenzoo behoorde hij tot de oprichters van het gemetselde doopbad, dat in 1736 te Rijnsburg werd gesticht en was hij tevens medebestuurder van het Groote Huis aldaar. Ruim voorzien van aardsche goederen, legateerde hij bij zijn dood op 25 Juni 1760 aan de bestuurders van de gemeene kas der Collegianten een som van f 40000.—, om uit de renten het Groote Huis en het Bergje te onderhouden en, indien daarvoor geen gelden noodig waren, deze te besteden ten voordeele van het Rozenhofje te Amsterdam of van andere behoeftige stichtingen of personen, onverschillig of zij al dan niet tot de Collegianten behoorden, onder bepaling dat daarbij bloedverwanten van hem of van zijne vrouw, als er behoef-

---

¹⁾ Zie n°. 189 Arch. Weeshuis.

²⁾ Zie n°. 184 Arch. Weeshuis.

tige onder mochten zijn, den voorrang moesten hebben ¹⁾).

Met den dood van dezen welgestelden koopman te Wormerveer houden echter alle berichten omtrent de Collegianten aldaar op.

Zaandam en verdere Zaansche dorpen.

Reeds in 1650 ontmoeten wij bij de Friesche gemeente te Zaandam zekere oefeningen of colleges ²⁾. Maar bij hare bekende strengere denkwijze kan hier moeielijk aan eenigen invloed van Rijnsburgschen kant worden gedacht.

Tōen echter in 1687, inzonderheid door bemiddeling van Galenus Abrahamsz. en Willem van Maurik, de vereeniging der Vlamingen met de Waterlanders van de Westzijde tot stand was gekomen, en zulks op zeer vrijzinnige voorwaarden wat de belijdenis betrof, kwam dit de beginselen der Rijnsburgers ongetwijfeld ten goede ³⁾. Van de bepaalde oprichting van een afzonderlijk Rijnsburgsch college is mij echter niets gebleken. Waarschijnlijk bestond daaraan geen behoefte, omdat daarin voorzien werd door de oefeningen die door Galenus' invloed bij de Vereenigde Vlamingen en Waterlanders tot stand waren gekomen en een vrijzinnig karakter droegen. Maar wel vonden de Collegianten in de 18de eeuw te Zaandam warme voorstanders in H(armen?) Klaasz. Bleeker, Herman Loosjes en Klaas Aalsmeer, die wij achtereenvolgens in de jaren 1706—1718, 1736 en 1779 als sprekers te Rijnsburg vermeld vinden ⁴⁾, terwijl Cornelis Ruijter van Zaandam aldaar den 27sten Aug. 1746 den dompeldoop

¹⁾ Zie n°. 189 en 184 Arch. Weeshuis; Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 245, 273 en 287, en n°. 173 Arch. Weeshuis, Histor. verhaal d. huizen te Rijnsb.

²⁾ Zie Blaupot ten Cate a. w. I bl. 267 noot.

³⁾ Zie Blaupot ten Cate a. w. I. bl. 350.

⁴⁾ Zie n°. 184 Arch. Weesh.

onderging ¹⁾). Of de schriftuuroefeningen, die nog in 1810 in de Friesche gemeente plaats vonden en waaraan de toenmalige vijf predikanten van Zaandam met den diaken Adriaan Rogge en den leeraar van West-Zanen op het Zuid deelnamen, op de leest der Rijnsburgsche colleges waren geschoeid, zou ik niet durven beslissen ²⁾).

De Waterlandsche gemeente te Koog aan den Zaan bezat omstreeks het jaar 1675 in Pieter Pietersz. een leeraar, die van oordeel was dat de vrijheid van spreken niet aan de leden der gemeente onthouden mocht worden en die bleef voortgaan met hun dit recht toe te kennen, ook nadat daarover tusschen hem en de andere dienaren oneenigheden waren ontstaan. Hij werd uit dien hoofde van zijnen dienst ontslagen en de Rijnsburgsche beginselen werden daardoor buiten de gemeente gebannen ³⁾). Dat de vereeniging tusschen de Vlamingen en Waterlanders van Koog en Zaandijk in 1680 voor de Rijnsburgsche denkbeelden gunstiger is geweest doordat Galenus ook daarin de hand had, laat zich wel vermoeden maar niet bewijzen ⁴⁾). Van groote beteekenis zijn de Collegianten daar ter plaatse echter in geen geval geweest. Wij vonden alleen vermeld dat Pieter van Rossum, Mr. chirurgijn op de Koog, zich in 1742 te Rijnsburg liet doopen ⁵⁾).

Van de aanwezigheid van Collegianten in andere Zaansche dorpen dragen wij alleen kennis doordien enkele personen uit die streek te Rijnsburg werden gedoopt. Dit was den 23sten Aug. 1727 het geval met Gerbrand Kruijd uit Knollendam

¹⁾ Zie n°. 189 Arch. Weesh.

²⁾ Zie Blaupot ten Cate a. w. II. bl. 28.

³⁾ Zie Blaupot ten Cate a. w. I. bl. 270.

⁴⁾ Zie Blaupot ten Cate a. w. I. bl. 348.

⁵⁾ Zie n°. 189 Arch. Weesh.

en in 1754 met Margaretha Koekebakker uit Westzaan en Jacob Waagmeester van Marken-binnen ¹⁾, terwijl Jan Adriaansz. Gorter van Akersloot genoemd wordt onder degenen, die in 1681 gemoeid waren in de twisten tusschen Bredenburg en Lemmerman ²⁾. Van het bestaan van een college wordt alleen te West-Knollendam gewag gemaakt zonder meer ³⁾.

Dat ook te Beverwijk de Rijnsburgsche gevoelens hunne voorstanders hebben gehad zou ons onbekend zijn gebleven, indien Agge Roskam Kool niet als een ijverig Collegiant in het midden der 18de eeuw genoemd werd. Ook hij stond onder hen in genoegzaam aanzien om in 1747 mede afgevaardigd te worden ter begroeting van Prins Willem IV. In verschillende jaren na 1760 werden onderscheidene zijner familieleden te Rijnsburg gedoopt, terwijl hij zelf dien doop den 23sten Aug. 1760 toediende aan Aagje Deken uit het Collegianten weeshuis en op 28 Juni 1761 aan Gerrit van Nijmegen uit Rotterdam, den schrijver der meermalen aangehaalde „Aanteekeningen wegens de Rijnsburgsche vergadering”, als bijvoegsel op de „Historie der Rijnsburgers” door zijn broeder Elias van Nijmegen in 1775 beschreven ⁴⁾.

—

Alkmaar, Enkhuizen en andere verspreide plaatsen.

Het zou terecht bevreemding baren indien de arbeid van een man als Johannes Geesteranus niet de minste sporen had achtergelaten in de plaats, waar het hem in de jaren 1618 en 1619 niet aan vrienden ontbrak, al oordeelden deze het ook niet raadzaam dat hij er op de wijze der Van der Kodde's

¹⁾ Zie n°. 189 Arch. Weesh.

²⁾ Zie n°. 117 Arch. Weesh.

³⁾ Zie Tegenw. Staat I. bl. 88.

⁴⁾ Zie n°. 189 Arch. Weesh. en Aanteek. op de Rijnsb. Vergad. in hs.

oefende toen hij op zijn tocht naar Norden omstreeks 1620 heimelijk te Alkmaar vertoefde ¹⁾). Toch ontbreken ons daarvoor de stellige bewijzen. Wij kennen alleen een brief, door zijn broeder Pieter Evertsz. (Geesteranus) den 11^{den} Juni 1650 uit zijn woonplaats Alkmaar gezonden aan zijne nicht Grietje Jansd. Geesteranus te Noordwijk, waarvan de stichtelijke inhoud wel het vermoeden wekt dat de Rijnsburgsche gevoelens hem niet vreemd waren, maar die toch geen licht geeft omtrent het bestaan van een Alkmaarsch college ²⁾). Daarentegen staat het vast dat na de vereeniging der Vlaamsche en Waterlandsche Doopsgezinden te Alkmaar in hunne kerk op den Koningsweg een college met vrijheid van spreken gehouden werd ³⁾). Ook ontmoeten wij in 1681 aldaar in Jacob Pietersz. Moerbeek een Collegiant, die met Jan Ariaensz. Gorter van Akersloot en Paulus Jansz. van Krommenie betrokken was in hetgeen tot de censuur van Lemmerman leidde ⁴⁾). Het eenige wat wij omtrent Alkmaar hier nog bij hebben te voegen zijn de namen van zekeren Jan Smit, die in 1732 en van Klaas Akersloot, die tusschen de jaren 1729 en 1746 als sprekers op de Rijnsburgsche vergadering vermeld worden ⁵⁾).

Omtrent Enkhuizen zijn wij nog gebrekkiger ingelicht. Dat zich daar ter plaatse Collegianten hebben bevonden lijdt geen twijfel. Van daar toch werd Hendrik Blauw in 1766 te Rijns-

---

¹⁾ Zie Oudaen, Aanm. op het verhaal bl. 37 en Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 51.

²⁾ Zie n°. 156 Arch. Weesh. waar abusivelijk 1750 gelezen wordt. Pieter Evertsz. stierf ongehuwd [na 1650, zooals blijkt uit het geslachtsregister der familie Geesteranus sub. n°. 139 Arch. Weesh. Grietje Jansd. huwde met Thomas Verburg en werd daardoor de tweede moeder van den Rotterdamschen Collegiant Christiaan Verburg.

³⁾ Zie Tegenw. Staat V bl. 391.

⁴⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Verg. bl. 142; J. Bredenburg, Noodige Verantwoording, Rott. 1684 en n°. 116 en 117 Arch. Weesh.

⁵⁾ Zie n°. 184 Arch. Weesh.

burg door den doop in het algemeene Christendom opgenomen ¹⁾, terwijl in de kerk der Waterlandsche Doopsgezinde gemeente op het Zand een college gehouden werd ²⁾. Nog een tweetal bijzonderheden zouden wij hieraan hebben toe te voegen, indien wij met zekerheid durfden vaststellen dat Enkhuizen bedoeld wordt, wanneer wij een enkele maal Huizen genoemd vinden met betrekking tot Rijnsburg. Wij vernemen toch dat ook afgevaardigden van Huizen medewerkten tot de overeenkomst die in 1700 tot de hereeniging der twee Rijnsburgsche vergaderingen voerde ³⁾. Maar ook op het voorbeeld der vrienden aldaar beriep Jacob van Rooijestein zich in 1723, toen hij op het college te Amsterdam avondmaal wilde houden, al was het daar ter plaatse slechts een enkele maal geschied, zooals men hem tegenwierp, toen er geen predikant was en de buitenpredikanten niet in alle seizoenen bereid of in staat waren om voor de bediening over te komen ⁴⁾. Wij durven echter tusschen het dorp in het Gooi en de stad van West-Friesland geen besliste keuze doen.

Nog in enkele andere verspreide plaatsen van ons vaderland ontmoeten wij vrienden en aanhangers der Rijnsburgsche beginselen, al bleek ons omtrent het bestaan van colleges aldaar niets met zekerheid.

Te Utrecht, waar in 1661 de Galenistische predikers Goris van Aldendorp, Arent van Heumen, Johannes Andriesz. en Willem van Maurik waren ontzet, treffen wij tien jaar later in Lambertus van Velthuysen, lid der stedelijke regeering en ouderling bij de Gereformeerden, een man aan van

---

¹⁾ Zie n°. 189 Arch. Weesh.

²⁾ Zie Tegenw. Staat I. bl. 88 en V. bl. 465.

³⁾ Zie C. van Diepenbroek, Redevoering, 1700.

⁴⁾ Zie n°. 114 Arch. Weesh. bl. 15/16.

wien wij althans weten dat hij het onschriftmatig achtte het recht van spreken in de gemeente uitsluitend aan de geordende predikers toetekennen, en die, daarover door den kerkeraad in verhoor genomen, zonderling genoeg beweerde dat dit gevoelen niet in strijd was met de confessie, de Dordtsche Canones en den Heidelbergschen Catechismus ¹⁾. Maar de aanwezigheid van Collegianten aldaar blijkt nog duidelijker uit het feit dat ook zij in 1699 hunne goedkeuring schonken aan de ontworpen overeenkomst tot hereeniging der twee vergaderingen te Rijnsburg ²⁾.

Uit Delft vinden wij in de jaren 1691 tot 1704 Dr. Broers als spreker te Rijnsburg vermeld, terwijl Adriaan van der Dusse uit Haastrecht in 1780 en volgende jaren een en andermaal het woord voerde ³⁾.

Ook te Vreeland en Kampen en zelfs te Crefeld ontbrak het aan voorstanders van den dompeldoop niet. In 1737 toch ondergingen Grietje Alfenaar van Vreeland en Ibo Hartman van Kampen dien doop, en een jaar later Geertje Hartman uit Kampen, terwijl hij in 1775 aan Johannes van Laaschet uit Crefeld werd toegediend. De laatste doopsbediening, die den 19den September 1801 plaats had, geschiedde door Gerrit van der Zoo aan Ida Johanna Molkenboer uit Maarssen en Dionys van Nijmegen uit Rotterdam ⁴⁾.

Leeuwarden.

Aan Joachim Oudaen danken wij het bericht dat de wijze van profeteeren der gebroeders Van der Kodde reeds zeer vroeg-

¹⁾ Zie A. Matthaeus, De noodwendigheid en weerdichheit van het predick-ampt verdedigt tegens de valsche gronden van L. van Velthuijsen in diens tractaat: de afgoderij en superstitie, Gron. 1671.

²⁾ Zie C. van Diepenbroek, Redevoering.

³⁾ Zie n°. 184 Arch. Weesh.

⁴⁾ Zie n°. 189 Archief Weeshuis.

tijdig en met name door Johannes Geesteranus te Leeuwarden in beoefening is gebracht. Maar al ontbrak het niet aan bijval, de vrees voor zulk een ongekende nieuwigheid hield de meesten terug ¹⁾). Te vergeefs zoeken wij dan ook naar eenig bewijs dat die zaak daar ter plaatse wortel had geschooten en eerst zestig jaar later, omstreeks 1680, ontstond in Frieslands hoofdstad een Rijnsburgsch college ²⁾).

Het is niet onwaarschijnlijk dat met dit college die vergadering van Doopsgezinden wordt bedoeld, die in 1682 in Aytta-huis op de Weaze werd gehouden en onder verdenking lag van Socinianisme, zoodat de Hervormde predikanten er bij de overheid op aandrongen dat zij verstrooid en geweed zou worden ³⁾). Is dit juist, dan stonden zij vermoedelijk in min of meer nauwe betrekking tot een meer vrijzinnig deel der Waterlandsche of der Vereenigde Vlaamsche, Waterlandsche en Hoogduitsche Doopsgezinden, dat onder leiding stond van de leeraren Jacob Jansen Voogt ⁴⁾ en Claas Karsten Tigler, ja maakten zij daarvan allicht een fractie uit. Ook eerstgenoemde toch werd in 1687 van Sociniaansche gevoelens verdacht gehouden en ontkwam ter nauwernood aan het banvonnis, dat de overheid tegen hem uitsprak.

Het vermoeden is, wat meer zegt, niet al te gewaagd dat de invloed der Collegianten zich ook heeft doen gelden bij de moeilijkheden die in 1682 onder bovengenoemde Doopsgezinden waren ontstaan. Wel kenmerkten Arriën Jansen en Gijsbert Douwes, die de hoofdaanleggers dezer oneenigheden waren, zich door steile rechtzinnigheid, angstvallig vasthouden aan de letter der schrift en de eigenaardige meening dat

---

¹⁾ Zie Aanm. op het Verhaal bl. 37 en Bijlage I.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 50/51.

³⁾ Zie Eeckhoff, Beschr. v. Leeuwarden, I. bl. 115/116.

⁴⁾ Of hij dezelfde was dien wij reeds te Amsterdam aantreffen, (zie boven bl. 165 v.v.) durf ik niet vaststellen maar acht ik niet onwaarschijnlijk.

het avondmaal des nachts gevierd moest worden, denkbeelden die te zeer tegen de gevoelens der Rijnsburgers indruischten dan dat wij in deze mannen hunne geestverwanten kunnen zien, maar zij hadden met de vrienden van het college hun sympathie voor den dompeldoop gemeen, dien zij beiden denkkelijk ook zelve hadden ondergaan. Wel deden zij zich kennen als de behoudende partij, voor wie de toenadering van Claas Karsten Tigler en de zijnen tot de Remonstranten een doorn in het oog was, waarom zij dezen leeraar ook zochten te weren, maar toen na de vereeniging der gemeente met de strengere Jan-Jacobsgezinden in het jaar 1705 de twisten een ernstiger karakter aannamen en het hun met behulp van dezen in verloop van tijd gelukte de meerderheid in den kerkeraad te verkrijgen, wisten zij een maatregel door te drijven waarin de Rijnsburgsche geest niet te miskennen viel. Aan hun overwegenden invloed toch was het te danken dat in 1715 een groote steenen bak ten dienste van den dompeldoop in het kerkgebouw der gemeente op den Wirdumerdijk werd opgericht. Bovendien gingen zij, toen Claas Karsten Tigler in 1719 de hulp van den magistraat en der Friesche Sociëteit (ofschoon vruchteloos) had ingeroepen, niet alleen zoover dat zij hem met zijn zoon en broeder excommuniceerden, maar zij wisten ook bij de jaarlijksche verkiezing van dienaren behalve nog de benoeming van twee andere partijgenooten ook die van Dr. Reijding, den voorganger der Collegianten die destijds bij het Amelandshuis vergaderden, te bewerken.

Het ontbreekt alzoo niet aan gegevens voor de meening dat de Collegianten in al deze gebeurtenissen min of meer de hand gehad zullen hebben. Toch sloten Arriën Jansen en de zijnen zich niet bij de Rijnsburgers aan, nadat Claas Karsten Tigler bij de Gedeputeerde Staten van Friesland tegen diens wederrechtelijke handelingen in verzet was gekomen, en deze, bij resolutie van 15 Februari 1720, Tigler's excommu-

nicatie opgeheven, de opruiming van den dompelbak gelast en de diakenverkiezing hadden vernietigd, zoodat de partij van Arriën Jansen uit den kerkeraad geraakte. Wel daarentegen vervreemde hij geheel van de gemeente en verloor hij ten slotte zijn lidmaatschap waarin hij eerst in 1725 op zijn verzoek werd hersteld, toen hij in behoeftige omstandigheden was geraakt ¹⁾. Was hij wellicht een eerezuchtig persoon, die zich beurtelings van de strengere Jan-Jacobsgezinden en van de Collegianten trachtte te bedienen om in de gemeente te heerschen, tot de partij dezer laatsten heeft hij echter niet behoord.

Maar evenmin mag men in Claas Karsten Tigler een beslist tegenstander der Rijnsburgsche gevoelens zien. Van een zoo vrijzinnig man als hij was dit trouwens ook niet te wachten. Niet alleen was hij mild genoeg om ook bij de Remonstranten te Dokkum ten avondmaal te gaan, maar het was ook met het oog op hen, die aan den doop der Rijnsburgers den voorkeur gaven en met hunne colleges waren ingenomen, dat de gemeente onder zijn invloed besloot „dat niemand die „den dompeldoop had ontvangen van het lidmaatschap ge„weerd zou worden, mits deze hem door een Doopsgezind „leeraar was toegediend; dat zonder onderscheid van gezindte „alle aanwezigen tot het avondmaal zouden worden benoodigd, „en dat omtrent het houden van afzonderlijke oefeningen, „buiten de gewone kerkbeurten, eene schikking met de leer„aren getroffen kon worden door wie zulks begeerden” ²⁾.

Stond alzoo Claas Karsten Tigler evenmin vijandig tegenover de Collegianten als Arriën Jansen tot de hunnen gerekend mag worden, zijn verzet tegen den dompelbak in het kerkgebouw zal wel hieruit zijn voortgekomen dat hij, ook bij

---

¹⁾ Zie de uitvoerige beschrijving dezer gebeurtenissen door J. G. de Hoop Scheffer in de Doopsgez. Bijdr. voor 1874 bl. 59 v.v.

²⁾ Zie Doopsgez. Bijdr. 1874 bl. 68, 72.

alle verdraagzaamheid, een mogelijke poging om de gemeente op den voet der Rijnsburgers te stellen heeft willen tegengaan.

Is dit de bedoeling der Leeuwarder Collegianten geweest, dan is zij mislukt. Na de zegepraal van Tigler's partij, die het gevolg van de resolutie van 15 Februari 1720 was geweest, zien wij hunne vergadering meer als een op zich zelf staand lichaam voor den dag komen. Zooals wij reeds vernamen, hadden zij in 1719 hunne afzonderlijke vergaderplaats bij het Amelandshuis. In het volgende jaar bouwden zij zich een plaats van samenkomst achter het huis „de vier witte pilaren”, dicht bij de Hoeksterpoort, aan de oostzijde van het water tusschen de Dubbele en de Amelandspijp, waartoe een steeg, nog heden ten dage de Collegesteeg geheeten, toegang verleende ¹⁾. Vermoedelijk heeft men hierbij niet aan een nieuwen bouw, maar slechts aan eene vergrooting ²⁾ der vergaderplaats te denken, — de aangeduide plaats toch komt met die bij het Amelandshuis geheel overeen, — en het vermoeden is dan niet ongegrond, dat de in 1720 ten gunste van Tigler's partij beslechte oneenigheden het aantal der Collegianten heeft doen toenemen.

Deze bouw of verbouwing geschiedde echter niet zonder eenige moeilijkheden. De magistraat toch, wiens toestemming men verzuimd had te vragen, gaf last om het werk te staken; en eerst na het treffen van eenige schikkingen mocht dit worden hervat en ten einde gebracht. Tot in het laatst der vorige eeuw hielden de Collegianten er hunne bijeenkomsten. Bij deze vergaderplaats bevond zich ook een dompelbak, evenals te Rijnsburg zelf ³⁾. Wellicht was die, na de wegneming in 1720 uit het kerkgebouw der Doopsgezinden, naar de college-

---

¹⁾ Zie Eekhoff, Beschr. v. Leeuw. II bl. 115/116; Tegenw. Staat XVI bl. 563.

²⁾ Zie Blaupot ten Cate, Doopsgez. in Friesland bl. 152.

³⁾ Zie Eekhoff a. w. II bl. 116.

plaats overgebracht, maar het is ons niet bekend geworden of hij dikwijls dienst heeft gedaan. In 1781 was dit stellig niet meer het geval, want in dat jaar toog Pieter Zeeper uit Leeuwarden naar Rijnsburg om aldaar den doop te ondergaan ¹⁾. Vrij zeker had toen echter het college reeds opgehouden te bestaan. Ook in deze vergaderplaats werd van tijd tot tijd, evenals te Amsterdam en elders, het avondmaal bediend ten gerieve van hen voor wie de reis naar Rijnsburg met te groote bezwaren gepaard ging ²⁾. Toch zagen niet allen tegen den tocht op, zooals blijkt uit het feit dat zich ook uit Leeuwarden van tijd tot tijd sprekers op de algemeene vergadering te Rijnsburg lieten hooren ³⁾.

Het laatste bericht, waarvan wij kennis namen, is dat van den verkoop der vergaderplaats in 1814. Zij werd trouwens toen reeds sinds lang als pakhuis gebruikt ⁴⁾.

Harlingen.

In het laatst der 17de eeuw drongen ook te Harlingen de denkbeelden der Rijnsburgers bij onderscheidene personen door. Uit dien hoofde voelde Tarquinius Poppinga, hervormd predikant te Pietersburen, die zelf later om schadelijke gevoelens gedeporteerd zou worden ⁵⁾, zich gedrongen om in de Dedicatie van zijn geschrift „Over de heerlijkheid Gods” in 1682 tegen hen als tegen Socinianen te waarschuwen. De voorstanders van de gevoelens der gebroeders van der Kodde lieten deze beschuldiging echter niet onweersproken en zon-

---

¹⁾ Zie n°. 189 Arch. Weesh.

²⁾ Zie n°. 114 bl. 15 Arch. Weesh.

³⁾ Zie n°. 184 Arch. Weesh.

⁴⁾ Zie Eekhoff a. w. II. bl. 116 noot.

⁵⁾ Zie over hem Romein, Naaml. d. pred. in Friesland bl. 208; A. Greidanus, Naaml. d. pred. d. Classis Franeker bl. 91 en v. d. Aa, Biogr. Woordb.

den in 1684 een verweerschrift in het licht. Zij verklaarden daarin, dat er onder hen wel dezulken werden aangetroffen die het gevoelen van Socinus, Crellius of Slichting waren toege-
daan, maar evenzeer anderen die deze meeningen weerspra-
ken. Men vond ook in hun kring zoowel voor- als tegenstanders
van de weerloosheid en van den doop der bejaarden, ja sommi-
gen waren zelfs van oordeel dat men niet met water gedoopt
behoefde te worden, omdat de Christen den doop des geestes
ontving; maar daarom wilden zij nog in geen en deele in hun
geheel aansprakelijk gesteld worden voor de bijzondere ge-
voelens van enkelen ¹⁾.

Indien Poppinga's waarschuwing inzonderheid tot de Col-
legianten gezinde leden der in 1672 vereenigde Waterland-
sche en Hoogduitsch-Vlaamsche gemeente te Harlingen gericht
is geweest, dan trof zij weinig doel. Veeleer bleek het enkele
jaren later hoeveel instemming de Rijnsburgsche gevoelens in
dezen kring hadden gevonden, ja hoe zij daarin zelfs burgerrecht
bezaten. In 1694 toch willigde de kerkeraad niet alleen het
verzoek van zekere Grietje Jansd. om met den „onderdoop”
bediend te worden in, maar hij bood haar zelfs aan om zonder
de gebruikelijke voorstelling als zuster in de gemeente te wor-
den opgenomen. Even vrijgevig en verstandig gedroeg zich
diezelfde kerkeraad, toen kort daarop zekere Dirck Sickes en
Frederik Auskes van Diersum hunne voorliefde voor de oefe-
ningen in het college boven de gewone wijze van godsdienst-
oefening kenbaar maakten. Hij nam toch zelf de noodige
maatregelen om het college onder zijn hoede en opzicht te
stellen en tegen confusie te beschermen. Intusschen was deze in-
schikkelijkheid bij lange na niet allen naar den zin. De meer
stijfzinnige Harlinger leeraar Douwe Feddriks verzette zich

---

¹⁾ Zie Antwoord van de Collegianten der stad Harlingen aan T. Poppinga
enz., Harlingen 1684.

met een groot aantal gemeenteleden, meest uit den minder gegoeden stand, niet alleen tegen de vrijheid van spreken, maar hij beklagde zich ook over de afwijking van de oude Doopsgezinde geloofsgronden en de overhelling tot de Sociniaansche gevoelens van vele leden der gemeente. Vooral duidde hij het zijne ambtgenooten Reijner Claassens Fonteijn, Dirck Sickes en Frederik Auskes euvel, dat zij zelve de leiding der collegeoefeningen op zich namen. De hierdoor veroorzaakte spanning leidde zelfs tot eene breuk, toen de kerkeraad in 1695 besloot om voortaan alleen het kerkgebouw der Hoogduitsch-Vlaamschen, de „Blauwe schuur” geheeten, in gebruik te nemen en het tweede kerkgebouw, „de Keet”, tot pakhuis in te richten. Of dit besluit in verband stond met de bestaande oneenigheden is niet recht duidelijk. Wellicht zag de partij van Douwe Feddriks zich daardoor van diens meer rechtzinnige prediking verstoken, zoo dikwijls de om beurten gestelde dienst door een der andere dienaren moest worden waargenomen. Maar hoe dit zij, Douwe Feddriks scheidde zich met het stijfzinniger deel der gemeente af. Wel poogden de leeraren Dirck Sickes en Frederik Auskes de volledige breuk nog te voorkomen door in het begin van 1700 vrijwillig van hun ambt afstand te doen, maar de kerkeraad haastte zich om hen van dit voornemen af te brengen, en de behoudende elementen onder Douwe Feddriks traden nu voor goed uit het gemeenteverband.

De tegenstand tegen het college hield hiermede van zelf geheel op, en eenige jaren later ontwierpen de leeraren zelf een reglement „behelzende alleen zaken van orde om „stichtelijk en ordentelijk oefening te houden in ons Vermaanhuis „de Blauwe Schuur” binnen Harlingen”. De gemeente keurde dit reglement den 9den October 1718 goed, waarna het door de leeraren Reijner Claassens Fonteijn, Dirk Cornelisz. en Gerlof Jansen werd ondertekend.

Het is niet zonder belang den inhoud hiervan in hoofdzaak mede te deelen. Nauwkeurig vinden wij daarin de wijze waarop het college gehouden werd volgenderwijze beschreven.

De samenkomst ving om vijf uur des namiddags aan. Wie daartoe aan de beurt was moest, „op poene van een zesthalf” voor de armen, vóór het slaan der klok tegenwoordig zijn om een psalm of stichtelijk lied of hoogstens één kapittel uit de Schrift op te geven, terwijl hij in geval van verhindering zorg moest dragen dat zijn volgman die taak vervulde. Na dit lied of deze bijbellezing rustte op een ander de taak om een korte toespraak te houden tot inleiding op het gebed, dat ook door denzelfden persoon werd gedaan, tenzij een ander daarmee terstond was begonnen. Kortheid en ernst waren daarbij ten zeerste aanbevolen. Meldde zich daarna niemand van buiten of binnen de stad als spreker aan, dan rustte deze taak op een der beurtmannen, die beknopt en zaakrijk een tekst had te verklaren. Alle dispuut daarover was streng verboden; het stond alleen ieder vrij in alle zedigheid eenige nadere opheldering te vragen of eene bedenking in het midden te brengen, waarop echter slechts eenmaal kort en klaar geantwoord mocht worden. Hem, die daarna nog met disputeeren wilde voortgaan, werd dit door een der leeraren of der aanwezigen verboden en „de contraventeur als een verstoorder aangemerkt”. Daarop kwam de tweede of derde beurtman aan het woord om de toepassing te houden, indien zich daartoe geen ander uit de aanwezigen had aangemeld. Zij mocht echter niet langer duren „dan het glas van zeven kwartier „liep, op poene van vier stuivers voor de armen”. En nu volgde door een der beurtmannen, indien geen ander de aanwezigen daartoe uitnoodigde, de opgave van een stichtelijk vers of vier, om door mannen en vrouwen gezamenlijk tot besluit gezongen te worden. Dit gezang bleef echter achterwege als er geen zusters aanwezig waren. Daarop wekte dezelfde

persoon tot de dankzegging op en deed hij het nagebed, wanneer niemand anders daartoe het woord had genomen ¹⁾).

Zooals men ziet was dit reglement geheel op de leest der Rijnsburgsche manier van godsdienstoefening geschoeid. Mild en vrijzinnig was de geest die in de Harlinger gemeente de overhand had. Vijandig aan alle scheuring, kwam men bereidvaardig tegemoet aan de wenschen dergenen die sympathie koesterden voor de gevoelens der Rijnsburger Collegianten, en stelde hen in de gelegenheid om binnen den kring van het Doopsgezinde kerkgebouw zelf bevrediging te vinden voor hunne eigenaardige behoeften. De gemeente zelve was het die een college in den trant der van der Kodde's oprichtte, zoodat de Harlinger Collegianten niet min of meer vreemd tegenover haar stonden, zooals bij minder inschikkelijkheid het geval geweest zou zijn, maar geheel bij haar thuis behoorden. Zoo stonden de gewone wijze van predikatie en de vrijheid van spreken geheel broederlijk en met gelijke rechten naast elkander. Het vastgestelde reglement liet aan allen die vrijheid die redelijker wijze gevraagd mocht worden, en zorgde alleen voor den ordelijken en richtigen gang van zaken.

Ten slotte kunnen wij, niet dan tot ons leedwezen, mededeelen dat verdere berichten omtrent de Harlinger Collegianten ons ten eenenmale ontbreken. Wanneer hunne oefeningen ophielden bleef ons onbekend.

—

Grouw.

Op den 16den April 1683 klaagde Franciscus Elgersma, predikant bij de Gereformeerde gemeente te Grouw, zekeren Foeke Florisz., leeraar bij de Algemeene en inzonderheid

---

¹⁾ Zie de uitvoerige beschrijving dezer gebeurtenissen door P. Cool in de Doopsgez. Bijdr. 1878 bl. 73 v.v., waar ook het reglement in zijn geheel is afgedrukt.

Weerlooze Doopsgezinden te Surhuisterveen, op de te Leeuwarden gehouden classis van Socinianisme aan. Foeke Florisz. toch had in Januari van datzelfde jaar te Grouw conventikelen gehouden en daarin zoodanige gevoelens uitgesproken. De beklagde verklaarde dat hij ook reeds in het midden van 1682 te Grouw was geweest en wel nadat hij daar was ontboden ¹⁾).

Het blijkt derhalve dat reeds in die dagen onder de Doopsgezinden te Grouw vrijzinniger gevoelens werden aangetroffen, maar dat deze conventikelen ook een Rijnsburgsch karakter droegen, kan wel gegist maar niet verzekerd worden.

Enkele jaren later echter kon daaromtrent geen twijfel meer bestaan. Nadat toch den 20sten Augustus 1687 het plakkaat van 20 Februari 1662 tegen de Socinianen, Kwakers en Dompelaars in Friesland was vernieuwd ²⁾, geraakte Jan Claesen Backer, leeraar bij de Doopsgezinden te Grouw, zoowel over zijn gevoelens als over het houden van een college met de overheid in moeilijkheden.

Hij was een man van vrijzinnige beginselen, helder verstand en niet geringe kennis. In een opstel „Over de natuur der „Rijnsburgsche Vergadering” ³⁾, waarin hij zich tegen de partij van Lemmerman verklaarde, schreef hij blijkbaar met groote ingenomenheid: „hier (te Rijnsburg) kan een eenvoudig stichter met zijn eenvoudigheid, een professor met zijn geleerdheid, een preeker door een stichtelyke reden, een Collegiant „met een corte explicatie of een opwekkende aanmerking, „de een met een lied, de ander met een psalm, een derde „met 't lezen der H. Schrift, hier kan men alleen, hier kan

¹⁾ Zie over hem S. D. van Veen, Doopsgez. Bijdr. 1887.

²⁾ Afgedrukt bij Blaupot ten Cate, Doopsgez. in Friesland bl. 312—314.

³⁾ Voorkomende sub n°. 9008 der Doopsg. Bibl. te Amsterdam en n°. 2946 Arch. Doopsgez. Gemeente, behelzende „Copiën en uittreksels van sommige „brieven en kleine opstellen” geschreven door Jan Claesen van Grouw, bl. 1—36.

„men met elkander singen, en allen met elkander datgene „toegebracht hebbende, dat tot algemeene stichting kan dienen, so kan men dan met elkander in liefde toetreden tot „de tafel des Heeren om onse broederschap soo openlijk met „elkander te betuigen”. Daarom achtte hij ook het protesteeren niet op zijn plaats op de algemeene vergadering te Rijnsburg, maar alleen op de colleges. Echter wilde hij, zooals hij schreef, iemand die uit consciëntie protesteerde „niet „door censuur van den tafel des Heeren weren, gelijk wij „een dronkaard doen, maar wij begrijpen hem in de algemeene uitsluiting, waarmee wij hoogmoedigen en haatdragenden uitsluiten, omtrent wie wij niet uitmaken of ze dat „zijn, maar dit overlaten aan hun eigen consciëntie ter beoordeeling.”

In 1689 was, vermoedelijk tengevolge van een ingediende klacht, de Grietman van Idaarderadeel, Ulbo van Aylva, tegen Jan Claesen ter zake van het college opgetreden en hing hem een ongunstige sententie boven het hoofd. Daarom schreef hij den 29sten November aan Jan Dionysz. Verburg om diens tusschenkomst bij de groote heeren in Holland, bij wie deze invloed had. Of het Verburg gelukte werkelijk iets ten goede uit te werken weten wij niet, maar in 1692 was een reglement van 17 artikelen door den Grietman aan Jan Claesen toegezonden, waarnaar hij en de zijnen zich hadden te reguleeren. De inhoud daarvan was voor hem niet ongunstig. Sommigen meenden zelfs dat daardoor de vroegere vrijheid geheel was hersteld. Zijn tegenstanders te Grouw, en met name de beide andere predikers Jentje Idtses en Aucke Jeltjes, waren daarover althans zoo ontstemd, dat zij met nog een tiental baldadigen de verkiezing van diakenen, waartoe Jan Claesen's partij den 10^{den} April wilde overgaan, met geweld zochten te beletten door de deur van het Vermaanhuis op slot te houden, hem en zijn zwager in een kamer op te sluiten en pen en

papier aan wie hun stem wilden uitbrengen ontrukten, waarom zij wegens geweldpleging voor den officier werden geciteerd.

In 1694 had Jan Claesen op nieuw klachten over den Grietman. Den 6^{den} Febuari schreef hij namelijk aan Christoffel Wensing te Groningen dat de vrijheid van exercitie in de kerk hem verboden was, terwijl hij voortdurend met een onderzoek omtrent het aankleven van Sociniaansche gevoelens bedreigd werd. Uit voorzichtigheid werd daarom op Woensdag- en Zondagavond het college bij hem aan huis gehouden, maar uit vrees voor den officier was de ijver niet zoo groot als hij wel wenschte. Doch in September van hetzelfde jaar kon hij aan eene zuster in Christus, J. Forest, melden dat de Staten van Friesland hem nu gunstiger gezind waren en hem op zijn rekwest vergund hadden openlijk college en predikatie te houden in de Doopsgezinde kerk. De hervormde predikanten en doopsgezinde leeraars bleven hem echter bemoeilijken en deden zelfs moeite om hem voor de Friesche synode te citeeren, terwijl zij hem op de classikale vergadering voor een Sociniaan uitmaakten. Maar het was te vergeefs dat zijn tegenstanders hem, zooals hij den 14^{den} Maart 1695 aan zekeren B. D. en aan J. Liouwes schreef, „in het spinhuis zochten te krijgen”. De Statenbode toch had hem den 10^{den} Maart het reglement van Ulbo van Aylva gebracht, dat hem en de zijnen volle vrijheid van godsdienst waarborgde ¹⁾. De beide Doopsgezinde predikers wilden zich echter nog niet bij deze beslissing neerleggen. Op de classikale vergadering van 1 April 1695, te Leeuwarden gehouden, werd door hen raad gevraagd tegen Jan Claesen, besmet met Sociniaansche dolingen, en verzocht dat hij door Franciscus Elgersma te Grouw geëxamineerd mocht worden. De classis verwees hen naar den Grietman Tjallingh Homme

---

¹⁾ Zie voor deze gebeurtenissen de genoemde copiën en uittreksels sub n°. 9008 en 2946, bl. 42—45, 46—48, 48—50, 52—57.

van Camstra, maar de zaak schijnt geen gevolg gehad te hebben ¹⁾ en Jentje Idtses en Aucke Jeltjes scheidden zich in het volgende jaar van de gemeente af, waarna de gemoederen tot rust kwamen ²⁾).

Jan Claesen bleef te Grouw ijverig werkzaam als een trouw voorstander der Rijnsburgsche beginselen en ijverig vriend van het college, waarvan hij het goed recht reeds in een schrijven van 4 October 1691 aan Adriaan Swartepaard, „als zijnde het 't meest bevorderlijk aan de ware eenheid des geestes”, had bepleit ³⁾. In het jaar 1700 doopte hij achtereenvolgens een drietal personen in het Algemeene Christendom, en dus met den Rijnsburgschen dompeldoop, zonder dat deze in de Doopsgezinde Broederschap werden opgenomen ⁴⁾. Bij herhaling trad hij ook als spreker op de Rijnsburgsche vergadering op, vooral sinds hij zich na 1700 te Amsterdam metterwoon gevestigd schijnt te hebben ⁵⁾. Daar gaf hij ook in 1702 ter bestrijding van den Vlaamsch-Doopsgezinden leeraar van Harlingen, Douwe Feddriks van Molkwerum, een geschrift in het licht tot verdediging van „de leer der Doopsgezinden tegen diens vreemde „misduidingen” ⁶⁾.

---

¹⁾ Zie Van Veen, Doopsgez. Bijdr. 1878.

²⁾ Zie Blaupot ten Cate a. w. bl. 193/194.

³⁾ Zie Copiën en uittreksels sub n°. 2946.

⁴⁾ Zie Blaupot ten Cate a. w. bl. 226-

⁵⁾ Zie n°. 184 Archief Weeshuis.

⁶⁾ Zie Blaupot ten Cate a. w. bl. 235/236 en Ypey, Gesch. d. Christ. kerk in de 18de eeuw, Dl. IX bl. 164. Het geschrift van Jan Claesen was te Amsterdam bij de partij van Galenus hoog in eere. Het werd in grooten getale aan de jeugd tot belooning van haar naarstigheid uitgedeeld. Aldus Douwe Feddriks in de voorrede in zijn boekje: „De rechtzinnigheid van de leer der „Mennonieten tegen de vreemd gemaakte misduidingen van Jan Claesen van „Grouw, Amst. 1703”. Jan Claesen had de pen opgevat om Galenus te verdedigen tegen het „Mennonitisch onderzoek op de Korte grondstellingen van „Galenus, door Douwe Feddriks, Amst. 1700”.

Hoe het verder met de zaak der Rijnsburgsche beginselen te Grouw is gegaan bleef ons ten eenenmale onbekend.

Knijpe, Oldeboorn en verdere plaatsen in Friesland.

Omstreeks het jaar 1685 behoorde zekere Age Jouckes, een van de leeraren der Oud-Vlamingen in de Knijpe, tot de voorstanders van een vrijere zienswijze, zoowel ten aanzien van de zichtbare kerk Gods, den ban en den buitentrouw, als met betrekking tot het recht van de vrijheid van spreken. Hij was voor deze inzichten gewonnen door zekeren Jacob Derks, die in die streek soortgelijke gevoelens voorstond, en werd in November van bovengenoemd jaar om zijn gevoelens over het houden van particuliere vergaderingen door de uit Groningen ontboden buitenmannen Derk Alles en Amme Hiekens in zijne bediening geschorst. Hij stoorde zich evenwel aan deze beslissing niet en werd nu gedwongen in zijn dienst stil te staan. Dit had tengevolge dat hij voortaan geheel uit de samenkomsten der gemeente wegbleef, waarom hij in Maart 1687 uit den dienst ontzet en den 22sten Mei uit de gemeente gebannen werd. Dit vonnis beantwoordde hij met de verklaring „dat hij blyde was aan het menschelyk juk, opgepropt „van menschelyke geboden, ontslagen te zijn, en dat hij zijn „pand nu niet in de aarde zou begraven, maar zijn best wilde „doen om anderen zijn verstand in te scherpen” ¹⁾. Het is alleszins aannemelijk dat hij zijn woord gestand heeft gedaan, maar toch ten slotte met de broederschap verzoend is geworden. In 1706 toch was hij weder leeraar bij de Vereenigde Doopsgezinden te Heerenveen en Knijpe.

Ook te Oldeboorn zoekt men niet te vergeefs naar voorstanders

---

¹⁾ Zie Gedachtenisboek van J. D. Huisinga in hs. en Doopsgez. Bijdr. 1870 bl. 108 v.v.

van de vrijheid van spreken. Jan Claesen van Grouw trad er in Februari 1693 zelf op tot verdediging van deze wijze van stichting, sprekende naar aanleiding van 1 Thess 5 : 19—21, en de diakenen schonken hem hunnen bijval. Aan een hunner, die tot leeraar was verkozen en hem vroeg hoe het dan mogelijk was om leeraars aan te stellen, antwoordde hij bij die gelegenheid, dat zulks ook niet moest geschieden, maar dat ieder „een Christelijk profeet kon en mocht zijn om te spreken tot „anderer stichting” ¹⁾. In 1695 was daar zekere Sijmen Jansz. werkzaam om „de vrijheid, die God, de rede en de magistraat „ons gunnen, te handhaven tegenover de beroerders in de „meente”, zooals Jan Claesen den 18den Maart schreef ²⁾, en nog in 1726 vonden de Rijnsburgsche beginselen er voorstanders in Murk Freerks en Tiets Douwes, die den 24sten Augustus van dat jaar te Rijnsburg den dompeldoop ondergingen ³⁾.

Zoo was het ook op onderscheidene andere plaatsen in Friesland.

Volgens zijn eigen mededeelingen was Jan Claesen en nevens hem dezelfde Sijmen Jansz. niet zonder vrucht te Gorredijk werkzaam, zonder dat ons daaromtrent nadere berichten zijn geworden ⁴⁾. Ook te Molkwerum moeten de Collegianten niet zonder beteekenis zijn geweest. Zij waren er althans in het begin der 18de eeuw talrijk genoeg om in hunne vergadering het avondmaal te vieren, terwijl ook van daar van tijd tot tijd sprekers optraden op de algemeene vergaderingen te Rijnsburg ⁵⁾. In het dorp Menaldum trof men nog in 1781 voorstanders van den dompeldoop aan; in dat jaar toch lieten Sijd Sijboutsz. en zijne huisvrouw Aaltje Fontein, daar woon-

¹⁾ Zie Copiën en uittreksels sub n°. 9008 en 2946 bl. 37/38.

²⁾ Zie Copiën en uittreksels bl. 57/58.

³⁾ Zie n°. 189 Archief Weesh.

⁴⁾ Zie Copiën en uittreksels bl. 54 en 57.

⁵⁾ Zie n°. 114 bl. 15, Arch. Weesh. en n°. 184 Arch. Weesh.

achtig, zich te Rijnsburg doopen ¹⁾). Zoo moet ook te Dokkum een college bestaan hebben. Maar in 1744 was het huis in de Bagijnesteeg aldaar, „waarin voor dezen de vrije spreekrij „werd geoefend” reeds geheel vervallen en wist de magistraat niet wie daarvan eigenaar was, waarom hij bij publicatie van 22 December liet afkondigen, dat indien zich vóór 1 Maart 1745 geen eigenaar opdeed, de regeering de genoemde behuisinge in 't openbaar zou laten verkoopen en de kooppenningen zoolang in de stadskas zou deponeeren tot dat de gerechtigde eigenaar zich had aangemeld ²⁾).

Verdere bijzonderheden zijn ons omtrent de Collegianten in Friesland niet ter kennis gekomen. Wij hebben alleen nog mede te deelen dat zij, en inzonderheid de vrienden van het college te Leeuwarden, nog in 1724 eenige moeielijkheden met de overheid hadden, waarbij Jacob van Rooijestein hen met raad en daad ter zijde stond. Het zal ook hier wel om de op hen rustende verdenking van Socinianisme of om den dompelpak te doen zijn geweest, maar het dreigend gevaar ging zonder schade voorbij ³⁾).

—

Groningen.

In het laatste vierdedeel der 17de eeuw openbaarde zich bij eenige leden der Oud-Vlaamsche Doopsgezinde gemeente te Groningen, die in de Boteringe-straat vergaderde, een meer vrijzinnige geest dan zich tot dusver in dien kring, die zich door strenge tucht en vasthoudendheid aan de oude Doopsgezinde geloofsgronden kenmerkte, had voorgedaan. Ook daar kregen de ruimere en meer verdraagzame gevoelens der Rijns-

---

¹⁾ Zie n°. 189 Arch. Weesh.

²⁾ Zie n°. 191 Arch. Weesh.

³⁾ Zie Lijkrede op J. van Rooijestein † 13 febr. 1746, door W. van Maurik, Amst. 1746.

burgers toegang en gaven zij gedurende een reeks van jaren aanleiding tot velerlei beroering en moeilijkheden. Sinds het jaar 1680 toch was zekere Christoffel Albertsz. Wensing met eenige andere gemeenteleden begonnen met het houden van een particulier college. Den 16^{den} Mei 1659 te Midwolde geboren en van moederszijde uit een adellijk geslacht gesproten, had hij zich van zijn 17de of 18de jaar af meer bijzonder toegelegd op het verkrijgen van godsdienstige kennis en mocht hij een wel ontwikkeld en zeer zelfstandig jonkman heeten. Reeds in het laatst van 1681 was hij, al was daarvan het bovengenoemde college ook de oorzaak niet, met de dienaren der gemeente in botsing gekomen. Zij hadden hem toch geen „beschijn” of toestemming willen geven tot zijne voorgenomen verloving met zijn nicht Antje Mennens, uithoofde eener te nauwe „sybtael” of bloedverwantschap. Wel verre van zich door deze weigering te laten afschrikken, bleef hij bij zijn huwelijksplannen en verzocht de dienaren in het voorjaar van 1683 hem te willen „coppeleren”. De dienaren vonden de zaak bedenkelijk genoeg om daarover niet minder dan 70 buitenmannen bijeen te roepen ten einde hun oordeel te vernemen, welke ten slotte na lange deliberatie besloten de zaak „met commer aan te sien”, maar voortaan in geen nadere „sybtael” toestemming te zullen geven.

In 1685 evenwel gaf ook het houden van „Colesy”, dat door onderscheidene broeders en zusters uit de gemeente werd bijgewoond, aanleiding tot moeilijkheden. Aanvankelijk bleef Christoffel Wensing ongemoeid, maar was zekere Jan Alefs de man tegen wien het misnoegen der dienaren zich keerde. Deze, een voormalig student, uit Overijssel afkomstig en niet van geleerdheid ontbloot, had zich niet alleen reeds sedert anderhalf jaar aan de godsdienstige bijeenkomsten der gemeente onttrokken, maar ook door zijne afwijkende meeningen ergernis gegeven.

Deze bestonden in de verwerping van het predikambt, de

erkenning van ongedoopten als broeders, mits zij zuiver van leven waren, en hunne toelating tot het avondmaal, maar vooral in de leer dat Christus zijn begin eerst in Maria had genomen, in de bestrijding van de eeuwigheid der straffen en in de afkeuring van het uitbannen van zoodanige personen, die aanstonds berouw toonden. Bij deze gevoelens verklaarde Alefs te willen volharden, waarom hem den 1sten Januari namens de broederschap werd aangezegd, „dat hy zich buiten de gemeente moest verboeten”.

In het volgende jaar echter moest ook Wensing, benevens Jan Tammens, Geert Sijrts, Tammo en Hendrik Adams, Jan Tjaards en Albert Jansen, de voornaamste voorstanders van bovengemeld college, het ontgelden. Er werd bezwaar gemaakt om met deze personen te communiceeren; inzonderheid werd tegen Wensing de beschuldiging in het midden gebracht, dat hij den dompeldoop voorstond, den buitentrouw niet verwierp en, behalve nog enkele andere punten die men in hem wraakte, de vrijheid van spreken verdedigde. De broederschap eischte daarom van deze personen, dat zij het college zouden laten varen en hunne bijzondere gevoelens voor zich zouden houden, maar zij weigerden de belofte daartoe af te leggen. Toen nu de klachten tegen Wensing en zijn geestverwanten zich gedurig, maar zonder eenig gewenscht gevolg herhaalden, besloot de broederschap den 25sten Maart 1686 tot het houden van een openlijk gesprek, waarbij alle broeders en zusters zouden worden toegelaten.

Dit gesprek, waarbij ook vele dienaren en leden uit de buitengemeenten tegenwoordig waren, had den 25sten Juli en beide volgende dagen plaats. Het liep over den dompeldoop, de godheid van Christus, de ware kerk, den buitentrouw, de wederopname van een die buiten de gemeente getrouwd was, de echtmijding tusschen een geloovige en een gestraft persoon en het predikambt. Op al deze zeven punten had

Wensing zijn gevoelen te verdedigen tegenover Derck Alles, leeraar en oudste der gemeente, „een schrander, welsprekend, „vriendelijk en bekwaam man, maar al te hoog gevoelende „van de vastgestelde confessie”, gelijk het van hem heet ¹⁾. De uitslag was echter, gelijk zich verwachten liet, weinig bevredigend. Wensing bleef bij zijn eenmaal uitgesproken gevoelens en weigerde standvastig de belofte af te leggen om het college na te laten en zijne bijzondere meeningen voor zich te houden.

Zoo bleef de spanning in de gemeente bestaan. De broederschap oordeelde de zaak ernstig genoeg om haar, na het houden van een vast- en bededag op den 10den October, andermaal uitvoerig in eene vergadering met afgevaardigden uit de buitengemeenten in behandeling te nemen. Doch ook deze bijeenkomst, die van den 24sten tot den 27sten October duurde, leidde tot niets. Christoffel Wensing benevens zijn schoonvader Menno Michiels en Jan Tammens stonden voor hun gevoelen pal, zoodat men ten slotte, tot beëindiging

---

¹⁾ Omtrent dezen Derck Alles leest men in het „Gedachtenisboek van Jacob „Dercks Huisinga”, eigendom van den em. pred. J. Huizinga te Groningen: „1711 den 12den Meij is de seer bij het volck beminde oudste en leeraar Derck „Alles in den Heere ontslapen, out omtrent 72 jaren; een man van sulcken „groten bequaemheyt om de gemeenten te regeren, als ick dencke dat voor „hem noulijx geweest zijn. Hij heeft dit bisschoplicke ambt omtrent 32 jaer „mit groten loff bedient. Hij was een man van schrander begrip, welsprekend, „vrindelik en verdraegsaam; tijd noch moeijte verveelde hem als hij maer rust „en vrede onder de gemeente konden uitwercken en behouden, dat hem ook „selden miste of brocht het tot sijn oogmerk, waertoe sijn achtbaerheijt, die „hij onder 't volck hadde, veel dede. Doch al te hoog gevoelende was hij van „de vastgestelde confessie, noulijx waardig achtende 't geen daervan verschilde, „te ondersoecken; dat hem oock daertoe heeft gebracht, dat hij in de jaren „1687 en 1688 verscheidene personen om het beleven van haer consciëntie, „neffens Abram Kremer, heeft bewerckt dat se gebannen werden, niettegen- „staende het vrome, godvruchtige lieden waren, waarin ick dencke wel sijn „grootste misgrepinge is geweest; was anders nederig en ootmoedig.”

van deze aangelegenheid die reeds zooveel onrust had veroorzaakt, besloot over Wensing's uitbanning uit de gemeente een beslissing te nemen.

Bij de daarover gehouden stemming was echter de meerderheid, die er zich voor verklaarde, niet groot genoeg om het raadzaam te maken aanstonds tot zulk een maatregel over te gaan. Tegenover een zeventigtal voorstemmers waren er toch niet minder dan tweeënveertig personen geweest, die de zaak nog eenigen tijd wilden aanzien, terwijl door sommigen werd aanbevolen andere maatregelen te nemen. De zaak bleef daarom tot den 27sten Mei 1687 hangen, toen in een nieuwe samenkomst met de ontboden mannen de vroegere eischen nog eens aan Wensing werden gesteld, doch met geen beter gevolg. Na vrij wat moeite om tot eenstemmigheid te geraken verklaarden zich nu eindelijk alle aanwezigen, op een tiental na, voor Wensing's afsnijding van de broederschap en werd de tegenstemmers aangezegd dat zij zich van allen omgang met hem hadden te onthouden.

Zijn geestverwanten lieten hem echter niet in den steek. Zij gaven aan de ontvangen aanzegging geen gehoor, weshalve ook Albert Jansen en Tammo Adams benevens diens vrouw in den loop van 1688 achtereenvolgens uit de broederschap werden gebannen, welk vonnis in November van datzelfde jaar ook werd uitgesproken over Jan Tjaards, Jacob Tjaards, Jan Tammens (deze met hunne vrouwen) en Cornelis Feijes, die vervolgens zijne gevoelens in een uitvoerig geschrift verdedigde en tegen het uitgesproken vonnis opkwam ¹⁾.

---

¹⁾ Behalve uit het reeds genoemde „Gedachtenisboeck van J. D. Huisinga” worden deze gebeurtenissen gekend uit een hs. van Cornelis Feijes van 1689, mede eigendom van Ds. J. Huizinga, en nog een derde hs. behelzende „Procedure in Boteringestraat door F. Roos” sub n°. 6012 d. Doopsgez. Bibl. Men zie voorts de Lijkrede op C. Wensing door N. N., Amst. 1704; Blaupot ten Cate, Doopsgez. in Groningen I bl. 187 v.; Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 188 v.

Van dien tijd af sloten deze uit den schoot der Oud-Vlaamsche gemeente gebannenen zich nauwer aaneen. Ongestoord zetten zij hunne particuliere vergaderingen voort en meer dan een, door Wensing voor zijne zienswijze gewonnen, voegde zich aan hunne zijde. Tot dezen behoorde in verloop van tijd ook Jacob Dercks Huisinga, de schrijver van het meer genoemde „Gedachtenisboek”. Dit vrijsprekend college hield zijne bijeenkomsten, althans omstreeks het jaar 1700 en daarna, in eene woning op den Caroliweg. Verscheidene personen, die zich daar lieten vinden, ontvingen achtereenvolgens door Christoffel Wensing den dompeldoop, gelijk hij dien zelf ook had ondergaan. Waar deze echter plaats gehad mag hebben, wordt ons niet gezegd ¹⁾.

In het jaar 1700 geraakten de voorstanders van dit college door toedoen der Hervormde predikanten in groote en langdurige moeilijkheden. Het was wederom de verdenking van Socinianisme, waarvoor men inzonderheid in het noorden van ons vaderland eene fijne neus had, die hen bij den magistraat in ongelegenheid bracht ²⁾. Een lidmaat der Hervormde gemeente toch, zekere Tijs Textor, had sinds eenigen tijd, geheel tegen den zin zijner vrouw, het college bezocht. Te vergeefs had zij beproefd hem hiervan terug te brengen en ten laatste haar beklag daarover gedaan aan Ds. Hetzer Temmen. De man, begeerig om het afgedwaalde schaap tot de kudde terug te brengen, begaf zich diensvolgens den 21sten Januari naar het college. Hij ging er duchtig te keer, ontrukte den

---

en n°. 2945 Arch. Doopsgez. Gem.: Chr. Wensing, Uitv. verhaal tot verdediging van de samenkomsten der Collegianten.

¹⁾ Zie Gedachtenisboek van J. D. Huisinga.

²⁾ Deze gebeurtenissen zijn uitvoerig beschreven in de Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 189—233. Zie ook Rues bl. 328/329; Blaupot ten Cate, Doopsgez. in Groningen I bl. 189, II bl. 182—184 en n°. 2949 en 2950 Arch. Doopsgez. Gemeente te Amsterdam.

spreker die aan het woord was, zekeren Gijsbert Hendriks uit Friesland, het boek, beschuldigde de Collegianten van Socinianisme, uitte tegen Wensing, die hem te woord stond, zeer scherpe bedreigingen en verliet in een opgewonden stemming de vergadering, Textor met zich nemende.

Kort daarop werd deze nu voor den kerkeraad geciteerd en over hetgeen hij aangaande de triniteit, de godheid van Christus, de voldoening en de voorbeschikking geloofde in verhoor genomen. Hij gaf echter voor het meerendeel ontwijkende antwoorden, zoodat de verdenking van Socinianisme tegen hem en de vrienden van het college nog te meer voedsel ontving. Het Gereformeerde consistorie wendde zich daarom den 27sten Mei tot den magistraat met het verzoek om aan de Collegianten een twaalftal vragen ter beantwoording voor te leggen. Groote haast om daaraan gehoor te geven toonde de magistraat evenwel niet, en eerst op vernieuwden aandrang van kerkelijke zijde eischte hij den 6^{den} Dec. 1701 van Wensing en de zijnen binnen veertien dagen eene verklaring omtrent hunne gevoelens over den persoon, den staat en de bediening van Christus. Het antwoord, dat zij den 19^{den} December inzonden, hield in dat zij geene voor allen bindende geloofsbelijdenis hadden en slechts met de woorden der Schrift, die zij als eenigen regel des geloofs beschouwden, omtrent Jezus getuigden dat hij de Christus was, de Zoon des levenden Gods, onze profeet, hoogepriester en koning. De predikanten, hiermede in kennis gesteld, waren in geen deele met dit antwoord voldaan en gaven den 9^{den} Januari het verlangen te kennen dat de overheid geenszins zou gedoogen dat de Collegianten zich achter schriftuurplaatsen verscholen, maar dat hun op een zevental punten een beslist antwoord zou afgevorderd worden. De magistraat gaf hieraan wel gehoor, maar achtte het voldoende de meening van de vrienden van het college te vragen omtrent de godheid van Christus, de drieëenheid

en de opstanding der dooden; hij eischte daarbij een opgave van de namen dergenen, die tot de Collegianten behoorden. Dat het antwoord, door Christoffel Wensing en Jan Wijbesz. gegeven, aan het vorige gelijk was, laat zich begrijpen. Zij verklaarden op nieuw, dat zij als Collegianten geen gemeenschappelijke geloofsbelijdenis hadden en derhalve ook niet konden indienen, en dat zij evenmin in staat waren opgave te doen van de opgevraagde namen, omdat hunne vergadering bestond uit bekende en onbekende personen van allerhande gezindten. De magistraat schreef dit antwoord ongetwijfeld aan onwil toe en zag daarin niet alleen een zijdelingsch bewijs voor hunne Sociniaansche gevoelens, maar achtte zich bovendien in zijn hoogheid dermate gekrenkt, dat hij de Collegianten den 15^{den} Februari het houden hunner samenkomsten verbood.

Een tijdlang lieten zij dit nu in hunne gewone vergaderplaats na en kwamen zij in particuliere woningen saam; maar op den 25sten Mei waagden zij het op nieuw in hun gebouw op den Caroliweg college te houden. Zij werden daarin van overheidswege voorloopig niet gestoord. Doch den 7^{den} September ontvingen zij opnieuw aanschrijving om zich omtrent de bovenvermelde geloofspunten duidelijk en zonder omwegen te verklaren. Ook nu echter bereikte de overheid haar doel niet. In hun uitvoerig antwoord van den 12^{den} October herhaalden de Collegianten wat zij reeds in Januari te voren te kennen hadden gegeven. Zij zeiden daarin dat zij geen geloofsbelijdenis hadden waaraan zij elkander bonden, maar dat zij allen voor broeders erkenden die een Christelijk, vroom en onergerlijk leven leidden. Hun eenig kenmerk was de Christelijke vrijheid en de onderlinge verdraagzaamheid.

De magistraat liet het hierbij twee volle jaren, maar kwam in het laatst van November 1704 op zijne vorige eischen terug.

Het antwoord, namens de Collegianten den 11^{den} December ingezonden, was echter, wat den inhoud betrof, op nieuw geheel gelijkloidend aan hunne vroegere verklaringen ¹⁾, terwijl zij inmiddels met het houden van hun college bleven voortgaan als dreigde er geenerlei onheil. En het scheen wel dat ook ditmaal de overheid werkeloos zou blijven en alles lijdelijk zou aanzien.

Maar in Juli van het volgende jaar bleek het tegendeel. Onverwacht verscheen de stadsschout in hunne vergadering en verstoorde haar door het weghalen der stoelen en banken ²⁾. Het was te vergeefs dat zij een smeekschrift aan den magistraat inzonden om herstel van de vrijheid van godsdienst-oefening. De overheid bleef doof voor hunne beden en de moeilijkheden duurden aanhoudend voort. In 1709 werd zelfs hunne bijeenkomst ten huize van Jan Wijbesz. gewelddadig door den schout uiteengedreven; de namen der aanwezigen werden opgeschreven en enkelen in boete geslagen; en in 1712 vond ditzelfde nogmaals plaats. Maar dit was ook de laatste moeilijkheid waarmede zij te kampen hadden. De magistraat, die lang genoeg de kerkelijken ter wille was geweest, was het vervolgen moede en liet de vrienden van het college verder met rust.

Het schijnt een drietal jaren later geweest te zijn, — zoo mag men toch uit een schrijven van Pieter Jansz. Kremer aan Eppo Botterman afleiden ³⁾, — dat zich onder hen een meer bepaald kerkelijk bestuur vestigde, waardoor het Groninger college sedert een eigenaardige plaats innam in de huishouding der Collegianten. Het kreeg daardoor meer het karakter eener gemeentelijke inrichting. Het ontving zijn op-

---

¹⁾ Zie n°. 2950 Arch. Doopsgez. Gem. en n°. 4816 d. Doopsgez. Bibl.

²⁾ Zie Doopsgez. Bijdr. 1891 bl. 26/29.

³⁾ Blaupot ten Cate, Doopsgez. in Groningen I bl. 189.

zieners, ouderlingen en diakenen, die door de volle broederschap op ordelijke wijze werden aangesteld en daarin dientengevolge als personen met vaste bediening zekere waardigheid bekleedden. Wij moeten er echter aanstonds aan toevoegen dat deze organisatie niet geschiedde ten koste van de hoofdbeginselen waarop de Rijnsburgsche vergadering berustte. Aan deze personen met vaste bediening toch was meer de zorg voor de administratie, de handhaving der verordeningen, het bijeenroepen der samenkomsten, het bestuur der geldmiddelen en de geregelde gang van zaken opgedragen, dan dat zij met het gezag van leeraren en oudsten in den eigenlijken zin des woords waren bekleed. Immers de vrijheid van spreken bleef voor allen onverkort. Alle broeders en zusters hadden gelijke stem in de vergaderingen van het college, terwijl in zake van geloof geen meerderheid van stemmen werd geduld en ieder werd vrijgelaten in de wijze, waarop hij den doop, als de inlijving in het algemeene Christendom, wilde ontvangen.

Men mag deze organisatie veilig beschouwen als het werk van een man, die zich omstreeks het jaar 1714 geheel bij de Collegianten van den Caroliweg had aangesloten. Eppo Botterman toch, — want van hem is het dat wij spreken, — sinds het jaar 1700 leeraar bij de Vlaamsche, wel te onderscheiden van de reeds genoemde, Oud-Vlaamsche Doopsgezinde gemeente te Groningen, en als leerling van Galenus Abrahamsz. diens vrijzinnige gevoelens geheel toegedaan, had met zijne gemeente, die in de Pelsterstraat vergaderde, gebroken, nadat hij omstreeks 1713 of 1714 een vergeefsche poging had gedaan om bij haar de vrijheid van spreken in te voeren. De ergernis, daardoor in de gemeente veroorzaakt, had hem genoopt zijn leeraarsambt prijs te geven. Van dien tijd af was hij een ijverig en getrouw bezoeker van het college op den Caroliweg geworden, aan wien de broederschap, na het tot stand komen der boven-

genoemde organisatie, het opziensambt opdroeg. Na eenige jaren echter, in 1725, werd hij door zijn vroegere gemeente, die zijn gemis zeer had gevoeld en van haar tegenzin tegen de vrijsprekerij merkelijk terug was gekomen, aangezocht om op nieuw als leeraar bij haar op te treden. Aan die uitnoodiging gaf hij gehoor, nadat vooraf een contract was opgemaakt, waarin bepaald werd dat er des morgens een gewone predikatie gehouden zou worden en de vrijheid van spreken des namiddags in beoefening zou worden gebracht.

Het college op den Caroliweg kwam, tengevolge van deze overeenkomst, van nu af van zelf in een nauwe en broederlijke betrekking te staan tot de gemeente in de Pelsterstraat, en zoowel in het kerkgebouw der Vlaamsche Doopsgezinden als in de vergaderplaats der Rijnsburgers kwam het college nu geregeld des Zondags bijeen.

Gedurende een drietal jaren ging alles naar wensch en bleef elke stoornis achterwege. Maar met de overkomst van Jacob Rijdsijk uit Almelo als leeraar der gemeente in de Pelsterstraat was het met den vrede gedaan. Deze was een veelszins bekwaam en geleerd man, maar op het punt der oude Doopsgezinde geloofsgronden tot inschikkelijkheid weinig genegen en een fel tegenstander van al wat naar Socinianisme riekte. Reeds had hij met den Doopsgezinden leeraar Jan Commes te Zwolle een niet verkwikkelijken pennestrijd gevoerd, zooals uit den titel van een geschrift van laatstgenoemden: „De veijnsaart ontmaskert of wederlegging der beschuldiging van J. Rijdsijk, Zwolle 1729”, valt af te leiden. Nadat hij den 17^{den} Mei 1728 zijn dienstwerk te Groningen had aanvaard, begon hij zich weldra tegen het college houden in het kerkgebouw in de Pelsterstraat aan te kanten en kreeg daarover met Botterman gedurig oneenigheden. Deze namen niet weinig in hevigheid toe, toen Botterman in 1731 de Collegianten had weten te bewegen hunne bijeenkomsten

op den Caroliweg te staken en het vrijsprekend college geheel naar het kerkgebouw in de Pelsterstraat over te brengen. Vermoedelijk werd hij daartoe geprikkeld, doordien Rijsdijk aan het ook door hem onderteevende contract van 1725 begon te tornen en hij in de sluiting van de vergaderplaats op den Caroliweg een krachtiger middel zag tot handhaving van het vrijsprekend college bij de gemeente. Daarbij begon Rijsdijk pogingen in het werk te stellen om sommige gemeenteleden, die hij van Socinianisme verdacht, van het avondmaal te weren.

Geruimen tijd bestreden Rijsdijk en Botterman elkander nu over en weer. Wel sloten zij in 1734 weder vrede, maar het was slechts voor korten tijd. Nog in hetzelfde jaar weigerden enkele personen, toen zij belijdenis zouden afleggen en gedoopt zouden worden, het contract van 1725 goed te keuren en begaven zij zich naar de gemeente in Homsterland, waar zij van den leeraar Claas Jansz. den doop ontvingen. Men beschuldigde Rijsdijk dat hij deze jonge menschen zoowel tot het een als tot het andere had aangezet, en Botterman, door een viertal diakenen gesteund, wist te bewerken dat hij den 9den Januari 1735 in zijn dienst werd geschorst. Ten zeerste hierdoor ontstemd en verbitterd, wendden Rijsdijk's vrienden zich nu tot den magistraat om diens herstelling in zijnen dienst te verkrijgen. Zij verzochten tevens dat de helft der diaconie-inkomsten aan de armen van zijne partij toegewezen mocht worden, zoodat zij de splitsing der gemeente in twee kerspelen schijnen te hebben beoogd ¹⁾.

Terwijl dit verzoek bij den magistraat aanhangig was, werd door zekeren Gerrit Florisz. en zijn broeder Jacob nieuwe brandstof aangedragen om het vuurtje tegen Botterman op te stoken.

---

¹⁾ Zie over deze voorvallen: E. Botterman, het ware afbeeldsel van een Collegiant, Gron. 1735; J. Rijsdijk, Zedige Aanmerkingen op 't boek van E. Botterman, het ware afbeeldsel enz., Gron. 1735 en Blaupot ten Cate a. w. I bl. 166 v. v.

Beide broeders waren oorspronkelijk Collegianten; de eerste was zelfs spreker in hunne bijeenkomsten; maar gaandeweg begonnen zij meer tot de praedestinatieleer der Gereformeerden over te hellen en gingen zij dikwijls daar ter kerk. Herhaaldelijk had Botterman hen daarover ernstig onderhouden, maar zonder gewenscht gevolg. De gaping tusschen de gebroeders Florisz. en de Collegianten werd telkens grooter, totdat Gerrit, bij gelegenheid dat hij volgens de beurtcedul op het college spreken moest, openlijk verklaarde dat hij zich van de Doopsgezinden afscheidde en bij de Gereformeerden wilde voegen. Hij kon niet langer blijven in een kring waarin uiteenloopende gevoelens over de godheid van Jezus en over andere geloofspunten geduld werden. Terzeldertijd verklaarde zijn broeder Jacob geen avondmaal te kunnen vieren met personen, die hij door Socinianisme besmet achtte.

De zaak gaf weldra tot heel wat twistgeschrijf aanleiding. Gerrit Florisz. toch begon met een geschriftje in het licht te zenden, dat een formeele beschuldiging van Socinianisme tegen Botterman en andere Collegianten inhield ¹⁾. Deze, op tegenweer bedacht, haastte zich een openlijke bekendmaking te doen aanplakken, waarin hij het geschrift van Gerrit Florisz. „een „faamroovend libel” noemde, maar hij bereikte daarmede zijn doel niet, omdat deze publicatie, — op last van wien wordt niet vermeld, — overal werd afgescheurd en zijn protest op die wijze werd verdonkerd. Botterman zag zich daarom, vooral nadat Gerrit Florisz. door een tweede libel het contract van 1725 trachtte te vernietigen, genoodzaakt een anderen weg ter eigen verdediging in te slaan en gaf nu in 1735 zijn geschrift „Het „ware afbeeldsel van een Collegiant” uit.

In dit vrij uitvoerig werk zette hij, zonder evenwel Rijsdijks naam te noemen, uiteen dat zijn ambtgenoot hem reeds

¹⁾ Zie Verhaal van eenige voorvallen betreffende E. Botterman en G. en J. Florisz. door G. Florisz., Gron. 1735.

zeven jaren lang op allerlei wijzen verdacht had zoeken te maken en dat Gerrit Florisz. hem nu voor een „patroon der „Socinianen” wilde doen doorgaan. Niet onduidelijk echter laat hij doorschemeren dat hij laatstgenoemde slechts beschouwde als den strooman, in wiens tweede geschrift, blijkens den stijl, een der Gereformeerde predikanten de hand wel gehad mocht hebben. Met beslistheid wierp hij echter de beschuldigingen zijner tegenstanders van zich af. Hij verklaarde niet alleen dat de gevoelens van Socinus over de drieëenheid, de godheid van Christus, de voldoening en de rechtvaardiging hem meerendeels verwerpelijk voorkwamen, maar hij verdedigde bovendien de Collegianten tegen de aanklacht van Socinianisme.

Dat hij niet geheel ten onrechte de Gereformeerde predikanten van onderhandsche inmenging in deze geschillen verdacht hield, bleek weldra uit het feit dat professor Anthonius Driessen in een niet zonder eenige animositeit opgesteld geschrift de handschoen voor Gerrit Florisz. opnam. Daarin kwam de mededeeling voor „dat de provinciale synode er „mede in kennis was gesteld dat de zaak van het patroci- „neeren der Socinianen reeds bij den kerkeraad van Groningen „in onderzoek was ¹⁾).

Ook Jacob Rijsdijk achtte zich geroepen om zich tegen het verwijt van samenspanning met Gerrit Florisz. te verdedigen. Maar de „Zedige aanmerkingen op het boek van Botterman”, daartoe door hem uitgegeven, hadden veel meer nog ten doel zijn ambtgenoot uit de gemeente te verdrijven en als Sociniaan door de overheid te doen tuchtigen.

De gemeente werd door al deze bittere twisten tusschen hare beide voorgangers niet weinig in beroering gebracht. Van weerszijden zagen allerlei strijdverzen en schimpdichten het

---

¹⁾ Zie A. Driessen, het ware afbeeldsel van een Collegiant in hert en mond tegen E. Botterman ter weerlegging van den hoon, de predikanten door hem aangedaan, Gron. 1735.

licht, die het vuur der onverdraagzaamheid en verdachtmaking dapper aanstookten ¹⁾). Het werd Botterman met de beschuldiging van Socinianisme bij voortduring uiterst lastig gemaakt, want magistraat en bevolking beiden waren te Groningen evenals in Friesland, waar de bekende Johannes Stinstra om gelijke redenen zeer werd bemoeilijkt, uiterst kitteoorig op dit punt ²⁾). Daarom achtte hij het ten slotte raadzaam, nadat Rijsdijk in zijn dienst was hersteld, zich in 1739 door de Gereformeerde predikanten van Groningen over de betwiste geloofspunten te laten examineeren. Dat onderzoek liep gunstig voor hem af. Het onthief hem van de verdenking van Sociniaansche gevoelens aan te kleven, zoodat aan Rijsdijk de aanleiding tot verdere bestrijding van zijn ambtgenoot werd ontnomen. Toch kon de man zeker gevoel van spijt niet geheel onderdrukken en beweerde nu dat Botterman een Gereformeerde belijdenis had afgelegd. De verstandhouding tusschen beide dienaren der gemeente bleef gespannen en het was een uitkomst voor Botterman en de gemeente, dat zijn twistzieke en stijfzinnige ambtgenoot in 1742 naar Almeloo vertrok. Sedert keerde ook de rust onder de Doopsgezinden in de Pelsterstraat geheel terug. Nog in 1752 was Botterman te Groningen werkzaam ³⁾).

Hoewel de hierboven beschreven gebeurtenissen geheel binnen den kring der Vlaamsche Doopsgezinde gemeente voorvielen, waren de Groninger Collegianten daarin toch ook van nabij betrokken. Eppo Botterman toch was ook hun voorganger en evenals op hem in het bijzonder, rustte ook op de Collegianten in het algemeen de verdenking van Socinianisme. Voor

---

¹⁾ Zie Blaupot ten Cate a. w. I bl. 170 noot.

²⁾ Toen Steven van Geuns omstreeks 1700 een winkel opende bij de A-kerk en boven zijn deur de letters S. V. G. plaatste, werd dit uitgelegd als Sociniaansch Van Gevoelen.

³⁾ Zie Blaupot ten Cate a. w. I bl. 170.

zooveel evenwel hun college op den Caroliweg op zich zelf stond, bleef het voor rechtstreeksche moeilijkheden bewaard. Ongestoord zetten zij hunne vergaderingen voort en hielden zij daarin, evenals te Leeuwarden, van tijd tot tijd ook avondmaal ¹⁾. Wat zij bij herhaling omtrent hun geloof, schoon dan ook in schriftuurlijke bewoordingen, aan de overheid verklaarden, evenals de meer op den voet eener gemeente geschoeide organisatie hunner vergadering, maakt den indruk van een meer behoudenden en leerstelligen geest, dan in de overige colleges werd aangetroffen, al bleven de hoofdbeginselen der Rijnsburgsche vergadering ook onaangevochten. Tot in 1757 stond Steven van Geuns aan hun hoofd, maar na dien tijd ging het college gaandeweg achteruit en losten de Collegianten zich allengs meer en meer in de Doopsgezinde gemeente van de Pelsterstraat op. De Rijnsburgsche beginselen bleven echter nog lang bij de leden van het geslacht van Geuns in eere. Het laatste spoor daarvan vinden wij in het bericht van den dompel-doop, dien Debora van Geuns in 1781 te Rijnsburg onderging ²⁾.

Wij staan hiermede aan het einde der geschiedkundige berichten, die ons omtrent de afzonderlijke colleges bekend werden. Menigmaal zouden wij wenschen vollediger te zijn ingelicht. Maar in voldoende mate bleek ons toch, dat in deze kringen zonder onderscheid de zaak der godsdienstige vrijheid gedurende meer dan anderhalve eeuw met kracht werd voorgestaan. Mannen en vrouwen van allerlei stand, maar voor het meerendeel behoorende tot de gezeten middenklasse, vonden daar bevrediging voor hunne godsdienstige behoeften. Voor velen waren deze colleges een uitnemende oefenschool in ernstig onderzoek, vruchtbare gedachtenwisseling en hel-

---

¹⁾ Zie Blaupot ten Cate a. w. I bl. 191.

²⁾ Zie n°. 189 Arch. Weeshuis.

derder inzichten. Zij oefenden in menig opzicht een gezegenden invloed uit op het godsdienstig denken en leven onzer vaders en droegen het hunne bij om in ruimer kring de beginselen van ware vrijzinnigheid en onderlinge verdraagzaamheid veld te doen winnen. Het is niet te veel gezegd als wij nu reeds als voorloopig resultaat vaststellen, dat zij niet zonder vrucht werkzaam zijn geweest om den godsdienst des harten los te maken van de dorre leerheiligheid der heerschende kerk.

HOOFDSTUK IV.

De Bredenburgsche twisten.

Tusschen de jaren 1661 en 1664 bevond zich, gelijk bekend is, de wijsgeer Baruch d'Espinoza te Rijnsburg, waarheen hij zijn Ouwerkerker vriend was gevolgd. Bij herhaling werd hij daar door vrienden en nieuwsgierigen bezocht, die hem, zooals hij schreef, nauwelijks den tijd gunden zich naar hartelust aan zijn overpeinzingen over te geven ¹⁾. Onder deze bezoekers vinden wij er geene vermeld, van wie wij met zekerheid weten dat zij tot de Collegianten behoorden. Wij durven dit noch omtrent Pieter Balling, noch ten opzichte van Jarig Jelles vaststellen, al waren zij vredelievende en verdraagzame Doopsgezinden. Bovendien zien wij hen eerst als Spinoza Rijnsburg reeds verlaten en zich te Voorburg gevestigd heeft, met den wijsgeer in aanraking komen. Evenmin durven wij met beslistheid den bekenden boekverkooper Jan Rieuwertsz. uit de Dirk van Assensteeg te Amsterdam tot de Rijnsburgers rekenen, al belastte hij zich ook met de uitgave van onderscheidene, door Collegianten opgestelde geschriften, evenals met den druk van Spinoza's werken ²⁾.

---

¹⁾ Zie J. van Vloten, Baruch d'Espinoza bl. 41 v. 62.

²⁾ Zie van Vloten a. w. bl. 89.

Toch is niets waarschijnlijker, dan dat meer dan een hunner, zoo dikwijls de viering van het avondmaal hem naar Rijnsburg riep, met den stillen en nederigen verstooting der synagoge bij herhaling in aanraking is gekomen en van zijn wijsgeerige stellingen kennis heeft genomen. Deze onderstelling acht ik althans niet te gewaagd ten opzichte van den Rotterdamschen koopman Jan Bredenburg en den voormaligen Remonstrantschen predikant van Vlaardingen Frans Kuyper, den uitgever van de *Bibliotheca fratrum Polonorum*. Zeker is het dat beide hunne aandacht en hun nadenken schonken aan Spinoza's wijsgeerige bespiegelingen. Zijn *Tractatus theologico-politicus*, dat in 1670 zonder den naam des schrijvers te noemen verscheen, lieten zij niet ongelezen. Inzonderheid maakten zijne denkbeelden over de bovennatuurlijke openbaring grooten indruk op Bredenburg. Het klemmend betoog, door den wijsgeerigen denker geleverd tot bestrijding van het kerkelijk openbaringsgeloof ten aanzien van profetie en wonderen, bleef niet zonder vat op den Rotterdamschen koopman. Veeleer scheen het dezen welhaast toe, dat alleen de natuurlijke rede de zekere gids was tot de kennis van het bestaan van God en van de wijze waarop Hij moet worden gediend.

Omstreeks het jaar 1672 bracht Bredenburg deze zienswijze op schrift en handelde daarover bij herhaling in meer intieme bijeenkomsten met Joan Hartigveldt, Adriaan Paets en Barend Joosten Stol. Hij ging bij dit later in druk verschenen betoog ¹⁾ van de stelling uit, dat de eerste en voornaamste eisch der natuur of wel de hoogste wet der natuurlijke rede *het zijn* en nog meer bepaaldelijk *het bestendig welzijn* was. Bijgevolg, zoo luidde zijne redeneering, is het redelijk dat de mensch

---

¹⁾ Zie J. Bredenburg, *Verhandeling van den oorsprong der kennisse Gods*, uitgegeven door F. Kuyper, Amst. 1684.

alles in het werk stelle wat dit *welzijn* kan bevorderen en bestendigen en daartoe zijn natuurlijke, redelijke vermogens, die hem leeren beoordeelen wat tot dit welzijn al of niet behoort, gebruike. En waar hij dit doet, wordt hij zich er van bewust dat dit welzijn, waaraan zijn geestelijk ik behoefte heeft, ook van geestelijken aard moet zijn. Die geestelijke goederen nu kunnen niet denkbeeldig zijn. De behoefte daaraan onderstelt en eischt redelijkerwijze de werkelijkheid van hun bestaan, en evenzoo is het redelijk om aan te nemen dat dit geestelijk goed, dit hoogste heil, niet uit zichzelf bestaat, maar zijn oorsprong ontleent aan eenzelfde macht als waaraan de mensch het vermogen om het te leeren kennen en de behoefte om het te bezitten is verschuldigd. Leidt alzoo de natuurlijke rede tot het geloof aan het bestaan van God, even redelijk als het nu moet heeten dat de mensch de leiding des geestes volgt, is het ook dat God in dit geval willig en verplicht geacht worde om hem dat geestelijk heil te schenken, dat is, om hem zijn behoudenis en het eeuwige leven te doen verwerven. Maar nu stemt ook het redelijk vertrouwen hierop den mensch redelijkerwijze tot dankbaarheid, liefde en reverentie tegenover God en wekt in verband daarmee zijn liefde tot de menschen op.

In dier voege meende Bredenburg het bestaan van God en het recht van den godsdienst op redelijke gronden bewezen te hebben. Deze denkbeelden gaven meer dan eens aanleiding tot ernstige besprekingen in den besloten vriendenkring, tot welken ook de reeds genoemde Frans Kuyper toegang wist te verkrijgen. Volgens Bredenburg, bij wien hij niet hoog stond aangeschreven, had hij zich min of meer in deze samenkomsten ingedrongen. Hij was een man, die niet slechts naar het getuigenis van anderen, maar ook volgens zijne eigene bekentenis eertijds atheïst was geweest; en Bredenburg beschouwde hem later, niet zonder partijdigheid evenwel, als

„iemand aan wien hij alle goede hoedanigheden van een verstandig, godvruchtig en geleerd man meende te moeten „ontzeggen”¹⁾). Door dezen Kuyper nu werd Bredenburg er op gewezen dat de natuurlijke rede in het minst geen zekeren weg aanbood tot de kennis van God en dat het openbaringsgeloof mitsdien onmisbaar was. Bredenburg, de juistheid dier opmerking beamende, kwam nu tot de stelling „dat uit „de natuur en de rede bleek dat er zulk een God, als die van „welken de Schrift leert, dat wil zeggen, een God die vrijmachtig „in den loop der dingen ingrijpt en wonderen doet, niet zijn „kon”. Immers, zoo redeneerde hij, al wat is bestaat noodzakelijk reëel. Ook alle eigenschappen van het bestaande zijn noodwendig wezenlijk. Werking, beweging, leven zijn van dat bestaande noodzakelijke eigenschappen, en ook de uitwerking, de vrucht, het resultaat van dit noodzakelijk bestaande is krachtens een eeuwige noodzakelijkheid zóó als het is. In dier voege sprak Bredenburg zich uit, „in zijn gemoed „ontrust omdat rede en godsdienst voor zijn raisonnement „niet accordeerden”, zooals hij verklaarde. Hij deed het in zijne „Wiskunstige demonstratie dat alle verstandelijke werking „noodzakelijk is”. Oorspronkelijk had hij dit geschrift opgesteld om het aan Galenus Abrahamsz. ter beoordeeling te geven, maar liet zich door Joan Hartigveldt overhalen om het ook aan Kuyper ter hand te stellen, mits deze er voor zich geen afschrift van maakte, waarvoor Hartigveldt borg bleef²⁾). Toch deed Kuyper zulks in stilte (omstreeks December 1673) door tusschenkomst van Karel van den Ende, notaris te Rotterdam, wat echter eerst na Hartigveldt's dood aan het licht

---

¹⁾ Zie Brief van J. D. Verburg aan F. Kuyper waarin diens groote uitsporigheden worden aangewezen, Rott. 1687, en Nader verhoog op het 2de deel der weerlegging achter J. Bredenburg's Noodige Verantwoording tegen A. Lemmerman, Rott. 1685.

²⁾ Zie Bredenburg, Nader verhoog.

kwam ¹⁾. Tegen deze erg Spinozistisch riekende stellingen kwam Kuyper krachtig op. Hij zag in Bredenburg, zoo al nog geen ongeloovige, dan toch iemand die reeds ver op weg was het te worden en stelde eenige „Aanmerkingen op de Wiskunstige „demonstratie” op. Bredenburg handhaafde zijn gevoelen in eene „Verdediging der Wiskunstige demonstratie”, die nogmaals een schriftelijk antwoord van Kuyper uitlokte, in welke „Weerlegging van de verdediging” hij beweerde, dat de werking geen eigenschap is van het bestaande maar een effect, waartoe de impulsie van buiten af en dus van den vrijmachtigen God komt, zoodat de stelling, dat alle verstandelijke werking noodzakelijk is, hem toescheen feitelijk een godloochening te behelzen ²⁾.

Bij herhaling gaven deze stellingen aanleiding tot heftige disputen in de particuliere bijeenkomsten der Rotterdamsche Collegianten. Kuyper geloofde dat Bredenburg geheel in de schoenen van Spinoza stond, al wilde deze daarvan in geen deele weten en al gaf hij in 1675 om het tegendeel te bewijzen, zijn „*Enervatio tractatus theologico-politici*” bij Isaäc Naeranus te Rotterdam in het licht. Ook Kuyper had de pen tegen Spinoza gescherpt in zijn „*Arcana atheismi revelata et refutata*”, zonder evenwel den naam des wijsgeers te noemen, „dien hij, terwijl hij leefde in geen zwarigheid wilde brengen”. Van dit geschrift gaf hij, schoon met eenige wijzigingen, ook eene vertaling uit onder den titel van: „De diepten des Satans of „geheijmenissen der Atheïsterij ontdekt en vernielt, zijnde een „vervolg of derde deel van den Philosophheerenden Boer”, Rotterdam 1677.

Hoewel hij hierin indirect ook Bredenburg's gevoelen be-

---

¹⁾ Zie Kuyper's voorrede op J. Bredenburg's *Verhandel. over den oorsprong der kennisse Gods*.

²⁾ Zie n°. 116 *Arch. Weeshuis, Oorsprong der scheuring onder de Collegianten*, bl. 1—6.

streed, bleef de buitenwereld onbekend met den strijd die in de bijzondere samenkomsten der Rotterdamsche Collegianten werd gevoerd. Wat er over en weer over den weg tot de kennisse Gods in schriftuur was gebracht, werd onder bewaring van Joan Hartigveldt gesteld.

Men krijgt onwillekeurig den indruk dat, zoolang hij leefde, het overwicht van zijn persoonlijkheid het uitbreken van den smeulenden brand tegenhield. Na Hartigveldt's dood in 1678 evenwel was het spoedig met den uitwendigen vrede gedaan. Kuyper verzweeg niet langer welke gevaarlijke meeningen Jan Bredenburg had omhelsd, en stelde daarmede ook zekeren Abraham Lemmerman te Amsterdam in kennis, bij wien deze grooten afkeer vonden. Langzamerhand werden nu Bredenburg's gevoelens meer en meer ruchtbaar en gaven zij zoowel te Amsterdam als te Rotterdam op het college aanleiding tot herhaalde heftige woordenwisselingen. Kuyper en Lemmerman waren van oordeel, dat het niet eerlijk en oprecht gemeend kon zijn als Bredenburg betuigde ook in weerwil van hetgeen de rede leerde aan den geopenbaarden christelijken godsdienst vast te houden; immers wie beweerde dat de *rede* leert dat er geen God is zooals de H. Schrift dien doet kennen, kon onmogelijk aan den God van den Bijbel *gelooven*. Ten gevolge van deze aanranding van Bredenburg's karakter werd door het Rotterdamsche college op Kuyper de censuur wegens faamrooverij toegepast en hem in den loop van 1681 het spreken in de bijeenkomsten verboden ¹⁾. Te vergeefs begaf Lemmerman zich naar Rotterdam om de zaak voor zijn vriend Kuyper te schikken, en begon daarna in vereeniging met dezen ook op de Rijnsburgsche vergadering Bredenburg van ter zijde te bestrijden. Zonder namen te noemen,

---

¹⁾ Zie n°. 166 Archief Weeshuis en P. Smout, Vrede en vrijheid onder de Rijnsburgers verbroken, 1ste dl. afd. III, Rotterd. 1687.

beweerde hij dat het aldaar vrijstond de verklaring af te leggen „dat men geen gemeenschap hield met de zoodanigen, van wie men overtuigd was dat zij doolden.” De aanhangers van Bredenburg kwamen hiertegen krachtig in verzet. Zij doorzagen maar al te goed wat Lemmerman hiermede in het schild voerde. Werd toch de vrijheid van protesteeren tegen in zijn oog verderfelijke meeningen ook op de Rijnsburgsche vergadering, evenals op de gewone colleges, toegelaten, dan ware hem langs dien weg het middel in de hand gegeven om Bredenburg indirect van de avondmaalsgemeenschap uit te sluiten. De meerderheid der te Rijnsburg vergaderden begreep terecht dat hierdoor inbreuk gemaakt zou worden op het beginsel der onderlinge verdraagzaamheid, 'twelk den toegang tot het avondmaal aan iedereen die niet om werken des vleesches veroordeeld was vrijliet, en verhinderde den toeleg. Zij liet Lemmerman's protestatie, die een zijdelingsche veroordeeling van Bredenburg's zienswijze inhield, niet toe.

Lemmerman liet zich door deze mislukte poging echter niet afschrikken en trachtte nu langs een omweg zijn doel te bereiken. Vóórdat nog de avondmaalsviering gehouden werd, kwam zekere Paulus Jansz. uit Krommenie, hetzij uit eigen beweging, hetzij door Lemmerman daartoe aangespoord, met de verklaring voor den dag „dat hij aan de tafel des Heeren „niet als broeder kon aanzitten met wie geen voorstanders „waren van de weerloosheid”. Lemmerman hoopte ongetwijfeld dat de vergadering argeloos genoeg zou zijn om deze protestatie, die ook zelfs den schijn niet hebben kon van tegen Bredenburg gericht te zijn, toe te laten. Daarmede zou het recht om ook te Rijnsburg tegen schadelijk geachte meeningen te protesteeren in het algemeen erkend zijn geworden.

Maar ook de verklaring, door Paulus Jansz. afgelegd, werd met beslistheid afgewezen. Lemmerman gaf zijn doel echter nog niet op. Hij deelde nu aan Paulus Jansz. een en ander

omtrent Bredenburg's bedenkelijke gevoelens mede, in de hoop dat dit een prikkel zou zijn om den man bij zijn protesteeren te doen volharden. In die verwachting zag hij zich echter geheel bedrogen. Paulus Jansz., bemerkende dat hij zonder het te weten of te willen bijna een werktuig in Lemmerman's hand was geworden om den met hem bevrienden Jan Bredenburg in ongelegenheid te brengen, voelde over zijn protestatie grootelijks leedwezen. Hij deelde echter tevens aan Jacob Pietersz. Moerbeek uit Alkmaar mede wat hij van Lemmerman omtrent de gevoelens van Bredenburg had vernomen. Daardoor verkregen deze straks meerdere ruchtbaarheid en kwam het eindelijk ook aan Bredenburg ter oore, dat Lemmerman en Kuyper hem van ongodisterij beschuldigden.

De gebroeders Bredenburg waren hierover zeer ontstemd en wenschten genoegdoening voor deze verdachtmaking. Dientengevolge had er tusschen den 13den en 18den October een samenkomst te Rotterdam plaats waaraan, behalve de gebroeders Bredenburg, hun zwager Jan Dionysz. Verburg, Pieter Smout, Barend Joosten Stol en de gezusters Huibertje en Elisabeth van Overveldt, ook Kuyper en Lemmerman deelnamen, benevens Paulus Jansz. van Krommenie, Jan Ariaansz. Gorter van Aker-sloot en Jacob Pietersz. Moerbeek van Alkmaar. Deze conferentie had tot resultaat dat Lemmerman zijn beschuldigingen terugnam, zijn aantekeningen op Bredenburg's geschrift verscheurde en beloofde voortaan niet in ongunstigen zin van de gebroeders te zullen spreken ¹⁾).

Het was niet geheel zonder grond dat Bredenburg, zooals hij enkele jaren later schreef ²⁾), Lemmerman hield „voor een „persoon van stoute en assurante conditie”; want, nauwelijks

¹⁾ Zie n°. 117 Arch. Weesh., Verhaal van 't gebeurde a° 1681 op 4 Dec. en volgende dagen nopens A. Lemmerman; n°. 116 Arch. Weesh. Oorsprong d. scheuring, en Hist. d. Rijnsb. bl. 140 vv.

²⁾ Zie J. Bredenburg, Nader vertoog, achter de Noodige verantw. Rott. 1684.

te Amsterdam teruggekeerd, ving hij daar op nieuw aan Bredenburg van atheïsme te beschuldigen en vele Collegianten tegen hem in te nemen. Uit dien hoofde verschenen de gebroeders Bredenburg met Verburg en Stol en enkele buitenvrienden den 4den December 1681 op het college te Amsterdam en klaagden Lemmerman aan van faamrooverij, leugentaal, geveinsdheid en geestelijken broedermoord. De Amsterdammers besloten daarom beide partijen te hooren. Lemmerman echter verscheen niet op de herhaalde oproeping daartoe tegen drie achtereenvolgende dagen, maar berichtte dat hij zich alleen schriftelijk, niet mondeling wilde verantwoorden, wat hem eindelijk op voorspraak van eenige uit Friesland overgekomen vrienden werd toegestaan. Bij de voorlezing van de redenen waarom hij de zaak schriftelijk wenschte te behandelen bemerkte de vergadering, die reeds eenige kennis van den inhoud had verkregen, dat hij op slinksche wijze de woorden „onverkort iedereen zijn recht” veranderde in „onverkort-zijn recht” en stond hem de schriftelijke verantwoording nu niet langer toe. Groot was daarover zijne verbittering. Op den vierden dag der samenkomst stelden hij en Kuyper zich dan ook op zeer heftige wijze aan, gedurig roepende dat zij bewijzen wilden dat Bredenburg een atheïst was. Van een mondelinge verantwoording op de tegen hem ingebrachte beschuldiging wilde hij volstrekt niet weten en ten slotte ging hij heen. De vergaderden hoorden daarop Bredenburg's verantwoording aan, waarmede zij volkomen genoeg namen, en besloten nu over Lemmerman de censuur uit te spreken, waarbij hem evenwel „meer verzocht dan „wel gelast werd in de publieke vergadering niet te stichten, „zoolang hij geen vergenoeging had gegeven”. Deze censuur werd door 38 Collegianten ondertekend ¹⁾).

Van dien tijd af stelden Kuyper en Lemmerman zich

---

¹⁾ Zie n°. 117 Arch. Weesh.

ijverig in de weer om de gemoederen tegen de Bredenburgers in te nemen en lieten zij zich noode door Pieter Smout weerhouden van de uitgave der verschillende geschriften, die onder Hartigveldt's berusting waren geweest maar in Kuyper's handen waren gekomen, — ten einde hunne beschuldigingen te staven ¹⁾. Maar toen zij bij gelegenheid van de Rijnsburgsche vergadering op den 4^{den} Augustus 1683 door Bredenburg duchtig onder handen waren genomen en, in de meening dat zij het wel niet zouden wagen daartoe over te gaan, zijdelings waren uitgedaagd de gewisselde schrifturen in het licht te geven, gingen zij hiertoe inderdaad over. In 1684 verscheen nu de „Wiskunstige Demonstratie”, waarover reeds zooveel was te doen geweest, benevens Kuyper's „Weerlegging”, voorafgegaan door „Eenige bewijzen dat Bredenburg staande zijn stellingen „geenszins kan gelooven dat er zulk een God is als de H. Schrift „leert, door A. Lemmerman”.

Weldra volgde een vloed van geschriften. Kuyper ging spoedig ook tot de uitgave van Bredenburg's „Verhandeling over den „oorsprong der kennisse Gods” over, en voegde daaraan een geschriftje toe van Barend Joosten Stol, waarin deze Bredenburg's „kwade stellingen” had opgeteekend. Hij wilde daardoor vooral in het licht stellen „dat als men, zooals Bredenburg leert, noch „uit de mirakelen, noch uit de natuur, de rede of de philosophie „kan bewijzen dat er een God is, diens bestaan in het geheel „niet bewezen kan worden”.

Reeds in Juni daaraanvolgende gaf Bredenburg een „Noodige „verantwoording” tegen de ongegronde beschuldigingen van Lemmerman uit. Hij schreef daarin dat hij geenszins, zooals hem door zijn bestrijders werd toegedicht, een *wiskunstig bewijs* voor gelijkkluidend hield met een *onfeilbaar* bewijs, en

---

¹⁾ Zie P. Smout, Vrede en vrijheid onder de Rijnsburgers verbroken, 1ste dl. afd. 4.

dat hij nog in geen en deele de leer van een natuurlijk noodlot voorstond, wanneer de rede hem leerde dat alles noodzakelijk bestond. De volmaaktheid van het goddelijke wezen eischte veeleer deze meening en diens bestaan werd er in het minst niet door ontkend.

Door een ongenoemde werd in een „Voorloopertje” het ontstaan der twisten op eene voor Bredenburg ongunstige wijze voorgesteld. Zekere J. M. G. V. S. schreef een „Tegenbericht „tot defensie van A. Lemmerman”. Gelijkzeitig richtte ook een onbekende, die zich Latinus Serbaltus Sartensis noemde, zijne „Observationes, quibus ostenditur J. B. esse Spinozistam „atque ideo Atheum” tegen de Wiskunstige Demonstratie. Zij verschenen in 1684, tegelijk met een hollandsche vertaling, en trachtten aan te toonen, dat wie leerde, dat alle verstandige wezens noodzakelijk werken, feitelijk Spinozist is en voor „een trouweloozen huichelaar” moet worden gehouden, als hij nogtans zegt in God te gelooven.

Deze en soortgelijke aanrandingen van Bredenburg's karakter, waaraan het niet ontbrak, ontstemden zijne vrienden in hooge mate en gaven tot allerlei paskwilverzen aanleiding. In een van deze, door Bredenburg's neef Joost van Geel in 1684 vervaardigd op „F. K. en A. L. scheurmakers dezer eeuw”, heette het:

maer minnaers van Godvruchte zeên,
die d' Eeuwigen geen menschen leên
toevoegen, of geen grillen dichten,
om best een eigen kerk te stichten,
die zullen u, o tuimelgeest,
(die zelf zijt ongodist geweest,
als gij meest scheent Godts kerk te bouwen)
gelijk een doodlijk pestvuur schouwen,
en haten zelfs, na Christus wet,
den rok van zulk een vleesch besmet ¹⁾.

¹⁾ Zie De gedichten van Joost van Geel, Rott. 1724 bl. 324 v.v.

De reeds genoemde J. M. G. V. S., in wien men een der vrienden van Kuyper en Lemmerman had meenen te zien, en die door zekeren N. N. in een brief aan J. D. Verburg was weerlegd, gaf spoedig daarop een „Vervolg op zijn zedig „tegenbericht” uit, waarin hij verklaarde met Kuyper en Lemmerman niets gemeen te hebben en zelfs niet tot de Collegianten te behooren, maar zijn opinie omtrent Bredenburg's atheïsme handhaafde en de paskwilverzen van diens zoon Jan Bredenburg Jr. en van Joost van Geel als geheel onwaardig brandmerkte.

Jan Dionysz. Verburg nam tegenover al deze geschriften de handschoen voor zijn zwager Bredenburg op in een „Brief „aan N. N. tot weerlegging van 't zoogenaamde zedig berigt „ende de aanmerkingen tot defensie van A. Lemmerman, „waarin wordt aangewezen de ongegrondheid der lastering „tegen J. Bredenburg”. Zijn zwager, zoo schreef hij daarin, was volstrekt niet met Spinoza op ééne lijn te plaatsen, want Bredenburg noemde niet zooals deze de philosophie den volstrekten weg der waarheid en evenmin verwierp hij, zooals Spinoza deed, de wonderen.

Ook Latinus Serbaltus Sartensis kwam nog in 1684 met zijne „Vindiciae repetitae pro divina et humana libertate contra „Bredenburgios, Spinozae discipulos” voor den dag. Hij verklaarde in dit gelijktijdig in het hollandsch overgezette geschrift, dat hij ten onrechte voor Frans Kuyper werd gehouden, maar hij bleef bij zijn uitgesproken gevoelen, dat de leer eener volstrekte noodwendigheid het bestaan van God en godsdienst uitsloot en niet toeliet aan mirakelen te gelooven, zooals Spinoza deze dan ook consequent had verworpen.

In het voorjaar van 1685 greep ook Lemmerman weder naar de pen en zond eene „Verdediging zijner bewijzen dat Bredenburg niet kan gelooven, dat er zulk een God is als de „Schrift leert” in het licht. Op zeer omslachtige wijze hand-

haafde hij daarin de bewering dat Bredenburg leerde dat alles door een natuurlijk noodlot geschiedt, dat de godsdienst bij gevolg valsch was, en dat er, als alle werking van verstandige wezens noodzakelijk is, geen plaats overbleef voor God. Wel kwam hij aan het einde van zijn betoog tot het inzicht dat Bredenburg onderscheid maakte tusschen „het geloof dat er „een God is” en „het geloof dat er zulk een God is als de „godsdienst vereischt”, of juister gezegd „als de geopenbaarde „godsdienst leert”, maar voor de waarheid, gelegen in het wijsgeerig determinisme, had hij geen oog.

Ook Kuyper trad in hetzelfde jaar nog met een „Bewijs „dat noch de schepping der natuur, noch de mirakelen der „Schrift tegen de natuurlijke rede strijdig zijn, tegen de atheis- „tische gronden van J. Bredenburg” in het strijdperk, maar het wetenschappelijk gehalte zijner bewijsvoering was uiterst gering. Tegenover Bredenburg's meening dat wonderen voor de natuurlijke rede niet mogelijk waren, omdat er van vijf brooden en twee visschen, waarvan 5000 menschen gegeten hadden, geen meerdere hoeveelheid kon overblijven dan er aanvankelijk geweest was, zeide hij: „dat Bredenburg niet in „staat was te bewijzen, dat God of op zijn last de engelen „geen stof hebben bereid en, zonder dat het gezien kon wor- „den, bij de brooden en visschen gevoegd hebben, waardoor „deze vermeerderd zijn geworden”. Oppervlakkiger bestrijding van het diepzinnig Spinozisme is moeilijk denkbaar. Zeker was het van „den liefhebber der waerheijt”, die in 1685 „Een „korte bedenckinge over de stellingen van A. Lemmerman” uitgaf, verstandiger gesproken „dat hij over zulk een diep- „zinnig onderwerp als dat van het wezen Gods geen volle „kennis durfde te pretendeeren”,

Het éénig ware woord, dat van de zijde van Bredenburg's tegenstanders in dezen pennestrijd geschreven werd, was het verwijt van inconsequentie dat tot hem werd gericht. Het

was zeker zonderling dat Bredenburg betuigde aan den bijbelschen God te blijven gelooven, in weerwil daarvan dat de natuurlijke rede hem leerde dat er zoodanige God niet kon bestaan; maar zijne bestrijders hadden geen recht om hem uit dien hoofde van atheïsme te beschuldigen, veelmin nog om zijn eerlijkheid en goede trouw in twijfel te trekken en zijn karakter aan te randen.

Tengevolge van al deze schrifturen nam de spanning en verwijdering onder de Collegianten met den dag toe. De sluiting van de collegezaal te Amsterdam door de Bredenburgschgezinde regenten, waarover wij boven spraken ¹⁾, maakte de onderlinge verhouding nog slechter. Pieter Smout spande alle krachten in om de partijen over en weer tot inschikkelijkheid te bewegen en ontwierp allerlei concepten tot contentement, maar zonder gewenscht gevolg. Op de groote vergadering te Rijnsburg in Augustus 1685 werd de vredehandel weder opgevat en inmiddels goedgevonden om, uit hoofde van de daarvoor weinig gestemde gemoederen, de avondmaalsviering niet te laten doorgaan. Maar ook nu kwam er geen toenadering. Voor het meerendeel weet Smout, die geheel als bemiddelaar in dit geschil optrad, het mislukken der onderhandelingen aan Bredenburg's partij. Op raad van Bredenburg's vrouw, Trijntje Franssen Oudaen, wendde hij daarop een nieuwe poging bij Jan Bredenburg aan en bracht hij het zoover dat deze een conditie van vrede opstelde, waarin Bredenburg en Lemmerman van weerszijden zouden verklaren „van de nadeelige „gevoelens, die zij omtrent elkander koesterden noch in noch „buiten de vergaderingen iets te zullen laten blijken, door 't „zij onder elkanders gebed den hoed op te zetten, heen te „loopen, te protesteeren tegen elkander omtrent het gebed, „het avondmaal of iets dergelijks dat de een of de ander in

---

¹⁾ Zie boven bl. 167 v.v.

„de vergaderingen zou verrichten, 't zij door iets tot elkan-
 „ders nadeel te spreken, zoodat het zijn zou als of die weder-
 „zijdsche gevoelens niet bestonden”. Doch welhaast maakte
 hij weer bezwaar om daarvan een afschrift aan Lemmerman
 te geven. Hij vertrouwde dezen, en niet zonder grond, op het
 punt van misbruik van schrifturen niet al te best, en had
 gedurig nieuwe bedenkingen tegenover al wat Smout in het
 werk stelde om de zaken tot een bevredigend einde te bren-
 gen. Zodoende was alle moeite te vergeefs. Smout was
 daarover zeer ontstemd ¹⁾. Hij meende, dat Bredenburg wel
 vrede zoude hebben willen sluiten als Lemmerman en Kuy-
 per maar wilden bekennen dat zij een misslag hadden be-
 gaan door hem van atheïsterij te beschuldigen. Maar daar-
 toe was ook deze te stijfhoofdig. Bovendien was Smout van
 oordeel dat ook Galenus Abrahamsz. grootelijks deel had
 aan het voortduren der oneenigheden. Hij schreef hem den
 2sten Augustus 1685 een afkeurenden brief over zijn onbe-
 hoorlijken handel tegen Abraham Lemmerman en Frans
 Kuyper in zake de geschillen met Bredenburg ²⁾, maar de
 zaak werd er niet beter door.

Den 18^{den} September 1685 deelden Bredenburg en Cornelis
 van Hoek aan Smout mede dat er van vredemaken niets
 komen kon. Nog wist hij in het begin van 1686 te voor-
 komen, dat Kuyper en Lemmerman aan hun plan om te
 Rijnsburg een afzonderlijke vergadering op te richten gevolg
 gaven en dat te Rotterdam de collegeplaats door de twee
 partijen op verschillende tijden gebruikt werd, waardoor reeds
 feitelijk eene scheuring ontstaan zou zijn, gelijk te Amster-
 dam het geval was geworden ³⁾. Maar reeds was de partij der
 Bredenburgers begonnen maatregelen te beramen tot het op-

¹⁾ Zie Smout, Vrede en vrijheid verbroken dl. I, afd. 6—12, dl. II, afd. 1 en 2.

²⁾ Zie Copie van een brief door P. Smout aan Galenus Abrahamsz., 1685.

³⁾ Zie boven bl. 169 en Smout, Vrede en vrijheid verbroken dl. III afd. 1—5.

richten eener afzonderlijke vergadering te Rijnsburg en stelde zij pogingen in het werk om tot een accoord omtrent het gebruik der vergaderplaats te geraken. De Leidsche Collegianten kwamen hiertegen ernstig in verzet omdat het huis, aan alle Collegianten toebehoorende, ook voor allen toegankelijk moest blijven, en het accoord bleef achterwege. Toen zij daarop vernamen dat de Bredenburgers nu een afzonderlijk gebouw te Rijnsburg voor zich lieten inrichten, trachtten zij ook dit te voorkomen en verzochten zij hen door tusschenkomst van Smout ten dringendste daarmee nog te wachten en eerst nogmaals een algemeene vergadering te houden, om te zien of de partijen het niet eens konden worden. Zij zonden daartoe in April 1686 aan alle colleges eene uitnoodiging tot een samenkomst op Paaschmaandag. Maar de meeste van deze, wellicht van het nuttelooze der poging overtuigd, bleven weg. Zoo deed ook de partij van Bredenburg, die bij missive van 9 April berichtte dat, hoe prijzenswaardig de bedoeling der Leidsche vrienden ook zijn mocht, het doel wel niet bereikt zou worden. De gevoelens stonden daartoe te scherp tegenover elkander. Zij voerden tot rechtvaardiging voor het oprichten eener nieuwe* vergadering aan, dat het protesteeren tegen het avondmaal vieren met wie andere gevoelens waren toegedaan, zooals dit door de partij van Lemmerman werd voorgestaan, een element was dat met de natuur der Rijnsburgsche vergadering streed en tegen de onderlinge verdraagzaamheid indruishte. Bovendien waren zij van oordeel dat het evenzoo met den aard der Rijnsburgsche vergadering in strijd was, dat ook daar gehandeld werd over theologische en particuliere geschillen, die alleen op de afzonderlijke colleges te huis behoorden. Minder derhalve uithoofde van deze afwijkende gevoelens zelve, dan om het verschil van opvatting van het karakter der Rijnsburgsche vergadering voelden zij zich tot de oprichting van eene nieuwe vergadering gedrongen,

die op de volgende grondslagen moest berusten: dat „1°. ieder „daar toegang zou hebben die de 12 artikelen des geloofs uit „kracht der Schriftuur beleed en zich aan de geboden van het „Christendom onderwierp, zonder nogtans het recht te hebben „om hen die dit niet beleden te veroordeelen of te verklaren „dat men met hen geen gemeenschap hebben wilde; dat „daar 2°. geen burgerlijke of godgeleerde geschillen mochten „worden behandeld; en eindelijk 3°. dat zij, die om werken „des vleesches door eenige broederschap waren gecensureerd „of gebannen, daar ook niet mochten stichten en spreken of „het avondmaal bedienen of celebreeën” ¹⁾). Dit schrijven maakte aan alle verdere pogingen tot bemiddeling een einde. De scheuring was een voldongen feit.

De oprichting dezer nieuwe vergadering deed Dr. Laúrens Klinkhamer van Leiden weldra de pen opvatten en reeds den 4den Juli 1686 zagen zijne reeds meer genoemde „Losse en „quaade gronden der scheurkerk” te Amsterdam het licht. De daarin uitgesproken kritiek was verre van gunstig. Wel was hij van oordeel dat Lemmerman in het geschil met de Bredenburgers niet van halsstarrigheid vrijgepleit kon worden, wel hield hij er zich persoonlijk van overtuigd dat Bredenburg wel degelijk geloofde en geen atheïst was, maar hij meende tevens dat deze zich alleen daarom zoo sterk tegen het protesteeren op de Rijnsburgsche vergadering had verzet, omdat hij bevreesd was dat alsdan tegen hem als tegen een ongeloovige zou worden geprotesteerd. Tegen dit protesteeren op zich zelf toch had hij zich vroeger nooit aangekant en Klinkhamer rekende het daar dan ook geheel op zijne plaats, wanneer men aan de vrijheid niet te kort wilde doen. Evenzoo achtte hij

---

¹⁾ Zie Klinkhamer, Losse en quaade gronden der scheurkerk, Amst. 1686, Smout, Vrede en vrijheid verbroken dl. III afd. 6 en n°. 179 Arch. Weesh., Van 't opregten der tweede vergadering te Rijnsburg.

de handhaving van het recht om in de Rijnsburgsche vergadering over particuliere en theologische verschillen te handelen wenschelijk, omdat daardoor alleen kon worden uitgemaakt of iemand wegens ongeloof of onzedelijkheid gecensureerd en van het avondmaal geweerd behoorde te worden. Om die redenen scheen hem de stap van Bredenburg ten eenenmale ongemotiveerd. Maar hij had nog andere bezwaren. Vooral bevreemde het hem dat Bredenburg de 12 artikelen des geloofs aan zijne nieuwe vergadering ten grondslag wilde leggen. Zij waren toch stellig niet apostolisch en het was zelfs zeer de vraag of zij wel met de Schrift overeenstemden, weshalve er geen enkele grondige reden viel aan te wijzen waarom men de Christenen daaraan zou binden ¹⁾).

Bredenburg had dit blijkbaar ook niet bedoeld. Immers hij wilde de gemeenschap ook niet ontzegd zien aan hen die met deze belijdenis niet instemden, zooals hij nadrukkelijk in zijne grondslagen voor de nieuwe vergadering verklaard had. Ook was er bij Bredenburg stellig nog iets beters dan eigenbelang in het spel, gelijk Klinkhamer hem toedichtte, waar hij zich tegen het protesteeren te Rijnsburg meende te moeten aankanten. Hij geloofde eerlijk en oprecht dat het protesteeren daar niet te huis hoorde. Reeds in 1672 ²⁾ had hij den wensch geuit, dat de Rijnsburgsche vergadering alleen voor de avondmaalsviering bestemd zou worden en dat het profeteeren met het daarbij behoorende protesteeren uitsluitend op de colleges in praktijk zou worden gebracht. Terecht had hij ingezien dat de onderlinge verdraagzaamheid de toelating tot het avondmaal eischte van allen, die niet openlijk door eenige broederschap om werken des vleesches veroordeeld waren. Daarom was het zijns inziens niet oorbaar dat er te Rijnsburg geprotesteerd werd tegen de gemeenschap

---

¹⁾ Zie behalve Klinkhamer's geschrift ook n°. 179 Archief Weeshuis.

²⁾ Zie boven bl. 116.

met de zoodanigen wier gevoelens niet klaar en duidelijk in de Schrift werden veroordeeld en die niet uit dien hoofde door het college waartoe zij behoorden gecensureerd waren. Alleen in de colleges, niet te Rijnsburg, was het protesteeren op zijn plaats.

Aan de uiteenzetting dezer denkbeelden wijdde hij kort voor zijn dood nogmaals zijne krachten. In 1691 toch was te 's Gravenhage een werkje verschenen van den geleerden maar heftigen Franschen predikant Pierre Jurieu, „Le tableau „du Socinianisme” getiteld ¹⁾). Bredenburg nam hieruit aanleiding tot het opstellen van een geschriftje: „Handeling van den staet „der Reformatie, aanwijzende hoe dat allerlei Gereformeerden „mistasten en zig vergrijpen in te oordeelen, mitsgaders hoe „Monsieur Jurieu door 't maken van zijn Tafereel der Soci- „nianen afwijkt van de grond der Reformatie”. Hij betoogde daarin uitvoerig dat geen Protestant krachtens het beginsel der reformatie recht heeft om in zake van geloof over anderen te oordeelen, maar dat hij tot onderlinge verdraagzaamheid is geroepen. En hij eindigde zijn betoog met de stelling dat deze tolerantie nergens beter dan bij de Collegianten en „wel bijzonder bij die fractie, die het protesteeren niet toeliet”, gevonden werd ²⁾). Hoeveel persoonlijks er dan ook in deze geschillen, die tot de oprichting van een tweede Rijnsburgsche vergadering aanleiding gaven, moge geweest zijn, er lag daaraan zeer zeker ook een beginsel ten grondslag.

Daarmede is echter niet gezegd, dat Bredenburg in het vasthouden aan wat hij meende dat de natuur der Rijnsburgsche vergadering eischte niet tevens het middel heeft gezien om aan het gevaar te ontkomen dat hij te eeniger tijd openlijk als een ongeloovige werd gebrandmerkt, wanneer een protest

---

¹⁾ Zie over P. Jurieu, van der Aa, Biogr. Woordb.

²⁾ Voorhanden in hs. n°. 441 der Remonstr. biblioth. te Rotterdam.

tegen zijne gevoelens te Rijnsburg werd toegelaten en niet onmogelijk de goedkeuring der meerderheid verwierf. Hij zag zeer goed in dat velen moeilijk geloof zouden slaan aan zijne stellige verzekeringen dat hij aan den geopenbaarden Christelijken godsdienst vasthield terwijl volgens zijne zienswijze de natuurlijke rede leerde dat er zulk een God als de bijbel deed kennen, niet zijn kon. In den grond der zaak toch lag het zwaar-
 tepunt bij deze langdurige geschillen in de vraag of men de onderlinge verdraagzaamheid zoover zou uitstrekken, dat men ook gemeenschap hield met dezulken die voor atheïsten werden gehouden. Hoe dikwijls ook wegschuilende achter allerlei bijkomstige persoonlijke grieven, was dit inderdaad de diepste grond der onderlinge verdeeldheid, de oorzaak der eindelijke scheuring.

Zooals wij reeds opmerkten, kreeg deze scheuring in het voorjaar van 1686 haar beslag. Van dien tijd af ontmoeten wij gedurende een reeks van jaren twee vergaderingen te Rijnsburg, en hielden de beide partijen zoowel te Amsterdam als te Rotterdam afzonderlijk college. Aan de zijde van Bredenburg schaarden zich de meeste colleges in Noord-Holland boven het IJ, benevens een aanzienlijk deel der Amsterdamsche Collegianten. Ook Jan Claesen van Grouw koos zijne zijde. Bij Lemmerman en Kuyper voegden zich de vrienden uit Leiden en wellicht ook enkele Friezen, terwijl de Haarlemmers zich onzijdig hielden en bij beide partijen aan het avondmaal deelnamen. De Groningers schijnen zich met het geschil niet te hebben ingelaten. Zij werden trouwens terzelfder tijd geheel in beslag genomen door de zaken met Christoffel Wensing ¹⁾.

Met deze scheuring nam evenwel de strijd tegen Bredenburg en het twistgeschrijf over zijne gevoelens nog geen einde. Een

---

¹⁾ Zie n°. 179 Arch. Weeshuis.

aantal geschriften voor en tegen hem zagen achtereenvolgens het licht. Klinkhamer, die in een schrijven aan Smout van 9 Februari 1686 de opiniën van Bredenburg ongerijmd en afschuwelijk had genoemd en hem tot verdere bestrijding had aangespoord, opende den strijd met zijn reeds besproken „Losse „en quaade gronden der scheurkerk”, en van de hand van Smout verscheen in 1687 het lijvige, meermalen reeds aangehaalde geschrift: „Vrede en vrijheid onder de Rijnsburgers „verbroken en weggenomen”. Waarschijnlijk was hij ook de man die met hetzelfde doel reeds in het jaar te voren eene „Schriftelijke onderhandeling tusschen Philippus van Limborg „en Joh. Bredenburg rakende het gebruik der rede in de „religie, waarachter twee brieven van Limborg, een aan P. „Smout en een aan N.N.”, te Rotterdam het licht had doen zien. Deze briefwisseling was den 25sten Mei 1685 aangevangen met een schrijven, dat Bredenburg aan zijn zoon, die de theologische lessen te Amsterdam ging bijwonen, voor den Remonstrantschen hoogleeraar had medegegeven, en waarop Jan Dionysz. Verburg en Paulus Bredenburg den professor verzocht hadden te antwoorden. Het zevental brieven, waaruit deze correspondentie bestond, liep over de vraag „of een rede- „lijk mensch met redenen kan en mag beweren dat men tegen „de rede moet gelooven”. Bredenburg trachtte daarin te betoogen dat er waarheden van een hooger rang waren, die men gelooven moest, al ware het dat een wiskunstige demonstratie de verwerping er van eischte. Deze toch was geen onfeilbare bewijsvoering. Er kon in dit wiskunstig betoog een fout gemaakt zijn zonder dat men zich daarvan bewust was. Men was in dit geval aan den eenen kant wel genoopt de demonstratie voor juist te houden, maar had ook aan den anderen kant recht om tegen de rede in te gelooven. Limborch wilde hiervan natuurlijk niets weten. Hij was van oordeel dat Bredenburg een geval stelde dat zich in de werkelijkheid niet voordeed. Wat

de rede leerde kon niet in strijd zijn met de waarheid. Wie echter meende dat voor de rede wonderen onmogelijk waren, deed inconsequent indien hij daaraan nogtans bleef gelooven en niet evenals Spinoza deze verwierp. Het kwam Limborch voor dat Bredenburg aan begripsverwarring leed en dat, zooals hij aan Smout schreef, „de man blijkbaar een stok-„paardje bereed met zijn malle liefde voor zijne wiskunstige „demonstratie”. Zijn lange brief bevatte „veel ruigte en weinig wol”. Bredenburg „zag wel in dat, als het geloof in „mirakelen verviel, het met alle religie gedaan was en hield, „alleen omdat hij niet voor een man zonder religie wilde „doorgaan, zijn stelling dat men tegen de rede mocht gelooven vol”. Ongetwijfeld lag er waarheid in deze opmerkingen, maar voor den strijd tusschen weten en gelooven had ook hij evenmin als Bredenburg de oplossing gevonden.

Deze briefwisseling gaf nog tot onderscheidene andere schriften aanleiding ¹⁾. De onbekende schrijver van „Eenige considerations of aanmerkingen over de schriftelijke onderhandeling „tusschen Ph. van Limborg en J. Bredenburg in twee brieven „aan N. N. (1686)” kende daarin de palm der overwinning aan Bredenburg toe, maar de eveneens anonieme schrijver van het „Antwoord op J. Bredenburg's korte aanmerkingen „op de brieven van Ph. van Limborg aan P. Smout, rakende „het geschil van het gebruik der rede in de religie (1686)” oordeelde dat de hoogleeraar Bredenburg's meening geheel had ontzenuwd en dat op dezen Camphuysen's woord van toepassing was:

„een ieder gaat zich God beschrijven,
„na hem zijn dwaze lusten drijven”.

---

¹⁾ Zie J. Bredenburg, Korte aanmerkingen op de brieven van Limborg aan Smout en N. N. Rott. 1686; Copie van een brief van Limborg aan N. N. waarin de onbedachtheid van J. D. Verburg en J. Bredenburg wordt aange-

Zijdelings, hoewel eigenlijk tegen Spinoza gericht, was ook tegen Bredenburg het geschrift gekeerd, dat in 1687 werd uitgegeven onder den titel van „Korte en bondige weerlegging „van het wiskunstig bewijs van B. D. Spinoza van Henricus „Morus, uit het latijn vertaald met nog een weerlegging van „den vertaler”. De schrijver, die daarin trachtte in het licht te stellen dat volgens Spinoza God de stof was, ontzag zich niet in blinden kerkelijken ijver van den wijsgeer te schrijven, „dat hij in de diepste drek der godloochening verzopen „en daarin, naar hij zien kon, onboetvaardig gestorven was”, en voegde daaraan nog toe „dat de vent beuzelde, raasde en „vol dolligheid was”. Het beroep, door Frans Kuyper tot eigen rechtvaardiging op dezen Engelschen geleerde, die scheldwoorden als argumenten gebruikte, gedaan ¹⁾ was zeker al zeer weinig afdoende tegenover Jan Dionysz. Verburg, die hem den 10den Maart 1687 zijne groote buitensporigheden in een daarop betrekking hebbend schrijven had aangewezen ²⁾. Maar Verburg, die in dat schrijven ook Smout niet geheel gespaard had, werd daarover op zijn beurt onder handen genomen in een schotschrift van zekeren Pr. Jz. St., „Aanwijzing der groote „uitsporigheden en grove onwaarheden, die J. D. V. in zijn „brief aan F. K. tegen P. S. begaan heeft, Rott. (1687)”.

Omstreeks dienzelfden tijd wees Dr. Isaäc Orobio, geneesheer te Amsterdam, in zijn „Certamen philosophicum adver-

---

wezen, Amst. 1686 en Brief aan J. C. behelzende een klare ontdekking van Limborg's onbedachtheid door J. D. Verburg, Rott. 1686.

¹⁾ Zie Bewijs dat Verburg F. Kuyper leelijk heeft uitgemaakt, door F. Kuyper (1686).

²⁾ J. D. Verburg verwijt hierin Kuyper dat hij Adam Boreel had gelasterd, het tegen Galenus had aangelegd, Jacob Jansz. Voogt en vele Remonstrantsche predikanten atheïsten noemde, zooals Klaas Stapel, notaris te Hoorn, hem den 19den Juli 1683 had medegedeeld, en achtte Kuyper dus schuldig aan faamrooverij.

„sus J. Bredenburgii principia of Filosoofse disputatie voor „de goddelijke en natuurlijke waarheid” er op, dat „de godsdienst dingen vraagt te gelooven die *boven*, maar niet *tegen* „de rede indruischen”. Ook Paulus Bredenburg trad nog in 1687 tegen Klinkhamer’s en Smout’s geschriften in het strijdperk met zijn „Aanmerkingen op de ongegronde scheurklachten „van L. Klinkhamer en P. Smout, benevens eene redevoering „over de algemeene kerk van J. v. G.”, terwijl ten slotte „Bredenburg’s Demonstratie van het eeuwig noodzakelijke iet „op nieuw oversien en bekrachtigt, benevens een betoog dat „A. Lemmerman met recht voor een Atheüs mag en moet „gehouden worden” nog in 1694 werd uitgegeven.

Het was, zoover ik kan nagaan, het laatste geschrift, dat in dit wijsgeerig-theologisch dispuut het licht zag. Trouwens het was meer dan genoeg. Het groote vraagstuk waarover de strijd liep, het recht der rede in zake van den godsdienst, kwam er geen stap nader door aan zijne oplossing, maar werd met allerlei hoogst onverkwikkelijke personaliteiten vermengd. Zoowel de vrees voor het atheïsme als de zuurdeesem van het supranaturalisme lieten een grondig doordringen in deze hoogst gewichtige maar moeilijke aangelegenheid niet toe. Het bleek een ijdel pogen elkander te willen overtuigen en ten slotte zwegen de stemmen, den strijd moede. Trouwens de dood sloot achtereenvolgens den mond der hoofdpersonen in deze geschillen. Jan Bredenburg was den 28sten Augustus 1691 gestorven. Zijn zwager Jan Dionysz. Verburg volgde hem den 21sten October in het graf. Joachim Oudaen bezweek den 26sten April 1692 ¹⁾, terwijl Frans Kuyper omstreeks dienzelfden tijd bij het zoeken van milotenkruid, be-

---

¹⁾ In J. Bredenburg Jr.’s Poëzie komen van hem zelve, J. v. Geel en Antonie Jansen lijkzangen voor op J. Bredenburg, J. D. Verburg en J. Oudaen. P. Bredenburg hield de lijkrede op J. D. Verburg in de Doopsgez. kerk te Rotterdam op 26 Oct. 1691.

noodigd voor den zoogenaamden Kuypersbalsem, door een molenwiek doodelijk werd getroffen en ook Abraham Lemmerman kort na 1694 stierf ¹⁾).

Zoo traden de voornaamste kampioenen in dezen strijd van het tooneel af. Persoonlijke antipathieën, misverstand en halsstarrigheid hadden over en weer een grooter rol gespeeld dan voor het zuiver houden van het beginsel der onderlinge en onbepaalde verdraagzaamheid wenschelijk was geweest. Maar daarom kwam er ook na het afsterven der bovengenoemde hoofden in het geding meerdere kans op toenadering tusschen de beide fracties der Collegianten en op wegneming der geslagene breuk.

Deze poging tot hereeniging ging ten slotte van de Haarlemsche Collegianten uit. Zij hadden zich, gelijk wij boven opmerkten, tijdens de scheuring geen partij gesteld, maar zoowel bij de vergadering van Bredenburg als bij die van Kuyper de avondmaalsviering bijgewoond. In Augustus 1697 nu had een hunner, Cornelis van Diepenbroek, in de vergadering van Kuyper's partij het avondmaal bediend en bij de benoodiging daartoe gezegd, dat zij die protesteeren wilden niet tot de vergadering behoorden, omdat zij daardoor zouden toonen onverdraagzaam te zijn. Jacob van Rooijestein uit Amsterdam, bevreesd dat anderen zich hierover misschien ietwat scherp zouden uitlaten, merkte daarom op dat, al verstond men dit punt ook eenigszins anders dan van Diepenbroek, men toch in vrede gemeenschap kon houden. Van Diepenbroek bewaarde toen het stilzwijgen, maar schreef den 28sten Augustus over deze aangelegenheid een brief aan van Rooijestein ²⁾). Zoo ontstond eene briefwisseling die wij niet kennen, maar waarvan het resultaat was dat de Haarlemsche

---

¹⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 174.

²⁾ Zie n°. 179 Arch. Weesh.

Collegianten de hand aan het verzoeningswerk sloegen en daartoe den 11^{den} October 1699 een uitnoodiging aan de colleges te Rotterdam, Amsterdam en in andere plaatsen richtten om afgevaardigden van beide partijen naar Haarlem te zenden tot een samenkomst op 6 November. Coenraad van Diepenbroek en Hendrik Nooijen, de beide ondertekenaars van dit schrijven, hadden voldoening van hun werk, want op 10 December werden te Haarlem eenige punten vastgesteld, op grond waarvan de hereeniging zou plaats hebben. Het daarop betrekking hebbende stuk luidde als volgt:

„Overeenkoming tusschen d'afgesondene van de vrienden „en liefhebbers der Rijnsburgsche vergadering tot Amsterdam, „Rotterdam, Leijden, Haarlem, Crommenie en Huijsen om „de twee vergaderingen tot Rijnsburg tot een te vereenigen „op de volgende wijze:

„dat de vergadering tot Rijnsburg een vrije, algemeene „Christelijke vergadering zijn sal, die de heijlige Schriftuur „heeft tot een regelmaat van geloof en leven, daar een iegelijk „sijn toegang mag nemen tot stichting, tot de onderhouding „en bediening van 't H. Avondmaal des Here, welke beleid „dat Jezus is de Christus, de Sone des levendigen Godts; en „vrij zijnde van bekende werken des vlees, de evangelise ge- „boden betragt, menschelijke swakheden uijtgenomen; sonder „dat iemant, hij sij wie hij sij, regt of magt heeft of gegeven „wort, om enig mensch, welke in Godts woord niet klaar „veroordeelt wort, te veroordeelen.

„Werdende voorts, om dat selve eijnde wel te bereiken, „een iegelijk Christelijk, broederlijk en ernstig vermaand dat „alle geschillen, so veel mogelijk, voor den dorpel gelaten, „alle disputen met voorsigtigheijd gemeijd en de stigting als „het algemeene en grote eijnde der bijeenkomst bevordert „werde.

„So nogtans iemant tegen het bovengemelde quam aan te

„gaan, dat men den sodanigen redelijk sal aanseggen, dat „hij sulx doet voor zijn particulier en niet uijt de naam van „d' algemene vergadering.

„Op het vertrouwen dat het bovenstaande tot ere Godes, „tot algemene stigting en vernoeging onser vrinden, die ons „hebben afgesonden, sal strekken, hebben wij desen tot teken „der waarheid ondertekent om daarvan de approbatie onser „Committenten te besorgen in handen van etc . . . voor 't eijnde „van 't lopende jaar.

„Aldus gedaan te Haarlem den 10^{den} December 1699, ge- „lijk dan ook deselve goedkeuring voor de bestemde tijd is „ingekomen, daar de vrinden van Utrecht en Hoorn de hare „bijgevoegt hebben” ¹⁾.

Het blijkt genoegzaam uit den inhoud dezer overeenkomst op welk standpunt de Collegianten zich voor het vervolg wenschten te plaatsen ten opzichte van het recht tot protesteeren op de Rijnsburgsche vergadering. Met beslistheid werd aan ieder het recht ontzegd om de avondmaalsgemeenschap te weigeren aan dezulken die niet klaarlijk in de Schrift werden veroordeeld, en wijselijk onthield men zich van alle aanwijzing van door de Schrift veroordeelde opiniën. Maar toch werd aan den anderen kant het recht van protest niet geheel en al verboden; het werd alleen in die mate aan banden gelegd, dat het niet langer een bron van scheuring en verdeeldheid kon worden. Immers het protesteeren werd slechts toegelaten als uiting van het particulier gevoelen van den een of den ander, maar niet als de uitdrukking van het gevoelen der algemeene vergadering. Het schijnt mij toe dat de strekking dier bepaling deze geweest is, dat zulk een particulier protest tegenover strijdige gevoelens nooit aanleiding mocht geven tot het houden eener

---

¹⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. vergad. bl. 176—178 en C. van Diepenbroek, Redevoering over de twee vergaderingen tot Rijnsburg, aldaar gehouden 30 Mei 1700.

stemming door de geheele vergadering, waardoor bij meerderheid van stemmen aan iemand de avondmaalsgemeenschap geweigerd zou kunnen worden. Langs dien weg oordeelde men dat zoowel de vrijheid van spreken als de onderlinge verdraagzaamheid op de beste wijze gehandhaafd zou worden. Het protesteeren bleef daardoor buiten eenig effect.

Op deze grondslagen werden de gescheiden broeders weer vereenigd. Op den 30sten Mei 1700 ¹⁾ kwamen de Collegianten der beide, nu weer saamgesmolten fracties, te Rijnsburg bijeen tot bezegeling van het nieuw gesloten verbond. Coenraad van Diepenbroek, de man die tot dit verzoeningswerk het meest had bijgedragen, trad daarbij als spreker op. Het was een ernstig, vroom, onopgesmukt woord, in goeden stijl vervat en aan geen tekstwoord gebonden, dat hij sprak over den zegen van den vrede, die gestoord was geworden door verschil van opinie over de vrijheid en verdraagzaamheid zelve, doordien men niet genoegzaam had beleefd wat men beleed en personeele twisten de zaak hadden beheerscht. Gelukkig echter, — zoo was de gedachtengang zijner toespraak, — was die vrede thans hersteld; maar hij moest ook bewaard blijven. Langs drieërlei weg kon dat geschieden. Vooreerst door gezag; maar dit was slechts bestaanbaar tusschen meerderen en minderen, niet onder broeders en gelijken. Ten andere door redewisseling; maar de ervaring had geleerd dat zij groote verdeeldheid baarde. In de derde plaats door verdraagzaamheid; en deze weg was alleen voor Christenbroeders dienstig. Daarom moest zij beoefend worden, en ter wille van de Christenen en om de on-Christenen; zonder ooit het oude, dat allicht iemand zou kwetsen, weder op te rakelen,

---

¹⁾ In de Hist. d. Rijnsb. vergad. bl. 178 wordt 10 Juni genoemd. Het verschil is misschien te zoeken in den ouden en nieuwen stijl of aan een drukfout te wijten.

want dit was dienstig tot den vrede met de menschen en deze liefde schonk ook vrede met God.

Rutger Elsma van Leiden bediende daarna de tafel ¹⁾. Jan Bredenburg Jr. wijdde aan „de Kristelijke Vereeniging der „Rijnsburgers” een gedicht, waarin hij „den ernst van Nooijen „en de eer der Diepenbroeken roemt” als bewerkers van den herstelden vrede ²⁾.

Nog verscheidene jaren achtereen, namelijk tot 1722, bleef men te Rijnsburg de beide vergaderplaatsen gebruiken en kwam men met Pinksteren in het oude huis, dat aan de partij van Lemmerman was gebleven, bijeen, en in Augustus in het gebouw waar de aanhangers van Bredenburg plachten samen te komen. Maar in het genoemde jaar richtten de Leidsche Collegianten, Rutger Elsma en Jacob van Eems, een schrijven aan de verschillende colleges, met het voorstel om nu, na twintig jaren in twee huizen te Rijnsburg vergaderd geweest te zijn, voortaan slechts weer één huis te gebruiken. Zij zeiden daarin: „indien men dan deeze misselijke gewoonte niet wil „vereeuwigen, niet aan de nakomelingschap als een insettinge „der ouden van hand tot hand overleveren, geen blaamteken „van twedragt tot een zoutpylaar wil staande houden, zo is „het hoog tijd daarin verandering te maken” ³⁾. En dit gevoelen vond algemeen instemming. De oude vergaderplaats werd weer uitsluitend in gebruik genomen en zoo bleef het voortaan ⁴⁾.

---

¹⁾ Zie n°. 184 Arch. Weesh., Lijst van verhand. teksten en collecten.

²⁾ Zie J. Bredenburg Jr. Poëzie.

³⁾ Zie den brief in hs. onder n°. 953 der Remonstr. Biblioth. te Rotterdam.

⁴⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. vergad. bl. 182.

HOOFDSTUK V.

Het grondbeginsel der Rijnsburgsche vergadering.

Wij zijn genaderd tot de vraag naar de grondbeginselen, waarvan de Collegianten bij het vaststellen hunner eigenaardige godsdienstige zienswijze zijn uitgegaan, en waarop zoowel hunne colleges als de groote Rijnsburgsche vergadering berustten.

Men zou zich de beantwoording dier vraag ongetwijfeld te gemakkelijk maken, indien men meende te kunnen volstaan met eene verwijzing naar de geschiedkundige aanleiding, die Gijsbert van der Kodde voor de oprichting van zijn gezelschap te Rijnsburg had. Evenzoo zou men niet aan het verwijt van oppervlakkigheid kunnen ontsnappen, indien men beweerde dat dit beginsel in niets anders te zoeken ware dan in de wijze waarop zij de H. Schrift, en met name 1 Cor. 14: 26 en aanverwante teksten, meenden te moeten verklaren in verband met de inrichting der oudste christelijke gemeenten. Dat grondbeginsel ligt dieper dan in een praktisch middel om in dagen van druk de gemeente van Warmond bijeen te houden en de vrijheid van godsdienstoefening te redden, of in een kwestie van exegese en archaeologie. Het berust op niets minder dan op een bepaalde en karakteristieke opvat-

ting omtrent de algemeene, heilige, Christelijke kerk, evenals zulks bij de Doopsgezinden het geval is geweest.

Het behoeft hier niet breedvoerig te worden herinnerd, dat het eigenlijk kenmerkende van de geestverwanten en volgelingen van Menno Simonsz. te zoeken was in het streven om het godsrijk of de Christelijke kerk in die zuiverheid op aarde te herstellen waarvan bij Jezus en zijne apostelen en bij de eerste apostolische kerk het voorbeeld gevonden werd. Van dit beginsel was hunne opvatting omtrent den leeraarsstand, den eed, den doop, den krijgsdienst, het magistraatsambt, den ban en het vermijden van wie van de broederschap waren afgesneden, het zuivere uitvloeisel. Zoo joegen zij, door de toepassing van het beginsel van Gods souvereiniteit op de verwezenlijking eener heilige Christelijke kerk op aarde, een schoon en verheven ideaal na.

Niet minder hoog stelden ook de Collegianten de idee eener algemeene, heilige, Christelijke kerk. Maar meer rekening houdende met de werkelijkheid, kwamen zij tot eene andere, meer praktische en nuchtere conclusie. Zij waren van oordeel dat de algemeene Christelijke kerk sinds de dagen der apostelen deerlijk was vervallen. De extra-ordinaire gaven des H. Geestes hadden, als het voorrecht van enkelen, opgehouden te bestaan, „want het had God niet beliefd deze te continueeren”. Aan niemand kwam derhalve meer het uitsluitend recht toe om te leeren en te stichten of het geloof der gemeente te formuleeren. Er was geen sprekende rechter meer op aarde. De H. Schrift, die het woord van Jezus en de apostelen bevatte, was mitsdien de eenige regel des geloofs en het kwam aan niemand toe ten aanzien van datgene, dat in Gods woord niet duidelijk en klaar als ter zaligheid noodig was voorgescreven, te bepalen wat men had te gelooven.

In weerwil echter van dit ophouden der buitengewone gaven des H. Geestes van den apostolischen tijd hadden de heerschzucht

en hoogmoed der leeraars en bisschoppen sinds de 2de eeuw zich het recht aangematigd om het geloof der gemeente vast te stellen en over de gewetens te heerschen. Vandaar waren allerlei secten en kerkgenootschappen ontstaan, die allen voor zich beweerden de ware kerk Gods te zijn en die elkander wederkeerig uitsloten en verketterden. De ware, zichtbare, algemeene Christelijke kerk op aarde was echter nergens meer te vinden. En het liet zich niet verwachten dat zij spoedig hersteld zou worden. Het stond veeleer te vreezen dat de scheuringen en secten, in den loop der eeuwen ontstaan en door de verschillende geloofsbelijdenissen bevestigd, door de heerschezucht der geestelijken in stand gehouden zouden worden en dat er aan de verwezenlijking van de ware Christelijke kerk vooralsnog niet te denken viel.

Deze opvatting nu van den staat der algemeene Christelijke kerk was het grondbeginsel waarvan de Collegianten uitgingen. Daardoor werden de eigenaardige kenmerken hunner vereeniging geheel beheerscht. Uit dien hoofde waren zij anticlerikaal, anticonfessioneel en antiformalistisch. Want dit beginsel verbood hen zelve een nieuwe kerk op te richten of een secte te vormen en eischte zoowel de vrijheid van spreken voor allen als de onderlinge verdraagzaamheid.

Bij deze eigenaardige kenmerken hebben wij eenigszins uitvoeriger stil te staan.

Wanneer de Collegianten hunne vergadering te Rijnsburg oprichten en overal colleges in het leven roepen, dan bedoelen zij daarmede in geenen deele de vestiging van *een nieuw kerkgenootschap*. Zij willen niet, door het aantal daarvan te vermeerderen, in dezelfde fout vervallen die zij bij anderen ontdekken. Zij keuren het bestaan van zulke vereenigingen op zich zelf wel niet af, maar wat aan deze het karakter van een kerkgenootschap geeft, namelijk eene voor allen bindende geloofsbelijdenis en zekere voorgeschreven kerkelijke gebruiken, is

in hun oog het verkeerde daarin. Een hunner schreef met betrekking hierop, „dat het niet ongerijmd is als men in het „kerkgenootschap, waarin men zich bevindt en waaruit men „niet noodig heeft uit te gaan, voor zich zelf een geloofsformulier heeft, maar dit mag men echter niet hoogmoediglijk „aan een ander als richtsnoer voorschrijven. Zij voor zich”, gaat dezelfde schrijver voort, „willen geen secte heeten; maar „als zij nogtans een secte geacht worden, dan willen zij er „eene zijn om aan alle secterij den bodem in te slaan” ¹⁾. Wat een kerkgenootschap als zoodanig onderscheidt, namelijk de openlijke toetreding tot het lidmaatschap, de geordende leeraarsstand, de armenzorg van gemeentewege, de eigenaardige doopsbediening, het karakter der avondmaalsviering en bovenal een wel omschreven en voor allen geldende geloofsbelijdenis, wordt bij hen te vergeefs gezocht.

Dit blijkt al aanstonds uit hetgeen wij reeds boven hebben opgemerkt omtrent de Groninger Collegianten, die aan den magistraat verklaarden dat zij als Collegianten geen belijdenis hadden, waaraan allen gebonden waren en dat zij evenmin konden opgeven wie al of niet tot hun gezelschap behoorden. In de voorrede voor zijne redevoering bij de hereeniging der Rijnsburgers in 1700 gehouden, schreef Coenraad van Diepenbroek „dat bij de Collegianten dat geloof geheel onbekend was, dat „iemand tot een Roomsche, Luthersche, Gereformeerde, Re- „monstrant, Collegiant of Doopsgezinde maakt”. Zekere Bouke Klaasz. liet zich nog sterker uit toen hij schreef: „als „wij onse kerk en tafel opensetten voor alle Christenen, die „vrij zijn van de werken des vleesches, soo zonderen wij geen „Christenen uit, zelfs geen Papisten in kluis” ²⁾. Vooral met

---

¹⁾ Zie Rues a. w. bl. 305 en 307, door hem ontleend aan een opstel van een ongenoemden Collegiant.

²⁾ Zie Christelijke bedenking op de Aanmerk. op het formulier van benoeding tot het Avondmaal van H. Schijn door Bouke Klaasz., 1702 bl. 32/33.

betrekking tot de noodiging tot het avondmaal gaven zij bij herhaling duidelijk te kennen, dat hunne vereeniging niets met een kerkgenootschap gemeen had. Wel wierp B. C. de Vries de beschuldiging, door Hermanus Schijn tegen hem ingebracht, dat hij alle Paapschgezinden ten avondmaal noodigde, van zich af, „want, — schreef hij, — „ik zeg met Joseph Hal: „geen vrede met Rome!” Maar hij liet daarop nogtans volgen: „is er onder hen een waar Christen, dien noodigen wij ook”. „De „schrift toch”, zoo betoogde hij verder, „acht noch het leerstuk „der drieëenheid, noch dat van de godheid van den Zoon, van „Christus’ zoenoffer, van de weerloosheid, het overheidsambt, „den eed en den waterdoop noodig ter zaligheid. De kerkvader „Cyrillus schreef terecht: gelooft maar dat God een zoon heeft, „maar weest niet nieuwsgierig met nauw te onderzoeken hoe hij „hem heeft. Formulieren en belijdenisschriften dienen slechts „om personen aan eenig gezag te binden, en deze hebbe ieder „voor zich zelf, maar hij binde daaraan geen ander” ¹⁾. In dien zelfden geest getuigde ook H. Bouman in zijn „Brief aan „B. C. de Vries aangaande het laatste tractaat van H. Schijn „tegen K. van Hoek”, gedagteekend uit Amsterdam van den 23sten Maart 1703 ²⁾. Dr. Jacob van Eems zeide in zijn toespraak tot de vreemdelingen vóór de bediening van het avondmaal op Zondag voormiddag den 29sten Mei 1757, „dat de Rijnsburgers „het avondmaal niet hielden voor een teeken, wie er tot eenige „Christelijke huishouding of kerkgenootschap behoorde, zoo- „dat men niet zou mogen communiceeren met wie niet in „een zelfde genootschap vereenigd waren. Zij hielden het in- „tegendeel vóór een vereenigingspunt met Christus en de Chris- „tenen, afgezien van het verschil van belijdenissen. De ge- „loovige wordt daarom niet tot die feestviering opgeroepen in

¹⁾ Zie De Christel. godsdienst d. Rijnsb. Christenen verdedigd door B. C. de Vries, Amst. 1703.

²⁾ Deze brief komt voor in 't hiervóór genoemde geschrift van B. C. de Vries.

„zooverre hij eenige belijdenis aankleeft, maar voor zoover „hij een Christen is. En treedt iemand toe zonder vromen „zin, wij sluiten hem niet uit, maar laten dat aan zijn eigen „verantwoording tegenover God en Jezus over” ¹⁾.

Ook de doop was bij hen niet het teeken van toetreding tot eenig kerkgenootschap. Maar zelden verzuimden zij, die te Rijnsburg dien doop bedienden, zulks in hunne toespraken op te merken. Hij maakte geen integreerend bestanddeel uit van hun geloof. Bij het toedienen dier plechtigheid verklaarde Lieve van Dokkum op 1 Juni 1743: „dat de Collegianten dien dompeldoop niet aangemerkt willen hebben als een veroordeeling „van den kinderdoop of eenige andere wijze van doopen” ²⁾. „Zij hadden”, liet Adriaan Houttuijn van Hoorn zich hooren, „geene voor allen bindende belijdenis en konden dus ook niet „doopen tot teeken van de toetreding tot eenig kerkgenootschap” ³⁾. Toen hij andermaal den 2^{den} Juni 1770 zelf den doop te Rijnsburg toediende, verzuimde hij niet te verklaren: „dat „men hier niet gedoopt werd tot eenige bijzondere gezindheid, maar dat ieder recht had zich bij eenig kerkgenootschap „aan te sluiten, en dat deze doop eigenlijk niet behoorde tot „de Rijnsburgsche vergadering” ⁴⁾. De bekende geschiedschrijver Jan Wagenaar getuigde bij een zelfde gelegenheid, den 28sten Aug. 1745, dat die doop een intrede was in de algemeene kerk en niet in een bijzondere gezindheid van Christenen, waarop hij liet volgen: „zoo zij die hier gedoopt zijn goedvinden zich bij dit gezelschap te voegen, het staat hun vrij.

---

¹⁾ Zie Aanteek. op de Rijnsb. Vergad. door G. van Nijmegen (van 1801) in hs. op de Doopsgez. Bibl.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. verg. bl. 280 en Korte Historie in hs.

³⁾ Zie A. Houttuijn, Eenige redenen waarom de doop bij onderdompeling te verkiezen zij, Hoorn 1762.

⁴⁾ Zie A. Houttuijn, Redevoering over Hand. 16:30—34 te Rijnsburg gehouden 2 Juni 1770.

„Verkiezen zij zich meer aan eenig ander Christelijk gezelschap „te houden, zij verongelijken ons niet; zij zijn hier alleen in „Christus gedoopt” ¹⁾. De te Rijnsburg gedoopten werden niet geacht in meerdere mate tot de Collegianten dan tot eenige andere gemeente van Christenen te behooren ²⁾.

Het blijkt derhalve uit deze en soortgelijke uitspraken, die in grooten getale in de geschriften der Collegianten voorkomen, dat de Rijnsburgsche vergadering allerminst het karakter van een kerkgenootschap droeg of wilde dragen, zooals ook ten eenenmale strijdig geweest zou zijn met hunne beschouwing omtrent den staat der algemeene Christelijke kerk.

Uit ditzelfde beginsel vloeide evenzeer de eisch van *vrijheid van spreken* voor allen voort, zoowel in de Rijnsburgsche vergadering zelve als in de afzonderlijke colleges.

Met het ophouden der extra-ordinaire gaven des H. Geestes was de grond onder de voeten van het afzonderlijk ambt der leeraars weggezonden. Deze bestonden alleen bij usurpatie. Van Galenus Abrahamsz. vernemen wij dat hij ronduit verklaarde „dat de predikers geen voorrecht hadden boven de „andere broeders, omdat de ambten, diensten en ordeningen „der zichtbare gemeente door het geheel verval hadden opge„houden” ³⁾ „Toon mij aan”, schreef Christoffel Wensing aan Derck Alles, „dat alle ambten wel naar de Schrift hebben op„gehouden, maar de leeraars niet; dat iemand zich mag „onderstaan een ander tot zulk een ambt te verkiezen en dat „nog wel met meerderheid van stemmen; dat het leeraarsambt „hierin heeft bestaan, dat de oudsten of bisschoppen in den „apostolischen tijd alleen het recht van spreken en van het

---

¹⁾ Zie J. Wagenaar, Redevoering over den Christel. waterdoop te Rijnsburg 28 Aug. 1745. (Mengelstukken Dl. II n°. 2.)

²⁾ Zie Tegenw. Staat I bl. 86/87 en Hist. d. Rijnsb. Verg. bl. 282.

³⁾ Zie Lammerenkrijgh.

„bedienen van den doop en het avondmaal hadden” ¹⁾). Toen Dr. Antonie van Dale zich ter bestrijding van de vrijheid van spreken op de ongeschreven traditie had beroepen, verklaarde Pieter Langedult deze daartoe ten eenenmale onbevoegd en beschuldigde hij de Hervorming, die het gezag van een sprekenden rechter op aarde verwierp, van inconsequentie omdat zij nogtans het leeraarsambt in stand had gehouden ²⁾). In het verdedigingsgeschrift, dat Cornelis Feijes naar aanleiding van zijne uitbanning uit de Doopsgezinde gemeente te Groningen in 1688 opstelde, schreef hij, dat uit het ophouden der extra-ordinaire gaven van de leeraars uit den apostolischen tijd van zelf bleek „dat het God beliefd had, dat ook de leeraars „zouden ophouden te bestaan ³⁾).

De Collegianten bepleitten uit dien hoofde met den meesten ijver en uit warme overtuiging het recht van allen om in de godsdienstige bijeenkomsten der Christenen te spreken tot leering, stichting, vermaning of terechtwijzing, en brachten dit in hunnen eigenen kring in praktijk. Men mocht tot hun meer engeren kring behooren of wel slechts een enkele maal op het college of de Rijnsburgsche vergadering verschijnen, wie iets tot leering of stichting had te zeggen bezat daartoe de volste vrijheid. Wanneer af en toe Leidsche studenten zich te Rijnsburg vertoonden en er het woord willen voeren wordt hun dit evenmin belet, al droeg hun spreken juist niet tot meerdere stichting bij, als aan Pontiaan van Hattem, die er zich in 1689 liet hooren en in het najaar van 1699 de dankzegging hield naar Hebr. X:

---

¹⁾ Zie den brief van 12 Febr. 1688 in n°. 6012 der Doopsgez. Bibl.

²⁾ Zie De apostolische oudheijdt van spreken verdedigd door P. Langedult, Haarl. 1672, Inleid. en bl. 1—3. Vgl. A. van Dale, Verhandel. over den doop, de historie van 't predikambt enz. Haarl. 1704.

³⁾ Zie dit verdedigingsgeschrift van 1689 in hs. toebehoorende aan den rustenden predikant J. Huizinga te Groningen.

8 en 9¹⁾), of aan zijn min of meer beruchten aanhanger Hendrik Woutelaar, die er op den 23sten of 24sten Mei 1733 het woord voerde over 2 Cor. V: 18—21²⁾), en dit op een wijze deed, die aan Daniel Crellius aanleiding gaf om te verklaren, „dat hetgeen Woutelaar had gesproken uitsluitend „voor zijn eigen verantwoording kwam, opdat de talrijke aanwezigenden niet mochten meenen, dat men in de Rijnsburgsche vergadering zekere bepaalde geloofsbegrippen voorstond”.

Ook in later tijd, toen zoowel te Rijnsburg als in de colleges het spreken bij beurten geregeld werd, bleef ieders recht daarop onaangetast, zooals ons reeds uit het reglement op de wijze van college-houden te Harlingen bleek. Het zou alleen eene inconsequentie genoemd mogen worden dat deze bevoegdheid aan de vrouwen ontzegd was³⁾.

Gelijk wij reeds uit de herhaalde onderhandelingen van Paschier de Fijne met de gebroeders van der Kodde vernamen, staaften de Collegianten deze vrijheid van spreken door een beroep op de Schrift, waarbij 1 Cor. XIV (inzonderheid vers 26 volgende) het meest in aanmerking kwam, doch ook een aantal andere bijbelplaatsen met meer of minder recht werden aangevoerd⁴⁾. De Leidsche Collegiant Dr. Laurens Klinkhamer zocht haar in zijne reeds bovengenoemde geschriften vooral op grond van Schriftuurplaatsen te verdedigen, waartegen niet alleen Isaäc Pontanus maar ook Daniël Zwicker⁵⁾

¹⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. vergad. bl. 173 en n°. 184 Arch. Weesh.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. verg. bl. 244; Ypey en Dermout, Gesch. d. Herv. kerk III bl. 289 en n°. 184 Arch. Weesh.

³⁾ Zie Rues a. w. bl. 294.

⁴⁾ De voornaamste bewijsplaatsen waren 1 Thess. V: 11, 19—21, IV: 8, 1 Cor. VII: 23, Gal. VI: 1, Eph. V: 18, Phil. II: 14, Hebr. III: 13, X: 24, Jac. V: 19.

⁵⁾ Zie Openhartige vertooning dat de vrijheid van spreken tot hiertoe uit 1 Cor. XIV heel qualijck bewesen is, als aanhangsel achter de „Noch staende sichtbare

en zekere P. D. F. (vermoedelijk Pieter de Fijne) hunne bedenkingen in het midden brachten ¹⁾).

Zwicker betoogde in zijn uiterst langwijlig geschrift dat de juiste vertaling van 1 Cor. XIV: 1 niet was: ijvert *naar*, maar: ijvert *over* de geestelijke gaven, waaruit dan volgen zou dat de profetie een gave was, die wel enkelen te Corinthe bezaten, maar die niet voor allen was bestemd. Hij zette dit gevoelen, zoo mogelijk op nog langdradiger wijze, nogmaals in 1669 tegenover Pieter Langedult uiteen ²⁾).

Nog na Zwicker's dood (hij stierf in 1678) verscheen van Frans Kuyper's hand eene bestrijding van deze exegetische verklaring van 1 Cor. XIV: 1, waarin deze het tiental bijbelplaatsen (Ps. 37: 1; Spr. 9: 1; Sirach 9: 14; 37: 7; 51: 24; Joël 2: 18; Zach. 1: 14; 8: 2, 2 Cor. 11: 2, Gal. 4: 7), die door den man, die zich in zijn Irenicum Irenicorum uitgaf voor „den lesten vermaander der Secten door wien de Heer „Christus de secten aanspreekt“, waren bijgebracht, toetste maar te licht bevond ³⁾).

Naast deze schriftuurlijke gronden voerden de Collegianten ook andere argumenten tot staving van hun gevoelen omtrent de vrijheid van spreken aan. Zij beriepen zich voor de oudheid van dit gebruik op de Joodsche synagoge en de eerste tijden van het Christendom. De reeds genoemde Pieter Lange-

---

„kercke Christi” door D. Zwicker, 1662. Zij werd in 1680 te Amsterdam bij Ruarius nogmaals uitgegeven, ter weerlegging van het „Helder licht der vrijheid” door P. Smout. Zie over Zwicker Sandii Bibl. Antitrin. p. 151 v.v. en Sepp, Polem. en irenische theologie bl. 131 v.v.

¹⁾ Zie Kort onderzoek of Klinkhamers meyninge aangaande de vrijheijdt van spreken waerachtigh zij door P. D. F., Haarlem 1655.

²⁾ Zie De verdwijnende onapostolische vrijspreker, dat is Antwoord op P. Langedult's schriften tegen de openhartige vertooning enz. 1669.

³⁾ Zie Aanwijzing van D. Zwicker's grove misslagen tegen Klinkhamer's twaalf bewijzen uit 1 Cor. XIV door F. Kuyper, achter de Broederlijke Onderhandeling van den Waterdoop tusschen K. Stapel en F. Kuyper, Rott. 1680.

dult wijdde daaraan een zeer uitvoerig en geleerd verhoog met talrijke aanhalingen uit de geschriften der kerkvaders, ten einde het pleidooi van Antonie van Dale ten gunste van het alleenspreken te ontzenuwen ¹⁾. Toen in het laatst der 17de eeuw de Friesche Collegianten van de zijde der Doopsgezinden over deze vrijheid van spreken werden bemoeilijkt, verzuimden zij niet om in het licht te stellen dat dit gebruik ook bij de Oude Doopsgezinden in Zwitserland had bestaan en dat de Mennisten met hunne gekozen dienaars en vermaners alzoo van den oorspronkelijken Doopsgezinden geest waren afgeweken ²⁾. In een geschrift, dat zij daartoe uit het Hoogduitsch overgezet in het licht gaven, beeerden zij dat bij de Doopsgezinden de leeraars waren ingeslopen tengevolge van den hoogmoed en de geestdrijverij van mannen als Balthasar Hübmeijer, Melchior Rink, Thomas Münzer, Melchior Hoffman, Jan Matthijsen, Gerrit Boekbinder en Jan van Leiden. Immers uit dezen kring waren Bartholomaeus Boekbinder en Dirk Kuyper naar Friesland afgezonden. Deze hadden te Leeuwarden Obbe Philips en Joannes den Barbier gedoopt en uitgezonden om te leeren. Obbe Philips had op zijn beurt aan Dirk Philips, Menno Simonsz. en anderen het predikwerk opgedragen en Jan Lubbertsz. en Lubbert Gerritsz. waren wederom uitgezonden door Dirk Philips, terwijl Lubbert Gerritsz. nog op zijn sterfbed Reijner Wybrandts afvaardigde om te leeren en te doopen. Alleen aan menschelijke autoriteit dankte alzoo het leeraarsambt bij de Doopsgezinden zijn ontstaan.

Niet minder waren de Collegianten van oordeel dat de vrijheid

---

¹⁾ Zie De apostolische oudheijt van spreken verdedigd door P. L. Haarl. 1672 en A. van Dale, De oudheydt van het alleenspreken, Amst. 1670.

²⁾ Zie Oud gebruik van de vrijheit van spreken in de gemeenten der Doopsgezinden in 1561, in 't Hoogduitsch gedrukt en daaruit overgeset. 2e dr. Harlingen, z. j.

van spreken het meest in overeenstemming was met de billijkheid, de natuur, de rede en de discretie en zij bevalen deze wijze van stichting ook aan als de beste in de praktijk. Van den tijd af aan dat deze vrijheid gaandeweg van de leeken was overgegaan op den opziener, bisschop, prediker of leeraar, hadden heerschzucht en eigenwaan, geestelijke hoogmoed, betweterij en orakelgezag zich in toenemende mate tot schade voor den vrede der Kerk en den bloei van het godsdienstige leven doen gelden. „Het gezach der soogenaemde geestelijken”, schreef een hunner ¹⁾), „was van ouds de fonteijn der oproeren, verval en ondergang der politijen en kercken, de stoekbrand en voedster van alle dwinglandij, die meer of minder de consciëntiën beëngden, en het bequaemste middel diennende en ten deele ook doelende om het volk in domme onwetendheid te houden en eindelijk alle reformatie en verbetering uit te sluiten”. „Het predikambt”, zoo liet een ander zich hooren ²⁾), „is de bron van een blindelings gelooven op „gezag der leeraars bij de leeken.” En de eerstaangehaalde schrijver vraagt: „ik bid u, zoo nu de Heer Jezus op aarde kwam, waar zou hij kunnen prediken met zijn apostelen? in wier synagogen of kerken? Overal zou men hem uitdrijven, als het geusurpeerde recht der alleensprekers ondermijnende”. In een schrijven aan Adriaan Swartepaard van 4 October 1691 beantwoordde Jan Claesen Backer van Grouw de vraag of het houden van college de eenigheid des geestes al of niet mainteneerde. Indien deze gezocht wordt in eenheid van confessie, dan is dit, naar zijn oordeel, zeer zeker het geval niet, maar dan is ook alle verdraagzaamheid omtrent verschil van gevoelen onmogelijk. Maar bestaat die eenheid alleen

---

¹⁾ Zie de Copie van een brief achter P. Langedult's Apost. oudheijdt van spreken bl. 97.

²⁾ Zie Hartigveldt, Schriftuurlijke waardeering van het hedendaagsch prediken en kerkgaan, 1672. Voorrede.

in een gelijke opvatting van wat de Schrift ter zaligheid onmisbaar noemt, namelijk het geloof in God en in zijn zoon Jezus Christus zonder verdere omschrijving, dan is het collegehouden aan dien vrede het meest bevorderlijk, omdat daarbij ieder op zich zelf wordt gewezen en aan zijn eigen hart moet leeren wat en waarom hij gelooft ¹⁾). Sterk liet vooral Christiaan Verburg zich uit over de rechtmatigheid en het nut van de vrijheid van spreken. In een opstel „Over de natuur der „Rijnsburgsche vergadering”, in den vorm van een brief aan Jannetje Jacobsd. Knas te Amsterdam toegezonden, schreef hij met warme ingenomenheid over de vrijheid van spreken op het college in dezer voege: „hier kan een eenvoudige „stichten in zijn eenvoudigheid, de professor met zijn geleerdheid, een prediker door een stichtelijke rede, de Collegiant „met een korte explicatie of een opwekkende aanmerking, „de een met een lied, de ander met een psalm, een derde „met het lezen der Schriftuur, en ieder het zijne toegebracht „hebbende tot wat stichten kan, te samen toetreden tot de tafel „des Heeren om onze broederschap openlijk met elkander te „betuigen” ²⁾).

Het was te vergeefs dat de tegenstanders van deze vrijheid van spreken op het gevaar voor wanorde, die daaruit bij de godsdienstige samenkomsten ontstaan kon, de aandacht vestigden. Langedult en Klinkhamer verzekerden aanstonds dat ook zij de orde liefhadden, maar tevens dat deze niet behoefde te ontbreken en ook feitelijk niet ontbrak. De eerste was zelfs mild genoeg om te erkennen dat het heil van den

---

¹⁾ Zie n°. 2946 Arch. Doopsgez. Gem. Copiën en Uittreksels van J. Claesen.

²⁾ Zie n°. 2947 Arch. Doopsgez. Gem. Het citaat is nagenoeg hetzelfde als het reeds boven (bl. 215) aangehaalde uit de Copiën en Uittreksels van Jan Claesen (n°. 9008 Doopsg. Bibl. en 2946 Arch. Doopsgez. gem.). Ik durf niet beslissen of wij hier met eenzelfde geschrift te doen hebben, dan of het citaat door den een van den ander is overgenomen.

godsdienst niet aan de vrijheid van spreken hing, al achtte hij deze vrijheid rechtmatiger. Hij keurde het daarom ook niet af dat een Collegiant somtijds de godsdienstige samenkomsten waarin slechts een geordend leeraar het woord voerde bezocht, zooals Joan Hartigveldt deed. Deze toch meende dat een Collegiant zich daarvan had te onthouden, indien hij noch voedsel wilde geven aan den hoogmoed der alleensprekers, noch het onrecht stijven, dat door het onthouden van de vrijheid van spreken de leeken werd aangedaan. Dit was in zijn oog een medeplichtig worden aan het bestaande kwaad en allerminst een weinig beduidende formaliteit ¹⁾.

Geen kerk alzoo en geen geordende leeraarsstand, maar ook geen bepaalde, bindende geloofsbelijdenis. De opvatting toch der Collegianten omtrent den vervallen staat der algemeene Christelijke kerk, waarin na het ophouden der extraordinaire gaven des geestes geen sprekende rechter op aarde meer bestond, bracht van zelf den eisch van *onderlinge verdraagzaamheid* met zich.

Dit anticonfessioneele standpunt zou moeilijk juister omschreven kunnen worden, dan op de wijze waarop het door een hunner in de volgende woorden geschiedde: „Aangezien „de onderscheidene begrippen der menschen, die het gevolg „zijn van een meer of minder juist inzicht en gebruik van „de H. Schrift, van verschillenden landaard, opvoeding en „dergelijken, leeren dat de menschen niet geschikt zijn tot „eenstemmigheid in zaken van godsdienst, en geen mensch „van verstand de keur heeft van naar eigen welbehagen „begrippen van geloofszaken te vormen, maar ieder de leiding van zijn verstand moet volgen, niettegenstaande hij „door den tijd zijn begrippen in veel dingen gewoon is

---

¹⁾ Zie Bijvoegsel op de Aanmerk. op 't Verhaal van het eerste begin der Rijnsb., achter J. Oudaen's Aanmerk. Rott. 1672 en Schriftuerlijke waardeering van het hedendaagsch prediken en kerkgaan, 1672.

„te veranderen, terwijl men niemand kan ten laste leggen, „dat hij in de gewichtigste zaken met voordacht doolt, en „’t God niet behaagd heeft menschen van eenerlei verstand en „begrip te scheppen of den godsdienst zoo stipt te bepalen, „dat het onmogelijk is van elkander te verschillen, en aan- „gezien liefde en eendracht slechts het eenige voor allen gel- „dende is, — daarom is het noodig elkander ondanks ver- „schil van meeningen te verdragen, niet alsof het den Colle- „gianten eveneens voorkwame, welke meeningen ten opzichte „van verschillende stukken van den godsdienst gevoed wor- „den; neen, zij achten dat het eene gevoelen meer tot eer „van God en Christus strekt dan het andere, en dat het niet „ongerijmd is als men in het kerkgenootschap waarin men „zich bevindt en waaruit men niet noodig heeft uit te gaan „een geloofsformulier voor zichzelf heeft, wat men echter niet „hoogmoediglijk aan een ander als richtsnoer mag voorschrij- „ven. Daarom bieden zij de hand van broederschap aan alle „Christenen, die bekennen dat Jezus de Christus is, de zoon „des levenden Gods, van welke gezindheid zij ook zijn mo- „gen, opdat zij aan één tafel door het gebruik van het „avondmaal zouden betuigen, dat zij allen te zamen leden „zijn van Christus’ lichaam, en dus de eenigheid des geloofs „door den band des vredes zouden mogen houden” ¹⁾. Van gelijk gehalte is wat wij reeds boven ²⁾ deels aan het „Tafel- „praatje” ontleenden en niet behoeven te herhalen, deels uit het opstel over „de natuur der Rijnsburgsche vergadering” aan- haalden ³⁾. In dienzelfden geest sprak ook zoowel Joost van Geel in zijn „Redevoering over de algemeene kerk” (Rott. 1687), als Kornelis van Hoek, die verklaarde dat het hem niet onver-

---

¹⁾ Zie deze aanhaling uit een klein opstel van een Collegiant bij Rues a. w. bl. 304 v.v.

²⁾ Zie boven bl. 116.

³⁾ Zie boven bl. 215 en 279.

schillig was of men Jood, Turk of Christen was, gelijk hem door Bidloo was aangewreven, maar dat in het jongste gericht geen verschillende Christelijke opiniën maar Christelijke daden en gezindheden in rekening zouden komen ¹⁾. „Geen „onbepaalde verdraagzaamheid in den zin van indifferente omtrent geloofspunten, is het die ik voorsta”, schreef Eppo Botterman, „geen samensmelten van alle kerkelijke „huishoudingen; neen, de ware Collegiant ontzegt zich en „anderen het recht om zich in geloofszaken gezag over anderen aan te matigen, en getrouw aan het geloof eener „algemeene Christelijke kerk, weigert hij de gemeenschap „niet aan Protestanten, die andere gevoelens zijn toegedaan” ²⁾. „Of Rome òf Rijnsburg!” was de leus van Jacob van Rooijestein, waarmede hij te kennen wilde geven, „dat men alle „menschelijk gezag in het godsdienstige geheel verwerpen, of „anders zich daaraan geheel moest overgeven, zijnde dit laatste, „allerongerijmdste uiterste nog beter te verdedigen en meer „met zich zelf bestaanbaar, dan een samenweefsel van twee „zoozeer tegen elkander aanloopende beginsels” ³⁾. Met volkomen instemming haalde Dr. S. Grashuis bij de toespraak voor de avondmaalsbediening op 25 Aug. 1743 te Rijnsburg de woorden aan van den geschiedschrijver Brandt, „dat door het „maken van artikelen des geloofs het aanvankelijk licht der „reformatie meer was verduisterd dan door al de listen, placaten, zwaarden, galgen en staken, wapenen des Pausdoms” ⁴⁾. En Willem van Aalst verklaarde bij dezelfde plech-

¹⁾ Zie K. van Hoek, de Christl. verdraagzaamheid verdedigd tegen H. Schijn, Rott. 1701.

²⁾ Zie E. Botterman, Het ware afbeeldsel van een Collegiant, Gron. 1735.

³⁾ Zie Lijkrede op J. van Rooijestein († 18 Jan. 1746) door W. van Maurik, Amst. 1746.

⁴⁾ Zie n°. 125 Archief Weesh., Redevoeringen bij Doop en Avondmaal 1687—1769, 2de dl.

tigheid op 28 Augustus 1763: „Christus is de eenige leeraar „en wetgever in zijne gemeente, en in geval van verschil over „de regels voor geloof en leven moet ieder voor zich oor- „deelen hoe hij ze te begrijpen hebbe, terwijl hij niemand „die ze anders begrijpt mag uitsluiten, want dat is ook de „eenige weg om scheuringen te voorkomen”¹⁾.

Op grond van zoodanige onderlinge verdraagzaamheid werden allen, die Jezus erkenden als den Christus, den Zoon des levenden Gods, als waardige leden van de tafel des Heeren aangemerkt. Men achtte zich niet bevoegd verdere eischen te stellen waar Jezus zelf niets meer had geëischt. Hoe ieder voor zich deze belijdenis meende te moeten opvatten en verklaren, werd hem vrijgelaten. En, hoewel men de goddeloozen openlijk aanzeide dat Christus met hen en zij met Christus geen gemeenschap hadden, men achtte zich toch niet gerechtigd een oordeel uit te spreken over dezulken die in het verborgen een goddeloos leven leidden²⁾.

Het zou weinig moeite kosten uit de geschriften der Collegianten het aantal bijgebrachte getuigenissen nog aanmerkelijk te vermeerderen. Maar het aangevoerde is voldoende. Geen kerk, geen leeraarsstand, geen geloofsbelijdenis, was onbetwistbaar en ondubbelzinnig aller leuze. Hoogst zeldzaam (maar toch een enkele maal) vernemen wij stemmen, die daarmee niet volkomen in overeenstemming schijnen te zijn. Wij hebben reeds vroeger opgemerkt hoe te Groningen het college door de aanstelling van personen met eene vaste bediening eenigszins meer het karakter eener gemeentelijke inrichting droeg, hoewel het recht van spreken voor ieder ten volle gehandhaafd bleef. Eppo Botterman, dien wij als voorganger der Collegianten aldaar hebben leeren kennen, verklaarde dat hij de gevoelens van Socinus voor

---

¹⁾ Zie n°. 125 Arch. Weesh.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Verg. bl. 252 v.v. en Tegenw. Staat I, bl. 83.

het meerendeel verwerpelijk achtte en noemde zelfs den Catechismus conform met Gods woord, onder bijvoeging evenwel dat zijn inhoud altijd aan de Schrift getoetst moest blijven ¹⁾). Toen in de Bredenburgsche twisten een ernstige scheuring onder de Collegianten dreigde te ontstaan, noemde Jan Bredenburg onder de gronden waarop de Rijnsburgsche vergadering moest rusten ook de Twaalf geloofsartikelen. Zulke uitingen pasten niet geheel in den kring der Rijnsburgsche denkbeelden. Maar men houde daarbij in het oog dat zij alleen zijn aan te merken als particuliere gevoelens en geenszins als gesproken uit naam van het lichaam der Collegianten als zoodanig. Dr. Laurens Klinkhamer kwam dan ook beslist tegen zulk een grondslag, als door Bredenburg was aangegeven, op; er was geen enkele reden om de Christenen aan de Twaalf geloofsartikelen te binden, want „zij zijn stellig niet apostolisch en het is „zelfs de vraag of zij met de Schrift accordeeren”, schreef hij ²⁾). Ook waar wij moeten constateeren dat de Collegianten eenstemmig de H. Schrift aannamen als den eenigen regel des geloofs en Jezus algemeen als den Christus, den Zoon des levenden Gods, erkenden, hebben wij toch slechts schijnbaar recht dit als confessionalisme aan te merken. Wanneer toch de vrienden te Groningen in het begin der 18de eeuw op aanstoken der Hervormde predikanten door den magistraat worden gesommeerd om een geloofsbelijdenis in te leveren, verklaren zij zich niet in staat om zulks uit naam der Collegianten te doen, omdat zij geen voor allen bindende confessie hebben. Zij kunnen slechts in schriftuurlijke woorden uitspreken dat Jezus de Christus was, de zoon des levenden Gods, onze Profeet, Hoogepriester en Koning, zeggen zij ³⁾).

---

¹⁾ Zie E. Botterman, Het ware afbeeldsel van een Collegiant, Gron. 1735.

²⁾ Zie Klinkhamer, Losse en quaade gronden voor de scheurkerk. Amst. 1686.

³⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. vergad. bl. 183, 233.

En wat zij met dit „alleen in schriftuurlijke woorden” bedoelen is niet onduidelijk. Zij waren wel eenstemmig in de belijdenis van Jezus als zoodanig, maar lieten ieder vrij in de wijze van opvatting en verklaring. Zij waren en bleven, zoowel in beginsel als in de praktijk, wars van alle formulieren en leerregels als banden voor de consciëntie. Een hunder woordvoerders schreef uit dien hoofde: „de autoriteit „der Schriftuur rust bij ons niet enkel op een onfeilbaar historisch geloof, maar ook op de réchte en gezonde reden. „Daarom nemen wij ook geen leerstukken van dien redelijken „godsdienst aan, dan die zelf redelijk zijn of althans niet „direct met de rede strijden” ¹⁾.

Of het beginsel der onderlinge verdraagzaamheid geen gevaar liep geschonden te worden, ja feitelijk niet geschonden werd, toen in de Bredenburgsche twisten de partij van Lemmerman protest toeliet tegen het communiceeren met dezulken die men voor ongeloovigen en atheïsten hield of zelfs met hen, die het magistraatsambt voor den Christen niet ongeoorloofd achtten, is eene andere vraag die geen opzettelijke beantwoording meer vereischt, na hetgeen wij daaromtrent hebben opgemerkt bij de bespreking der Bredenburgsche geschillen. Met de natuur der Rijnsburgsche vergadering werd dit protesteeren door zeer velen beslist in strijd geacht. Aan de leus: geen kerk, geen leeraarsstand, geen belijdenis, wilde men getrouw blijven.

Het laat zich begrijpen dat de Rijnsburgers uit dien hoofde door hunne tijdgenooten veelszins voor Independenten en Indifferentisten werden aangezien ²⁾. Paschier's zoon, Pieter de Fijne, die vrij waarschijnlijk de schrijver was van de voor-

---

¹⁾ Zie de Inleiding op P. Langedult's De apostol. oudheijdt van de vrijheid van spreken.

²⁾ Zie L. Bidloo, Onbepaalde verdraagzaamheid, de verwoesting der Doopsgezinden, Amst. 1701 en K. van Hoek, de Christel. verdraagzaamheid verdedigd, Amst. 1701.

rede voor het „Kort en waerachtig Verhaal van het eerste begin en opkomen van de Nieuwe Secte der propheten ofte Rijnsburgers”, meende „dat daar niet anders was als een on-
 „ordre, die God tegenstaat, en een mengelmoes van onder-
 „linge verwarringen gevonden werd, die op scheuringen ge-
 „bouwd en tot noch toe door scheuringen meest gemainte-
 „neerd was.” Wij merkten reeds vroeger op welk een confusie men duchtte van de kerk der oogluiking van Galenus Abrahamsz., als daarin Halmaelisten, Kuyperisten, Comanisten, Boreelisten, Plokhoyisten en nog vele andere dissenters als in eene arke Noachs vereenigd zouden zijn ¹⁾). Nog in de laatste helft der 18de eeuw bleek het uit eene oratie door den Utrechtschen Hoogleraar Gijsbert Bonnet op den 10^{den} April 1768 gehouden, hoe onbestaanbaar zulk een verdraagzaamheid werd geacht. „Gij prijst mij”, — zoo sprak hij, — „de kerkge-
 „meenschap der Rijnsburgers aan. Maar ik bid u, ontbind
 „mij eens dezen knoop. De een ziet Jezus Christus voor een
 „bloot mensch aan en is van gevoelen, dat hij met zijn dood
 „niets anders heeft willen te weeg brengen dan zijn gepre-
 „dikte leer te bevestigen en de zijnen tot lijdzaamheid op te
 „wekken, waarvan hij zelf zulk een gansch bijzonder voor-
 „beeld heeft gegeven. Een ander houdt zich verzekerd, dat
 „Jezus God en waerachtig mensch is; dat deze Godmensch
 „door zijn lijden en volkomen gehoorzaamheid de verloren
 „zaligheid voor ellendige zondaren heeft verkregen; ja hij is
 „van meening dat deze dingen niet alleen waerachtig zijn,
 „maar ook ter verkrijging der zaligheid te weten en te ge-
 „looven noodig zijn; hoe zal nu deze laatste den eerste broe-
 „der noemen, dien hij, zoo hij waarlijk gelooft wat hij belijdt,
 „voor een verrader en vijand der evangelische waarheid houden
 „moet?” ²⁾).

¹⁾ Zie Lammerenkrijgh.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad., blz. 259 v.v.

Inderdaad van zulk eene ver reikende tolerantie had de kerkelijke wereld der 17de en 18de eeuw voor het meerendeel geen begrip. Het ontbrak haar nog aan het inzicht dat „liefde en eendracht slechts het eenige voor allen geldende is”. Zij miste de ruimte van blik, noodig om den breeden grondslag, waarop de godsdienstige gemeenschap in den kring der Collegianten rustte, te waardeeren en daaraan recht te laten wedervaren. Is zij in den tegenwoordigen tijd reeds het deel van allen die zich tot de ontwikkelden rekenen?

HOOFDSTUK VI.

De inrichting en de gebruiken der Groote Vergadering te Rijnsburg en de wijze waarop de colleges gehouden werden.

Het is ons reeds vroeger uit het onderzoek naar het college te Rijnsburg gebleken, dat vóór het jaar 1640 de maandelijksche samenkomsten werden afgeschaft en de gewone godsdienstige oefeningen van de daarmede doorgaans gepaarde avondmaalsviering werden gescheiden. Van dien tijd af ontstond eerst feitelijk de groote Rijnsburgsche vergadering als het middel- en vereenigingspunt der alom verspreide Collegianten, die in de afzonderlijke plaatselijke colleges hunne godsdienstige stichting zochten.

Tweemaal 's jaars togen de vrienden van de vrijheid van spreken en der onderlinge verdraagzaamheid derwaarts tot viering van het avondmaal, als teeken der onderlinge Christelijke gemeenschap. Aanvankelijk geschiedde dit op den 1sten Paaschdag en den Zondag die aan den laatsten Maandag van de maand Augustus voorafging ¹⁾; maar later, niet vroeger evenwel dan na 1654 ²⁾, werd de Paaschdag door den 1sten Pinksterdag vervangen.

---

¹⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. vergad. bl. 40; Tegenw. Staat I, bl. 81 en Korte Hist. in hs.

²⁾ Blijkens de Nadere deductie achter De gruwel der Sociniaansche ketterij ging Machiel Machielse in 1654 tegen *Paschen* naar Rijnsburg ten avondmaal.

Wie van elders tot zelfs uit Friesland en Noord-Holland, soms in eigen jacht of boeier overkwamen, huurden voor 8 of 14 dagen kamers bij de ingezetenen of vonden elders een onderkomen. Een woning in het dorp, voorkomende onder het verpondingsnummer 93 en aanvankelijk tot vergaderplaats gebruikt, werd later tot intrek voor de Collegianten bij gelegenheid van de jaarlijksche bijeenkomsten ingericht ¹⁾. Maar inzonderheid strekte het zoogenaamde Groote huis velen van hen gedurende die dagen tot verblijf. Het stond aan de oostzijde van den Vliet of Quakel buiten het dorp Rijnsburg. Oorspronkelijk eigendom van Huibertje van Overveldt, weduwe van Abraham Lemmerman ²⁾, was het door haar in 1709 vergroot en verbouwd zoodat het een 30tal kamers telde. Op 21 Juni 1711 bij het aangaan van een tweede huwelijk met Pieter de Haan, weduwnaar van Fijtje Vegters van Overzijll, bepaalde zij dat het na den dood van den langstlevende aan het Collegianten-Weeshuis in eigendom zou vervallen. In 1718 kwam het Weeshuis in het bezit er van. De Regenten verhuurden het nu voor een derde deel aan Jacob van Rooijestein, voor een zesde aan Willem van Maurik Jr. en zijn vrouw, het overige aan Jan Jansz. Laan, Enoch Hovens en Michiel van Gessler in vereeniging met Victor de Haan. Voor elk zesde deel werd *f* 300.— huur in ééns betaald; bovendien zouden de huurders zorgen voor alle lasten en reparatiën en de kamers meubileeren. Na den dood van een hunner zou het Weeshuis weder de vrije beschikking over het opengevallen gedeelte ontvangen en zouden daaraan de bedden en meubelen vervallen, tenzij de erven voor deze *f* 50.— wilden

¹⁾ Zie n°. 173 Arch. Weesh. Hist. Verhaal der versch. huizen te Rijnsburg.

²⁾ Ten onrechte noemt E. van Nijmegen haar Huibertje *Duifhuis*; wel was zij een nazate van Huibert Duifhuis, maar van moeders kant. (Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 270).

betalen. Daarentegen bleven de benooidgheden voor de keuken en het tafelgereedschap ten gebruike van de gezamenlijke huurders. Uit deze laatste bepaling schijnt men te mogen afleiden, dat de erflaters Pieter de Haan en Huibertje van Overveldt deze groote woning reeds tijdens hun leven hadden ingericht tot het ontvangen van vrienden en gasten bij gelegenheid der tweejaarlijksche samenkomsten, en dat zij het keuken- en tafelgereedschap ook daartoe hadden nagelaten. Elders vinden wij nog vermeld dat de gezamenlijke bestuurders voor een gemeenschappelijken maaltijd zorgden, waarbij een twintigtal weesmeisjes uit den Oranje-appel de gasten bedienden, terwijl het huis het gansche jaar door was toevertrouwd aan de zorgen van een huisbewaarder ¹⁾).

Nadat in 1739, deels door overlijden, deels door opheffing van het contract, de beschikking over het Groote huis weder aan de regenten teruggekomen was, verkochten zij het den 17den Februari aan Willem van Maurik voor *f* 1800.— en *f* 800.— voor den inboedel. Het werd gesteld op naam van de bestuurders van het Groote huis, als hoedanig de gezamenlijke aandeelhebbers Claes Jacobsz., Matthijs van Diepenbroek, Jan Schenk, L. van den Bosch, Frans Willink, J. de Jager, Isaac Tirion en Willem van Maurik optraden. Zij stelden een reglement vast waarin zij bepaalden, dat hunne erven geen recht op het huis zouden hebben, dat het bestemd moest blijven voor het godvruchtig doel waartoe het tot dusver gediend had, en dat bij verkoop de eene helft van de opbrengst ten goede zou komen aan de kas der Collegianten en de andere helft aan het Weeshuis, na aftrek van hetgeen genoemde kas mocht hebben verstrekt of voorgeschoten. In 1760 legateerde Jan Schenk aan de bestuurders

---

¹⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 270; Korte Hist. in hs. en Rues, bl. 311.

der gemeene kas der Collegianten een som van *f* 40.000.— om daaruit, zoo noodig, ook in het onderhoud van het Groote huis met bijbehooren te voorzien. In het volgende jaar ging het geheele bestuur over dit huis zonder bepaald contract op de bestuurders der kas over, wat zonder eenig bezwaar kon geschieden, omdat dezelfde personen, met name Abraham de Lannoij, Cornelis van Dokkum en Jacob Kool Jbz., destijds bestuurders èn van het huis èn van de Collegiantenkas waren.

Bij dit Groote huis behoorde een flinke tuin tot verlustiging der jaarlijksche bezoekers, en aan de overzijde van den openbaren weg bevond zich het zoogenaamde Bergje. Het bestond uit een stuk domeingrond, afkomstig van de abdij van Leeuwenhorst en sinds het begin der 18de eeuw in erfpacht bij de gebroeders Jan, Victor en Reinier de Haan, die den opstal, bestaande uit een houten tentje en opgaand geboomte, voor *f* 275.— hadden gekocht. Deze erfpacht ging in 1737 over op Jan Jansz. Laan, Matthijs van Diepenbroek en Jan Schenk. De laatstgenoemde bestemde ook desvereischt de renten van zijn legaat voor het onderhoud van dit Bergje met bijbehoorend plantsoen. Van 's morgens vroeg tot 's avonds 8 of 9 uur geopend, bood het een geschikte gelegenheid aan tot rustig gesprek of stille overpeinzing.

In de zoogenaamde Laan (Lindelaan?) bezat het Weeshuis sinds 1718 nog een kleiner huis, dat voor *f* 225.— van Jan en Reinier de Haan, die het reeds sinds 25 Mei 1695 bezaten, was overgenomen. Ook dit werd, vermoedelijk ten dienste der jaarlijksche bezoekers, verhuurd en ging in 1739 mede in eigendom over aan de bestuurders van het Groote huis.

In het Oost- of Molen-einde van het dorp, ook wel het Camp-einde genaamd, stond de vergaderplaats, die sinds 1640 de oude plaats van bijeenkomst, het reeds genoemde onder

nummer 93 van het verpondingsregister voorkomende gebouw had vervangen. Zij schijnt voor dit doel opzettelijk gebouwd te zijn en was tot 1677 bij de Collegianten in huur. In dat jaar echter werd het gebouw door Jan Dionysz. Verburg en Jacob le Poole van Leiden aangekocht; de erven van den laatstgenoemde droegen de hun toekomende helft in 1705 voor *f* 150.— aan de broeders Collegianten over. Gedurende de Bredenburgsche twisten bleef het in gebruik bij de aanhangers van Lemmerman en hield de tegenpartij in een gebouw aan de overzijde van den Vliet hare vergaderingen ¹⁾. Het had in 1704 reeds eene vertimmering en vergrooting ondergaan ²⁾ en bestond uit eene enkele zaal of kerk met nog een tweetal vertrekken voor den koster ³⁾. Tot 1722 werd het om beurten met de vergaderplaats der Bredenburgers gebruikt, maar na dien tijd deed het alleen als plaats van bijeenkomst dienst ⁴⁾.

In deze vergaderplaats werden de beide jaarlijksche samenkomsten gehouden, waarvan de viering van het avondmaal het middelpunt uitmaakte, maar die jaren lang toch ook, evenzeer als de colleges, voor het zoogenaamde profeteeren bestemd waren. Zooals wij boven reeds opgemerkt hebben, gaf dit tweeledig karakter dezer jaarlijksche bijeenkomsten meermalen aanleiding tot ontstichting wanneer theologische studenten uit het naburige Leiden daar verschenen en zich van de vrijheid van spreken, die ook hun niet geweigerd werd, bedienden om te disputeeren. Reeds uit dien hoofde mocht het niet ongewenscht geacht worden het

---

¹⁾ Zie Korte Hist. in hs.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 250.

³⁾ Zie Rues a. w. bl. 310.

⁴⁾ De berichten over deze verschillende huizen te Rijnsburg zijn ontleend aan een Historisch overzicht daarvan van Jacob Slagregen sub n°. 173 Arch. Weesh. en Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 249, 270 v.v. en 182.

profeteeren alleen in de colleges te oefenen en de Rijnsburgsche vergadering uitsluitend voor de avondmaalsviering te bestemmen, trouwens met volkomen handhaving van ieders vrijheid om daarbij tot stichting het woord te voeren. Sommigen, zooals ons ten opzichte van Jan Bredenburg reeds vroeger bleek ¹⁾, meenden zelfs dat de natuur der Rijnsburgsche vergadering deze scheiding vorderde. Het lichaam der Collegianten toch wilde door deze vergadering uitdrukken wat naar zijn meening de algemeene Christelijke kerk was en moest wezen, zoodat alles uit haar verwijderd behoorde te worden wat daaraan te kort kon doen. Niets wat de broederlijke gemeenschap kon verstoren behoorde daarin thuis; en tijdens de Bredenburgsche twisten werd het uit dien hoofde met den aard der Rijnsburgsche vergadering in strijd geacht en zelfs voor de oorzaak der scheuring gehouden, gelijk wij zagen, dat de partij van Lemmerman ook daar het recht wilde handhaven om tegen de gemeenschap met dezulken die men voor ongeloovigen hield te protesteeren. Uitvoerig werd deze scheiding als in overeenstemming met den Rijnsburgschen geest bepleit in een schrijven van Christiaan Verburg aan Jannetje Jacobsd. Knas te Amsterdam en door haar in een brief van 26 Maart 1696 weersproken ²⁾. Bij de hereeniging der beide partijen in 1700 werd wel is waar niet uitdrukkelijk vastgesteld wat tot de natuur van de Rijnsburgsche vergadering en wat eigenaardig tot de colleges behoorde, maar na dien tijd waren de samenkomsten te Rijnsburg toch feitelijk alleen bestemd voor de viering van het avondmaal op eigen proef en voor allen toegankelijk.

---

¹⁾ Zie boven bl. 119, 253 vgg.

²⁾ Zie C. Verburg, Aanmerk. op de natuur der Rijnsb. Vergad. in briefvorm aan Jannetje Jacobsd. Knas sub n°. 2947 Arch. Doopsg. Gem. (vgl. boven bl. 239 noot 2) en Copie van een brief van J. J. Knas wegens Rijnsburg sub n°. 6016 Arch. Doopsgez. Gem.

Wij wenden ons nu tot de beschrijving dier godsdienstige plechtigheid zelve met de daaraan voorafgaande en daarop volgende samenkomsten.

Het was des Zaterdagavonds om 5 uur, nadat de broeders en zusters Collegianten van heinde en verre waren aangekomen, dat de eerste godsdienstige bijeenkomst die tot voorbereiding der eigenlijke plechtigheid strekte plaats had. Zij begon met een korte bijbellezing en een lied, door allen aangeheven, waarop het gebed volgde. Wie daarin de schare was voorgegaan richtte nu de uitnoodiging tot de aanwezigen dat iemand door een rede uit Gods woord de vergadering zou willen stichten. Gewoonlijk had zich daartoe de een of ander vooraf voorbereid opdat, als niemand na de gedane uitnoodiging het woord mocht nemen, het nogtans aan geen spreker zou ontbreken. Er bestond zelfs tusschen de colleges van Rotterdam, Leiden, Amsterdam, Haarlem en Noord-Holland een overeenkomst, waarbij elk van deze zoo noodig bij beurtregeling met de spreekbeurten in de verschillende samenkomsten werd belast, welke verdeeling na 1765 echter niet meer over de colleges maar over eenige personen geschiedde ¹⁾. Na deze redevoering werd een oogenblik afgewacht of de een of ander daaraan nog iets wilde toevoegen, waarop de samenkomst doorgaans met gezang, maar altijd met een gebed besloten werd ²⁾.

De Zondagmorgen was voor de avondmaalsviering bestemd. In het midden der zaal was een lange tafel geplaatst met het benoodigde voor de godsdienstige handeling. Een der aanwezigen hield eene redevoering, waarin de natuur der Rijnsburgsche

---

¹⁾ Zie Rues bl. 303 en Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 264.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 251 en Korte Hist. d. Coll. in hs. Zoo geschiedde o. a. op 1 Juni 1743 toen Dr. J. van Eems de redevoering hield, Dr. Gerrit de Koker het nagebed deed.

vergadering werd uiteen gezet en nadrukkelijk werd verklaard dat noch de spreker, noch de bedienaar van de tafel enig meerder gezag had dan een der overige broeders, terwijl men door de deelname aan dien disch geenszins betuigde deel te hebben aan eenig kerkgenootschap of belijdenis, maar alleen te behooren tot het algemeene Christendom. Daarop deed een ander een gebed en plaatste zich vervolgens voor de tafel, terwijl de voorzanger middelerwijl alleen een lied aanhief. Aan dit alleen zingen gaf men bij deze gelegenheid de voorkeur, omdat daardoor de woorden beter verstaan werden dan bij een gemeenschappelijk gezang ¹⁾. De bedienaar hield nu een toespraak tot noodiging aan den disch des N. Verbonds. Hij sloot daarin niemand uit, die zich zelf niet uitsloot. En nu namen eerst de broeders en daarna de zusters, telkens ten getale van 14 of 15, aan den disch plaats. De bedienaar bleef staan en reikte na het uitspreken der instellingswoorden aan de beide naast hem zittende personen het brood toe. De overigen braken het voor zich zelf af en allen nuttigden het tegelijk onder een korte toespraak van den bedienaar. Na een zegenbede, over den beker uitgesproken, dronken allen vervolgens daaruit; de spreker voegde nog een wensch daaraan toe. Bij de verdere tafels werden zegenbede en zegenwensch meestal door een kort woord over eenig deel van Jezus' lijden vervangen; de bedienaar communiceerde zelf aan de laatste tafel mede en sloot daarna met een dankzegging. De aanbeveling der dorps- of H. Geestarmen geschiedde doorgaans vóór de bediening door een anderen broeder. Na een gemeenschappelijk lied ging men uiteen ²⁾.

---

¹⁾ In 1743 bracht men daartoe den voorzanger der Mennonieten uit de Spijker bij de Jan Rodepoortstoren te Amsterdam mede. Zie Korte Hist. in hs. Vgl. Rues a. w. bl. 308.

²⁾ Zie Rues bl. 308, 309; Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 252 v.v. en Korte Hist. in hs.

Des avonds om 5 uur kwam men daarop voor de dankzegging bijeen en des Maandags morgens om 9 uur voor de afscheidsrede, waarbij de godsdienstoefeningen geheel waren ingericht als des Zaterdagavonds bij de voorbereiding ¹⁾.

Hierbij zij nog opgemerkt dat de sprekers van hunne eigene plaatsen af het woord voerden. Men had toch in de vergaderplaats geen afzonderlijk spreekgestoelte, geheel in overeenstemming met het beginsel der gelijkheid van allen.

Er is bij deze gelegenheden menigmaal niet alleen hartelijk maar ook goed gesproken. Wij hebben dit niet uitsluitend aan te nemen op gezag van Gerrit van Nijmegen, die ons verklaart „aldaar vele treffende redevoeringen te hebben gehoord” ²⁾. Er is ons niet alleen een tweetal lijsten van teksten en verhandelingen met opgave van sprekers en collecten bij voorbereiding, avondmaal, dankzegging en afscheid bewaard gebleven ³⁾, maar er zijn ook twee bundels redevoeringen, gehouden bij doop en avondmaal tusschen de jaren 1687 en 1769, tot ons gekomen ⁴⁾. Christiaan Verburg zette op Pinksteren van 't jaar 1714 uiteen, dat de Rijnsburgsche vergadering een godsdienstige, Christelijke, algemeene, vrije, verdraagzame en heilige was. In Augustus 1743 sprak Dr. S. Grashuis over het vruchteloze van alle hereenigingspogingen der gedeelde Christenheid op den grondslag van eenig geloofsformulier, reden waarom te Rijnsburg de Schrift alléén gold als richtsnoer van geloof en leven voor alle Christenen. Willem van Aalst zeide op 2 Juni 1748 tot de aanwezigen: „gij hebt volle vrijheid ons doen goed of af te keuren, als „gij maar in oprechtheid de waarheid zoekt, door geen vooroordeel u leiden laat en er op denkt dat vrijheid en ver-

¹⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 252.

²⁾ Zie Aanteek. wegens de Rijnsb. Vergad. van 1801 in hs., Doopsgez. Bibl.

³⁾ Zie n°. 183 en 184 Archief Weeshuis.

⁴⁾ Zie n°. 125 Arch. Weesh.

„draagzaamheid geen onverschilligheid is”. Dezelfde spreker stelde den 10den Mei 1761 in het licht, dat de godsdienst vrij is van alle menschelijke heerschappij en dat de Rijnsburgsche vergadering bedoelde zoodanig gezag uit Christus' kerk te weren. Jacob van Eems deed den 29sten Mei 1757 uitkomen dat, daar de confessies alle onderling in vele punten afweken, er niets overbleef dan zich aan het zuivere Evangelie te houden en dat wie dit deed voor een Christen te houden was.

Deze toespraken tot uiteenzetting van de natuur der Rijnsburgsche vergadering waren meestal kort, onopgesmukt en niet aan een tekstwoord gebonden. De dank- en afscheidsredenen waren in den regel langer en werden aan een bijbelwoord vastgeknoopt. Jacob van Eems hield de dankrede in Augustus 1731 naar Gal. 2: 20, Antonie du Plouis die met Pinksteren 1735 over 1 Cor. 6: 20. Een zeer praktisch afscheidswoord werd op Pinksteren 1730 gesproken door Jacob van Rooijestein, die naar Spreuk. 9: 10 uiteenzette wat de vreeze des Heeren is, waarin de wijsheid bestaat en waarom de eerste het beginsel der laatste moet heeten. Het verdiende stellig hooger lof dan het woord, waarmede Christiaan Verburg zijn hoorders den 25sten Augustus 1710 door het voorbeeld van Simson's val wilde opwekken „om die kragt en saligheijt „na den geest te bewaren, die sij op het gesicht van den „geestelijken Simson, wel in swakheijt gekruijst, maar opge„wekt in kragt, onder de goddelijke genade alhier verkregen „hadden” ¹⁾).

In het algemeen echter droegen deze toespraken een praktikaal karakter en nam de applicatie een veel ruimer plaats in dan de explicatie.

---

¹⁾ Zij komt in hs. voor sub n°. 123 Arch. Weesh. en sub n°. 2951 Arch. Doopsgez. Gem. De Inventaris zegt abusievelijk dat zij gehouden werd bij gelegenheid van *geschillen* daar ontstaan. Met scheiding is niet scheuring, maar afscheid bedoeld. Het afschrift is van Thys Roos van 13 April 1714.

In dezer voege nu was het dat de vrienden der vrijheid van spreken en der onderlinge verdraagzaamheid uitdrukking schonken aan hunne opvatting van de algemeene Christelijke kerk en het voorbeeld gaven van een godsdienst boven geloofsverdeeldheid. Niet zelden krom het aantal tafels tot een acht- of negental ¹⁾ en mild waren de giften, die daarbij voor de dorpsarmen geofferd werden.

Enkele cijfers mogen hiervan getuigen. In de jaren 1686 tot en met 1699, den tijd der scheuring, bracht deze collecte bij de avondmaalsviering een som op van *f* 4879: 19: 10. De volgende vijftien jaren, van 1700 tot en met 1714, was het bedrag *f* 6834: 15: 12. De grootste bedragen kwamen voor in de jaren 1728—1733, namelijk *f* 3300.—, en van 1740—1754 *f* 8755.—. Het hoogste cijfer werd bereikt in de Augustusbijeenkomst van 1742, toen Matthijs van Diepenbroek de tafel bediende en de collecte *f* 400.— bedroeg. Nog in Augustus 1782 was zij *f* 350.—. Maar daarna daalde het cijfer, totdat zij bij de avondmaalsviering op 20 Augustus 1786, de laatste waarvan ons het bedrag werd opgeteekend, slechts *f* 122: 17: 8 opleverde. Het geheele cijfer van 1689 tot 1786 was niet minder dan *f* 38018.—, de stuivers buiten rekening gelaten ²⁾.

Deze gelden ten bate van de dorps- of H. Geest-armen werden in de eerste jaren aan den predikant der Hervormde gemeente van Rijnsburg afgedragen. Den 24sten Augustus 1684 echter richtte de Ridderschap van Holland een verzoek aan broederen Collegianten, „om de aalmoezen, die zij als „een liberale gift tot sustentatie der armen te Rijnsburg gaven, voortaan en altoos in handen te willen geven van de

---

¹⁾ Zoo in Augustus 1735 7 tafels, 29 Mei 1739 9 tafels. Zie n°. 125 Arch. Weesh.

²⁾ Zie n°. 183 en 184 Arch. Weesh.

„aanwezende armmeesters en niet van den predikant” ¹⁾. Wat tot dit verzoek aanleiding mag gegeven hebben vonden wij niet vermeld, evenmin als de reden waarom deze giften toch niet aan bedoelde armmeesters maar aan den Baljuw werden overgedragen, zooals Elias van Nijmegen, die hiervan persoonlijk kennis heeft kunnen dragen, ons verzekert ²⁾.

Het zal na hetgeen wij daaromtrent reeds vroeger opmerkten ³⁾ niet noodig zijn nog breedvoerig stil te staan bij de beteekenis die deze avondmaalsviering te Rijnsburg had. Wij kunnen slechts herhalen dat zij in geenen deele hen, die daaraan deelnamen, stempelde tot leden eener bijzondere kerkelijke gemeenschap. Dit zou ook kwalijk gestrookt hebben met het door de Collegianten ingenomen standpunt, waarbij men geen kerk of secte wilde zijn. Men mag daarom betwijfelen of de opmerking, door Jan Bredenburg in zijn „Heilzame raad tot vrede” in 1672 gemaakt, wel juist is, dat namelijk te Rijnsburg het avondmaal alleen voor Collegianten werd bediend, zoodat de onderlinge verdraagzaamheid ook daar destijds nog niet tot haar volle recht zou zijn gekomen. Wij zagen toch ook vóór dat jaar bij herhaling Doopsgezinden uit Rotterdam derwaarts ten avondmaal gaan, zonder dat deze hun kerkgenootschap verlieten. Evenmin ontdekten wij ergens eenig bewijs, dat wie geen Collegianten waren om die reden van den avondmaalsdich te Rijnsburg zijn geweerd. De noodiging tot het avondmaal geschiedde integendeel in den geest der meest uitgebreide verdraagzaamheid, zooals ons boven reeds bleek ⁴⁾. De toetreding daartoe was alleen een teeken van gemeenschap met de algemeene Christelijke kerk. Daarom vond het protesteeren tegen de gemeenschap met

---

¹⁾ Zie n°. 185 Arch. Weesh.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 262, 263.

³⁾ Zie boven Hoofdst. V.

⁴⁾ Zie boven bl. 270 vgg.

dezulken die men voor ongeloovigen hield, als in strijd met de natuur der Rijnsburgsche vergadering, het krachtigste verzet en werd de toetreding geheel aan eigen proef overgelaten. Ook de eisch tot erkenning van Jezus als den Christus, behoudens ieders vrijheid om dit punt op zijne wijs te verstaan, was hiermede niet in strijd. Het was slechts een band met het algemeene Christendom, en buiten het Christendom hebben de Collegianten ook niet willen staan.

Deze avondmaalsviering is niet de eenige godsdienstige plechtigheid geweest die te Rijnsburg plaats had. Het was ook daar dat de Collegianten den doop bij onderdompeling toedienden aan wie dezen begeerden.

Reeds zeer kort na het zelfstandig optreden der gebroeders van der Kodde troffen wij daarvan de eerste sporen aan in het voorbeeld van Johannes Geesteranus en zekeren Claas Willemsz. de Munt ¹⁾. Deze onderdompeling geschiedde in de putten waarin de van der Kodde's het leder bereidden, maar had in lateren tijd plaats in een beek of vliet buiten Rijnsburg ²⁾. In 1736 evenwel besloten Lieve van Dokkum, Cornelis van den Bosch Cz., Jan de Jager, Willem van Maurik, Frans Willink, Jan Schenk, Matthijs van Diepenbroek en Jan de Haan tot verbetering van de in menig opzicht gebrekkige doopplaats. Dit plan droeg echter niet aller goedkeuring weg. Christiaan Verburg was blijkens een schrijven van zijn hand aan Rutger Elsma en Jan van Eems te Leiden beducht, dat daardoor voet gegeven zou worden aan den waan, dat de dompeldoop een integreerend deel uitmaakte van de natuur der Rijnsburgsche vergadering, en oordeelde het voor het minst raadzaam dien doop niet bij gelegenheid der algemeene

---

¹⁾ Zie boven bl. 88 vg.

²⁾ Zie Hist. der Rijnsb. Vergad bl. 39 en 275.

vergaderingen te doen geschieden, maar op eenig ander tijdstip. De Rotterdamsche Collegianten protesteerden zelfs om dezelfde redenen met nadruk tegen de oprichting bij de gewone vergaderplaats. Toch kreeg het plan zijn beslag. De ontwerpers droegen daartoe ieder *f* 100.— bij, terwijl nog twee giften van gelijk bedrag werden ontvangen. Bij het Groote huis werd nu een vierkant steenen doopbad gemetseld, onmiddellijk grenzende aan eene sloot of vliet die door den tuin liep. In een aangrenzend huisje werden een koperen waterketel en fornuis geplaatst, waaruit bij koud weder door middel van een houten goot, die later door een slang van zeildoek vervangen werd, warm water in het doopbad gelaten kon worden ¹⁾.

De dompeldoop had daar op de volgende wijze plaats. De plechtigheid nam in den regel des Zaterdag vóór de Groote vergadering met Pinksteren of in Augustus, des morgens om 9 uur, in een zaal van het Groote huis een aanvang. Meestal werd zij verricht door een bejaard en eerwaardig man, geheel naar de vrije keus van den doopeling daartoe uitgenoodigd. Na een lied en gebed hield de dooper eene toespraak, die gewoonlijk eene verdediging van den dompeldoop tot onderwerp had en waaraan een gemoedelijke toepassing werd vastgeknoopt. Daarna noodigde hij de doopelingen uit tot het afleggen eener belijdenis ²⁾, waarop de dooper voorts in herinnering bracht dat hij door de toediening van dien doop geen bijzonder ambt bekleedde, dat de doop geen toetreding tot een bijzonder kerkgenootschap aanduidde en dat deze manier van doopen niet behoorde tot de eigenlijke natuur der Rijnsburgsche vergadering of aan deze plaats

¹⁾ Zie n°. 173 Arch. Weesh. en Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 274 vg. De koperen ketel woog 398 ₤ en kon 7 ton water bevatten.

²⁾ Zie daarvan een proeve in n°. 2954 Arch. Doopsg. Gem. Zij was zeer mild en niet dogmatisch.

gebonden was. Op verzoek van den spreker deed daarop een ander een gebed, en terwijl de aanwezigen zich nu naar buiten naar het doopbad begaven, wisselden dooper en doopeling in afzonderlijke vertrekken hunne kleederen tegen het doopgewaad in. Dit gewaad bestond voor den eerste in een witten hemdrok en ruime linnen broek, die onder de knie werd vastgemaakt, en voor de jongelingen die den doop zouden ondergaan in een geheel gelijk kostuum. De jonge dochters daarentegen trokken, behalve het tot den hals toe gesloten linnen hemd, nog een rok van zware stof aan, die, ook al werd zij doornat, bleef uitstaan doordien zij in den ondersten zoom met reepjes lood bezwaard was. In dat gewaad begaven dooper en doopeling beide zich naar het doopbad en daalden de trappen die daarheen voerden af. Soms werd ook nog vooraf in de open lucht een gebed gedaan. De doopeling zonk nu op zijn knieën zoodat het water hem tot even onder de schouders reikte, terwijl de dooper, halverwege in het water staande, onder het uitspreken der gewone doopsformule het hoofd van den doopeling langzaam eenmaal recht voorover onderdompelde. Na het water verlaten en van kleederen verwisseld te hebben keerden allen in de vergaderplaats terug, waar de dooper nogmaals een toespraak hield tot de nu gedoopten, tot hen die reeds vroeger dien doop hadden ondergaan of hem tot dusver nog hadden verzuimd, waarna de plechtigheid met gezang en gebed eindigde. Ook nu werden de dorpsarmen niet vergeten ¹⁾).

---

¹⁾ Zie Hist d. Rijnsb. Vergad. bl. 282—285; J. G. de Hoop Scheffer, Overzicht van de geschiedenis van den Doop bij onderdompeling, overgedrukt uit de Verslagen van de Kon. Acad van Wetenschappen, Amst. 1882 bl 41 (159) en A. Houttijn, Redevoering over Hand. 16: 30—34, te Rijnsburg gehouden bij 't verrichten van den Waterdoop, 2 Juni 1770.

Van dit doopbad komen afbeeldingen voor in W. Hurd, Gesch. van alle godsdiensten, Dl. VII, bl. 450 en in Ceremonies et coutumes de tous les

Deze dompeldoop had somtijds ook op andere tijden dan bij gelegenheid der Pinkster- en Augustus-vergaderingen plaats. Slechts enkele bloedverwanten en belangstellende vrienden waren dan tegenwoordig, maar het ceremoniëel onderging geene verandering. Zoo werd op 29 Juni 1761, volgens zijn eigen aantekeningen, Gerrit van Nijmegen gedoopt door Agge Roskam Kool van Beverwijk, nadat Cornelis van den Bosch de toespraak had gehouden, en op 15 Augustus van hetzelfde jaar zijn vrouw Suzanna Catharina Vijgh door haar behuwdoom Gerrit de Koker, een man, die volgens eene door hem bijgehouden lijst deze doopplechtigheid, zoo in het openbaar als in stilte, tusschen de jaren 1757 en 1785 aan 22 personen verrichtte en van 1738 tot 1786 niet minder dan 48 openbare redevoeringen hield ¹⁾. Ook bij den doop van Suzanna Catharina Vijgh had Cornelis van den Bosch de toespraak gehouden.

Aan proeven van zulke redevoeringen ontbreekt het ons niet. Verscheidene van deze soort zijn ons bewaard gebleven in de boven reeds genoemde bundels ²⁾. Maar ook van de hand van Adriaan Houttijn bezitten wij er een tweetal. Evenals Lieve van Dokkum, garenkoopman te Amsterdam, op den 1sten Juni 1743 had gedaan ³⁾, zette ook Adriaan Houttijn van Hoorn naar aanleiding van Hand. 22: 16 in

---

peuples du monde chez J. F. Bernard, Amst. 1736 (Godsdienstplichten van alle volken bij I. Tirion). Deze laatste afbeelding, waarbij de dooper den doopeling met de linkerhand onder de kin en met de rechter op 't hoofd vasthoudt, gereed hem onder te dompelen, terwijl de doopeling het lichaam zijwaarts buigt, is volgens de Aanteek. van G. van Nijmegen onjuist. De doopeling boog zich recht voorover. Zie nader Bijlagen III en IV.

De benodigde doopkleederen worden nog heden in het Weeshuis de Oranjeappel bewaard, evenals het avondmaalsgereedschap.

¹⁾ Zie Aanteek. op de Rijnsb. Vergad. van G. van Nijmegen in hs.

²⁾ Zie n°. 125 Arch. Weesh.

³⁾ Zie Korte Hist. d. Colleg. in hs.

1761 de gronden voor den dompeldoop uiteen ¹⁾). Dezelfde spreker deed dat ook op den 2den Juni 1770, hoewel niet zoo uitvoerig en zonder aanhaling der bewijsplaatsen uit het N. Testament, Calvijn's Institutie (IV C. 17 afd. 19), Vitringa's Theses de baptismo (§ 17), Witsius de foederibus (IV C. 16. § 13) en andere schrijvers, die in de uitgave dezer redevoering werden opgenomen ²⁾). Deze toespraak maakt door eenvoud, duidelijkheid en warmte een gunstigen indruk, maar moet toch onderdoen voor een andere welke Jan Wagenaar den 28sten Augustus 1745 hield. Helder en degelijk, ernstig en hartelijk, was deze toespraak in een uitmuntenden stijl opgesteld.

Hij begon daarin met de opmerking dat niet de doophandeling maar de intreding in Christus' gemeente in deze plechtigheid het gewichtigste was, en bejammerde het dat juist over het mindere het meest getwist werd. Daarna gaf hij een nauwkeurig historisch overzicht van den doop van de dagen der apostelen af, gestaafd door een aantal aanhalingen uit verschillende schrijvers, om in een tweede deel de voornaamste verschillen over den doop op te lossen. „De waarde van den „doop”, heette het daarin aan het slot, „is niet gelegen in den „vorm, maar in de vraag naar een goede conscientie. Het is „een intrede in de algemeene Christelijke kerk, niet in een „bijzondere gezindheid van Christenen.”

Op deze wijze werden gedurende een lange reeks van jaren een aantal personen, zoo mannen als vrouwen, in het algemeene Christendom gedoopt, al durven wij den hoogleeraar de Hoop Scheffer niet nazeggen dat deze doop „nagenoeg bij alle Collegianten navolging vond” ³⁾). In de naamlijst van personen

---

¹⁾ Zie Eenige redenen waarom in het stuk van den Christelijken doop de In- of Onderdompeling te verkiezen zij boven de besprenging, door A. Houttijn, Doopsgez. lidmaat, Hoorn 1762.

²⁾ Zie Redevoering over Hand. 16: 30—34 door A. Houttijn, 2 Juni 1770.

³⁾ Zie de Hoop Scheffer a. w. bl. 41 (159).

die te Rijnsburg zijn gedoopt van 24 Augustus 1726 tot 19 September 1801 ¹⁾ vinden wij cijfers, die bij het betrekkelijk groot aantal Collegianten niet wel met deze bewering schijnen te rijmen. Terwijl toch het getal avondmaalgangers doorgaans honderd en meer bedroeg, werd de doop toegediend van 24 Augustus 1726 tot 28 Mei 1735 aan 23 personen, van 17 Aug. 1735 tot 26 Aug. 1752 aan 42, van 9 Juni 1753 tot 9 Juni 1789 aan 58 en daarna nog slechts aan zeer enkelen, zoodat het geheele bedrag in 75 jaar weinig meer dan 120 bedroeg. En stellig was die doop voor het jaar 1726 nog zeldzamer. Wij bezitten dienaangaande geen opgaven of lijsten en weten slechts een drietal gedoopten, den reeds genoemden Johannes Geesteranus, Claas Willemsz. de Munt en Montanus, met name aan te wijzen. Toch kunnen wij kwalijk gelooven dat deze personen tot aan het bovengenoemde jaar toe de eenige zijn geweest. Wanneer Bidloo in 1701 in zijn „Onbepaalde verdraagzaamheid de verwoesting der Doopsgezinden”, op zijne gewone bitse wijze van de „oogluikende of liever onverschillige kerk”, waarin „zoo ongedoopt als gedoopt op eigen proef tot het „avondmaal wordt toegelaten” schrijft, dat „zijns wetens al „daar niemand is gedoopt”, dan zijn wij eerder geneigd de verklaring van dit bericht te zoeken in de omstandigheid dat wellicht die doop aanvankelijk in alle stilte werd toegediend, dan daaraan dat hij toen niet in toepassing zou zijn gebracht. In elk geval is het aantal gedoopten nooit aanzienlijk geweest.

Mag men zich over dit betrekkelijk geringe cijfer ook wel verwonderen? Integendeel, het strookte geheel met de betekenis die de dompeldoop voor het bewustzijn der Collegianten had. Gaven ook al velen hunner aan deze wijze van doopsbediening de voorkeur, dit was niet met allen het geval.

---

¹⁾ Zie n°. 189 Arch. Weeshuis, Bijlage II.

De bekende Frans Kuyper was de stelling toegedaan dat de waterdoop voor geboren Christenen geheel onnoodig was, maar dat deze behoorden gedoopt te worden met heiligen geest, zooals hij tegenover den Hoornschen notaris Klaas Stapel en den Lutherschen predikant Volkert Visser staande hield ¹⁾. Het ontbrak ook niet aan dezulken, die er aan twijfelden of deze wijze van doopen wel overeenkwam met het klimaat dezer gewesten en de welvoegelijkheid ten aanzien der vrouwen ²⁾.

Maar ook wie met Cornelis Feijes den dompeldoop verdedigden met een beroep op de ware beteekenis van het woord βαπτίζειν, op verschillende schriftuurplaatsen en op onderscheidene godgeleerden als Hugo Grotius (ad Matth. 3 : 6), Bellarminus (de baptismo c. 1), Flacius Illyricus (in Clavo S. Script., in titulo Baptismus), Luther (Sermoen van het Sacrament des doops) en anderen ³⁾, waren er toch verre van af hem te beschouwen als een intregreerend deel van de natuur der Rijnsburgsche vergadering. Zij wilden dien niet aangemerkt hebben, zooals Lieve van Dokkum bij de doopsbediening op 1 Juni 1743 sprak, als een veroordeeling van den kinderdoop of van eenige andere wijze van doopen ⁴⁾. Zij hadden geen bijzondere belijdenis, zooals Houttuijn getuigde, die allen bond, zoodat hun doop ook niet gelden kon als teeken van toetreding tot eenig kerkgenootschap ⁵⁾. Het was geheel ten

¹⁾ Zie Broederlijke onderhandeling van den Waterdoop tusschen K. Stapel en F. Kuyper, Rotterd. 1680.

²⁾ Zie Verscheidene redenen waarom het overstorten in deze landen beter voldoet als het onderdompelen door J. d. B(akker). Amst. 1685 en Rues a. w. bl. 312.

³⁾ Zie Feijes' verdedigingschrift in hs.; Wederlegging van verscheide redenen (van J. de B(akker) waarom het overstorten beter voldoet als het onderdompelen, Amst. 1685 en Onderzoek van de redenen der Doopsgezinden om welke zij de besprenging boven de indooeping stellen, Amst. 1684.

⁴⁾ Zie Korte Hist. d. Colleg. in hs. en Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 280.

⁵⁾ Zie Houttuijn, Eenige redenen enz.

onrechte, zoo herinnerde een derde, dat zij die den dompeldoop hadden ondergaan, dáárom als leden der Rijnsburgsche vergadering werden aangemerkt. Neen, men doopte te Rijnsburg slechts tot het lidmaatschap der algemeene Christelijke kerk, zoodat de daar gedoopten niet in meerdere mate tot de Collegianten dan tot eenige andere gemeente van Christenen behoorden ¹⁾. Wat hen vooral tot deze wijze van doopen bewoog was dan ook niet zoo zeer de voorkeur voor dezen vorm, maar de overweging dat daardoor werd tegemoet gekomen aan het verlangen en de behoefte van hen, die tegen den doop door besprenging, hetzij van kinderen, hetzij van volwassenen na voorafgegane geloofsbelijdenis, bezwaar hadden, of die uit hoofde van de vele scheuringen onder de Christenen tot geenerlei kerkgenootschap wilden behooren ²⁾. Aan al dezulken bood Rijnsburg de gelegenheid aan om door het ondergaan van den dompeldoop getuigenis af te leggen van hun deelgenootschap aan de algemeene Christelijke Kerk. Het oppervlakkig oordeelende publiek moge hen dan al als Dompelaars hebben aangeduid, er is niets dat de meening wettigt dat zij dien doop als een der voornaamste kenmerken hunner vereeniging hebben aangemerkt, wat ook kwalijk bij hunne vrijzinnigheid zou hebben gepast.

Op breede schaal brachten alzoo de Collegianten hunne beginselen, ook bij de inrichting en de gebruiken hunner Groote vergadering, in toepassing. Het wezen van den godsdienst stellende boven iederen vorm, durfden zij het met de vrijheid aan. Zij zochten het geheim der ware eenheid in den band der onderlinge liefde en der onbepaalde verdraagzaamheid, door historie en ervaring beide geleerd dat de godsdienst nergens slechter wordt gediend, dan daar waar men heerschen wil over de consciëntiën.

¹⁾ Zie Tegenw. Staat I. bl. 86/87 en Hist. d. Rijnsb. Verg. bl. 282.

²⁾ Zie Rues a. w. bl. 313.

Daarom achtten zij den doop aan geen vorm maar ook aan geen plaats gebonden en stemden zij het Adriaan Houttuijn toe „dat Rijnsburg daartoe geen meerdere uitnemendheid bezat dan „iedere andere plek” ¹⁾ gelijk dan ook deze dompeldoop te Leeuwarden een tijdlang bediend is geworden zonder eenig verzet van de zijde der Collegianten ²⁾. Evenmin vond het bij iemand hunner bezwaar, dat te Groningen en Leeuwarden ook het avondmaal geregeld gevierd werd en dat zulks te Molquerum, Delft, Huizen en elders een enkele maal geschiedde. Het was alleen uit vrees voor afbreuk die daardoor aan Rijnsburg gedaan kon worden, of voor moeilijkheden met den magistraat, dat te Amsterdam het plan tot viering van het avondmaal tegenstand vond, en geenszins omdat het in strijd geacht werd met de natuur der Rijnsburgsche vergadering ³⁾. Toen die vrees straks ijdel bleek hield het verzet ook gaandeweg op.

Het is ons bij de beschrijving van de laatste samenkomst der Collegianten te Rotterdam ⁴⁾ reeds eenigermate gebleken welke de inrichting dier colleges was. Wij hebben daarbij evenwel nog een oogenblik stil te staan.

Zooals wij ter loops en bij herhaling reeds vernamen, kwamen de Collegianten, hetzij in hunne afzonderlijke lokalen, hetzij in de kerk of de kerkekamer eener Doopsgezinde gemeente op geregelde tijden bijeen. In den regel was daartoe de Zondag bestemd; maar ook gedurende de week vereenigde men zich hier en daar eens of meermalen, meestal des avonds.

De vergaderden vingen aan met een lied, waarna een der broeders overluid het gebed deed. Stond niemand van zijn zitplaats op om vervolgens uit eigen aandrift een toespraak te houden,

---

¹⁾ Zie Houttuijn, Eenige redenen, enz.

²⁾ Zie boven bl. 207 vv.

³⁾ Zie boven bl. 173 vv.

⁴⁾ Zie boven bl. 131 vv.

wat ieders onverkort recht was en bleef, dan nam een aange-
wezen spreker daartoe het woord. In de eerste jaren van het
bestaan der Rijnsburgers bestond zulk eene regeling nog niet,
maar van lieverlede was zij noodig gebleken opdat alle dingen
met orde mochten geschieden. Jaarlijks werd daartoe een cedul
vastgesteld, waarop niet alleen voor alle dagen van samen-
komst de tekstplaatsen en onderwerpen waarover gehandeld
zou worden, vermeld stonden, maar ook achter ieder on-
derwerp de voorletters werden geplaatst dergenen, die daar-
over het woord zouden voeren. Voor elk dezer toespraken
werden twee personen aangewezen, waarvan de een de ver-
klaring van het schriftwoord had te geven, de ander de toe-
passing daarop zou doen. Nadat de eerste spreker zijne schrift-
verklaring had geëindigd, verzocht hij de broeders daarover
hunne gedachten te willen zeggen of het hunne daaraan
toe te voegen, maar steeds in den geest der broederlijke lief-
de en verdraagzaamheid, ook bij verschil van zienswijze.
Gaf niemand aan die uitnoodiging gehoor, dan ving de
tweede spreker met de toepassing op het gehoorde aan, waar-
na het geheel besloten werd met een gebed, dat door een
ander der broeders werd gedaan, en een gezang door allen
aangeheven.

In den eersten tijd der Rijnsburgsche beweging nam echter
het tegenspreken een grooter plaats in deze bijeenkomsten in
en was ook het aantal dergenen die zich gedrongen gevoel-
den om te profeteeren talrijker, zoodat er soms vier of vijf
toespraken achtereen werden gehouden. Maar dit gemis aan
voorafgaande voorbereiding en overdenking deed menigeen
soms „als in het honderd en in den rosmolen spreken en
„beginnen waar men eindigen en eindigen waar men begin-
„nen moest”, zooals, volgens het getuigenis der Harlinger
Collegianten, de ervaring wel eens geleerd had. Aan den
anderen kant leidde dit vooraf overdenken der toespraken

nu en dan tot een vertoon van geleerdheid, zoodat de schrijver van „den Philosophischen boer” klagen kon over gemis aan den vroegeren eenvoud en over het gebruik maken van latijnsche woorden. Wij hebben evenwel grond om te gelooven dat deze dingen tot de uitzonderingen gerekend moeten worden. Wat ons van de toespraken, verklaringen en toepassingen van Theodorus van der Hoeven, Jan de Koker, Cornelis de Wit, Jacob van Rooyestein en anderen onder de oogen kwam, verdient althans dit verwijt niet. Zij waren meestal regelmatig en geleidelijk en hadden een praktische en zedelijke strekking ¹⁾.

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat, evenmin als in de Rijnsburgsche vergadering, in de collegeplaats een spreekgestoelte aanwezig was, maar dat de spreker van zijne eigene zitplaats af het woord voerde, waaraan meestal de verklaring vooraf ging „dat hij onder verbetering wilde zien „of hij iets tot opheldering in het midden kon brengen” ²⁾.

Naast deze eigenlijk gezegde colleges, die bovenal de wederzijdsche stichting ten doel hadden, treffen wij in de kringen der Rijnsburgers nog particuliere bijeenkomsten aan tot onderlinge bespreking van allerlei godsdienstige en zedekundige vraagstukken en tot bevordering van schriftkennis. In zulke bijzondere huisoefeningen was het dat Jan Bredenburg het eerst zijn denkbeelden over het recht der rede in zake van den godsdienst ontwikkelde en besprak. Van dien aard waren de winteroefeningen die Joannes de Koker in 1726 te Rotterdam hield over Gods eigenschappen, over Christus en den H. Geest, en die door David van Heijst in zijn Maandagsche lessen gehouden werden voor de jonge Menniste dochters ³⁾. Zulke

---

¹⁾ Zie n°. 123 en 149 Arch. Weesh.

²⁾ Zie Rues a. w. bl. 313, 314 en Tegenw. St. I bl. 87.

³⁾ Zie n°. 124 Arch. Weesh.

lessen gaven ook Willem van Maurik te Amsterdam van Januari 1742 tot 11 Sept. 1746 en Antonie du Plouis, die daarmede terzelfder tijd was begonnen en tot 27 December 1750 bleef voortgaan ¹⁾). Zij mochten dan ook volstrekt onmisbaar geacht worden voor al diegenen, die als bevoegde sprekers in de colleges of te Rijnsburg het woord wilden voeren. Voor velen waren zij een uitmuntende leerschool in de kennis der H. Schrift en der godgeleerdheid, een hoog te waardeeren middel tot verstandelijke ontwikkeling en wetenschappelijke vorming. Daar werden de sprekers gekweekt, die zooveel jaren lang de vrienden van Rijnsburg door hun woord hebben gesticht en getroost. Van zulke onderlinge oefeningen moet het geweest zijn dat een der voorstanders eenmaal, zij het ook niet zonder ophef, verklaarde „dat men daardoor in korter tijd dan aan „de academie tot prediken bekwaam werd” ²⁾). Daarvoor waren ook de „Zeven lessen over het verhandelen der H. Schrift in „de godsdienstige bijeenkomsten van Jan Wagenaar” bestemd ³⁾). En indien deze leekenwereld over het algemeen roem mocht dragen op niet geringe kennis der Schrift en op een zelfstandig oordeel in zake des geloofs, dan was zulks ongetwijfeld aan deze oefeningen te danken.

Ook aan het godsdienstonderricht onthielden de Collegianten hunne zorgen niet. Nadrukkelijk wordt ons dit verzekerd omtrent het weeshuis de Oranje-appel. Wekelijks werd aldaar des Zondags eene katechisatie gehouden voor de daarin verpleegde weezen onder leiding en toezicht van een bekwaam en bij voorkeur bejaard Collegiant ⁴⁾), en niet onwaarschijnlijk werd ook

---

¹⁾ Zie n°. 90 Arch. Weesh., Lijst van lessen van W. van Maurik en A. du Plouis.

²⁾ Zie boven bl. 96.

³⁾ Uitgegeven te Amsterdam bij J. ter Beek, 1752.

⁴⁾ Zie Rues, a. w. bl. 318.

elders op soortgelijke wijze het godsdienstonderwijs ter harte genomen.

Aldus ijverden de vrienden van Rijnsburg op hunne colleges en in andere bijeenkomsten naar de geestelijke gaven en naar hetgeen tot de onderlinge stichting dienen kon. Grooten prijs stellende op deugdelijke godsdienstige kennis als de onmisbare voorwaarde voor eene zelfstandige overtuiging, en de vrijheid van ieders persoonlijk gevoelen eerbiedigend en verdragend, hielden zij de vaan van een Christendom boven geloofsverdeeldheid hoog.

HOOFDSTUK VII.

De zorg voor armen en weezen bij de Collegianten.

Reeds een en andermaal was er in vorige hoofdstukken aanleiding om als ter loops gewag te maken van den liefdadigheidszin, op onderscheidene wijzen door de vrienden van Rijnsburg aan den dag gelegd. Er werd niet alleen melding gemaakt van de ruime giften die bij de tweejaarlijksche vergaderingen of bij gelegenheid van de doopsbediening voor de dorpsarmen van Rijnsburg werden ingezameld, maar ook gewezen op hetgeen de Hoornsche notaris Klaas Stapel in vereeniging met anderen deed in het belang van ouden van dagen, wier lot hij zich op lofwaardige wijze aantrok, en op de stichting van het reeds meermalen genoemde Collegianten-Weeshuis de Oranje-appel.

Bij dezen liefdearbeid moeten wij thans uitvoeriger stilstaan en ons rekenschap geven van het beginsel waarvan hij uitging en het eigenaardig karakter dat hij droeg.

Al dadelijk trekt het de aandacht dat deze zorg voor behoeftigen en hulpeloozen ieder officiëel karakter mist. Zij ging niet uit van een bepaalden kring, een zedelijk lichaam of kerkelijke vereeniging. Het is noch de Rijnsburgsche vergadering in haar geheel die zich met deze armenzorg belast, noch enig college uit naam waarvan dit liefdewerk wordt verricht. Veeleer

ontvangen wij den indruk van eene particuliere coöperatie, wanneer wij de vrienden van Rijnsburg hunnen zin voor liefdadigheid in beoefening zien brengen. Ook bij den arbeid der broederlijke liefde verloochenen zij hun anti-kerkelijk karakter niet.

Dit valt onmiddellijk in het oog wanneer wij zoowel acht geven op hen aan wie dit liefdewerk der Christelijke barmhartigheid ten goede kwam, als navraag doen naar diegenen, die met de inzameling en uitdeeling der liefdegaven waren belast of wanneer wij letten op de middelen, waaruit deze armenzorg bestreden werd.

Zij beperkte zich toch allerminst tot de leden van een afgesloten kring, een bepaalde vereeniging, een uitdrukkelijk aangewezen genootschap. Het waren niet de dusgenaamde huisgenooten des geloofs in engeren zin, die uitsluitend deelden in de gaven van dit liefdewerk. Niemand had aanspraak daarop, alleen op grond hiervan dat hij tot den Rijnsburgschen kring behoorde. Aan Collegianten en niet-Collegianten beide, aan allerlei behoeftige personen zonder onderscheid van gezindte of belijdenis werd de helpende hand toegestoken, gelijk in de statuten van meer dan eene instelling van liefdadigheid uitdrukkelijk werd voorgeschreven.

Voor den anti-kerkelijken geest, waarin de vrienden van Rijnsburg de Christelijke barmhartigheid beoefenden, pleit ook het gemis van diakenen, belast met de inzameling en uitdeeling der liefdegaven. Waar zich behoeften deden gelden waarin de broederlijke liefde had te voorzien werden de handen ineengeslagen tot het bijeenbrengen der benoodigde som, waarvan de uitdeeling aan een vertrouwd persoon werd opgedragen, die, als de gelden waren uitgegeven, alleen aan de gevers rekening deed van zijn beheer, waarop zoo noodig eene nieuwe inzameling of inschrijving plaats had. Het is waar, de Collegianten te Groningen maakten hierop eenigermate eene uitzondering. Wij troffen daar ter plaatse zekere personen met vaste

bediening aan op wier schouders de zorgen van het diakenschap rustten. De inrichting van het college aldaar kwam die eener kerkelijke gemeente meer nabij en was op de leest der Doopsgezinden geschoeid. Maar het eigenlijk gezegde kerkelijke element werd er toch zoo weinig aangetroffen dat de armverzorgers, in weerwil van hun titel van diakenen, niet anders dan als administrateurs moeten worden aangemerkt ¹⁾. Afgezien van deze eigenaardige afwijking te Groningen, toonden de Collegianten zich in het algemeen afkeerig van de aanstelling van diakenen en komen deze ook nergens elders voor.

Eindelijk missen wij ook bij hen het bezit van zulke vaste fondsen en belegde kapitalen, die een schier onmisbare voorwaarde voor iedere kerkelijke armverzorging plegen geacht te worden. Zij wilden daarin geen lokaas bieden aan hen, die allicht uit hebzuchtige oogmerken zich aan hunne zijde zouden willen scharen. Van een zoogenaamd „armengoed” wilden zij niet weten. Natuurlijk moeten wij hierop een uitzondering maken voor die instellingen van liefdadigheid ten bate van hulpbehoevende weezen of ouden van dagen, wier duurzaam bestaan niet van toevallige liefdegaven kan en mag afhangen. Maar ter voorziening in den tijdelijken nood der behoeftigen waren zij op de verwerving van kapitaal en vast goed niet bedacht. Zoo was het in de 17de eeuw althans overal.

In den aanvang der 18de eeuw echter kreeg deze zorg voor hulpbehoevenden te Amsterdam een meer vast karakter. De inzameling van giften op onbepaalde tijden maakte plaats voor een jaarlijksche inschrijving en het besteden dier gelden werd opgedragen aan een of twee bestuurders, die aan de leden van het college verantwoording deden van hun beheer. Door de batige saldo's dezer administratie werd nu de grondslag gelegd tot eenig vast kapitaal, dat welhaast door legaten werd

---

¹⁾ Zie Rues, a. w. bl. 221.

vermeerderd en eene nadere regeling op het beheer noodig maakte. Alsnu besloten de gezamenlijke contribuanten aan de jaarlijksche ondersteuningslijst tot de aanstelling van een drietal directeuren en van even zooveel gecommiteerden, die in belangrijke aangelegenheden werden geraadpleegd en tegenover wie rekening en verantwoording van de gehoudene administratie werd gedaan. Deze directeuren werden benoemd voor den tijd van drie jaren, terwijl de jaarlijks aftredende bestuurder door een der gecommiteerden werd vervangen, wiens plaats door een der medecontribuanten werd aangevuld ¹⁾. Op deze wijze ontstond de zoogenaamde kas der Collegianten, waarvan reeds een en andermaal sprake is geweest en die, hoewel te Amsterdam gevestigd, voor de behoeften van het lichaam der Collegianten in het algemeen bestemd was.

Dit laatste blijkt op afdoende wijze uit de nadere regeling die in 1734 omtrent de bestemming dezer kas werd gemaakt. Er werd toen bepaald dat de gelden allereerst zouden strekken tot ondersteuning van behoeftige Collegianten. Maar verder zou de kas ook bijdragen in de kosten der beide jaarlijksche vergaderingen te Rijnsburg, (waartoe ook de Collegianten van Rotterdam, Haarlem en Noord-Holland alsmede die van Leiden, zoo lang zij daartoe in staat waren, hunne contributies gaven), en tevens voorzien in de uitgaven voor brood en wijn, die voor de jaarlijksche avondmaalsviering in het Weeshuis te Amsterdam benoodigd waren. In de derde plaats besloot men daaruit ook geldelijke voorschotten te verstrekken aan minder welgestelde en inzonderheid neringdoende Collegianten ter uitbreiding van hunne zaken, meestal zonder rente en niet hooger dan tot een bedrag van *f* 1000.—, maar die op den bepaalden tijd moesten worden teruggegeven. En in de laatste plaats zou

---

¹⁾ Zie Rues, a. w. bl. 320. De Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 241 spreekt van een viertal directeuren.

deze kas nog dienen tot ondersteuning zoowel van gemeenten als van personen die tot andere kerkgenootschappen behoorden, waartoe echter uitsluitend die gelden bestemd waren, die in de bus met het opschrift: voor de gemeene armen gestort werden ¹⁾).

Wel stond alzoo bij deze regeling het belang der Collegianten op den voorgrond, maar toch werd bij dit liefdewerk het beginsel niet uit het oog verloren, dat hun verbod een secte te zijn. Het algemeene Christendom verloochenden zij niet.

Dit zelfde beginsel — wij merkten het vroeger reeds op — huldigden zij ook door de bestemming die zij aan de gelden, ingezameld bij de avondmaalsviering en doopsbediening te Rijnsburg gaven; immers het waren de dorpsarmen aan wie daardoor eene ondersteuning ten goede kwam, die in het jaar 1755 tot de belangrijke som van *f* 40000.— geklommen was ²⁾). Van dit ruime standpunt ging ook Jan Schenk van Wormerveer uit, toen hij in zijn testamentaire dispositie van *f* 40000.— aan de kas der Collegianten bepaalde dat de renten onder meer moesten strekken tot ondersteuning van behoeftige personen, zonder dat daarbij acht gegeven werd op verschil van geloofsbelijdenis of gezindte ³⁾). Het anti-kerkelijke karakter hunner liefdadigheid werd niet verloochend en het waren geen geringe offers die zij op dat altaar brachten.

Het zijn inderdaad hoogst belangrijke sommen geweest, die door het initiatief van onderscheidene afzonderlijke personen uit den Rijnsburgschen kring werden bijeengebracht om in den nood van allerlei hulpbehoevenden te voorzien. Onder deze mag met eere melding worden gemaakt van Jan Dionysz.

---

¹⁾ Zie Rues a. w. bl. 319—322 en Hist. d. Rijnsb. Verg. bl. 241, 242. Uit deze kas ontving o. a. de bekende Sociniaan Samuel Crellius een jaarlijkse toelage. Zie IJpeij, Gesch. d. Chr. Kerk in de 18de eeuw, dl. IX, bl. 263.

²⁾ Zie Rues a. w. bl. 310 en Hist. d. Rijnsb. Verg. bl. 262.

³⁾ Zie boven bl. 199.

Verburg. De Fransche réfugiés, die na de herroeping van het edict van Nantes op onzen vaderlandschen bodem een toevlucht hadden gezocht, deden daarvan ruimschoots de ervaring op. Het was door zijne bemoeiingen dat in twee achtereenvolgende inzamelingen niet minder dan *f* 50000.— te hunnen behoefte werden bijeengebracht ¹⁾ Ook Jacob van Rooijestein be- toonde zich meermalen een trouw vriend en krachtdadig helper van armen en verdrukten, van hongeregenden en naakten. Hij toch was het die, toen Groningerland door den Kerstvloed van 1717 zwaar was geteisterd, een aanzienlijk bedrag tot leniging der ellende wist bijeen te zamelen en die twee jaar later zich den nood der Schwartzenauers zoo krachtig aantrok, dat hij een som van *f* 8000.— ter hunner ondersteuning samenbracht ²⁾.

Niet minder ondervonden de verdreven Salzburgers in 1731 de zeer krachtdadige stoffelijke hulp der Collegianten. Maar wel het meest deden dit de slachtoffers van den geduchten watervloed van 1740, voor wie door hunne tusschenkomst een som van *f* 60000.— werd bijeengegaard ³⁾. Zelfs een op verre na niet bemiddeld man als Jacob Dercks Huizenga te Groningen bracht voor de noodlijdenden van den watervloed, die den 13den November 1686 een gedeelte der provincie Groningen had geteisterd, een som van 100 Carolusguldens ten offer en droeg in 1711 andermaal voor zijn persoon 150 Carolusguldens bij voor de vervolgde Doopsgezinden uit Zwitserland ⁴⁾.

Het is niet noodig hieraan nog andere proeven van de wijze waarop en de mate waarin de Rijnsburgers in anderer tijdelijke nooden voorzagen toe te voegen; maar wel verdienen de stichtingen van liefdadigheid die, van hunnen kring uitge-

¹⁾ Zie Lijkrede op J. D. Verburg door P. Bredenburg, Rott. 1691.

²⁾ Zie Lijkrede op J. van Rooijestein door W. van Maurik, Amst. 1746.

³⁾ Zie Gedachtenisboek van J. D. Huizenga in hs.

⁴⁾ Zie Rues, a. w. bl. 329. Vgl. over de Salzburgers Gieseler, Kirchengesch. IV. bl. 249 ff.

gaan, voor velen tot een rijken zegen zijn geweest, een meer opzettelijke beschouwing dan daaraan tot dusverre kon worden gewijd.

Het is ons reeds vroeger gebleken, dat de Hoornsche notaris Klaas Stapel in vereeniging met twee andere stadgenooten in 1682 in de stad zijner inwoning een vrouwenhofje stichtte, dat nog tot op den huidigen dag een toevluchtsoord is voor bejaarde vrouwen en voor een tiental jaren zijn 200jarig bestaan dankbaar en feestelijk mocht herdenken ¹⁾.

In die zorg voor ouden van dagen werd de weldoende man door anderen op lofwaardige wijze nagevolgd. Door een deel der nalatenschap van den Amsterdamschen houtkooper Jan de Jager († 30 Aug. 1740) daartoe in staat gesteld, kochten de bestuurders van de kas der Collegianten een jaar na zijn dood een erf aan tot oprichting van een hofje voor behoeftige, eerlijke, oude lieden die daarin kosteloos en zonder acht te geven op het kerkgenootschap waartoe zij behoorden, moesten worden opgenomen. In 1743 was een vijftal huisjes, te samen tien kamers bevattende, op de Rozengracht te Amsterdam in gereedheid gebracht en kon het Rozenhofje zijn eerste bewoners ontvangen. Zij genoten er vrije huisvesting benevens een kleinen voorraad winterturf en eenige geldelijke bedeeeling en stonden onder toezicht van de directeuren der kas. In 1756 ontving het gesticht vrije verponding van landsimpost voor dertig ton turf, voor één ton bier voor iedere woning en voor één zak tarwe en één vierde zak rogge per jaar voor elken bewoner; sinds 1760 trok de stichting ook hare voordeelen uit het legaat van Jan Schenk ²⁾.

Sinds het laatst der 18de eeuw had ook Rotterdam een tweetal stichtingen van gelijke strekking aan den liefdadigheidszin

¹⁾ Zie boven bl. 192.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. Verg. 242.

van Collegianten te danken. In 1787 toch stichtte Gerrit de Koker Jr. ¹⁾, zoon van Michiel de Koker ²⁾, geheel uit eigen middelen een Hofje op den Goudschen Cingel aldaar, dat nog heden ten dage met eere als het de Kokers-Hofje bekend staat. Hij droeg het toezicht der stichting op aan een viertal personen, Pieter Vijgh, Gerrit van Nijmegen, Adriaan van Swieten en Willem Baarts, van wie de eerstgenoemde na zijn overlijden in 1797 door den Rotterdamschen procureur en notaris Johannes Nozemans als mederegent vervangen werd ³⁾.

Slechts acht jaren later had eene tweede stichting van gelijksoortige strekking haar ontstaan te danken aan een ander lid van het geslacht de Koker. Juffrouw Alida de Koker, dochter van Gerrit de Koker Sr. († 5 Juni 1765) had namelijk bij uiterste wilsbeschikking een aanmerkelijk kapitaal uit hare nalatenschap aangewezen tot oprichting van een vrouwenhofje. Zoo verrees in 1795 op den Schiedamschen Cingel de stichting „Uit liefde en voorzorg”, die nog ten huidigen dage huisvesting verleent aan een aantal vrouwen zonder onderscheid van religie. Het bestuur der stichting werd aanvankelijk aan drie regenten opgedragen, van welke dezelfde Pieter Vijgh, die tot de Remonstrantsche gemeente behoorde, Kempe Dam, leeraar der Mennonieten, en Jacob Verwer de eerste waren. De plaats van dezen laatste werd daarna ingenomen door Pieter de Kemp, koster der Remonstrantsche kerk, terwijl na Vijgh's dood Pieter Snellen als regent optrad ⁴⁾.

Beide stichtingen, ontstaan toen de vergaderingen te Rijns-

¹⁾ Hij overleed 4 Juli 1795, oud 85 jaren.

²⁾ Hij stierf 9 Aug. 1778.

³⁾ Zie Aanteek. op de Rijnsb. Verg. van G. van Nijmegen in hs.

⁴⁾ Zie dezelfde Aanteekeningen. Een persoonlijk onderzoek bij H. H. Regenten van beide stichtingen leerde mij het vermoeden als ongegrond kennen dat aldaar nog papieren, met betrekking tot de Collegianten door Alida de Koker nagelaten, aanwezig zouden zijn.

burg reeds hadden opgehouden en de colleges gesloten waren, zijn voor het nageslacht de waardige getuigen van het werk der liefde die blijft, ook als de hoop en het geloof zijn voorbijgegaan.

Het schoonste monument evenwel van hun Christelijken weldadigheidzin is het bekende weeshuis de Oranje-appel te Amsterdam. Een eenigszins breedvoeriger bericht omtrent de wording dezer stichting, wier ontstaan reeds vroeger kortelijk werd vermeld ¹⁾, en omtrent hare verdere lotgevallen moge hier zijn plaats vinden.

Gelijk ons bij het verhaal der gebeurtenissen, die in en na 1681 het Amsterdamsche college in opschudding brachten, bleek, was het bezoek dat een der vrienden van Rijnsburg aan eenige langs de Zuiderzee gelegene dorpen had gebracht, de eerste aanleiding tot de stichting van een weeshuis. De ons nergens met name aangeduide menschenvriend was op dien tocht tot de ontdekking gekomen, dat in die plaatsen menig weeskind, welks ouders de weerloosheid hadden voorgestaan, aan zijn lot was overgelaten en onverzorgd rondzwierf. De gemeenten waartoe zij behoorden waren niet in staat in hun onderhoud en hunne opvoeding te voorzien, zoodat zij gevaar liepen tot niet veel goeds te zullen opgroeien of, wanneer de burgerlijke overheid zich hunner aantrok, in de Gereformeerde religie te worden opgevoed. Met het lot dezer verlatenen begaan en uit warme begeerte om iets in hun belang te doen, bracht hij den 11den Juli 1675 na afloop van het college een plan tot hunne verzorging ter sprake. Het mocht zich in den bijval zijner geestverwanten verheugen. Nog dienzelfden dag maakten hij en negen andere Collegianten een concept-acte in gereedheid, waarbij zij niet alleen tot de verzorging van weezen besloten, maar ook tot ondersteuning van

---

¹⁾ Zie boven bl. 164 vv.

weduwen, indien de giften die zij voor dit doel zouden vragen, ruim genoeg mochten vloeien. De vraag der huisvesting leverde geen bezwaar op, want de woning die sinds het voorjaar van burgemeester Opmeer gehuurd was om daarin het college te houden bood daartoe overvloedige ruimte aan, en met de opneming en verpleging van wie men een begin zou kunnen maken was evenmin twijfelachtig. De onbekende weezenvriend had op zijn reis reeds een tweetal weezen, Geertje en Pieter Blaauwkok van Monnikendam, zeven en drie jaar oud, aangetroffen ¹⁾, aan wier verzorging de christelijke barmhartigheid zich wijden kon. Zoo werd dan de zaak der weezenverpleging ter hand genomen en den 1sten Augustus aan allen bij wie belangstelling ondersteld kon worden eene circulaire toegezonden waarin op hunnen geldelijken steun een beroep werd gedaan ²⁾. En dit beroep was niet vruchteloos. Niet alleen konden Geertje en Pieter Blaauwkok den 17^{den} Augustus als eerste voedsterlingen in de nieuwe stichting worden opgenomen, maar de giften vloeiden ruim genoeg om weldra met de opname van meerdere weezen voort te gaan, over wie in September 1676 Antonie Rooleeuw, Adriaan Pietersz. Dekker, Gerrit Jacobs Derremout ³⁾ en Pieter Reijnders tot regenten en Margrietje Noordijk en Cornelia Blok tot regentessen werden aangesteld.

Deze regenten konden reeds den 1sten April van het volgende jaar in vereeniging met Willem Bruijn, Jacob Heerman en Jan Huijgen tot den aankoop van het huis van burgemeester Opmeer voor een som van *f* 7750. — overgaan, waarvan de overdracht op den 29sten Mei 1677 plaats had. Zij richtten nu het geheele gebouw tot weeshuis in en

---

¹⁾ Zie n°. 45 Arch. Weesh., Resolutieboek bl. 22, 115, 117.

²⁾ Zie n°. 2943 Arch. Doopsg. Gem.

³⁾ Zijn naam wordt ook Termout geschreven.

lieten een afzonderlijke zaal in gereedheid brengen voor de samenkomsten van het college, welke bij acte van 1 Mei 1677 voor den tijd van tien jaren aan de Amsterdamsche Collegianten werd verhuurd ¹⁾).

De stichting, die geenszins uit naam van het lichaam der gezamenlijke Collegianten geschied was, maar een geheel particulier karakter droeg, al behoorden de oprichters ook alle tot den Rijnsburgschen kring, droeg niet aanstonds aller goedkeuring weg. Kort na de opname der eerste weezen toch waren ook de Amsterdamsche Doopsgezinden in 1677 tot de inrichting van een weeshuis overgegaan, hiertoe hetzij door naijver geprikkeld, hetzij door vrees gedreven dat door opname in het Collegianten-weeshuis menig Doopsgezind weeskind voor hunne gemeente verloren mocht gaan. Het was inzonderheid Pieter Smout die tegen de nieuwe stichting bedenkingen had en hare noodzakelijkheid betwistte, omdat naar zijn oordeel de weesjes wel een onderkomen bij de Menonieten zouden vinden en de voorstanders van de vrijheid van spreken zeer goed op het college van Galenus Abrahamsz. op de kerkekamer der Doopsgezinde gemeente terecht konden. Men bracht hem echter onder het oog dat de Collegianten daardoor geheel van Galenus afhankelijk zouden worden en dat het bovendien de bedoeling was bij de opname van weeskinderen geen acht te slaan op het kerkgenootschap waartoe deze mochten behooren. Door deze opmerkingen tot andere gedachten gebracht, begroette Smout de nieuwe stichting nu ook met ingenomenheid en gaf hij zoowel voor het weeshuis als voor de collegezaal een geldelijke bijdrage. Ook zekere Bouke Aukes en Minze Cornelisz. met nog verscheidene andere per-

---

¹⁾ De bijzonderheden omtrent dit Weeshuis worden gekend uit het reeds genoemde Resolutieboek sub n°. 45 Arch. Weesh.; de Hoop Scheffer, Gedachtenisrede; Hist. d. Rijnsb. Vergad. bl. 239 vv. en vele pamfletten.

sonen, die in Smout's gevoelen aanvankelijk hadden gedeeld, lieten hunnen tegenzin varen en brachten hunne geldelijke offers voor het dubbele doel ¹⁾. Ook van overheidswege ontbrak het niet aan medewerking. Nog in het jaar 1677 verwierf de stichting van de Staten van Holland en West-Friesland, bij acte van den 16den September, vrijdom van alle imposten en gemeene landlasten, waarbij de Burgemeesters van Amsterdam vrijstelling voegden van „alle accijnsen en stads-„bezwarenissen” ²⁾.

In het volgende jaar werd de verhouding vastgesteld waarin het weeshuis tot het college zou staan. De regenten maakten daartoe op de voorjaarsvergadering te Rijnsburg de acte op, wier inhoud wij reeds vroeger leerden kennen ³⁾ en waarin zij verklaarden als „bestuurders van het weeshuis geen meerdere „macht over het college te hebben dan de overige oprichters „daarvan”, en kort daarop besloot men eenige wijzigingen aan te brengen in de bedoelingen die bij het ter hand nemen van deze weeshuisstichting aanvankelijk hadden voorgezeten. Dienovereenkomstig werd het plan om ook weduwen te ondersteunen prijsgegeven, maar daartegenover overeenkomstig veler begeerte de opname van weezen niet meer beperkt tot de zoodanige wier ouders de weerloosheid hadden voorgestaan ⁴⁾. De circulaire van 1 Augustus 1675 werd daarom in dien geest gewijzigd en, voorzien van de onderteekening van veertien Collegianten, opnieuw aan alle belangstellenden toegezonden ⁵⁾. Het beroep daarin op de offervaardigheid gedaan

---

¹⁾ Zie P. Smout, Bewijs dat de Regenten aan vele grove stukken schuldig zijn, Amst. 1686.

²⁾ Zie J. D. Verburg, Brief aan A. S. over de opkomst van het Weeshuis, Rott. 1686.

³⁾ Zie boven bl. 165.

⁴⁾ Zie Resolutieboek, bl. 10 en 11.

⁵⁾ Het waren Reinier Rooleeuw, Pieter de Haan, Izaäk de Wit, Adriaan

was niet vruchteloos. Van verschillende zijden stroomden milde giften toe. Belangrijk vooral was de steun, dien de stichting in 1679 ten bedrage van *f* 6000. — ontving uit de fidei-commissaire goederen van wijlen Jan Hartigveldt en waaraan zijne zuster Catharina Hartigveldt, weduwe van den heer van der Aa, nog een som van *f* 4000. — toevoegde.

Door deze en andere bijdragen zagen de regenten zich in 1680 in staat gesteld om ook de woning van den heer François le Gillon, die onmiddellijk achter het reeds bestaande weeshuis op de Heerengracht gelegen was en een uitgang had in de Huidenstraat, voor *f* 30000. — aan te koopen en in de gezamenlijke, nu vereenigde tuinen het gebouw op te richten dat nog tegenwoordig het eigenlijke weeshuis uitmaakt. Het huis op de Keizersgracht had reeds in 1678 eene verbouwing ondergaan; het werd van nu aan bestemd voor de opname der jongens, terwijl de meisjes gehuisvest werden in de nieuw gebouwde woning die in de Huidenstraat uitkwam. Dit alles had te samen omstreeks een ton gouds gekost, waartoe behalve de familie Hartigveldt ook Antonie Rooleeuw, de Rotterdamsche gezusters van Overveldt en vele anderen ruimschoots hadden bijgedragen.

Zoo was men dan in korten tijd in het bezit gekomen van een alleszins ruim en doelmatig gebouw voor het 18tal jongens en de 21 meisjes die reeds in 1680 in het weeshuis waren opgenomen, dat door een steen in den gevel met het opschrift „Weeshuis der Collegianten” zijn bestemming aan den voorbijganger deed kennen. Op den 22sten Mei stelden de regenten een uitvoerige acte op, waarin zij verklaarden: „dat zij de „ontvangen gelden niet alleen zouden aanwenden voor de

---

van Diephout, Cornelis Witteveen, Reinier van Beekhoven, Cornelia Blok, Abraham Lemmerman, Anne Stoffels, IJsbrand Bruijn, Jan Peters Swaan, Abraham Rooleeuw, Jan Dionijsz. Verburg en Antonie Rooleeuw.

„weeskinderen van de broederen Collegianten, maar ook, voor „zooveel mogelijk, voor alle andere weezen, die uit grooten „nood daar haar toevlucht zouden willen nemen, en ook met „eenen om daar altijd de opgemelde vergaderingen om vrij- „heid in het stichtelijk spreken te oefenen en te onderhou- „den”. „Daarom”, — zoo luidde het verder, „zouden zij nooit „personen in de bestiering van hetselve huis verkiesen, dan „van wie zij wisten dat zij dit nevens hen van harte zouden „helpen verzorgen”. En hadden zij reeds den 25den April 1678 beloofd geen zaken, rakende het overgeven van het weeshuis, te zullen besluiten dan met goedvinden van afgevaardigden uit de Collegianten van Rotterdam, Leiden, Haarlem en Hoorn, zij verklaarden nu nog in verscherpten vorm, dat zij noch hunne opvolgers ooit recht zouden hebben het weeshuis te combineeren met of over te dragen aan eenige gemeente, waar het alleenspreken werd geoefend ¹⁾).

Maar al te zeer ondervond het weeshuis na de eerste jaren van welvaart en bloei den nadeeligen invloed der Bredenburgsche twisten, die ook onder de Amsterdamsche Collegianten groote verdeeldheid hadden gebracht. Zij verstoorden ook den vrede in het college der regenten, waarvan de meerderheid zich aan Bredenburg's zijde schaarde, maar een tweetal Lemmerman's partij koos. De maatregelen ten opzichte van het college genomen verbitterden de aanhangers van Lemmerman in die mate, dat zij hun geldelijken steun aan het weeshuis onthielden en ook de gezusters van Overveldt wisten te bewegen geen verdere gaven ten bate der stichting aan de regenten toe te vertrouwen. Twee der regenten, Adriaan Pietersz. Dekker en Pieter de Haan, die aan Lemmerman's zijde stonden, wekten bovendien door in een afzonderlijke vergadering be-

---

¹⁾ Zie Resolutieboek bl. 20/21 en P. Smout, Bewijs dat de regenten aan vele grove stukken schuldig zijn, Rott. 1686.

sluiten te nemen in groote mate het wantrouwen hunner mederegenten Dirk van Vianen, Jan Huijgen, Antonie Rooleeuw en Pieter Reijndertsz. op, zoodat zij ten laatste van het regentschap werden uitgesloten. Bij al deze onaangenaamheden was het weeshuis het kind van de rekening. In 1686 toch zag men zich niet in staat een drietal nieuwe weezen op te nemen omdat er voor hun onderhoud geen gelden waren bijeen te krijgen ¹⁾).

Daarbij kwam terzelfder tijd nog een andere moeilijkheid. De regenten zagen zich in 1686 genoodzaakt den weesvader Izaäk Pietersen en zijne vrouw van hunne betrekking te ontslaan. Wat de juiste reden voor dit ontslag is geweest bleek mij niet ten volle. Indien men Jan Dionysz. Verburg mag gelooven, „dan schoor Izaäk Pietersen de schapen en het wees-„huis de varkens”. De weesvader verklaarde daarentegen dat hij nooit meer had genoten dan het met hem gesloten contract hem toewees en dat hij eerst nadat Jan Huijgen regent was geworden jaarlijks over zijn winst verschil had gekregen. Zelfs had hij aangeboden daarvan een deel aan het weeshuis af te staan, indien het contract, dat naar zijn zeggen voor levenslang was aangegaan, werd gehandhaafd. Ook Pieter Smout nam de handschoen voor hen op en schreef dat zij, „hoewel het beste „mensen waren en de bediening hun levenslang was ge-„geven, wederrechtelijk in hun oude dagen aan den dijk „waren gezet”. Maar de wijze waarop Smout het echtpaar Pietersen verdedigde maakt het niet onwaarschijnlijk, dat de weesvader zich in het belang der Lemmermansche partij meer had geroerd dan den regenten lief kon zijn en dat hij met de twee uitgesloten bestuurders in heimelijke verstandhouding stond.

---

¹⁾ Zie Aanwijzing van verscheidene misslagen en onwaarheden door J. D. Verburg begaan in het beschuldigen van A. P. Dekker enz. 1687.

Belangrijker echter dan de zaak van dit ontslag zelf is hetgeen wij uit het verweerschrift van Isaïc Pietersen vernemen omtrent den arbeid, waarmede de weesjongens in dezen tijd werden bezig gehouden, en den aanvankelijken innerlijken toestand van het weeshuis. Hij schrijft daarover dat toen hij eenige jaren te voren was aangezocht om in het weeshuis te komen het „daar een vervallen winkel was, daar alles verbrod was. De binnenvader zei dat de jongens niet wilden werken. In dat jaar had daardoor het huis met de weverij veel schade, ja de kinderen wonnen haar zakgeld niet. De koopman, aan wien het geweene van de hand werd gedaan; klaagde over schade die hij daardoor had. Deze weverij heb ik hersteld en, alzoo de koopman wat meer getouwen gaf, maakte ik die tot een schoone weverij en de kinderen hebben net en wel voort leeren werken. De greijn-werken, die ik eenige had, heb ik daarin gebracht. In 't kort de koopman en de regenten hadden genoeg in mij”.

Men mag bij het lezen dezer woorden niet vergeten dat het een verbolgen man was die alzoo schreef en dat zijn woorden allicht wat sterk zijn gekleurd. Het laat zich ook kwalijk denken dat in een zoo jeugdige stichting de geest reeds zoo spoedig zooveel te wenschen zal hebben overgelaten. Maar zeker was de toestand er niet in allen deele zóó als men had mogen wenschen. Wanneer toch een knaap als Pieter Blaauwkok, die in zijn derde jaar in de stichting werd opgenomen, veertien jaar later op den 14^{den} Februari 1689 wegloopt en dienst neemt in het leger, dan ligt het voor de hand dat er in het weeshuis invloeden aanwezig zijn geweest, die op den onbezonnen knaap een zeer nadeelige uitwerking hebben gehad. Pieter Blaauwkok was trouwens de eenige niet die wegliep. Gelijktijdig met hem verlieten nog twee andere jongens heimelijk de stichting, evenals een ander hen daarin reeds in 1687 was voorgegaan en in de jaren 1697 en 1700 nog een

tweetal dit voorbeeld volgde ¹⁾). Zelfs was in 1682 een meisje de stichting ontloopen en ontvluchtte nog een tweede haar in 1699 ²⁾). Gelukkig waren zulke slechte voorbeelden in de volgende eeuw hoogst zeldzaam en ontbrak het niet aan dezulken die met groote erkentelijkheid aan den tijd dachten, dien zij in de stichting hadden doorgebracht en aan hetgeen zij door haar waren geworden. De bekende Aagje Pieters Deken, die den 10^{den} Februari 1746 in het weeshuis was opgenomen en dit den 5^{den} Februari 1767 verliet, stortte op den 17^{den} Augustus 1775 bij gelegenheid van het eerste eeuwfeest der stichting aan den feestmaaltijd haar dankbaar hart uit in een gevoelvol vers ³⁾).

Met het ophouden der Bredenburgsche twisten gingen ook de stoffelijke moeilijkheden, waarmede het weeshuis een tijd lang te worstelen had gehad, voorbij. Onder het bestuur van dikwerf voortreffelijke regenten als Antonie Rooleeuw, Cornelis van den Bosch, Frans Willink, Jan Wagenaar, Jacob Slaghtregen en andere, beleefde het dagen van welvaart en bloei. Aan milde schenkingen ontbrak het der stichting niet, gelijk ons reeds gebleken is uit de beschikkingen omtrent het Grootte huis en andere gebouwen te Rijnsburg. Niet zelden was het aantal verpleegde weezen 30 en meer, zoodat van den aanvang af tot den 12^{den} Maart 1878 toe het totale cijfer 324 jongens en 314 meisjes bedroeg ⁴⁾). Zij werden door de regenten op eigen verantwoording aangenomen, gelijk ook bij deze de keuze der bedienden en de benoeming van nieuwe regenten berustte, terwijl zij aan niemand dan aan elkander rekening en verantwoording deden van hun beheer. Noch in

---

¹⁾ Zie Resolutieboek bl. 107—115.

²⁾ Zie Resolutieboek bl. 117 vv.

³⁾ Zie de Hoop Scheffer, Gedachtenisrede bl. 18 en Resolutieboek bl. 4 en 117 vv.

⁴⁾ Zie Resolutieboek bl. 107 vv.

het beheer, noch in eenig ander opzicht had het lichaam der Collegianten iets te zeggen.

Allerminst werd de godsdienstige opvoeding der weezen verwaarloosd. De stichters hadden reeds in de meer vermelde acte van 22 Mei 1681 verklaard, dat het hun mede te doen was „om door Gods gratie, ware 't mogelijk zelfs met behulp „van de aangequeekte en in de religie onderweesene weesen, „de oefeninge in de vrijheid van spreken in de verwarde „Christenheijd voorttesetten”. Met het oog daarop werd in het weeshuis wekelijks des Zondags voormiddags een katechisatie voor de jeugd gehouden, om zich in de verklaring der Schrift te oefenen, waarbij een bejaard en bekwaam Collegiant toezicht hield ¹⁾. Van die zorg mag ook de „Vaderlijke „aanspraak” getuigen die de regenten tot hen, die de stichting gingen verlaten, plachten te richten. Zij zeiden daarin onder meer: „bevlijtig en gewen u tot het gehoor van godvruchtige „en moderate predikanten en ook tot het bijwonen van andere „godsdienstige vergaderingen, daar vrijheid van vragen en „spreken is. En als gij tot meer rijpheid des verstands zult „gekomen zijn, zoo voeg u bij de een of andere verdraag- „zame en toegeefelijke gemeente, waar men de oprechte deugd „en heiligheid des levens op 't hoogste recommandeerende, „met voorzichtigen ijver de algemeene kerk wederom zoekt op „te bouwen. Want men heeft de bijzondere gemeenten aan te „merken niet als even zooveel bijzondere secten, maar fami- „liën en huishoudens in en tot de republiek des algemeenen „Christendoms, die samen, elk op hun manier, één doel be- „oogen, 't welwezen van het geheel”.

Na de viering van het eerste eeuwfeest, waarbij de oudste regent Antonie du Plouis de feestrede hield, ging de stoffelijke toestand gaandeweg achteruit. Met het ophouden van het

---

¹⁾ Zie Rues a. w. bl. 318.

Amsterdamsche college in 1775 verviel de opbrengst uit de in de vergaderzaal geplaatste bussen, die jaarlijks eenige honderden guldens opleverden ¹⁾. Reeds in 1780 kon men geen wezen opnemen voor wie slechts een te geringe geldelijke bijdrage kon worden voldaan. Een legaat van Geertruida Sluim, weduwe van Gerrit de Koker te Rotterdam, ten bedrage van *f* 13000.— bracht wel eenige verbetering, maar woog toch niet op tegen de daling der schuldbrieven, waarin het kapitaal der stichting was belegd. Als maatregel van bezuiniging ging men in 1801 over tot den verkoop van de woning op de Heerengracht; hief vervolgens in 1808 het jongenshuis op en verkocht ²⁾ dit eindelijk voor *f* 16000.—, aan het gouvernement, dat daarin de drukkerij der Staatscourant vestigde, maar het bij de verplaatsing van deze naar 's Gravenhage in veiling bracht, waarna het gesloopt en de tuin bij een aangrenzend perceel getrokken werd. Het meisjeshuis was inmiddels zóó ingericht dat het ook de jongens kon huisvesten; de bakkerij werd als schoolkamer in gebruik genomen. Ten slotte trof de tiërceering in 1811 het weeshuis op hoogst gevoelige wijze en dreigde het met den ondergang. Toch bezweek het niet onder dien slag, zooals het geval was met het weeshuis der Doopsgezinden, dat tijdens Napoleon werd opgeheven. Hoewel in het jaar 1815 de conscriptie groote bekommernis bracht omdat, in weerwil van al de verzoeken der regenten, een achttal jongelingen van 15 jaar tot den krijgsdienst werden opgeroepen en naar Versailles gevoerd, — van twee hunner werd nooit meer iets vernomen, — kwam er aan den anderen kant in dat jaar eene belangrijke verbetering in den finantiëelen toestand van het gesticht, doordien Alida de Koker

---

¹⁾ Zie Resolutieboek bl. 4.

²⁾ Prof. de Hoop Scheffer in de Gedachtenisrede spreekt van *verhuren*, het Resolutieboek bl. 5 van *verkoopen*.

te Rotterdam de helft harer aanzienlijke nalatenschap aan het weeshuis vermaakte. Bij de viering van het 150jarig bestaan op den 17^{den} Augustus 1825 kon de feestredenaar Gerrit Cool van een gunstigen finantiëelen toestand spreken, die in de eerstvolgende jaren door den verkoop van verschillende goederen te Rijnsburg, die het eigendom van het weeshuis waren, nog verbeterde. Op dien gedenkdag werden de verschillende acten en besluiten van vroeger jaren, voor zooveel de veranderde omstandigheden daarin niet noodzakelijk wijziging hadden aangebracht, in een nieuwe resolutie gehandhaafd en op nieuw bekrachtigd. Inmiddels hadden de regenten reeds in 1811 met de diakenen der vereenigde Doopsgezinde gemeente te Amsterdam een contract gemaakt tot opname der 17 weezen uit het opgeheven Doopsgezinde weeshuis. Door deze overeenkomst, in 1844 en nogmaals in 1857 eenigszins gewijzigd kwam het weeshuis, schoon met behoud van volkomen zelfstandigheid, toch in nauwer betrekking tot de Doopsgezinde gemeente te staan. In 1851 werd het in 1801 verkochte huis op de Heerengracht op nieuw door de regenten ingekocht; op den 17^{den} Augustus 1875 kon het 200jarig bestaan van het Collegianten-weeshuis met dankbare opgewektheid worden herdacht, al was de schaduw eener donkere wolk, die eenigen tijd te voren over de stichting was heengetrokken, nog niet geheel verdwenen ¹⁾).

Zoo hier als in de overige stichtingen die wij leerden kennen, wordt tot op heden het liefdewerk der Collegianten voortgezet, ouden van dagen en vroeg verweesden tot rijken zegen. Zij zijn de blijvende monumenten eener philanthropie, die van geen belemmerende kerkelijke kluisters wilde weten, maar door de handhaving van het beginsel der onderlinge ver-

---

¹⁾ Zie ook over dit Weeshuis: Rues a. w. bl. 316 vv. en Wagenaar, Amsterdam, VIII bl. 76 vv. en 549 vv.

draagzaamheid zich wist te vrijwaren voor menig gevaar, waardoor iedere kerkelijke armverzorging wordt bedreigd. Getrouw aan de leus van het algemeene Christendom, leverden de vrienden van Rijnsburg het voorbeeld van een liefdebetoon waarvan zekere priesters en levieten geen begrip hebben, maar waarop een meerdere dan deze ongetwijfeld zijn „zalig de barmhartigen” van volle toepassing zou hebben geacht.

HOOFDSTUK VIII.

De beteekenis der Collegianten voor de beoefening van bijbelkennis en godgeleerdheid, predikkunde en kerkelijk gezang.

Tot de praktische voordeelen, die de vrijheid van spreken en de onderlinge oefeningen op de colleges afwierpen, rekende Dr. Laurens Klinkhamer in de eerste plaats de bevordering der godsdienstige kennis en de meerdere bevestiging der christelijke waarheid. Het strekte haar in zijne schatting grootelijks tot aanbeveling dat daardoor een aantal bekwame dienaren der gemeente werden gekweekt ¹⁾. Aan dit gunstige oordeel ligt geen vooringenomenheid ten gronde. Veeleer bracht de aard der zaak mede dat zij, die van deze vrijheid van spreken gebruik wilden maken, ook zorg hadden te dragen dat het hun aan de bevoegdheid daartoe niet te zeer ontbrak, maar dat zij zoowel de stof der christelijke waarheid zich eigen maakten als op eenige vaardigheid in het woord voeren zich toeleghen. Wisseling van gedachten was steeds de weg waarlangs de waarheid helderder aan den dag komt. De ware wetenschap schuwt elke vooraf vastgestelde grens, ieder opgelegd en bindend gezag, zij tiert alleen in den damp-

---

¹⁾ Zie Klinkhamer, Verdediging van de vrijheid van spreken in de gemeente, Amst. 1662.

kring der vrijheid. Men mag dus reeds bij voorbaat op grond van den ijver, waarmede de Collegianten hunne colleges en particuliere oefeningen onderhielden, eene gunstige verwachting koesteren omtrent de mate van bijbelsche en godgeleerde kennis die in hunne kringen werd aangetroffen. Maar bovendien ontmoeten wij onder hen een aantal personen, wier maatschappelijke werkkring hen er als van zelf toe leidde om aan het gezond verstand en de zuivere waarneming recht van spreken toe te kennen bij het zoeken en streven naar waarheid ook op het gebied des godsdienstigen levens, en die uit dien hoofde minder dan andere geneigd waren het hoofd te buigen voor het gezag der overlevering en de uitspraken eener kerkelijk vastgestelde geloofsleer. Menig geneesheer, die uitteraard het oor niet kon sluiten voor het licht dat de ontwakende wijsbegeerte kwam ontsteken en die rekening had te houden met hetgeen de exacte wetenschappen, schoon nog in haar opkomst, hadden te zeggen, voelde zich tot den kring der Collegianten aangetrokken en maakte daarvan een sieraad uit. Het is genoeg hier te herinneren aan mannen als Galenus Abrahamsz., Reinier Rooleeuw en Dr. Grashuis te Amsterdam, aan Laurens Klinkhamer, Rutger Elisma en Jacob van Eems te Leiden, Jan en Gerrit de Koker te Rotterdam en Dr. Reijding te Leeuwarden. Plaats aan de zijde van deze een aantal personen, die zich op eenig ander gebied van wetenschap verdienstelijk hebben gemaakt, letterkundigen en geschiedvorschers als Dirk Rafaëlsz. Camphuijzen, Joachim Fransz. Oudaen en Jan Wageenaar, vrienden der wijsbegeerte als Johannes Bredenburg en Paulus van Hemert, godgeleerden als Daniël de Breen, Johannes Geesteranus, Frans Kuyper, Koenraad van Diepenbroek en onderscheidene Doopsgezinde leeraars, en men ziet zich in een kring van mannen verplaatst, onder wie weliswaar slechts enkele godgeleerden van professie hun licht lieten schijnen, maar wier ontwikkeling ook bij gemis van eene

theologische opleiding zekeren waarborg opleverde tegen een al te mager dilettantisme.

Slaan wij derhalve zoowel acht op hetgeen niemand ontberen kon die van de vrijheid van spreken in de colleges gebruik wenschte te maken, als op die kringen der maatschappij waaruit zoo menige vriend van Rijnsburg voortkwam, dan kan het geen verwondering baren dat in deze leekenwereld over het algemeen meer kennis van bijbel en godsdienst werd aangetroffen dan in menigen anderen, soortgelijken kring het geval is geweest, al overschreed die kennis in den regel het toenmalige peil daarvan niet. De bewijzen daarvoor zijn in menigte voorhanden. Reeds de gebroeders van der Kodde stonden om hunne groote schriftkennis bekend. Hunne tegenstanders als Paschier de Fijne moesten tot hun lof getuigen dat zij den bijbel vaardig wisten te gebruiken tot verdediging hunner gevoelens omtrent de vrijheid van spreken. Wie de geschriften van Hartigveldt, Klinkhamer of Pieter Langedult opslaat bemerkt hoe zij zoowel aan de Schrift als aan de kerkvaders en zelfs aan de geschriften der Joodsche rabbijnen de wapenen ontleenden om de oudheid en rechtmatigheid van de „vrij-sprekerij” in het licht te stellen en tegenover hunne bestrijders te handhaven. Adriaan Houttuijn en Jan Wagenaar slaan dienzelfden weg in als zij zich in hunne redevoeringen de verdediging of aanprijzing van den doop bij onderdompeling ten doel hebben gesteld. In buitengewoon ruime mate put Cornelis Feijes uit deze zelfde bronnen en bijzonder groot is het aantal schriftuurplaatsen en uitspraken van allerlei godgeleerden, die hij in zijn „Verweerschrift” aanvoert tot staving van zijn gevoelen over het houden van bijzondere vergaderingen, den doop, de gemeente, den buitentrouw, de leeraars en het alleen spreken der hedendaagsche predikers ¹⁾. De tekstverklaring

---

¹⁾ Zie C. Feijes, Verweerschrift in hs., eigendom van Ds. J. Huisinga te Groningen.

die in vele hunner redevoeringen eene ruime plaats inneemt, geeft de ondubbelzinnigste blijken van veelzijdige kennis van den bijbel, inzonderheid van de Schriften van het N. Testament. Ook menige briefwisseling kan daarvan getuigen. Het is vooral Antonie du Plouis, die in zijne brieven uit dezen schat oude en nieuwe dingen voortbrengt als hij met Cornelis van den Bosch en Pieter de Koker te Rotterdam of met Cornelis Verbrugge te Leiden over verschillende schriftuurplaatsen of godgeleerde vraagstukken van gedachten wisselt ¹⁾. Ook Samuel Crellius toonde zich een bekwaam schriftkenner blijkens de correspondentie die hij met juffrouw Elisabeth Coornhert voerde over de beteekenis van het woord „eeniggeboren”, of die waarin hij naar aanleiding van Joh: 8, 58 zijne denkbeelden over Jezus' praeëxistentie uiteenzette ²⁾. Van vlijtige beoefening van dogmatiek en zedekunde leveren ons de lessen, die Willem van Maurik en Antonie du Plouis tusschen de jaren 1742 en 1750 gaven, ruimschoots het bewijs ³⁾, evenals Johannes de Koker die in den winter van 1726 te Rotterdam over soortgelijke onderwerpen handelde zich daarin goed te huis toonde ⁴⁾. Er is om kort te gaan schier geen geschrift dat van Rijnsburgschen kant in het licht werd gezonden, waaruit niet op overvloedige wijze blijkt hoezeer bijbelkennis en beoefening der godgeleerde wetenschap in deze leekenwereld werden ter harte genomen, terwijl het onderricht dat daarin ook aan jongeren van jaren gegeven werd deze kennis tot het gemeengoed maakte van zeer velen.

Toch zal men wel doen met het gehalte dezer bijbelkennis en schriftverklaring weder niet te hoog aan te slaan. Het geboortuur was nog niet geslagen voor de kritiek die de banden los-

¹⁾ Zie n°. 156 Archief Weeshuis.

²⁾ Zie n°. 123 Archief Weeshuis (n°. 11, 12 en 13).

³⁾ Zie n°. 190 Archief Weeshuis.

⁴⁾ Zie n°. 124 Archief Weeshuis.

maakte waardoor de exegese aan de traditie verbonden was. Voor het meerendeel bleef hunne schriftuitlegging binnen de gewone grenzen. Wanneer zij een enkele maal deze perken overschrijdt, is het niet altijd om den juisten zin te doen maar meestal om te bewijzen wat men bewijzen wil. Zoo stonden bij Samuel Crellius de verklaring van Joh. 8 : 58, die van Hebr. 1: 3 en de beteekenis van het woord „eeniggeboren” geheel onder den invloed der Sociniaansche Christologie. De uitlegging van eerstgenoemde plaats moge hier om hare zonderlingheid worden vermeld. De juiste vertaling, zegt Crellius, luidt: „eer Abraham *is* of *geschiedt*, dat is, *wezen zal*, ben ik. Abraham nu beteekent: *vader van vele volken*. Maar dat was Abraham „niet vóór het Evangelie aan *vele volken* gepredikt was, en „zij door de aanneming daarvan Abraham’s kinderen geworden waren”. Zijn conclusie is mitsdien dat het Johannes-evangelie Jezus’ praeëxistentie niet leert en dat zijn godheid van vóór de grondlegging der wereld verwerpelijk is. Zonderling ook is zijn exegese van Matth. 11 : 11. De juiste overzetting acht hij niet te zijn: „de *minste*”, maar „de *mindere* in het „Koningrijk der hemelen is meer dan Johannes. De schrijver „wil dus niet zeggen dat de Dooper buiten den kring van het „Evangelie stond, want hij was de *grootste* der profeten en „niet *minder* alzo, maar eer *meer* dan een Apostel. De *mindere* is hier Jezus zelf, die *èn jonger* was dan Johannes *èn „bij het volk *minder* geacht werd dan de Dooper”.*

Toch ontbreken een enkele maal de sporen niet van verzet tegen de traditioneele uitlegging en de bekende harmonistiek. Het „rijsken” in Jesaja 11 is voor Cornelis van den Bosch te Rotterdam niet Jezus maar Hiskia, en de tegenstrijdigheid tusschen de boeken der Koningen en die der Kronieken ten aanzien van de regeeringsjaren der vorsten van Juda en Israël wijt

---

¹⁾ Zie n°. 123 Archief Weesh. (12 en 13).

hij aan de onnauwkeurigheid der afschrijvers. Ook Pieter de Koker meende dat de Apostelen menigmaal bewijzen voor Jezus' Messiasschap ontleend hadden aan O. Test. plaatsen, die „van niets minder spraken dan van hetgeen de Apostelen er „uit haalden, en dat het dus geen bewijzen waren voor alle „tijden geldig, maar slechts voor hunne tijdgenooten, bij wie deze „manier van redekavelen in gebruik was dat men ook een „verborgen zin daarin vond.” „Men zegt wel eens”, zoo gaat hij in zijn schrijven aan Antonie du Plouis voort, „dat het „argumenten ad hominem zijn, maar hoe weinig luister brengt „het aan de Openbaring bij, dat men haar door bewijzen „gaat staven, die alleen gegrond zijn op een verkeerde wijze „van denken van hen, tegen wie men die argumenten ge- „bruikt” ¹⁾. Cornelis van den Bosch begreep terecht dat het geen gezonde exegese is, waarbij men de schrijvers laat zeggen wat men gaarne door hen gezegd wil zien.

Een enkele maal blijkt het ons evenzeer uit de geschriften der Collegianten, dat meer dan een hunner niet onbekend was met het gebrekkige van den gangbaren grondtekst der N. Testamentische geschriften, en dat hij de behoefte aan een zuiverder en nauwkeuriger overzetting, dan de Statenvertaling daarvan gaf, gevoeld heeft. Het staat toch, om slechts iets te noemen, voor velen vast dat, gelijk zij van Erasmus geleerd hadden, in 1 Joh. 5 : 7 een bedorven schriftuurplaats werd aangetroffen, waaruit de drieëenheidsleer mitsdien niet te bewijzen viel ²⁾.

Van meer beteekenis echter is het dat ook uit deze leekenwereld eene nieuwe, zelfstandige overzetting van het Nieuwe Testament is voortgekomen. In 1694 verscheen namelijk bij Jan Rieuwertsz., stadsdrukker en boekverkooper in de Beurs-

---

¹⁾ Zie n°. 156 Arch. Weesh., Brief aan A. du Plouis van C. van den Bosch, 23 Mei 1753, en Brief aan denzelfden van P. de Koker, 30 Oct. 1759.

²⁾ Zie Boerenpraatje.

steeg te Amsterdam, in het Martelaersboek: „Het Nieuwe „Testament van onze Heer Jezus Christus, uit het Grieksch „vertaald door Reijnier Rooleeuw, M. D.”¹⁾ Uit de voorrede van dit zeldzaam geworden boekje blijkt dat de geleerde geneesheer, die zijn Grieksch nog goed verstond, reeds eenige jaren te voren op den 11^{den} Mei 1684 overleden was en dat zijn dood de uitgave dezer overzetting, waaraan hij geruimen tijd had gearbeid, had vertraagd. De uitgever, de bekende Willem Homma, zegt daarin dat hij aanvankelijk het voor-nemen had gekoesterd om daaraan verscheidene Grieksche lezingen uit John's Fell's Engelsche uitgave van het N. Testament van 1675 toe te voegen. Hij had evenwel vernomen dat in deze editie velerlei fouten waren ingeslopen en dat men nu bezig was die in Engeland te verbeteren. Daarom had hij zijn oorspronkelijk plan laten varen en wilde hij deze verbeterde lezingen bij het vervolg zijner Grieksche uitgave met bijgaande vertaling van het Evangelie van Matthaeus en van den Brief aan de Romeinen voegen.

Het is hier de plaats niet om de wetenschappelijke waarde van Rooleeuw's vertaling aan een opzettelijk en uitvoerig onderzoek te onderwerpen. Enkele proeven van werkelijke verbeteringen die daarin voorkomen, en van sommige eigenaardigheden waardoor deze overzetting zich kenmerkt, mogen hier echter een plaats vinden tot staving van de gunstige opinie die de kennismeming van Rooleeuw's arbeid achterlaat. Zoo luidt Matth. 28 : 19 bij hem: „*maakt alle volken tot leerlingen* „en doopt ze *tot* den naam des Vaders enz.” Zoo oordeelt hij dat in Rom. 5 : 12 de juiste vertaling van 'εφ' ὅς luiden moet: „*nademaal* allen gezondigd hebben”. De woorden van 2 Tim. 3 : 16 geeft hij aldus weer: „alle schrift, *van God ingegeven*, is nut tot leering”, en in Hebr. 2 : 7 leest men: „Gij hebt

---

¹⁾ Zij wordt ook vermeld door Is. le Long, Boekz. d. bijbels bl. 843.

„hem *een korten tijd* minder gemaakt dan de engelen”. Voorts mag het als eene eigenaardigheid dezer overzetting worden aangemerkt dat zij allerwege het oorspronkelijke woord „Christus” vertaalt en daarvoor „gezalvde” te lezen geeft.

Zoo mag het dan van den Rijnsburgschen kring getuigd worden dat hij, zij het ook in bescheidene mate, oog heeft gehad voor een meer juiste beteekenis van de woorden der Schrift, en hoogen prijs stelde op een niet onbeduidende bijbelkennis bij allen die zich bij hem hadden aangesloten. Maar verder mag onze lof niet gaan. Het zou van overschatting en vooringenomenheid blijk geven, als men het deed voorkomen alsof de Collegianten het gehalte der godgeleerdheid in het algemeen en der bijbelsche theologie in het bijzonder tot een hooger peil van deugdelijkheid hadden gebracht. Het is hunne rechtmatige verdienste dat zij door hunne onderlinge oefeningen de kennis van den bijbel, op de hoogte waarop deze in hunne dagen stond, tot het gemeengoed van zeer velen hebben gemaakt. Maar deze welverdiende lof blijve hun dan ook zonder voorbehoud toegekend.

De stelling van Laurens Klinkhamer, dat de vrijheid van spreken ook het beste middel was om bekwame sprekers en voorgangers der gemeente te vormen, kan in hare juistheid niet beter getoetst worden dan aan de proeven die ons van hunne toespraken en predikgaven onder de oogen kwamen. Deze zijn echter betrekkelijk schaarsch. Niet ten onrechte uitte Gerrit van Nijmegen de klacht ¹⁾ dat er zoo weinig redevoeringen, door Collegianten opgesteld en uitgesproken, door den druk ter algemeene kennis waren gekomen. Gelukkig wordt dit gemis eenigermate vergoed door de proeven die ons daarvan in handschrift bewaard zijn gebleven. Zij stellen ons vrij

---

¹⁾ Zie zijne Aanteek. op de Rijnsb. Vergad. in hs.

voldoende in staat om ons over hunnen homiletischen arbeid een oordeel te vormen. Bovendien komen oor- en ooggetuigen ons aangaande meer dan een dergenen, die te Rijnsburg of in de colleges het woord plachten te voeren, de gunstigste verzekeringen omtrent hunne verstandige en hartelijke welsprekendheid geven. Enkele getuigenissen dienaangaande mogen voldoende worden geacht.

Reeds in een vroeger hoofdstuk ¹⁾ hadden wij aanleiding om melding te maken van den lof dien Jan Dionysz. Verburg zich verwierf, toen hij op nog jeugdigen leeftijd tot stichting van de Remonstrantsche gemeente te Rotterdam was opgetreden. De wijze waarop hij zich van zijn taak kweet gaf immers een der predikanten de verklaring in den mond: „Zie, „daar de vruchten van het college. Men wordt daardoor in „korter tijd dan aan de academie tot prediken bekwaam”. Evenzoo merkten wij op met hoe groote waardeering Willem Schuijl van de uitnemende spreekgaven van een Laurens Klinkhamer gewaagde, toen hij als diens lijkredenaar optrad. Het werd dezen Leidschen Collegiant met ongeveinsde bewondering nagegeven, „dat hij den zin der Schrift tot op een „hair wist uit te pluizen” ²⁾. In niet minder warme bewoordingen liet Willem van Maurik zich uit over de verdiensten van Galenus Abrahamsz. als prediker ³⁾. Toen hij op dezen vriend van het Amsterdamsche college de lijkrede hield, sprak hij onder meer de volgende woorden: „zijne welsprekendheid bestond niet in angstige viesheid van woorden „of ongewone spreekwijzen, maar was mannelijk, gepast en „liefelijk door onderzoek van Gods woord, zoodat hij een „groot Schriftgeleerde werd. Het was,” — zoo vervolgt hij, —

---

¹⁾ Zie boven bl. 96.

²⁾ Zie boven bl. 179.

³⁾ Zie W. van Maurik, Lijkrede op G. Abrahamsz. gehouden 16 Mei 1706 over Openb. 14 : 13.

„iets wonders in zijne predikatiën dat hij ze zonder voorafgaande diepe bedenkingen en als voor de vuist doende, ze „nogtans ten uiterste schenen uitgedacht en kunstig bewerkt „te zijn. Niet zijn geheugen maar zijn verstand en nette beschouwingen waren hiervan de oorzaak. Een grooten voorraad van allerlei fraaie zaken in zijn gedachten hebbende, „wist hij die ten allen tijde met de hoogste aangenaamheid „en zonder de minste gemaktheid op de allernatuurlijkste „wijze in de voegzaamste orde voor te stellen.” Daarbij roemde van Maurik „zijn ernst in het gebed, die doorgaans gepaard „ging met een overvloed van tranen”, en had allen lof over voor een vijftiental predikatiën over de Gelijkenis van den verloren zoon die, naar hij hoopte, in druk zouden verschijnen. Wij hebben geen reden om dit oordeel over Galenus' preekgaven aan te groote vooringenomenheid toe te schrijven, maar zouden toch bezwaar maken daarmede in te stemmen, als wij alleen moesten afgaan op eene toespraak, die hij op den 2den November 1687 over Ezra 3: 11—13 hield tot inwijding van de nieuwgebouwde vergaderplaats der Vereenigde Doopsgezinde gemeente te Zaandam. Stellig was zij niet het beste wat hij als kanselredenaar leverde. Zij kenmerkt zich door groote langwijligheid en mist den warmen, feestelijken toon die aan soortgelijke gelegenheden kwalijk ontbreken mag ¹⁾). Het ontbreekt ons echter niet aan deugdelijker proeven zijner welsprekendheid. Het veertiental predikatiën dat, met nog eenige voortbrengselen zijner pen in ééne bundel vereenigd, enkele jaren na zijn dood werd uitgegeven, heeft op meer waardeering aanspraak ²⁾).

Ook Coenraad van Diepenbroek, den Haarlemschen Colle-

¹⁾ Zij werd uitgegeven te Amsterdam bij P. Arents, 1687.

²⁾ Zie Eenige nagelaten schriften, bestaande in veertien predikatiën, een Christelijke zedekunst en een Verhandeling van de redelijk-bevindelijke godsdienst, Amst. 1707.

giant aan wien de hereeniging der twee Rijnsburgsche vergaderingen was te danken, leerden wij reeds als een prediker kennen, die in ernstige, onopgesmukte en gekuischte taal tot de harten zijner toehoorders wist te spreken ¹⁾, Wat hij op den 17^{den} Mei 1703 in de nieuwgebouwde vergaderplaats der Doopsgezinden te Krommenie sprak (het verscheen in hetzelfde jaar te Amsterdam in het licht) wettigt deze gunstige meening ten volle. Het komt mij voor dat deze toespraak „Over het verkeerd en recht gebruik der kerken”, die zich aan geen tekstwoord vastknoopt, zooals meermalen met de redevoeringen der Collegianten het geval was, tot het beste behoort dat uit dien kring is voortgekomen. Het zijn beharigenswaardige woorden die wij hier aantreffen, waarvan het mij vergund zij hier eenige volzinnen over te nemen. De spreker begint met uiteen te zetten waarin dit verkeerd gebruik bestaat en zegt allereerst dat de Kerk „*misbruikt wordt uit gemak*”. „Al de „last,” zoo heet het dan, „die God op de schouders van ieder „mensch gelegd heeft, schudt hij af op de kerken, namenlijk „ten aanzien van tot stichting zich te oefenen in het onder- „zoek van Gods woord. Is er toch niet menige vader en moeder „die, buiten dat ze haar kinderen eens of tweemaal 's weeks „ter kerk sturen, niet met al doen tot hunne onderwijsing? „Maar hierdoor komt het bij, dat terwijl de kerken vermeer- „derd zijn, de kennis en de oefening verminderd is.” De spreker meent verder dat zij „*misbruikt worden tot ijdelheid*”. „Veel- „tijds ziet men de kerk veranderd in praaltooneelen van staatsie „en kostelijkheid. Men ziet onder ons menschen, die in de „kerk verschijnen met zooveel zwier, pracht en optooiing des „lichaams, dat het schijnt dat zij in parade gaan of op het „tooneel zullen verschijnen om de persoon van een groot en „verheven man te vertoonen. Dit doet men aan zijn eigen

---

¹⁾ Zie boven bl. 265.

„lichaam, dit doet men aan de kinderen, die dus jammerlijk „de speelpoppen van der ouderen ijdelheid moeten zijn. Zoo- „dat, als men in de kerk gaat, men allerminst schijnt te „denken aan hetgeen ons de kerk behoorde te doen denken. „Maar hierop wordt veeltijds weinig gedacht, men gaat er „om de sleur, om te zien en gezien te worden, meer als om „God en zijn heiligen dienst. Dat is de reden, dat de kerken „ook gemeenlijk vol van levende beelden zijn, schilderijen, „schimmen en gedaanten van menschen, wier lichamen in „de kerk, wier hart, zinnen en gedachten op het land, bij „den weg, op zee, bij 't gezelschap, bij den drank, op het „comptoir en elders zijn. Dus komt het bij dat een predikant „in een kerk vol volk voor stoelen en banken predikt.” Ook is hij van oordeel dat „*de kerk misbruikt wordt tot verkleefdheid die de menschen hebben aan hout en steen*”, en zegt dan: „een „Christen dient te verstaan, dat het de geestelijke en onzichtbare „kerk en dus de gemeente Gods is, waaraan hij gehecht en „gelijmt moet wezen; dat het hem geen nadeel kan geven, „al werd hij gestooten en geworpen uit alle kerken die er „zijn, als hij maar een huisgenoot blijft van God; dat het „integendeel te vergeefs zou zijn al werd hij voor een pilaar „geacht van de grootste en rechtzinnigste kerk op aarde, „indien hij bij God niet bekend ware voor een vroom Chris- „ten. 't Schijnt niet wel mogelijk dat een vrome, met deze „gedachte onderleid, in groote twist zou kunnen treden om „een gebouw dat, van aardsche stoffen opgezet, zoo weinig „tot de geestelijke timmeragie doet. En nochtans ziet men maar „al te veel hoe driftig en stijf de Christenen gezet zijn op „uiterlijke kerken, dikwijls zelfs niet zonder afbreuk en ver- „woesting der innerlijke.” Eindelijk verklaart de redenaar dat de kerk ook „*misbruikt wordt ten opzichte van God*”. Dan klinkt het: „De kerken zijn voor de uiterlijke godsdienst. Toch weet „ieder, die ook maar de eerste trap der zaligmakende kennis

„heeft betreden, dat de uiterlijke godsdienst niet het doel-
 „einde maar het middel der ware godzaligheid is. En lieve
 „God! wat zijn er overal menschen die al haar godvruchtig-
 „heid alleen in de kerken brengen en buiten dat niets over
 „hebben! Het gaan in kerken is bijna al de godsdienst, die
 „aan het gros der menschen bespeurd wordt. En nogtans,
 „wat is lichter te verstaan dan dat dit is misbruik van de
 „kerken? Die, welker godsdienst in de kerken blijft hangen,
 „geven God een lichaam zonder geest, een kennis zonder
 „liefde, een belijdenis zonder beleving; ja alle deze zijn on-
 „trouw, logenachtig en meineedig, dewijl de godsdienst die
 „in de kerken uiterlijk wordt gepleegd, niet anders is als een
 „belijdenis of het teekenen eener obligatie, waarbij wij ons
 „verplichten om godsdienstig te zijn.”

Er is in deze leerrede, waarvan het tweede deel het *recht gebruik der kerken* in het licht stelt, frischheid, geest, gedachte. Het is de juistheid der opmerkingen die tot luisteren dwingt en het geweten raakt. In onopgesmukte en toch pittige taal legt de schrijver den vinger op de schaduwzijden van het godsdienstig leven der gemeenten zijner dagen en weet hij zijn hoorders te brengen, waar hij hen hebben wil. Coenraad van Diepenbroek verdient ten volle den lof van een populair, praktisch en degelijk redenaar te zijn geweest.

Wij meenen hier ook een proeve te mogen inlasschen van den trant, waarin Christiaan Verburg zijne redevoeringen placht te houden. Zij is ontleend aan een Kerstpredikatie, in 1712 gehouden over „De vreugde der Engelen over de geboorte van Gods „Zoon, naar Luc. 2 : 13/14” ¹⁾. Evenmin als zijn reeds vermelde toespraak over „Simson's val bij Delila” ¹⁾ bezit deze de verdienste van den eenvoud. Veeleer is zij gekunsteld en gezwollen, maar toch beter van stijl dan gene. Er zit gloed

---

¹⁾ Zie n° 123 Arch. Weesh. sub n°. 6.

en warmte in. Men oordeele naar hetgeen Verburg ons in zijne toepassing te hooren geeft. „Wiert ooit,” zoo luidt het, „de geboorte van een koninklijken prins, van een verheven „vorst en een groot monarch naar de wereld met vreugde „geviert, — wierden ooit alle teekenen van blijdschap getoont „op de geboorte van kroonprinsen van Pruissen, Zweden en „Denemarken, van Hertogen van Gloucester en Prinsen van „Wales, van Prinsen van Brasil en Prinsen van Asturiën, van „Dolphijns en Czarowitsen, van vorstelijke zonen van Keijzeren „en Sultans; — sag men dan huizen en paleizen verlicht, „vreugdevuren en vuurwerken in menigte ontstoken; — hoorde „men het gejuich en gegil der gemeene menigte des volks, „het gelui der klokken en 't geluid van klokkenspel, het ge- „bulder der kartouwen, het gedonder en gedof van allerlei „schietgeweer, het gerommel en gedommel van trommelen „en trompetten, bazuinen en harpauken, het gedreun der „orgelen, met volle tonen het Te Deum laudamus! uitblazende, „het geschal der schalmeien en kromhorens, het gekweel van „pijpen en fluiten, het zoet gespeel van luiten en harpen, „cytheren en cymbalen, psalters en fiolen met allerlei aange- „naam snarenspeel; — hoort men dan op balen en gastmalen het „keurigste muziek, de zoetste concerten, de fraaiste partijen, „de vleierendste airen, door de liefelijkste stemmen onder de „verscheidenheid van allerlei muzikale tonen opgesongen; — „met reden juichen wij ook van vreugde met het heir van „Gods engelen over de geboorte van den Koning der konin- „gen, den Heer van alle heeren, dien goddelijken Zoon wiens „Koninkrijk onbeweegelijk wezen zou tot in eeuwigheid.”

Aan zulk eene hoogdravendheid lijden overigens de toespra- ken en redevoeringen der Collegianten over het geheel niet. Wat ons ter kennis is gekomen van den homiletischen ar-

1) Zie boven bl. 297.

heid van mannen als Theodoor van der Hoeven, Cornelis de Wit, Jan de Koker en nog een ongenoemden uit Rotterdam evenals van Jacob van Rooijestein te Amsterdam, draagt veeleer een kalm, rustig en praktikaal karakter ¹⁾. De inhoud is daarin van overwegend zedekundigen aard en de toepassing neemt daarbij een ongelijk grootere plaats in dan de verklaring. Niet zelden zijn deze toespraken met groote zorg opgesteld en dringen zij met vaderlijken ernst aan op de beoefening der deugd. Wij hebben geen reden om de juistheid van hetgeen Barend Joosten Stol in zijn „Philosophische boer” den Huisman op de lippen legt in twijfel te trekken, dat namelijk „voor ettelijke jaren „toen de colleges pas begonnen er meer eenvoud en nederigheid was en de gebeden ernstiger en vuriger waren van harte;” waarom hij wel wenschte „dat men nevens de oefeninge des „verstants en gemoeds nog meer eenvoudigheid mocht gebruiken en alle latijnsche woorden (hetwelk eenigen, zoo ’t schijnt „om welspreekender of geleerder te schijnen of ook misschien „wel zonder eenig oogmerk, haar aangewend hebben), zooveel „immers kan, mocht vermijden.” Maar aan deze gebreken, zoo terecht afgekeurd, gaan de predikaties waarmede wij kennis maakten niet mank. Ook de vele redevoeringen, te Rijnsburg gehouden bij de viering van het avondmaal, de voorbereiding of dankzegging daaraan verbonden, of het afscheid — en de ons bewaarde voorraad is zeer aanzienlijk ²⁾, — dragen een zeer stemmig karakter en onderscheiden zich door een recht hartelijke gemoedelijkheid. Mannen als Adriaan Houttuijn en Jan Wagenaar wisten bij de doopsbediening een verstandig en passend woord te spreken. Als wij zoowel den meestal zedekundigen inhoud als den kalmen, wel eens wat breedsprakigen stijl in aanmerking nemen, dan kunnen wij kwalijk gelooven

---

¹⁾ Zie n°. 123 en 149 Arch. Weesh.

²⁾ Zie n°. 125 Arch. Weesh.

dat er onder deze sprekers vele geweest zullen zijn, voor wie de waarschuwing van Barend Joosten Stol niet overbodig was, „om niet door zekere minen, 't zij van 't lichaam „sterk te persen, 't zij van het hoofd te bewegen, 't zij „met de stem te dreunen of te lijmen, den schijn aan te „nemen van een vurig bewogen gemoed, en niet, als men „een predikatie van een of anderhalf uur houdt, 't op één „trant of één deun te doen, gelijk de predikanten gewend „zijn te doen” ¹⁾.

Allerminst kon deze waarschuwing den Amsterdamschen Collegiant Jacob van Rooijestein gelden. Volgens zijn lijkredenaar Willem van Maurik Jr. toch, ging zijne welsprekendheid gepaard met uitnemenden eenvoud en groote bescheidenheid. Met weinig of geen voorbereiding sprak hij, volkomen tehuis als hij was in de Schrift, over iedere godsdienstige waarheid die men wilde. Hij muntte vooral in karakterteekening uit. Zoon van Jan van Rooijestein en Maartje Claesse de Baas en in December 1660 te Rotterdam geboren, was hij op zijn twintigste jaar met het college in aanraking gekomen en had hij zich door eigen oefening met het Latijn en Fransch zoo grondig bekend gemaakt, dat hij uit eerstgenoemde taal de „Theologische verhandelingen” en „Stichtelijke meditatie” van Samuel Werenfels in het Nederduitsch overzette. In 1703 vestigde hij zich te Amsterdam en was er tot op hoogen leeftijd — hij stierf den 18^{den} Januari 1746, — een steunpilaar van het college. Toch was hij mild genoeg om ook nu en dan aan het avondmaal der Remonstranten deel te nemen en de Zondagsche en Dinsdagsche oefeningen in de Doopsgezinde kerk tien jaar lang bij te wonen. Los van de wereld, zegt zijn lijkredenaar verder, had hij weinig op met pronk in kleeding en huisraad en was hij een vijand van alle gemaakt-

---

¹⁾ Zie De Philosophische boer.

heid, een man die niet door de een of andere zonderlingheid de oogen op zich zocht te vestigen. Groot was ook zijn milddadigheid, zoolang hij daartoe de middelen bezat; maar toch oordeelde hij het beter iets te laten verdienen en zoo noodig den arbeid wat ruim te betalen, dan te geven. „Van een „bepaalde verdraagzaamheid, die met een zeker soort van „menschelijk gezag in zaken van godsdienst gepaard ging,” zegt van Maurik, „wilde hij in 't minst niet weten. Ja, zoo „wanstaltig kwam hem dit voor, dat men hem dikwijls hoorde „zeggen: òf Rijnsburg òf Rome! — daarmede te kennen wil- „lende geven, dat men alle menschelijk gezag in het gods- „dienstige geheel verwerpen of anders zich daaraan geheel „moet overgeven, zijnde dit laatste allerongerijmdste uiterste „nog beter te verdedigen en meer met zich zelf bestaanbaar, „dan een samenweefsel van twee zoo zeer tegen elkander aan- „loopende beginsels” ¹⁾.

Ook van hem zijn enkele toepassingen en redevoeringen tot ons gekomen ²⁾, waaronder eene „Over de Schriften van „het O. Testamant, voor zoover zij het historische, verstan- „delijke en zedelijke betreffen”. Zij zijn van overwegend zede- kundigen aard en rechtvaardigen geheel den goeden dunk, dien Willem van Maurik van hem had.

Met deze schier uitsluitend in handschrift bestaande bron- nen is de stof voor onze kennis omtrent den homiletischen arbeid der Collegianten nog niet uitgeput. In de jaren 1780 en 1781 toch verschenen bij de Erven F. Houttuijn te Am- sterdam twee bundels leerredenen, uitgesproken in de Chris-

---

¹⁾ Zie Lijkrede op J. van Rooijestein, uitgesproken in de Vergadering der Collegianten te Amsterdam op 13 Febr. 1746 door W. van Maurik, Amst. bij I. Tirion 1746.

²⁾ Wij vinden in n°. 123 Arch. Weesh. (sub 7) toepassingen op Gal. 5 : 7—10 en Matth. 5 : 1—6. In n°. 149 Arch. Weesh. toepassingen op Matth. 1 : 18, Ps. 85 : 11 en Hand. 24 : 25.

telijke vergaderingen der Collegianten te Rotterdam, in het licht. Zij werden uitgegeven „om de nagedachtenis der Collegianten levendig te houden wier vergadering, naar 't zich „liet aanzien, niet zeer lang meer bestaan zou”. Men vindt hier een dubbel twaalftal predikaties ¹⁾ bijeen gebracht, zonder dat evenwel de namen dergenen door wie ze gehouden werden vermeld zijn. De opstellers behoeven zich echter over hun werk niet te schamen. De inhoud is geheel van zedekundigen en stichtelijken aard. Het dogmatisch element treedt allerwege op den achtergrond of wordt ten eenenmale gemist. Duidelijk, klaar en geleidelijk is de betoogtrant dien zij volgen, eenvoudig en zonder effectbejag de stijl. Doorgaans is het onderwerp goed overdacht en behoorlijk uitgewerkt, al zou men nu en dan minder breedsprakigheid hebben gewenscht en al kenmerkt zich ook deze verzameling door die zekere eentoonigheid, waaraan zoogenaamde moraalpreeken, in weerwil van den gezonden zin en de praktische strekking, zoo licht blootstaan. Op zich zelf werpen deze leerredenen geen nieuw licht op den aard van den homiletischen arbeid der Collegianten. Zij kunnen ons slechts versterken in de goede meening, die wij ontleenden aan de ongedrukte bescheiden waarmede wij kennis maakten.

Er is daaraan echter nog een voorrede toegevoegd, waaruit wij een en ander te weten komen dat niet zonder belang is voor onze kennis van de beoefening der predikkunde op de colleges. Wij vernemen daaruit dat in vroegeren tijd de redevoeringen op het college bijna geheel uit schriftverklaringen

---

¹⁾ Zij handelen in Dl. I over: 1 Thess. 5 : 16; Gal. 4 : 21; Efez. 4 : 32^a, Rom. 2 : 4; Joh. 7 : 32—34; Luc. 15 : 18; Ps. 97 : 1; Matth. 6 : 34; Openb. 21 : 3, 4, 27; Luc. 1 : 6^a; Luc. 22 : 35; Joh. 11 : 1—6; in Dl. II over Joh. 14 : 19^b; 1 Cor. 4 : 7; Ps. 107 : 43; Rom. 13 : 11; 1 Sam. 25 : 39—42; Joh. 19 : 30 en Luc. 23 : 46; Spr. 3 : 6; Job 2 : 10; Genes. 50 : 1; Gal. 5 : 17; Openb. 20 : 12^a en Maleachi 3 : 16.

bestonden. Slechts eenige opmerkingen, door dezen of genen gemaakt, werden daaraan toegevoegd, maar eene toepassing volgde niet dan hoogst zelden. Van eigenlijk gezegde leerredenen, wanneer men eene uitzondering voor de lijkredenen maakt, was dus aanvankelijk geen sprake. De meening is niet te gewaagd dat dit over het algemeen in de 17de eeuw aldus het geval geweest zal zijn. In dit tijdvak toch, waarin de colleges ontstonden, kwam het er niet alleen op aan om het goed recht der Rijnsburgsche beginselen tegenover hunne bestrijders te verdedigen, maar ook om zelve in het geloof bevestigd te worden door gezet onderzoek en nauwkeurige ontleding der Schrift. Van daar dat als van zelf aan de schriftverklaring het leeuwendeel werd toegekend bij de onderlinge godsdienstige samenkomsten en dat het stichtelijk element zich hoofdzakelijk beperkte tot het gebed en den zang. Uit dien hoofde behandelde men ook gewoonlijk in deze toespraken een of ander N. Testam. geschrift in geregelde volgorde, liever dan aan de Schrift nu hier dan daar het woord te ontleenen waarover men spreken wilde.

Dit karakter van bijbeloefeningen ging in de 18de eeuw gaandeweg meer verloren. Het maken van opmerkingen, al bleef het recht daartoe ónverkort, verviel meer en meer. Het behandelen van vrije stoffen kreeg de overhand op het geregeld volgen van de geschriften des N. Testaments Bij voorkeur bepaalde men zich tot zedelijke en stichtelijke onderwerpen. Van lieverlede kregen de toespraken meer het karakter van leerredenen. Aan de tekstverklaring werd geregeld eene toepassing gevoegd die, waar men eene vooraf opgemaakte lijst van schriftuurplaatsen bleef volgen, meestal door twee verschillende aan de beurt zijnde sprekers werden geleverd, maar ook menigmaal, inzonderheid op feestdagen, door één persoon werden gehouden. Bleef het eerstgenoemde, eenigszins tweeslachtige stelsel nog tot op het laatst toe bij de Rot-

terdamsche Collegianten, gelijk wij boven zagen ¹⁾), bestaan, de beide bundels leerredenen die, van hen afkomstig, het licht zagen, bewijzen dat aldaar ook niet zelden één enkel persoon als spreker optrad en dat de eenheid der leerredenen alzoo niet verbroken werd. Trouwens de reeds meer vermelde redevoeringen van de Rotterdamsche Collegianten Theodoor van der Hoeven, Cornelis de Wit, Jan Dionysz. Verburg, Christiaan Verburg en Jan de Koker waren evenzeer uit één stuk en alzoo leerredenen in den vollen zin des woords.

Van niet geringe beteekenis voor dezen homiletischen arbeid der Collegianten zijn ongetwijfeld de „Zeven lessen over „het verhandelen der H. Schrift in de godsdienstige bijeenkomsten” geweest, die de bekende geschiedschrijver Jan Wagenaar in 1752 bij Jacob ter Beek te Amsterdam het licht deed zien. De schrijver ²⁾), schoon door zijn ouders in den Gereformeerden godsdienst opgevoed, behoorde zelf tot den Rijnsburgschen kring. Op omstreeks 18jarigen leeftijd met het college in aanraking gekomen, bezocht hij weldra getrouw de openlijke namiddagoefeningen in het Weeshuis de Oranje-appel en bleef hij daarvan levenslang een ijverig voorstander. Op den 26sten Augustus 1730 liet hij zich tegelijk met Willem van Maurik, Gerrit du Plouis en Jan van Rijswijk, allen uit Amsterdam, te Rijnsburg bij onderdompeling doopen ³⁾); in een in 1740 uitgegeven geschrift toetste hij „De oudheid en schriftmatigheid van den kinderdoop”. Later mederegent van het Collegianten-Weeshuis geworden, belastte hij zich met het onderricht der weezen in de gronden van den godsdienst, waaraan de bovengenoemde „Zeven lessen” hun ontstaan te danken hadden. Het waren behartigenswaardige wenken die daarin voor de

¹⁾ Zie boven bl. 132.

²⁾ Zie P. Huisinga Bakker, Het leven van J. Wagenaar benevens eenige brieven van en aan hem, Amst. 1776.

³⁾ Zie n°. 189 Arch. Weesh., Naamlijst van gedoopten te Rijnsburg.

behandeling van historische, profetische, dogmatische en zedekundige stoffen werden gegeven. In de algemeene regels, die de schrijver daaraan liet voorafgaan, beval hij een korte en niet gezochte inleiding aan en waarschuwde hij tegen eene te uitvoerige verdeeling, terwijl het slot een korte samentrekking van het geheel behoorde te zijn. Behalve op een krachtigen en bondigen stijl drong hij op een gepaste gesticulatie bij de voordracht aan; daarbij kwam hij met nadruk op tegen eene al te plastische nabootsing en tegen het kiezen van tooneelspelers tot voorbeeld. „Wanneer ik van Petrus spreek,” schreef hij, „die zijn „zwaard trok en Malchus het oor afhieuw, moet ik de be- „wegingen die hij toen gemaakt heeft, niet nabootsen.” Bij het behandelen van dogmatische stoffen wenschte hij dat de redenaar zich van schoolsche spreekwijzen en termen onthield, maar dat hij trachtte door te dringen tot hetzelfde begrip dat de schrijvers zelve er van gehad hadden. Daartoe moest men ook de verschilpunten van den Apostolischen tijd goed zoeken te verstaan. Wie over zedeplichten wilde spreken had met voorzichtigheid de goede en kwade voorbeelden der H. Schrift te gebruiken en bij de toepassing en vermaning zich nauw aan het onderwerp aan te sluiten. Men behoorde daarbij natuurlijk eir ongedwongen te zijn en nooit in den tweeden persoon, veel minder nog recht op den man af te spreken, want de spreker mocht nimmer personeel worden. Aldus luidden zijne raadgevingen.

Wagenaar's levensbeschrijver zegt ¹⁾ van dit werkje dat het meer dan eens gedrukt en in veler handen was, ja, dat „als duidelijk blijk van waerde en gematigdheid alle gezindheden van Christenen het lazen.” Hem was zelfs bericht „dat het op een onzer vermaerdste hoogeschoolen den studenten ter beoefening was aengepreezen.” Door wien dit

---

¹⁾ Zie Huizinga Bakker a. w. bl. 46.

geschied mag zijn wordt ons niet vermeld, maar de gissing is niet al te gewaagd dat deze aanbeveling aan de studeerende jongelingschap van den Leidschen hoogleeraar Ewaldus Hollebeek is uitgegaan. Deze man toch, sinds 1762 aan 's lands oudste universiteit verbonden, had zich aan de spits gesteld van hen die de behoefte aan een verbeterde preekwijze diep gevoelden. Reeds lag de tijd van de ergste kanselontluistering, waarin de redenaars zich niet ontzagen ook minder kiesche puntichten van Martialis in hunne predikatiën te vlechten, in het verleden. Niet zonder invloed was op vele predikanten de richting van de Lampeaansche school gebleven, die tegenover de subtiele argumentatiën, de breed uitgesponnen en dikwijls ook geleerde maar dorre en onvruchtbare tekstverklaringen, den jammerlijken zinsbouw en de valsche vernuftspeelingen meer eenvoud stelde. Vooral hadden de Waalsche predikanten, en onder deze Jacques Saurin in de eerste plaats, het voorbeeld gegeven eener prediking, die aan degelijkheid van inhoud en hartelijkheid van toon, ernst en kracht van dictie en keurigheid van stijl paarde. Maar de vrije trant waarin hij geheel naar den eisch van het onderwerp dat hij behandelde zijn predikaties hield, was in de schatting der in hun vaste, kunstmatige preekmethode ingeroeste homileten te zeer een wetenschappelijke ketterij om in ruimen kring navolging te vinden. Nog in het midden der 18de eeuw stond de preekwijze ook van overigens bekwame leeraars op een zeer lagen trap. Zich even weinig om zuiverheid van stijl als om gepastheid bij de voordracht bekommerende, verdiepten de predikers zich in spitsvondige uitpluizingen, scherpzinnige woordenzifterijen en langdradige verklaringen, die voor het verstand de waarheid verduisterden en het hart koud lieten. Aan klachten ontbrak het niet, maar met de taaigheid der gewoonte bleef men zich aan het oude vasthouden.

In 1768 nu trad Ewaldus Hollebeek tegen deze uiterst ge-

brekkige en onvruchtbare predikwijze moedig in het strijdperk. Hij zond een drietal latijnsche verhandelingen „Over de beste „wijze van prediken” in het licht, waarin hij de zoogenaamde Engelsche methode als verreweg verkieselijker aanbeval, zonder haar evenwel slaafsch te willen volgen. Hij pleitte daarin voor een korte en krachtige verklaring van den tekst, waardoor de hoofdwaarheid flink en helder in het licht werd gesteld. Het uitpluizen van schier ieder woord, dikwerf met groot vertoon van ware of valsche geleerdheid, keurde hij met beslistheid af; hij beval een ordelijke uiteenzetting en toepassing der hoofdgedachte, in enkele punten saamgevat, als het meest doeltreffende aan, zoowel met het oog op de waarachtige stichting der hoorders als op den aard der Evangelie-prediking zelve ¹⁾).

Deze inzichten omtrent de eischen eener goede preekwijze vonden bij zeer velen niet geringe afkeuring. De dogmatiek, zoo oordeelde men, werd langs dien weg van de eereplaats, die haar ook op den kansel toekwam, teruggedrongen en de zuiverheid der leer werd in gevaar gebracht waar de zedeleer en de praktijk van het Christelijk leven op den voorgrond traden. Hollebeek's methode naderde te zeer aan den preektrant der Doopsgezinde en Remonstrantsche leeraars om niet in de schatting der ijveraars voor schoolsche godgeleerdheid verdacht te zijn. Maar juist daarom verdient het opmerking dat de gronden waarop hij haar bepleitte en de regelen die hij aanbeval, zooveel overeenkomst vertoonen met hetgeen Wagenaar reeds zestien jaar vroeger in zijn „Zeven lessen” had aangegeven. Wij kunnen het bewijs niet leveren dat hier van rechtstreekschen invloed sprake moet zijn of dat Hollebeek de man is geweest die Wagenaar's lessen aan de studenten ter beoefening aanpreef, maar de vaderlandsche geschiedschrij-

¹⁾ Zie Ypeij, *Gesch. d. Chr. kerk in de 18de eeuw* VII bl. 112 v.v. en Ypeij en Dermout, *Gesch. d. Ned. Herv. kerk* IV bl. 67 v.v.

ver gold te zeer als een man met wiens pennevruchten in wetenschappelijke kringen rekening werd gehouden, om elke gedachte aan een zijdelingschen invloed buiten te sluiten. Als langzamerhand door den arbeid van mannen als Frantzen te Groningen, Manger te Franeker, Gijsbert Bonnet te Utrecht en F. A. Clarisse te Amsterdam het praktische element in den preektrant de overhand verkrijgt en verlichte Evangeliekennis en vroomheid des harten algemeen het dubbele hoofddoel worden bij den kanselarbeid der leeraren, dan aarzelen wij niet de meening uit te spreken dat ook het voorbeeld en de vingerwijzingen, van den kant der Collegianten gegeven, daartoe het hunne hebben bijgedragen.

Wij hebben in de derde plaats stil te staan bij de betekenis der Collegianten voor het kerkelijk gezang. Wij laten daaraan enkele mededeelingen vooraf gaan omtrent diegenen, die aan het gezang deelnamen. Immers niet van den aanvang af werd dit door alle in de vergadering aanwezigen aangeheven. Wagenaar verzekert ons dat oudtijds de vrouwen niet plachten mede te zingen ¹⁾. Dit bericht vindt zijne bevestiging in de klacht, die de gezusters Huibertje en Elisabeth van Overveldt bij de regenten van het weeshuis in 1682 inbrachten naar aanleiding van Lemmerman's censuur. Zij namen het euvel op dat de regenten hadden toegelaten dat het college van Voogd, „waarin niet alleen aan vrouwen vergund „werd om in stijd met 1 Cor, XIV : 37 te vermanen en te „leeren, maar ook mannen en vrouwen ondereen en tegelijk „zongen” ²⁾, naar de gewone vergaderplaats werd overgebracht, waar zoo iets nooit te voren was geschied en naar het oordeel der zusters ook niet behoorde plaats te vinden. Daar

---

¹⁾ Zie Zeven lessen enz.

²⁾ Zie boven bl. 166.

mocht, gelijk ook Lemmerman beweerde, slechts één tegelijk zingen ¹⁾. De regenten verklaarden ter hunner rechtvaardiging dat voormaals te Rijnsburg wel 40 jaar lang mannen en vrouwen te zamen hadden gezongen en dat de deur van reformatie altijd open bleef, maar erkenden toch ook daarmede zijdelings dat het op het Amsterdamsche college nooit gebruikelijk was geweest.

Langzamerhand echter verdween deze uitsluiting der vrouwen. De Collegianten te Harlingen namen in 1718 in hun reglement op het college-houden de bepaling op dat „er tot „besluit een stichtelijk vers of vier met eenparige mans- en „vrouwenstemmen gezongen zou worden”, en Wagenaar verzekert ons dat in 1752 het medezingen der vrouwen algemeen was en dat dit ook de voorkeur verdiende ¹⁾.

Op het punt van het recht der vrouwen om in de colleges ook te vermanen en te leeren was men minder vrijzinnig. Wij weten niet dat het voorbeeld, door het gezelschap van Voogd gegeven, ergens navolging heeft gevonden, maar wel dat een man als Jan Claesen van Grouw het afkeurde. In een schrijven daarover aan een onbekende zegt hij „dat de „gelijkheid van geboorte van alle menschen het wel zoude „eischen, gelijk ook vele volken blijkens de getuigenis van „Herodotus (lib. I p. 123) zulk een staat van gezag aan de „vrouw hebben toegekend, maar dat door de openbaring van „den goddelijken wil (1 Cor. 14 : 37) dit recht beperkt moest „worden” ²⁾.

Ook het zingen door slechts één persoon tegelijk geraakte allengs in onbruik; het bleef alleen gehandhaafd bij de avondmaalsbediening te Rijnsburg en misschien ook bij diezelfde gelegenheid te Amsterdam ³⁾, waaraan alsdan duidelijkheids-

¹⁾ Zie Doopsgez. Bijdr. 1878 bl. 78 v.v. en Wagenaar, Zeven lessen enz.

²⁾ Zie zijn brief aan G. H. in hs. 9008 der Doopsgez. bibl. en hs. 2946 van het Doopgez. Arch.

³⁾ Zie boven bl. 281.

halve de voorkeur werd gegeven. Toch stelden de Collegianten omtrent de wijze van zingen geen bindende regels vast en bleef de door Wagenaar beaamde uitspraak van kracht: „hier kan men alleen, hier kan men met elkander zingen” ¹⁾.

Belangrijker is de vraag naar hetgeen door de Collegianten in hunne samenkomsten gezongen werd.

Terwijl onze Gereformeerden zich nog behielpen met Dathen's erbarmelijk kreupelrijm en dit misschien op nog erbarmelijker wijze uitgalmden, zonder ook maar in het minst aan de verbetering van den allergebrekkeligsten toestand van het kerkgezag te denken, waren de kleinere godsdienstige vereenigingen reeds in het bezit van een rijken voorraad van allerlei stichtelijke liederen. Inzonderheid waren de verschillende Doopsgezinden hier te lande daarvan ruimschoots voorzien ²⁾. Evenals Luther waren de meest invloedrijke oudsten en leeraars onder hen, Menno Simonsz., Dirk Philips, Joost Ewouts, Jacques Outerman en vooral Hans de Ries, Claes Ganglofs en Pieter Jan Twisk, om meerderen niet te noemen, vaardig in het maken van geestelijke liederen. Daaraan dankten bundels als de Schriftuerlike liedekens, de Lusthof der Zielen, de Lusthof des gemoeds, het Achterhofje en andere hun ontstaan ³⁾. De gemeente schroomde allerminst deze liederen, wier zangwijzen menigmaal aan oude zangen die in den mond des volks leefden ontleend waren, naar hare godsdienstige bijeenkomsten mede te nemen. Bij deze voorliefde voor geestelijke liederen stak zeker de bepaling van Harmen Hendriksz. van Warendorp, waarbij hij in 1632 het door hem gestichte kerkgebouw aan de Vlaamsche Gemeente te Amster-

---

¹⁾ Zie n°. 2947 Arch. Doopsg. gem.; C. Verburg, Aanm. op de natuur d. Rijnsb. vergad.; n°. 9008 Doopsg. Bibl. en Wagenaar, Zeven lessen enz.

²⁾ Zie Blaupot ten Cate, Doopsgez. in Holland II Bijl. I.

³⁾ Zie Doopsgez. Bijdr. 1865 bl. 67 v.v., de Hoop Scheffer, Korte Gesch. v. 't Kerkgez. bij de Doopsgez.

dam vermaakte, zonderling af, dat namelijk „telkenmale 4 „pond Vlaamsch verbeurd zou worden, als er iets anders dan „een psalm Davids door de gemeente gezongen werd”. Maar zij had althans deze goede zijde, dat men daardoor bedacht werd op een betere psalmberijming dan de ook bij de Waterlandsche Doopsgezinden te Amsterdam gebruikte van Datheen, en daartoe pogingen in het werk stelde. Dankbaar werd daarbij vooral gebruik gemaakt van de hulp van den Collegiant Joachim Fransz. Oudaen. Toen deze betere psalmbundel in 1684 tot stand kwam had Oudaen daaraan verreweg het grootste aandeel, terwijl ook enkele berijmingen van Camphuysen waren opgenomen. Ook het twaalftal schriftuurlijke gezangen voor feestdagen, doop en avondmaal, daaraan toegevoegd en in 1756 tot 19 vermeerderd, was ten deele van Oudaen, Jan Bredenburg Jr. en Reinier Rooleeuw, alle Collegianten, afkomstig ¹⁾).

Liepen wij door deze mededeelingen in zoover eenigermate op ons onderwerp vooruit, dat ons daaruit de invloed der Collegianten op het kerkgezag reeds bleek, wij hebben daarmede tevens het drietal mannen genoemd op wie het ter bepaling van de beteekenis der Collegianten ten aanzien van het godsdienstig lied allermeest aankomt, Dirk Rafaëlsz. Camphuysen, Joachim Fransz. Oudaen en Reinier Rooleeuw. Van elk hunner toch zagen liederenbundels het licht die door de vrienden van het college op hoogen prijs gesteld en ijverig gebruikt werden.

Het kan hier de plaats niet zijn met eenige uitvoerigheid bij deze vruchten van hun dichtelijk en godvruchtig gemoed stil te staan en de waarde er van te toetsen. Maar geheel mogen wij toch niet zwijgen van het werk dezer mannen.

Wij beginnen daartoe met Camphuysen.

---

¹⁾ Zie Doopsgez. Bijdr. 1865 bl. 67 v.v.

Reeds ten jare 1612 had de Remonstrantsch-gezinde gemeente te Utrecht een gezangbundel ingevoerd, waarin enkele uitmuntende psalmen van Camphuysen waren opgenomen ¹⁾. Eerst in 1620 verschenen eenige „Stichtelijke rijmen” van zijn hand afzonderlijk in druk ²⁾, en reeds had hij het moede hoofd voor goed ter ruste gelegd toen de eerste uitgave zijner „Psalmen”, vermoedelijk in 1630, het licht zag ³⁾. Meer dan dertigmaal verlieten zij sedert, uitgebreid en aangevuld, de pers. In 1660 verscheen te Dordrecht reeds de 15de druk, in 1680 te Amsterdam de 18de uitgave. In onderscheidene van deze edities werd ook de „Uitbreiding der Psalmen” opgenomen en werden de „Stichtelijke rijmen” op zangnoten gesteld. In eene uitgave, die in 1652 te Amsterdam verscheen, werden zelfs de liederen door Jos. Butler voor twee stemmen (tenor en bas) op muziek gebracht ⁴⁾. De 12de uitgave, die mij inzonderheid ten dienste stond en te Rotterdam in 1658 bij Joannes Naeranus werd uitgegeven, heeft ten titel: „Stichtelijke rijmen „om te lezen of te zingen, onderscheiden in IV deelen”. In de beide eerste deelen zijn de eigenlijk gezegde „Stichtelijke „rijmen” vervat, maar komen ook enkele uitbreidingen der Psalmen voor. Zij zijn voor het meerendeel van zangnoten voorzien en worden besloten door een gedicht aan J(ohannes) G(eesteranus) en eene vertaling van diens Idolelenchus. Het derde deel behelst uitsluitend „Uitbreidingen der Psalmen” maar zonder muzieknoden, terwijl het vierde deel uit een aantal gedichten van verschillenden aard bestaat, waaronder eene

---

¹⁾ Zie Geschied. der Christl. kerk in tafer. V. bl. 231 met de noot (B. ter Haar, de geestelijke liederenpoëzie bij de Protestanten).

²⁾ Zie R. Bennink Jansonius, Geschied. v. 't kerkgez. bij de Herv. in Nederl. I bl. 100.

³⁾ Zie I. van Iperen, Kerkel. historie van 't Psalmgezag bij de Christenen II bl. 169.

⁴⁾ Zie Catal. Maatsch. Letterk. 2de ged. bl. 252.

„bestraffing van Jan Jansz. Starter's dartele muze" en de oorspronkelijke Idolelenchus in het Latijn worden aangetroffen. De hier voorkomende zangwijzen zijn niet zelden aan destijds bekende en veel gebruikte volksliederen ontleend en op heele, halve, kwart en achtste noten gezet. Er zijn er daarin op de wijze van „de Engelsche echo", „Schoon Amaryllis, zeg wat uw wil is", „In 't zoetste van de May", „O nacht, jaloersche nacht", „Iets moet ik u Laura vragen", „Het daghet in het Oosten", „Droom van Orlando", „Schoonste nympe van het woud" en dergelijke zangwijzen meer.

Het is genoeg deze bundels te doorbladeren om aanstonds den indruk te ontvangen van een diep religieus gemoed, dat geoefend en gelouterd in de lijdensschool des levens, iets te zeggen heeft tot de harten zijner medemenschen. Een schat van pittige en schoone gedachten, niet verwaterd door breedsprakigheid en tot verder nadenken stemmend, is hier bijeengebracht. De versificatie moge naar onze tegenwoordige begrippen van poëzie somwijlen iets te wenschen overlaten, de inhoud rechtvaardigt ten volle de groote en warme ingenomenheid, die deze stichtelijke rijmen vonden en die een herhaalde uitgave noodig maakte. „Er lag" — zegt Bennink Jansonius, en wij nemen die woorden met volle instemming over, — „in het puntige en spreukachtige van zijn uitdrukking iets dat het nadenken opwekte. Daarom voldeden deze zangen des Christelijken levens zoozeer aan een dringende behoefte in dagen, waarin zoo menigeen gevaar liep om door den ijver voor bepaalde geloofsbegrippen de heiligende strekking des Christendoms uit het oog te verliezen" ¹⁾). Ook waar er bij zijne „Uitbreiding der Psalmen" minder van nieuwe schepingen dan van goed geslaagde bewerkingen sprake kon zijn, wist Camphuysen menigwerf op uitnemende wijze den psalm-

¹⁾ Zie Bennink Jansonius a. w. I. bl. 105.

toon te treffen en het oude lied in een nieuw kleet te doen herleven.

Wij hoorden daarvan reeds een proeve uit den 37sten psalm, bij gelegenheid dat de Rotterdamsche Collegianten voor het laatst te zamen kwamen ¹⁾. Maar niet minder schoon ving zijn 16de Psalm aldus aan:

Bewaar mij God, want ik betrouw
 Op U alleen,
 Dien ik voor mijnen Heere houw,
 En anders geen.
 Den dienst, die U van mij gesehied
 Naar Uw bevel,
 Behoeft Gij, zalig Heere! niet,
 Dat weet ik wel.
 Hierom is 't dat mijn ziele nu
 Haar vreugde sheept,
 Om 't volk te dienen, dat Gij U
 Verkooren hebt.
 Quaad avontuur en herten pijn
 Dat is den loon,
 Van die van U geweken zijn
 Tot vreemde goôn.

Ook voor den aanhef van den 42sten Psalm worde hier een plaats ingeruimd. Daar heet het:

Het dorstig hert, dat voor de honden vlied,
 Verlangt zoo zeer na 't versehe water niet,
 Als mijn gemoed, dat troost van U verbeijd,
 Na U mijn God inwendig zueht en sehreijt.
 Gods reijne minn' heeft mij op 't diepst geraakt,
 Zoodat het hert gestadig dorst en haakt
 (En in de liefd' hem zelfs geen maat en heeft)
 Na mijnen God, dien God die eeuwig leeft.
 Aij mij! wanneer? wanneer zie ik dien dag,
 Dat ik mijn God zijn aansehijn schouwen mag!

---

¹⁾ Zie boven bl. 133/134.

Maar hoeveel zou men niet willen afschrijven uit Camp-huysens stichtelijke rijmen? Door het schoone te kiezen loopt men gevaar het nog schoonere onrecht aan te doen. Paarden en soms paarden van zeer groote waarde zijn het, die worden aangetroffen in het „Gebed in tegenwoordig en toekomstend „lijden”, in „de Christelijke blijdschap”, in „Kastijdings zaligheid”, „Christelijke eenvoudigheid”, „’t Lof van liefde”, „Lijdzaamheids erinnering” en vele andere dezer stichtelijke rijmen meer. Eene enkele proeve, ontleend aan het „Christelijk gevecht”, moge hier volstaan. De aanhef luidt aldus:

Van te strijden wil ik zingen, zingen een aandachtig lied:
 Hoe de mensch die wel wil strijden, heeft te strijden en hoe niet.
 Al de wereld is vol strijdens; strijden is meniger hand;
 Strijden dijt zomtjids tot eere; strijden dient somtjids tot schand.
 Meenig strijd een dwaaslijk strijden om ’t gering’ op ’t ongewis;
 Meenig strijd een wijslijk strijden om ’t geen strijdenswaardig is.
 Zomtjids strijd de mensch een strijden, dat met Godes wille strijd,
 Zomtjids strijd de mensch een strijden, daar den hemel in verblijdt.

Maar hoe groot ook de verscheidenheid dezer stichtelijke rijmen moge zijn, geweld uit de diepten van een innig religieus gemoed, laten zij nimmer na weerklank te vinden in ieder godsdienstig gestemd menschenhart. Ook buiten de grenzen van ons vaderland vonden zij al vroegtijdig waardeering. Reeds in een in 1642 te Königsbergen uitgegeven liederenboek kwamen enkele van zijne gedichten in het Duitsch vertaald voor, zooals Andreas Labendsky, leeraar der Unitaristen te Rudofki in Pruissen in een schrijven van 13 Januari 1739 aan Frans Willink te Amsterdam berichtte ¹⁾. Zij verdienen ten volle dat de Collegianten in het algemeen en die te Rotterdam in het bijzonder daarvan met warme ingenomenheid in hunne godsdienstige samenkomsten gebruik maakten ²⁾.

¹⁾ Zie Archief. Weesh. n°. 210.

²⁾ Zie Rues a. w. bl. 315.

Ook in Joachim Fransz. Oudaen vond het godsdienstig lied een ijverig en verdienstelijk beoefenaar. Van Iperen deelt ons mede, dat hij aan een nieuwe berijming der Psalmen de hand sloeg toen alle uitzicht op de invoering van een beteren psalmbundel ontbrak. Hierbij zal wel gedacht moeten worden aan hetgeen er, tengevolge van het zonderling testament van Harmen Hendriksz. van Warendorp, bij de Vlaamsche Doopsgezinden te Amsterdam reeds jaren lang te doen was geweest over een nieuwe psalmberijming maar zonder dat men tot eenig gewenscht resultaat was gekomen. Men schijnt het daarover niet recht eens te hebben kunnen worden. Uit eene notitie van Willem van Maurik van het jaar 1680 ongeveer blijkt, dat deze aan de Psalmboeken van Camphuysen boven alle andere den voorkeur gaf en adviseerde om deze met verandering van enkele harde woorden te laten drukken ¹⁾. Daarentegen gaf Galenus Abrahamsz. in een schrijven van 30 Juli 1681 aan Oudaen zijn blijdschap te kennen over de proeven zijner psalmberijming, en spoorde hij hem dringend aan voort te gaan „om dese so heerlyke maetgezangen op de leest van de Christelyke en geestelyke leer des Nieuwen Verbonds te schoeien, „gelyk hij daarin al vrijwel was geslaagd, al was er hier en „daar nog wel wat verzachting en verbetering aan te brengen” ²⁾. Het eerste deel van Oudaen's Uitbreiding der Psalmen was toen reeds in het vorige jaar bij Pieter Terwout uitgekomen, voorzien van zeer keurige melodiën van Remigius Schrijver, een beroemd muziekmeester en organist te Middelburg, terwijl het tweede deel nog in 1681 verscheen, evenwel zonder muziek, waarschijnlijk ten gevolge van eenig ongenoegen tusschen den dichter en den zangmeester ³⁾. De

---

¹⁾ Zie n°. 778 Arch. Doopsgez. Gem.

²⁾ Zie n°. 780 Arch. Doopsgez. Gem.

³⁾ Zie Van Iperen a. w. I bl. 191.

muziek was daarin voor een en twee stemmen, met een en twee violen benevens een bas continuo gecomponeerd en bezat over het geheel geen geringe waarde. Vooral munt het muzikale gehalte van den 39sten Psalm uit, die voor bas en bascant (tenor) met begeleiding van vioolspel is gezet. Voor het kerkelijk gebruik schijnen zij echter minder geschikt te zijn geweest, omdat het muzikale deel er van een geoefendheid in het zingen vereischte die niet aller deel was. Althans de bundel Psalmen, die de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam den 10den April 1684 invoerde, was wat het muzikale gedeelte betrof veel eenvoudiger. Ook de Collegianten maakten van Oudaen's Uitbreiding der Psalmen, met uitzondering van eenige liederen die in het Rotterdamsche college op feestdagen werden aangeheven, minder gebruik ¹⁾. De opname echter van het overgrootste deel zijner Psalmen in den zoeven genoemden Doopsgezinden bundel ²⁾, in 1684 bij Jan Rieuwerts en P. Arents te Amsterdam en aldaar later nog herhaaldelijk uitgegeven, bewijst genoegzaam welke verdiensten aan zijne berijming werden toegekend, en dat terecht. Lijdt het dichterlijke gehalte wel eens door te grootte uitvoerigheid, zoodat de meeste liederen in den vollen zin des woords „Uitbreidingen der Psalmen” genoemd kunnen worden, het ontbreekt daarin nogtans niet aan zekeren gang en zangerigheid. Men oordeele naar den aanhef van den 42sten Psalm, waarin het luidt:

Een hart gejaagt, gejaagt en afgeronnen
 De bergen op en neer,
 Schreeuwt heesch en schor na versche waterbronnen,
 Maar ik naar U, o Heer!
 Laat Uw genade en zegen mij besproeijen,
 O Levensspringfonteyn!
 Moet zulk een vloed van rampen mij besproeijen,
 Mijn krachten zijn te klein.

¹⁾ Zie Aant. v. G. van Nijmegen wegens de Rijnsb. verg. in hs.

²⁾ Zie boven bl. 360.

Aan Dr. Reinier Rooleeuw te Amsterdam, dien wij in de derde plaats noemden en reeds als overzetter van het N. Testament leerden kennen, dankte een bundel „Schriftuurlijke „Gezangen” zijn ontstaan. Terwijl mij van Oudaen's Uitbreiding der Psalmen geen tweede druk bekend is geworden, zagen deze Schriftuurlijke Gezangen achtereenvolgens in de jaren 1681, 1686, 1702 en 1725 te Amsterdam het licht. In de „Aanspraak aan den lezer en den zanger” van den 2den door mij gebruikten druk zegt Rooleeuw zich op beknoptheid toegelegd te hebben, „omdat lange en wijdloopige uijtbreidingen in gezangen gemeenlijk verdrietig vallen en zelden uijtgesongen en ook van weinigen uijtgelesen worden”. Voor het meerendeel zoowel op bekende als op door Rooleeuw zelf vervaardigde zangwijzen gesteld, boden zij het voordeel aan dat de zang naar keuze kon geschieden. Het eerste deel bevat gezangen over sommige pericopen uit het N. Testament, waaronder berijmingen van de bergrede, van de verhalen van den rijken man en Lazarus, de tien melaatschen, de gelijkenis der tien maagden en soortgelijke. Het heet daarin bijvoorbeeld :

Die arm zijn in den geest, bedroeft, zacht van gemoede,
 Die hongren na de deugd, barmhartig, rein van hert,
 Die na den vrede staan, die lijden om het goede,
 Denzulken 't hemelrijk van God gegeven werd.

In de tweede afdeeling komen gezangen voor van verschillenden inhoud, als „Versterking van goede voornemens, Huwelijkszang, Uitbreiding van het Onze Vader, Verlangen naar „het eeuwig leven, Gods alwetendheid” en andere, terwijl ten slotte enkele psalmen volgen. In dichterlijke waarde staat Rooleeuw ongetwijfeld beneden Oudaen en zeer verre beneden Campuysen, maar meer dan beide zocht hij zich nauw aan de schriftuurlijke bewoordingen te houden; juist daarom werden zijne liederen door de Collegianten in eere gehouden en vooral door die te Amsterdam gaarne bij hunne samenkomsten gebruikt.

Aan dit drietal dat zich verdienstelijk maakte voor den kerkelijken zang hebben wij nog den Hoornschen notaris Claas Stapel toe te voegen. In 1681 bezorgde deze te Alkmaar de uitgave van een bundel liederen onder den titel van „het „Lusthof der zielen”, die in 1686 te Harlingen, in 1692 en 1697 te Rotterdam en in 1711, 1726 en 1743 te Amsterdam werd herdrukt, nog verrijkt met een aanhangsel, „het Achterhofje” genaamd. Schoon zelf meer verzamelaar dan dichter, worden daarin toch een twaalftal door hem vervaardigde liederen aangetroffen benevens een groot aantal andere van Galenus Abrahamsz., Christoffel Wensing, Adam Boreel, Barend Joosten Stol, Frans Kuyper, Johannes Bredenburg Jr., als ook van Joannes Tauler, Jodocus van Lodenstein, Joost van Geel, enz. Zij waren niet van muzieknoden voorzien, maar de samensteller gaf bij ieder lied een passende en bekende melodie aan. De veelvuldige uitgaven duiden voldoende aan hoezeer zij zoowel voor huiselijk gebruik als ten dienste der godsdienstige samenkomsten op prijs werden gesteld. De keuze in Claas Stapel's Lusthof mag dan ook over het geheel een gelukkige heeten. Gelijk hij zelf in de voorrede verklaarde en bovendien uit de bovengenoemde namen blijkt, had hij geen onderscheid gemaakt „in de autheuren, van wat naam, gezindheid of „volk dezelve mochten zijn”, al behoorden zeer vele van hen ook tot den Rijnsburger kring. Zijn bloemlezing behoorde tot die liederenbundels die men bij voorkeur met zich nam naar het Menniste vermaanhuis of de vergaderplaats der Collegianten, en zij was deze voorliefde waard.

Door den dichterlijken arbeid dezer vier mannen waren de Collegianten, gelijk dit in het algemeen het geval is geweest met de kleinere Doopsgezinde en aanverwante kringen, de Gereformeerde kerk op het gebied van den kerkelijken zang verre vooruit. Minstens vijftig jaar voordat in den boezem dier kerk met eenigen ernst aandacht werd gewijd aan

de verbetering van het godsdienstig gezang, in een tijd dat de gemeenten nog met taaiheid vasthielden aan Datheen's erbarmelijke kreupelrijmen, bezaten de Collegianten en (niet het minst mede door hun arbeid) ook de Doopsgezinden en Remonstranten een liederenschat, die door dichterlijk gehalte, zuiverheid van taal, religieus karakter en goeden smaak tot het beste behoorde van hetgeen tot dusverre de godsdienstige poëzie had voortgebracht. Deze poëzie was echter te weinig dogmatisch om genade te vinden in de oogen der rechtzinnige Gereformeerden. Zij kwam bovendien van eene zijde die op het punt van zuiverheid der leer in te kwaden reuk stond, om bij het Calvinistische volk en zijn leiders ingang te doen vinden. Het is ons zelfs niet gebleken dat zij, die de latere Psalmberijming voor de Gereformeerde kerken van Nederland ter hand namen, bij hunnen arbeid acht hebben geslagen op hetgeen Camphuysen, Oudaen of Rooleeuw hadden geleverd, veelmin dat zij daarvan ook maar het minste hebben overgenomen. Maar dit doet aan de verdienste dezer mannen niets te kort. Hun komt de eer toe van de oogen te hebben geopend voor het gebrekkige van het kerkgezag hunner dagen en van er door hunne psalmberijming zoowel rechtstreeks als zijdelings toe te hebben medegewerkt, dat de behoefte aan verbetering van het kerkelijk lied in steeds wijderen kring ontwaakte.

Maken wij aan het einde van dit hoofdstuk onze slotsom op, dan gelooven wij te mogen zeggen dat deze leekenwereld zich niet heeft te schamen over hetgeen zij geweest is en gedaan heeft voor de ontwikkeling en den bloei van een gezond godsdienstig leven. De vrienden van Rijnsburg hebben door hunne colleges wel geen reeks van groote geleerden gekweekt, maar zij hebben, wat stellig niet minder heilzaam mag heeten, in hunne verschillende kringen een mate van bijbel- en godsdienstkennis tot het gemeengoed van velen gemaakt, zooals

elders niet werd aangetroffen; zij hebben door onderlinge oefening velen geleerd op eenvoudige en hartelijke wijze en niet zonder zaakkennis over de hoogste aangelegenheden des levens tot stichting en vertroosting van anderen te spreken; zij wisten eindelijk beter dan anderen den passenden vorm en den juisten toon te vinden voor het lied des harten.

HOOFDSTUK IX.

De betrekking der Collegianten tot andere godsdienstige genootschappen en gezindten.

Vanwaar de gedachten komen en waarheen zij gaan blijft altijd een even belangrijk als moeilijk op te lossen vraagstuk. Aan ieder geboorteur gaat een wordingsproces vooraf. In het verleden ligt het heden. Een zaadpluisje wordt door den wind voortgedreven. Men weet niet vanwaar het komt; het valt neder, het ontkiemt, het brengt veelvoudige vrucht voort. En wederom steekt de wind op en voert de tallooze nieuwe zaadpluisjes heinde en verre met zich. Men weet niet waar zij blijven. Zoo is het ook met de denkbeelden, beginselen, begrippen. Er bestaat geen volstrekte oorspronkelijkheid. De mensch staat op de schouders van wie voor hem waren. Wat in zijn hoofd en hart ontwaakt, vindt zijn aanrakingspunten in een korter of langer verleden achter hem. Maar ook hier verspreiden zich de vruchten van zijn geest naar alle zijden heen en wie zal ons zeggen waar zij blijven?

Maant deze overweging tot bescheidenheid, zij ontheft ons daarmede niet van den plicht om navraag te doen naar dat vanwaar en waarheen.

Wij meenen daarom ook de vraag naar de herkomst der beginselen door de Collegianten voorgestaan en naar den

invloed door hen op anderen uitgeoefend, aan een opzettelijk onderzoek te moeten onderwerpen.

In het laatste vierdedeel der 16de eeuw kreeg, gelijk bekend is, de Calvinistische strooming de overhand in het godsdienstig leven onzer vaderen. De reformatorische beweging hier te lande begon met ieder jaar meer het merkteeken van Genève te dragen. Toch ontbrak het niet aan dezulken die den algemeenen stroom niet volgden, maar een eigenaardig en zelfstandig standpunt innamen. Tot dezen behoorde inzonderheid de bekende pastoor van St. Jacob te Utrecht, Mr. Huibert Duifhuis. Schoon hij de Roomsche kerk had verzaakt bleef hij sinds 1574, gehuld in het priesterkleed en te midden van den Roomschen kerkluister, zijne evangelische inzichten vrijelijk uitspreken. „Hij was een man,” — zegt zijn levensbeschrijver, — „die niemand om zijn overtuiging haatte, die „niet slechts voor zich zelve vrijheid begeerde van de leer „der kerk af te wijken, maar ook aan anderen ruimte van „onderzoek overliet; die onderscheid wist te maken tusschen „vroomheid van leven en rechtzinnigheid van leer, die een „kerk wilde stichten waarin alle richtingen, behalve die der „zonde, broederlijk naast elkander stonden en elkander on„derwezen en droegen. Daarom bond hij niemand aan eenigen „catechismus of aan belijdenisschriften, en vroeg hij de ouders, „die hunne kinderen ten doop brachten, niet naar hun geloof, „maar vermaande hij hen alleen tot hunnen schuldigen plicht „zonder eenige belofte van hen te eischen; daarom vroeg hij „ook niet naar de belijdenis van hen die tot het avondmaal kwa„men, maar zeide hij alleen, dat zij zich zelve ernstig moes„ten beproeven voordat zij deel namen aan deze plechtigheid” ¹⁾. De idee eener algemeene Christelijke kerk, zonder eenigen bindenden belijdenisband, met eene avondmaalsviering geheel

---

¹⁾ Zie Wiarda, Huibert Duifhuis, de prediker van St. Jacob, bl. 5 en 135.

op eigen proef, vond in hem een welsprekenden tolk, een kloeken strijder. De groote gedachte, waardoor hij bij zijn reformatiewerk werd geleid, was die van vrijheid van onderzoek en van onderlinge verdraagzaamheid. Is het louter toeval dat de gezusters Huibertje en Elisabeth van Overveldt, die wij als ijverige aanhangsters der Rijnsburgsche vergadering reeds vroeger leerden kennen, achterkleinkinderen waren van den prediker van St. Jacob, of mag hier ook de nawerking van zijn geest onder zijne afstammelingen in aanmerking komen?

Ook Caspar Coolhaes behoorde in het laatst der 16de eeuw tot die weinigen, die in zake des geloofs mildere gevoelens waren toegedaan. Men kent hem als een man, „die ook diegenen als zijn broeders aanmerkte, die niet verstonden dat de „doop aan kinderen toekwam, mits zij wederkeerig hen niet „verachtten, die hunne kinderen den doop lieten toedienen, „noch ook andersints hunne godsdienstige leerbegrippen aan „anderen opdrongen; als een man, die niet weigeren wilde „het brood des Heeren te breken met degenen, die van de „maniere der tegenwoordigheid van Christus' lichaam in het „avondmaal gevoelden met de Lutherschen en nogtans de „Gereformeerden wegens hun gevoelen op dat punt noch ver„smaadden, noch veroordeelden.” Coolhaes, die tot 1615 te Leiden leefde, was te Warmond geen vreemdeling. Een en andermaal trad hij er in 1586 of 1587 als prediker op, wat echter niet zonder eenige opspraak was geschied omdat het buiten de toestemming van den kerkeraad en de classis van Rijnland had plaats gevonden ¹⁾).

In dienzelfden tijd was het dat ook Dirk Volkertsz. Coornhert leefde en met zijn pen niet alleen de kerkelijke heerschzucht, den dwang der consciëntie en de godsdienstige onverdraagzaam-

---

¹⁾ Zie over hem vooral H. C. Rogge, Caspar Coolhaes, passim.

heid bestreed, maar zich ook in zijn „Wagenspraak” als een voorstander deed kennen van de vrijheid van spreken voor iedereen in de godsdienstige samenkomsten. Wat meer is, de inzichten van den Haarlemschen Libertijn omtrent het goed recht van deze wijze van profeteeren in de gemeente werden, geheel onafhankelijk van hem, in de eerste jaren der 17de eeuw in de onmiddellijke nabijheid van Warmond in praktijk gebracht. Omstreeks de maand Mei van het jaar 1609 toch had zich te Leiden een niet onbelangrijke afdeeling der zoogenaamde Brownisten gevestigd ¹⁾. Zij hadden onder leiding van John Robinson Amsterdam verlaten, toen hun hoofd John Smyth benevens Helwys en eenige anderen tot de Doopsgezinden waren overgegaan. In de geloofsbelijdenis, in 1598 door John Ainsworth ter verdediging hunner afscheiding van de Engelsche Staatskerk opgesteld, verklaarden zij in artikel 33 en 34 „de noodzakelijkheid te belijden van de oprichting „van nieuwe gemeenten, waarvan elk der leden in het bij- „zonder geroepen was om te profeteeren, d. i. het woord Gods „te verkondigen, en mannen te kiezen, genoegzaam met gaven en wijsheid uitgerust voor zulke officiën en ambten als „Christus in zijnen kerkendienst geordend had”. In hunne godsdienstige bijeenkomsten werd uit dien hoofde ook, na afloop der predikatie en van het wekelijks gevierde avondmaal, aan wie zulks verlangden het woord gegeven tot een vrije toespraak of profetie, waarover daarna evenals over de predikatie zelve van gedachten gewisseld werd en ieder vrijelijk zijn gevoelen mocht zeggen. Zij ontkenden ook, gelijk ons uit eene kennisgeving van Thomas Helwys aan de Doopsgezinde gemeente te Amsterdam in 1611 blijkt, „dat in heilige

---

¹⁾ Zie J. G. de Hoop Scheffer, De Brownisten te Amsterdam, in de Verslagen en mededeel. d. Kon. Acad. v. Wetensch. Afd. Letterk. X bl. 233/34, 238/239, 330.

„dingen, d. i. in de bediening van doop en avondmaal en de „verkondiging van Gods woord de zoogenaamde *successio apostolica* nog zou bestaan en dat aan iemand eenige voorrang „zou toekomen” ¹⁾).

Wij ontmoeten derhalve in de jaren die onmiddellijk aan de opkomst der Rijnsburger Collegianten voorafgingen op zeer korten afstand van de van der Kodde's een vergadering van Christenen, waarin de vrijheid van spreken werd gehuldigd en geoefend. Ja, nog gelijktijdig met het ontstaan dier beweging bestond deze gemeente van Brownisten in het naburig Leiden; zij hield daar nog eenigen tijd onder Robinson's leiding stand, nadat zijn helper Brewster met een honderdtal anderen naar de Nieuwe Wereld was scheep gegaan ²⁾).

Is de onderstelling al te gewaagd dat de gebroeders van der Kodde met deze Brownisten allerminst onbekend zullen gebleven zijn en aan hen hunne wijze van profeteeren ontleend zullen hebben? 't Is waar, een rechtstreeksch bewijs kunnen wij daarvoor niet bijbrengen. Wel wordt ons verzekerd dat zij door het lezen van de geschriften van Acontius en Castello tot inzichten kwamen, die in menig opzicht van het heerschende kerkgeloof afweken; wel vernemen wij dat zij voor hun vorming veel aan Coornhert te danken hadden; maar van eenige aanraking met de Leidsche Brownisten is in de bescheiden over het ontstaan der Collegianten niets te vinden ³⁾). Toch heeft die gissing groote waarschijnlijkheid. Het zou veeleer vreemd zijn dat de van der Kodde's, die in de Engelsche taal niet onbedreven waren, niet nu en dan de samenkomsten van Robinson's gemeente hadden bijgewoond. Hun onderzoekende geest en hunne belangstelling in alles wat het

---

¹⁾ Zie de Hoop Scheffer a. w. bl. 372.

²⁾ Zie de Hoop Scheffer a. w. bl. 330 noot 4.

³⁾ Zie boven bl. 22 v.v.

gebied des godsdienstigen levens raakt, staat er ons schier borg voor. Bij deze Brownisten vonden zij het gevoelen van den verdorven staat der zichtbare Christelijke kerk en het beginsel van de vrijheid van spreken, doopen en avondmaal bedienen voor iedereen, welke beide inzichten weldra de grondslag werden voor hunne Rijnsburgsche vergadering.

De herkomst van den dompeldoop, die trouwens nooit als een wezenlijk bestanddeel van hun godsdienstig geloof door de Collegianten is aangemerkt, is elders te zoeken.

In het laatst der 15de eeuw had, op een enkele uitzondering na, de doop bij onderdompeling in Italië, Frankrijk, België, Zuid-Duitschland en Zwitserland opgehouden te bestaan. Ook in ons vaderland kwam hij, naar de getuigenis van Erasmus, toen niet meer voor. Maar in het Noorden en Oosten van Duitschland evenals in Engeland en de Noordsche rijken bestond hij nog, toen het hervormingstijdperk der 16de eeuw aanbrak. Dezen doop bij onderdompeling troffen de uit Italië gevluchte Unitariërs in het midden der 16de eeuw ook in Polen aan, werwaarts zij de wijk hadden genomen, toen Zwitserland hun geen veilig toevluchtsoord meer aanbood. Onder deze vluchtelingen waren er die, vermoedelijk door aanraking met de Zwitsersche Anabaptisten, den kinderdoop hadden leeren verwerpen als strijdig met de H. Schrift, het aloude gebruik en het gezond verstand. Onder deze nam Petrus Gonyza, ook als Gonesius of Goniadzki bekend en Pool of Litthauer van afkomst, een eerste plaats in. Waarschijnlijk deed hij zich reeds op de synode te Sezemin in Januari 1556, maar stellig op die welke in December 1558 te Bzresc in Litthauen gehouden werd, als Anti-trinitariër kennen en leverde hij bij deze vergadering een geschrift tegen den kinderdoop in. Aan zijne zijde stond ook Martinus Czechowitz (Czechovicius), en op de synoden van Bräsin en Wargrov in 1565 bleek het dat hun gevoelen door zeer velen werd gedeeld. Hoewel deze

fractie der Unitariërs bij Faustus Socinus geen instemming vond, maar deze den doop voor alle geboren Christenen onnoodig achtte en dien alleen aan bekeerde Heidenen en Joden toegediend wilde hebben, werd toch het aantal dergenen die den bejaarden-doop voorstonden gedurig grooter. Omstreeks 1568 bracht Stanislaus Farnovius of Farnesius zelfs een scheuring te weeg. Sandius ¹⁾ zegt van hem, „baptismum adultorum „idque per immersionem, prout et ceteri Unitarii, inter suos „instituit”. Lange jaren bleef een aanzienlijk deel der Poolsche Anti-trinitariërs aan dezen dompeldoop als den eenig waren getrouw en, hoewel hun ledental in de eerste helft der 17de eeuw gedurig afnam, deels doordat de Unitariërs voor het meeren-deel den doop geheel en al lieten varen, deels doordien zij van de zijde der Katholieken en Protestanten beide al scherper werden vervolgd, in onderscheidene hunner gemeenten hield hij nog stand ²⁾).

Met deze Unitariërs stond niet onmogelijk reeds in het midden der 16de eeuw een lid van het geslacht Geesteranus, dat in de Nederlandsche gewesten tehuis behoorde, in vriendschappelijke betrekking. Alleszins aannemelijk toch is het gevoelen van Zeltner, door de Hoop Scheffer nader ontwikkeld, om in den Nederlander die, met den naam van „*Spiritus*” aangeduid, in 1546 te Krakau een bezoek bracht aan Erasmus' leerling Joannes Tricesius en die daarbij zijn twijfelingen omtrent de triniteitsleer uitsprak, een lid uit het geslacht Geesteranus te zien. Een afdoend bewijs voor deze betrekking tot de Poolsche Unitariërs is aan dit bericht niet te ontleenen, omdat er in bovengenoemd jaar in Polen nog kwalijk sprake van Unitariërs kon zijn, daar

---

¹⁾ Zie Sandius, *Bibl. Antitrin* p. 52.

²⁾ Zie J. G. de Hoop Scheffer, *Overzicht van de geschied. van den Doop bij onderdompeling in de Werken d. Kon. Acad. v. Wetensch.* 1882 bl. 137 v.v. en Gieseler, *Lehrb. d. Kirchengesch.* [III 1 bl. 455 noot 18, III 2 bl. 72 noot 22, bl. 84 noot 36.

Laelius Socinus eerst in 1551 en de overige Italiaansche vluchtelingen nog later naar Polen kwamen, terwijl ons van een langer verblijf van dezen „*Spiritus*” daar te lande niets bekend is. Maar het verdient opmerking dat vijf en zeventig jaar later de Poolsche Unitariërs het rectoraat aan de theologische school te Rakow aan een lid van ditzelfde geslacht aanboden. In 1622 toch noodigden zij, nadat Johannes Crellius dat ambt had neergelegd, Johannes Geesteranus, die in Maart 1619 door de Noord-Hollandsche synode van zijnen predikdienst te Alkmaar was ontzet, uit om die taak op zich te nemen, zij het dan ook zonder gewenscht gevolg. De Unitariërs beschouwden hem dus blijkbaar als een der hunnen en zij deden dit op goeden grond. De synode van Dordrecht toch had het noodig geoordeeld, na zijne reeds voorafgegane afzetting nog eens in de 138ste zitting zijne gevoelens te veroordeelen omdat hij, evenals zijn broeder Petrus, „onder den naam van Remonstrant en onder „schijn van de vijf artikelen, de gruwelijke en verderfelijke „lasteringen van Socinus en de Wederdoopers had voorge„staan”¹⁾.

Deze Johannes Geesteranus nu, misschien de kleinzoon van dien „*Spiritus*” en Anti-trinitariër als deze, is het geweest die het eerst van allen omstreeks het jaar 1620 te Warmond of Rijnsburg den dompeldoop onderging en aangemerkt mag worden als degeen door wiens initiatief deze plechtigheid onder de Collegianten ingang vond. Maar hierdoor dan ook verkrijgt het vermoeden, dat de herkomst van den dompeldoop der Rijnsburgers bij de Unitariërs in Polen gelegen acht, geen geringe mate van waarschijnlijkheid²⁾.

Was het door ons ingestelde onderzoek niet ten eenenmale

---

¹⁾ Zie Glasius, *Gesch. d. Nat. Synode* II bl. 244.

²⁾ Zie de Hoop Scheffer a. w. bl. 156 v.v.

onbevredigend voor de beantwoording der vraag van waar de gedachten kwamen, die de godsdienstige beweging der Rijnsburgers hebben beheerscht, wij moeten ook zooveel mogelijk den invloed nagaan, die van den kring der Collegianten op anderen is uitgegaan.

Vestigen wij allereerst den blik op de Baptisten, de eenige broederschap bij welke nog heden ten dage de doop bij onderdompeling in eere wordt gehouden. Het is onnoodig hier te herhalen, wat van bevoegde zijde elders uitvoerig en op uitnemende wijze is uiteengezet ¹⁾, dat deze Baptisten hun oorsprong hebben te danken aan een afdeeling der vroeger reeds genoemde Brownisten, die onder leiding van Thomas Helwys in 1611 onzen vaderlandschen bodem, welke hun een tijdelijk toevluchtsoord had geboden, weer hadden verlaten en naar Engeland waren teruggekeerd. Genoeg zij het in herinnering te brengen dat op het voorbeeld en onder den invloed van deze in Newgate gevestigde Brownisten-gemeente het aantal dergenen die den doop op belijdenis voorstonden gedurig grooter werd. Een deel der oude Independenten-gemeente van Henry Jacob te Londen scheidde zich zelfs te dier zake af en sloot zich nauwer bij de Brownisten aan. Het liet zich derhalve aanzien dat er zich welhaast op Engelschen bodem een vrij talrijke broederschap zou gaan vestigen, die in alle opzichten een zelfde karakter zou vertoonen als de Doopsgezinden in Nederland. Maar omstreeks 1640 of 1641 begonnen sommigen uit deze kringen de meening voor te staan dat de doop bij onderdompeling bediend moest worden om een waarachtig Christelijke doop te kunnen zijn. Het was inzonderheid zekere Edward Barber door wien dit gevoelens krachtig werd voorgestaan en in zeer korten tijd bij de meesten die op belijdenis gedoopt waren ingang vond. In de toepas-

---

¹⁾ Zie de Hoop Scheffer, de Brownisten te Amsterdam.

sing evenwel deed zich nog eene moeilijkheid op. Zou deze doop geldigheid bezitten, dan behoorde hij naar veler oordeel toegediend te worden door iemand die dien zelf had ondergaan. Maar een zoodanige was in Engeland niet te vinden. Daarom zonden zij een uit hun midden naar Silezië, waar zij vernomen hadden dat nog Christenen leefden door wie van den apostolischen tijd af de doop bij onderdompeling werd onderhouden. Zij vonden echter niet wat zij zochten, want de Socinianen waren daar reeds zoo goed als verdwenen. Toch bleef hun wensch niet onvervuld. Hetzij dat de uit Silezië terugkeerende afgevaardigde zijn terugreis nam over ons land en van daar het gewenschte licht medebracht, hetzij dat dit, wat bij het vrij druk verkeer tusschen Engeland en ons vaderland in die dagen alleszins mogelijk is, langs andere wegen tot hen kwam, welhaast wisten Edward Barber en de zijnen dat deze doop op belijdenis bij onderdompeling nog te Rijnsburg in Holland plaats vond. Derhalve werd zekere Richard Blount, een hunner leeraars, met brieven van aanbeveling in 1643 naar Holland gezonden en ontving hij aldaar den dompeldoop door Jan Batten, den ons bekenden mede-aanlegger der Rijnsburgsche vergadering, uit Leiden afkomstig. Of dit evenwel te Rijnsburg geschied zij, is voor mij aan twijfel onderhevig. De Baptist William Kiffin, die het bovenstaande bericht mededeelt, doet dit onder vermelding dat Blount „vriendschappelijk werd ontvangen, zoowel door de daar gevestigde gemeente als door haren leeraar Jan Batte” ¹⁾, wat kwalijk op Rijnsburg van toepassing schijnt, deels omdat daar geen eigenlijk gezegde gemeente bestond, deels omdat de Collegianten geen leeraars hadden. En in dien twijfel word ik versterkt door het bericht van Ypeij ²⁾, dat Johan Batte te Amsterdam

¹⁾ Zie de Hoop Scheffer, Overz. v. d. gesch. van den Doop bij onderdompeling bl. 167 v.v.

²⁾ Zie Ypeij, Gesch. d. Chr. kerk in de 18de eeuw, IX bl. 189.

eene gemeente oprichtte bij welke de indompeling algemeen werd ingevoerd, en dat de Engelsche Baptisten Richard Blount *derwaarts* zonden om dien doop te ontvangen. Ik waag het niet aan deze mededeeling een afdoend bewijs te ontleenen omdat deze Amsterdamsche gemeente van Jan Batte mij van elders niet bekend is; maar al is het juist dat Jan Batte zich van de Collegianten heeft afgescheiden, zulks doet toch niet te kort aan het feit dat de Baptisten den dompeldoop aan den Rijnsburgschen kring hebben ontleend.

Naar Engeland teruggekeerd, diende Blount den dompeldoop toe aan zijn medeleeraar Samuel Blacklock; deze beiden doopten vervolgens op dezelfde wijze de overige leden der vereeniging.

Langs dien weg werd de Rijnsburgsche kring de bron waaraan eene der oudste Baptistengemeenten datgene ontleende, wat tot op heden een der eigenaardige kenmerken is dezer broederschap, al liep beider godsdienstige zienswijze overigens zeer verre uiteen, ja al was het Socinianisme van vele Collegianten voor de streng rechtzinnige Baptisten een gruwel.

Van de Baptisten wenden wij den blik naar de volgelingen van Socinus, wier naam ons reeds herhaaldelijk in betrekking tot de Collegianten is voorgekomen. In veler schatting waren de vrienden van Rijnsburg eigenlijk niets anders dan Socinianiënen. Bij de oprichting van het college te Amsterdam werd die verdenking uitgesproken. De moeilijkheden die de Friesche Collegianten in het laatst der 17de eeuw ondervonden en waaraan die te Groningen blootstonden sproten uit geen andere oorzaak voort. Jan Claesen van Grouw en Eppo Botterman te Groningen werden ter wille van Sociniaansche gevoelens lastig gevallen. Te Rotterdam, te Leiden en in de Zaanstreek, schier overal werd de beschuldiging van Socinianisme tegen de Collegianten uitgesproken.

Het kan niet ontkend worden dat ten opzichte van onderscheidene aanhangers der Rijnsburgsche beweging alle grond voor deze bewering bestond. In geen enkele broederschap hier te lande telden de Sociniaansche leeringen zooveel vrienden als juist onder de Collegianten. Het ontbrak onder hen niet aan de zulken die tegenover Jacob Oldenburg, predikant te Witmarsum, de partij opnamen voor Daniël Zwicker en Adriaan Swartepaart en met hen leerden „dat Christus noch de eenige, allerhoogste „God was, noch van vóór de grondlegging der wereld af had bestaan” ¹⁾. Galenus Abrahamsz. stond onder hen niet alleen in de verwerping van de leer eener toegerekende gerechtigheid van Christus en van diens volstreckte voldoening, door hem „een zondenpeluw en een Egyptische rietstok” genoemd, „die dengene, „die daarop steunen wilde, in den dag des oordeels door de „lendenen zou boren”, ja waardoor hij meende „dat Christus „tot een dienaar der zonde werd gemaakt” ²⁾. Velen deelden in de Christus-beschouwing van Mr. Pieter van Locren en Jacob van Halmael, die in Jezus een mensch zagen, „die door zijn „volkomen gehoorzaamheid van God verhoogd was tot onzen „Heer en Hoogepriester en door zijn dood niet voor het menschelijk geslacht had voldaan, maar zijn leer had bevestigd „en een volkomen voorbeeld van gehoorzaamheid had gegeven, door navolging waarvan wij zalig worden” ³⁾. Van Willem van Maurik wist men, dat hij het „een ellendige religie „achtte, daar men op eens anders genade en voldoening moest „leven, maar een rechte religie waar men, alles gedaan hebbende wat te doen geboden is, zeggen mag: „Heer! geef mij

---

¹⁾ Zie Apologie op 't boek genaamd: De nietigheid en ongegrondheid der Sociniaansche zoogenaamde godsdienst door J. Oldenburg tegen D. Zwicker en A. Swartepaart 1681, en Boerepraatje door A. F. V. D. Amst. 1644.

²⁾ Zie Samenspraak tusschen een Protestant en Collegiant, Amst. 1664.

³⁾ Zie Lammerenkrijgh.

„mijn loon, dat ik verdiend heb” ¹⁾). Ook Jacob Ostens was dit gevoelen toegedaan, terwijl Frans Kuyper, geheel in overeenstemming met Faustus Socinus den waterdoop voor geboren Christenen geheel overbodig achtte ²⁾).

Het zou niet moeilijk vallen deze aanhalingen nog met een aantal andere te vermeerderen ter aanduiding van de min of meer Sociniaanschgekleurde gevoelens van onderscheidene Collegianten. Maar wij zouden ons daardoor niet gerechtigd achten hunne vergadering aan te merken als een gezelschap van Socinianen, hoe dikwerf zulks ook van de zijde der kerkelijken op verschillende provinciale synoden is beweerd. Uitdrukkelijk verklaarden de Collegianten te Harlingen tegenover Tarquinius Poppinga, predikant te Pietersburen, die hen in 1684 in zijn geschrift „Over de heerlijkheid „Gods” als zoodanig gebrandmerkt had, dat er onder hen wel aanhangers gevonden werden van de gevoelens van Socinus, Crellius en Slichting, maar evenzeer bestrijders daarvan. En, voegen zij er aan toe, „de eersten staan bij ons „niet in grooter achting dan de laatsten”. „Geen enkele van „al deze stellingen,” zeggen zij, „is voor allen geldig. Ieder „heeft te dien opzichte volle vrijheid; en geenerlei opvatting, „die men mocht toegedaan zijn, hetzij deze met de Gereformeerden of Remonstranten, hetzij met de Mennonieten of „Socinianen overeenstemme, is voor ons een reden om „iemand uit te sluiten”. In dier voege schreven de Harlinger Collegianten en zoo oordeelde men allerwege. De Collegianten stelden zich nergens solidair aansprakelijk voor de Sociniaansche gevoelens. Op het anti-confessioneele standpunt waarop zij stonden en zich overal met nadruk handhaafden, kon kwalijk iets anders worden verwacht. De vrijheid van onderzoek die

---

¹⁾ Zie Lammerenkrijgh.

²⁾ Zie Sandius, Bibl. Antitrin. p. 168 en Lammerenkrijgh.

zij onverkort in bescherming namen, maakte eenparigheid van gevoelen tot een onmogelijkheid. De instemming met de godsdienstige zienswijze van Socinus was dan ook volstrekt niet algemeen. Voor het meerendeel waren zij op het punt van de rechtvaardigingsleer en de werking der genade meer het Remonstrantsche dan het Sociniaansche gevoelen toege-
daan. Ten opzichte van de leer over God en den persoon van Jezus trof men onder hen zoowel Athanasianen als Arianen, Sabellianen en Socinianen aan; maar in den loop der 18de eeuw kreeg schier algemeen het Remonstrantsche Subordinationisme bij hen de overhand, gelijk Rues ons verzekert. Doch evenzeer als de Collegianten, hoevelen hunner ook de Sociniaansche gevoelens geheel of ten deele toegedaan waren, prijs stelden op de onafhankelijke plaats die zij in den kring van het godsdienstige leven innamen, evenmin aarzelden zij een oogenblik om ook de Socinianen als broeders te erkennen. Zij lieten zich door den kwaden reuk waarin deze algemeen stonden, niet afschrikken. Zij waren onder de Protestanten schier de éénigen, die de verwantschap met deze Poolsche broeders niet verloochenden, sinds deze door den invloed der Jezuïeten uit Polen werden verdreven nadat hunne theologische school te Rakow reeds in 1639 gesloten was. Menig naar Holland uitgeweken Sociniaan vond bij hen een goed onthaal, een broederlijke gezindheid, een krachtdadige ondersteuning. Reeds in 1638 was het dat de naar Amsterdam uitgeweken Poolsche geleerde Joannes Sartorius aan Adam Francus, Sociniaansch predikant te Clausenburg, schreef, „dat hier te lande een groote „oogst was en niet weinige Nicodemieten (die het heimelijk „met haar houden), dewelke Unitarii zijn (loochenende de „H. Drieëenheid en maar één godlike persoon stellende). Maar „de meeste onder haar zijn ofte Arianen ofte den Arianen „allernaast, die gevoelen dat de Soon een gelyk wesen heeft „met den Vader, uit wien hij indertijd is gegenereerd en uit

„wien de H. Geest als een persoon is uitgegaan; onderwijl „bekennen sij dat de kennis van dit leerstuk niet noodzake- „lijk is, en ontkennen ook niet dat sij ons voor broeders „houden” ¹⁾).

Had Sartorius met dit schrijven misschien het oog op mannen als Daniël de Breen, Adam Boreel, Jacob van Halmael en Pieter van Locren, ook te Rotterdam bleek het in 1654 dat diegenen onder de Vlaamsche Mennisten, die met de leeraren Machiel den Oude en Gerrit Lampe de zaak der Rijnsburgers voorstonden, de Socinianen gunstig gezind waren en met hen eene bijzondere vergadering hielden ²⁾. Het is ook bekend dat Frans Kuyper, die te Amsterdam zich als boekdrukker gevestigd had, de uitgave bezorgde der *Bibliotheca fratrum Polonorum* ³⁾. Evenzoo ondervond Samuel Crellius, de kleinzoon van den bekenden Sociniaan Johannes Crellius, die in de eerste helft der 18de eeuw te Amsterdam leefde en onder den naam van Artemonius schreef, van hunne zijde niet alleen groote achting maar ook krachtdadigen steun, daar hem uit de kas der Collegianten jaarlijksche onderstand werd verstrekt ⁴⁾. Kortom door de behoefte aan een redelijken godsdienst gelijkelijk aangetrokken, stonden de Collegianten en Socinianen in goede verstandhouding tot elkander. De eerstgenoemden ondergingen veelszins den invloed der Poolsche broeders, wier grootere geleerdheid hen tot voorlichting werd bij hun vrijmoedig onderzoek der Schrift. Maar wederkeerig bleef de nauwere aanraking der uitgeweken Socinianen inzonderheid met de Doopsgezinde en Remonstrant-

---

¹⁾ Zie De voorrede van Den gruwel en kracht der Sociniaansche ketterij, Utr. 1654.

²⁾ Zie den brief aan de Dordtsche Mennisten, voorkomende in Den gruwel en kracht enz.

³⁾ Zie Rues a. w. bl. 299.

⁴⁾ Zie Rues a. w. bl. 323 en Ypeij, Gesch. d. 18de eeuw IX bl. 55, 263.

sche kringen waarin de Rijnsburgsche geest leefde, op dezen niet zonder invloed. De moeilijke omstandigheden, waarin de aanhangers van Socinus ook hier te lande verkeerden tengevolge van de scherpe verbodsbepalingen, die herhaaldelijk tegen hen werden uitgevaardigd ¹⁾, brachten er hen als van zelf toe zich bij deze vrijere broederschappen aan te sluiten en zich daarin langzamerhand op te lossen. Hierdoor werden hunne gevoelens ook onwillekeurig gewijzigd en verzacht. Duidelijk blijkt dit uit een brief van den reeds genoemden Samuel Crellius, waarin hij zich beklagde over den Anti-Sociniaanschen geest die zich onder den invloed van Professor Cattenburgh bij de Remonstranten begon te openbaren. Hij schreef daarin omtrent zijn eigene godsdienstige gevoelens dat hij geen Sociniaan maar Unitaris was; „want met de Remonstranten „geloof ik de voldoening, en mijn opvatting van Jezus' persoon „is niet Sociniaansch, maar die van de oude Artemonieten „en de Nazarenen. Faustus Socinus,” voegde hij er aan toe, „heeft gedwaald, maar in oprechtheid des harten en was een „vroom, godvreezend man” ²⁾. Zoo ging het ook met andere aanhangers van Socinus' leer. Opgenomen in kringen die zich door groote verdraagzaamheid ten opzichte der verschillende godsdienstige gevoelens kenmerkten, trad het dogmatisch karakter ook bij hen op den achtergrond. De broederlijke verstandhouding tusschen Collegianten en Socinianen kwam beiden ten goede.

De vrienden van Rijnsburg hebben zich, althans in den eersten tijd, menigmaal als Kwakers hooren betitelen. Zij golden in de schatting der groote menigte voor menschen, die zich door een rechtstreeksche ingeving des H. Geestes ge-

¹⁾ Zie Cau, van Leeuwen en Scheltus, Groot Placcaatboek I bl. 459, II bl. 2405, 2427, 2598, VII bl. 613, III bl. 523, IV bl. 1040, 1043.

²⁾ Zie n°. 157 Arch. Weesh. en Ypeij a. w. IX bl. 55, 57 noot en 62 noot.

dreven waanden. Het zal wel allereerst de naam waarmede zij hunne wijze van stichten bestempelden geweest zijn, die daartoe aanleiding gaf. In de alledaagsche opvatting des volks toch geldt een profeet voor een man, die rechtstreeks en langs bovennatuurlijke wijze de kennis der waarheid van God ontvangt en uitsluitend door Gods geest gedreven spreekt.

En het kan niet worden ontkend dat zij, die zich Rijnsburger profeten noemden, in den eersten tijd van hun optreden aan de onkundige menigte eenige aanleiding hebben gegeven om hen als een soort van Kwakers aan te merken. Paschier de Fijne deelt ons mede dat de van der Kodde's aan eenige geestdrijverij niet vreemd waren. Vooral Jonge Jan van der Kodde was daarvan niet vrij en had aan Paschier en anderen meer dan eens gezegd: „dat hij den H. Geest met sulck een kracht „als de Apostelen had ontvangen, zoodat selfs het huys daarvan „beweeghde”. Paschier was van oordeel dat hieronder „zekere „geestelijke phrenesie” schuilde, maar voegde er nogtans aan toe: „dat onderscheidene eenvoudige lieden uit dien hoofde „meenden, dat God op bijzondere manier door den H. Geest „werkte in de eerste stichters der secte”. Niet gunstiger was zijne meening omtrent twee Poolsche broeders, — door Oudaen echter aangeduid als broeders van de geheimzinnige orde der Rosenkruizers ¹⁾, — van welke de een bij zijn doop te Rijnsburg verklaarde „dat hij een grooten draak onder water gezien „had” en de ander zeide „zoo vol van H. Geest te zijn, dat „syn lijff daervan heet was” ²⁾.

Ook in den kring van Galenus Abrahamsz. deden zich omstreeks 1660 soortgelijke verschijnselen bij zekeren rietmaker Jacob Sijmonsz. voor. Galenus zelf verklaarde deze vertrekking van zinnen voor iets bovennatuurlijks en bejegende een

¹⁾ Zie Gieseler a. w. III 2er Bd. 1er Th. S. 438 ff. Oudaen noemt hen in zijn Aanmerk. op 't kort verh. verkeerdelijk: broeders van 't *Roode* Kruis.

²⁾ Zie Kort verhaal van de opkomst d. Rijnsb. bl. 29/30.

tweetal Arnhemsche geestdrijvers met zooveel eerbied en ontzag alsof zij Apostelen waren, waarom hem verweten werd „zelf in het Kwakersschuitje geraakt te zijn” ¹⁾). Daarbij kwam dat, toen de bekende Kwakers William Ames, John Stubbs en William Katon in 1656 uit Engeland naar ons land waren overgekomen, vooral de eerste bij verscheidene Doopsgezinden en Collegianten opgang maakte, zoodat zelfs Galenus hem vergeleek „bij een muzikant, die zeer liefelijk speelde”, hoewel zijn meening over John Stubbs minder gunstig was ²⁾). Ook waren volgens den schrijver van de „Lammerenkrijgh” de meeste Nederlandsche Kwakers voormalige Collegianten. Zoo werden de ouders van William Sewel, den schrijver van de „Historie der Kwakers”, de Amsterdamsche heelmester Jacob Zeewel en zijn vrouw Judith Zinspenning, leden der Vlaamsche Doopsgezinde gemeente te Amsterdam, door William Ames voor het gevoel der Kwakers gewonnen ³⁾). Eindelijk was er tusschen de Collegianten en Kwakers nog een punt van groote overeenkomst. Beide toch waren ijverige voorstanders van de vrijheid van spreken, al gingen de Rijnsburgers daarin niet zoover dat zij haar ook aan de vrouwen toekenden.

Uit een en ander laat het zich gereedelijk verklaren dat de Collegianten door menigeen met den Kwakernaam werden bestempeld. Even beslist evenwel als zij den naam van Socinianen van de hand wezen, weigerden zij ook de vereenzelviging met de Kwakers te aanvaarden. Indien ook sommigen tot de gevoelens van deze overhielden, met verreweg de grootste meerderheid was dit geenszins het geval. Zij schreven hun spreken en bidden in geen en deele aan de uitsluitende werking en ingeving van den H. Geest toe, en achtten het

---

¹⁾ Zie Lammerenkrijgh.

²⁾ Zie W. Sewel, Historie der Kwakers bl. 171, 172, 205.

³⁾ Zie Sewel a. w. bl. 205, 469.

veeleer ongerijmd op zoodanige geesteswerking te wachten. Zij rekenden het integendeel noodig zich vooraf met ijver te oefenen om wel en tot stichting te kunnen spreken en hadden daartoe ook hunne meer bijzondere bijeenkomsten en oefeningen ¹⁾. Het gezond verstand maakte hen afkeerig van eene wijze van stichting, waarbij alles aan de ingeving van het oogenblik werd overgelaten en waardoor men, — zooals de Harlinger Collegianten zich uitdrukten, — „in het honderd en als in „den rosmolen spreekt”. Bij de bespreking van de beteekenis der Collegianten voor de predikkunde bleek ons veeleer, dat zij aan hunne toespraken den eisch eener nauwgezette voorafgaande bewerking stelden.

Zelfs heeft het van hunne zijde geenszins aan bestrijding van de gevoelens der Kwakers ontbroken, vooral toen Robert Barclay en William Penn zich in de jaren 1676 en 1677 hier te lande ophielden om aanhangers voor hunne zaak te winnen. Als zulk een tegenstander deed Mr. Adriaan Paets zich kennen in een brief van het jaar 1676 aan Christiaan Hartsoecker te Rotterdam. Geheel juist was de voorstelling, die hij in dit schrijven van het gevoelen der Kwakers gaf, niet. Wellicht was hij op het dwaalspoor gebracht door hetgeen hem ter oore was gekomen omtrent de stellingen van een Kwakersgezelschap te Rotterdam dat tot zulke buitensporige inbeeldingen was vervallen, dat onderscheidene leden er van in het dolhuis moesten worden opgesloten. De Kwakers zelf erkenden dit gezelschap niet voor tot hunne partij behoorende, en William Katon was reeds in 1656 tegen den voornaamsten drijver onder hen, Isaäc Furnier, opgetreden. De brief van Paets, welks inhoud vermoedelijk door tusschenkomst van Benjamin Furley, een Rotterdamsch koopman die tot de Kwakers behoorde, ter kennis was gekomen van Robert

---

¹⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. vergad. bl. 234/5.

Barclay, toen deze zich destijds te Rotterdam ophield, leidde tot een gesprek tusschen deze twee mannen over de inwendige en onmiddellijke openbaring van Gods geest. Paets stelde daarbij op den voorgrond, dat, overmits het wezen van den Christelijken godsdienst in de kennis van en het geloof aan zekere heilsfeiten bestond, de godsdienstige waarheden alleen gekend konden worden uit een historisch en alleszins betrouwbaar verhaal of door de onbedriegelijke waarneming der zintuigen. Daarom drong, naar zijn oordeel, een innerlijke openbaring den mensch nog niet noodzakelijk tot het geloof aan het bestaan van God, tenzij deze volkomen bevestigd werd door een wonderwerk dat voor de uitwendige zintuigen begrijpelijk was. Barclay wierp hiertegen in, dat de kennis der heilsfeiten wel een deel uitmaakt van den Christelijken godsdienst, maar dat deze daarin niet geheel en uitsluitend bestond, terwijl deze heilswaarheden wel door de openbaring der Schrift tot onze kennis kwamen, maar ook buiten de Schrift om door God aan ons gemoed geopenbaard konden worden, en dat God in dat geval rechtstreeks sprak tot het inwendig oor van 's menschen hart. Deze meening zette hij later nog in een vrij uitvoerig geschrift dat Furley aan Paets overhandigde uiteen, waarop deze echter niet verder antwoordde ¹⁾.

Een tweeden bestrijder van het gevoelen der Kwakers ontmoeten wij in Galenus Abrahamsz. Ook hij had een gesprek met de bekende voorstanders William Penn en George Fox, toen deze in 1677, hun weg over Utrecht nemende, te Amsterdam gekomen waren. Galenus bepleitte bij die gelegenheid de stelling dat niemand nu nog geacht kon worden een Godsgezant te zijn, die zijn leer niet door mirakelen bevestigde. Met de apostelen toch hadden de buitengewone gaven des

---

¹⁾ Zie Sewel a. w. bl. 609 en Aant. bl. 17 en 24.

H. Geestes opgehouden, zoodat er van eene „successio apostolica” niet langer sprake kon wezen. Dit gesprek droeg echter bij gemis van een Engelschen tolk en terwijl men elkanders Latijn door 't verschil van uitspraak bezwaarlijk verstond, geenerlei vrucht ¹⁾).

In dienzelfden tijd zond ook Barend Joosten Stol te Rotterdam een geschrift tegen hen in het licht onder den titel van „den Philosopheerenden boer, handelende van de dwalingen der hedendaagsche filosofen, Cartesianen en Quakers, „in een samenspraak tusschen een Boer, Filosooph en Quaker”. Onmiddellijk daarop verschenen eenige „Aanmerkingen voor „den philosopheerenden boer”, waarin de schrijver er zich over beklaagde dat aan de Kwakers gevoelens werden toegedicht die de hunne niet waren, en dit in weerwil daarvan dat men reeds in 1674 door Benjamin Furley beter was ingelicht. De auteur van den „Philosopheerenden boer” moest het verwijt hooren dat hij zijn kennis uit zeer onzuivere traktaatjes had geput en de aangevoerde plaatsen bovendien op niet eerlijke wijze uit haar verband had gerukt, terwijl de ware gevoelens der Kwakers inimmers duidelijk gekend werden uit de „23 vragen van Willem Ames”, de „8 vragen van Benjamin Furley”, de „14 vragen van Willem Katon”, de „12 vragen van Jacob Jacobsen en Abraham Jansen” en de „Theologische stellingen” van Robert Barclay. Frans Kuyper, wiens naam mede in deze „Aanmerkingen” was genoemd, gaf in 1676 een „Tweede deel of Vervolg van den Philosopheerenden boer” uit en in het volgende jaar nog „Een derde deel of de diepten des Satans of geheijmenissen der „Atheïsten ontdekt en vernielt”. Hoewel in het laatste dezer twee geschriften de bestrijding van Bredenburg's Spinozistische neigingen hoofdzaak was, bestreed Kuyper daarin toch ook

---

¹⁾ Zie Sewel a. w., bl. 612 en Lammerenkrijgh.

de gevoelens der Kwakers en handhaafde hij de openbaring in de Schrift, zoowel tegenover het inwendig licht als tegenover de natuurlijke rede. Het is niet onmogelijk, dat ook Barend Joosten Stol evenals Mr. Adriaan Paets zich bij het teruggeven van de gevoelens der Kwakers op het dwaalspoor heeft laten leiden door de buitensporigheden van het gezelschap van bovengenoemden Isaïc Furnier en van zekere Anna Gargil, tegen wie William Katon reeds in 1657 was opgetreden. Maar al hebben zij daarin ook misgetast, de bestrijding van de Collegianten uitgegaan duidt genoegzaam aan met hoe weinig recht zij door sommige onkundigen met de Kwakers werden vereenzelvigd. Al bezaten de vrienden van Rijnsburg in de vrijheid van spreken een punt van overeenkomst met de volgelingen van Robert Barclay en William Penn, zij waren te zeer voorstanders van een redelijken godsdienst om met hen kinderen van éénzelfden geest te zijn.

Wij behoeven hier ter plaatse niet te herhalen, wat ons reeds bij de bespreking der Bredenburger twisten omtrent de verhouding der Collegianten tot Spinoza en het Spinozisme gebleken is. De overgrootste meerderheid der Rijnsburgers deelde in diens wijsgeerig-godsdienstige gevoelens niet, al maakten zij ook te zeer ernst met het beginsel der onderlinge verdraagzaamheid om bepalingen vast te stellen waardoor zij, die men van Spinozistische gevoelens had kunnen verdenken, van hunnen kring werden uitgesloten. De hoofdpersoon in deze Bredenburger geschillen, hoezeer feitelijk in het Spinozistische vaarwater verzeild, was zelf te huiverig voor het spook van het Atheïsme, om het zichzelf of anderen te bekennen, dat hij met den diepzinnigen wijsgeer op eenzelfde bodem stond.

Wij wenden ons derhalve tot de Remonstranten om de verhouding na te gaan, waarin de Rijnsburgers tot deze broederschap stonden.

Zooals wij reeds zagen, kon de beweging, die van de gebroeders van der Kodde 'uitging, in geenen deele de goedkeuring wegdragen van hen, die in den eersten tijd na de gebeurtenissen van 1618 en 1619 al hun kracht inspanden om de Remonstrantschgezinden bijeen te houden. Het mocht van hun standpunt terecht een bedenkelijk verschijnsel worden geacht dat eenigen, zij het ook dat deze slechts eene klein getal uitmaakten, hun eigen weg gingen en zich niet bij de hoofden der Remonstrantsche partij aansloten. Zij oordeelden niet zonder reden, dat alle versnippering verzwakt en dat verdeeldheid nooit bedenkelijker is dan in dagen van strijd en verdrukking. Paschier de Fijne, Batelier en andere Remonstrantsche predikers lieten uit dien hoofde niets onbeproefd om de aanhangers der van der Kodde's voor de Remonstrantsche zaak te behouden en volhardden met het grootste geduld en de uiterste langmoedigheid in deze pogingen. Al wat zij daartoe in het werk stelden bleek echter vruchteloos. Niet zonder ergernis zagen zij hunne pogingen schipbreuk lijden; zij konden het kwalijk verdragen dat mannen als Geesteranus, Camphuysen, Montanus en de Breen zich aan de zijde der Rijnsburgers voegden. En toch, wat menigeen uit den Remonstrantschen kring vreesde gebeurde niet. De Rijnsburgsche beweging deed geen noemenswaardige schade aan de Remonstrantsche zaak. De broederschap vestigde zich ook zonder de medewerking en den steun van de voorstanders der vrijheid van spreken. Het bleek bovendien welhaast dat deze geenszins de stichting van een nieuw kerkgenootschap in den zin hadden of er op uit waren anderen aan de broederschap te onttrekken. Instemming met de Rijnsburgsche beginselen eischte noch de afscheiding van het kerkgenootschap waartoe men behoorde, noch het doorsnijden van den band met de Remonstranten. Duidelijk bleek dit uit het feit dat ook Collegianten,

deelnamen aan het Vrijdagsche college, dat te Rotterdam onder leiding van de leeraren Cupus, van Assche en Matthi-
sius gehouden werd. Wederkeerig bezochten Remonstrantsche
studenten het Amsterdamsche college ¹⁾. Menig Collegiant
woonde ook de godsdienstoefeningen der Remonstranten bij
en nam van tijd tot tijd aan het avondmaal dier gemeente deel,
terwijl aan den anderen kant ook leden der Remonstrantsche
broederschap nu en dan naar Rijnsburg togen. Het natuur-
lijke gevolg daarvan was dat de vroegere spanning afnam en
de verstandhouding beter werd. Toch ontbreken de bewijzen
niet dat gedurende de 17de eeuw nog niet allerwege alle arg-
waan ophield te bestaan of het vertrouwen van weerszijden
niets te wenschen overliet. Beduchtheid toch dat de Rijns-
burgers het college in de kerk wilden overbrengen, gaf aan-
leiding tot de sluiting van het bovengenoemde Vrijdagsche
college te Rotterdam. Evenzoo waren er Collegianten, die
met Joan Hartigveldt van oordeel waren dat men geen deel
mocht nemen aan godsdienstoefeningen, waarin alleen een
geordend leeraar vrijheid van spreken had. Daarbij scheen het
menigeen toe dat de ware verdraagzaamheid nog niet ten volle
bij de Remonstranten werd aangetroffen, bij wie een confes-
sioneele band niet ten eenenmale werd gemist. Ook in de
eerste helft der 18de eeuw ontbreken de sporen van eene
minder vriendschappelijke verhouding, zij het dan ook slechts
bij enkelen, tegenover den minder vrijzinnigen en milden
geest van sommige Remonstrantsche kringen niet. Samuel
Crellius toch ergerde zich aan den anti-Sociniaanschen
geest, die zich in het eerste vierde deel der 18de eeuw bij de
Amsterdamsche Remonstranten openbaarde. Het was vooral
Professor Cattenburgh op wien hij het gemunt had, omdat
deze leerde „dat de Zoon na de godtheijdt zoo groot is als de

---

¹⁾ Zie Noodige Verantw. voor den vroolyken Democryt, Gouda 1655.

„Vader” en zich niet met de verklaring van geen Sociniaan te zijn vergenoegde, maar ook de Socinianen ketters was gaan noemen. „Hoewel velen dit afkeuren”, schreef Crellius, „durven zij dit „toch niet openlijk te verklaren om niet onder verdenking „van Socinianisme te komen”. Hij beweerde zelfs dat de „Historie van Ph. à Limborch” ongedrukt bleef, omdat de laffe Remonstranten bevreesd waren dat zij zich door de uitgave van dit boek van de zijde der Gereformeerden vervolging op den hals zouden halen en „liever, zooals nu, in vrede „zitten”. Maar vooral ergerde hem het gerucht, — dat trouwens door de uitkomst werd gelogenstraft —, dat de Remonstranten op aansporing der Gereformeerden niet zouden overgaan tot de benoeming van Wetstein, die te Bazel als Sociniaan van zijn predikdienst was ontzet, tot hoogleeraar bij de Remonstrantsche broederschap. Dit alles stuitte hem, hoewel naar zijn eigen getuigenis zelf geen Sociniaan, zoozeer tegen de borst, dat hij verklaarde met Professor Cattenburgh geen avondmaal te kunnen houden. Want in diens veroordeeling van Socinus achtte hij als Unitaris zich mede veroordeeld ¹⁾).

Over het geheel genomen echter was de verstandhouding welwillend en vriendschappelijk. Crellius zelf zeide in bovengenoemd schrijven, dat hij buiten de Collegianten geen betere gemeente kende dan die der Remonstranten. Voor zoover de Collegianten tot de Remonstranten behoorden vormden zij in den boezem dier gemeenten een kern, die in vrijzinnigheid en milde verdraagzaamheid de overigen voorging en ten voorbeeld was, en aan wier invloed het mede dank geweten mag worden dat de Remonstranten bij toeneming een vrijer standpunt tegenover de confessie innamen. Aan den anderen kant troffen de Collegianten bij de Remonstrantsche leeraren niet die kerkelijke heerschzucht, die de Gereformeerde

---

¹⁾ Zie n°. 157 Archief Weesh.

predikanten zoozeer eigen was, en werden zij daardoor gematigder in hun oordeel over het predikambt. In broederlijke verhouding leefden beide naast en met elkander voort als twee aan elkander verwante kringen, wier gemeenschappelijk doel de bevordering was van een waarlijk vrij godsdienstig leven.

Wij vestigen thans de aandacht op de verhouding tot de Doopsgezinden, met wie de Collegianten de meeste punten van aanraking hebben gehad, maar die ook juist daardoor het meest aan hunnen invloed blootstonden. Reeds bij de gebroeders van der Kodde treffen wij het Doopsgezinde gevoel: omtrent de weerloosheid en het overheidsambt aan; en al waren zij op het stuk der praedestinatie meer Remonstrantschgezind, in niets stonden zij dichter bij de gevoelens der Doopsgezinden dan met betrekking tot hunne meeningen omtrent de ware Kerk. Ook hun opvatting van de vrijheid van spreken voor iedereen stond oneindig dichter bij het karakter dat de Doopsgezinde vermaners of leeraren hadden, dan bij het predikambt gelijk dit door de overige kerkgenootschappen werd verstaan.

In deze overeenkomst lag uitteraard voor vele Doopsgezinden de brug tot een gemakkelijken overgang tot de vrienden van Rijnsburg. Inzonderheid waar, gelijk bij het meerendeel der Waterlandsche Doopsgezinden het geval is geweest, de belijdenisband minder strak werd aangehaald en de strijd over de bindende kracht der confessie in het midden der 17de eeuw in den boezem hunner eigene broederschap begon te ontbranden, trok het vrije standpunt, dat de Rijnsburgers te dien opzichte innamen, velen aan. Het bleek ons dan ook bij herhaling, dat de Rijnsburgsche Vergadering schier allerwege voor verreweg het grootste deel hare aanhangers onder de Doopsgezinden telde. Maar juist deze gemakkelijke brug maakte de Collegianten in de schatting van vele Doopsgezinden te ge-

vaarlijker voor de zuivere handhaving der Doopsgezinde gronden. De strengereren onder hen, die over het algemeen onder de Friesche en Hoogduitsche Mennisten werden aangetroffen, waren bevreesd voor de terzijdestelling hunner belijdenis-schriften, de verslapping van de tucht en daardoor voor de verwoesting en ondergang der Doopsgezinden, wanneer de onbepaalde vrijheid en verdraagzaamheid der Rijnsburgers in hunne kringen de overhand mocht verkrijgen. Vandaar dat zich onder de volgelingen van Menno twee stroomingen openbaarden, bij welke het wel hoofdzakelijk ging om de handhaving van het confessioneele beginsel, maar waarbij ook allereuwe de vraag: vóór of tegen Rijnsburg! zeer nauw betrokken was, overal waar zich aanhangers der Rijnsburgsche Vergadering opdeden. Feitelijk hing ook het een met het ander onafscheidelijk saam, voor zooveel 't het beginsel der onderlinge verdraagzaamheid betref. Maar ook het democratisch element, van ouds aan den Doopsgezinden kring eigen, bracht mede dat evenzoo de vrijheid van spreken en dus de volkomen gelijkheid van alle leden als de consequente toepassing van dit beginsel een twistappel werd, en dat tegenover velen die het met deze vrijheid aandurfd en anderen optraden, die zoover niet wilden gaan. Dit kwam bij hetgeen er in het midden der 17de eeuw ter wille van de Rijnsburgsche beginselen zoowel in de Vlaamsche als de Waterlandsche Doopsgezinde gemeenten te Rotterdam te doen was ¹⁾, aan het licht. Ook in den strijd tusschen Galenus Abrahamsz., die alleen de H. Schrift en geenszins de verschillende Doopsgezinde geloofsbelijdenissen als éénigen regel des geloofs erkend wilde hebben, en Samuel Apostool werd gedurig de beschuldiging vernomen dat het den eerstgenoemde te doen was om de samenkomsten der gemeente in een vrijsprekend college te veranderen, en

---

¹⁾ Zie boven bl. 105 v.v. en 108 v.v.

ook in onderscheidene andere gemeenten, vooral in de Zaanstreek, gaf ditzelfde streven tot herhaalde botsingen aanleiding.

Doet men navraag naar de gevolgen die deze strijd voor de zaak der Rijnsburgers heeft gehad, dan moet erkend worden dat de Doopsgezinde gemeenten dientengevolge nergens op den voet der Rijnsburgsche Vergadering zijn gebracht. Wel gaf die strijd mede aanleiding tot de scheuring te Amsterdam tusschen de Galenisten en Apostoolschen, maar de omzetting van de godsdienstige samenkomsten der gemeente in een vrijsprekend college, gesteld dat dit werkelijk in de bedoeling van Galenus heeft gelegen, is ook bij zijn partij niet tot stand gekomen. In verschillende andere gemeenten heeft die strijd veeleer tot resultaat gehad dat er bepalingen werden vastgesteld, waardoor geen andere buitenmannen op den predikstoel werden toegelaten dan die hunne instemming met de belijdenis van Hans de Ries hadden betuigd.

Toch was de uitslag niet in allen deele ongunstig voor de beginselen die door de vrienden van Rijnsburg werden voorgestaan. De oprichting der talrijke colleges in onderscheidene Doopsgezinde gemeenten, onder invloed en op aansporing van Galenus tot stand gekomen, bleef niet zonder vrucht. Zij werden de kweekplaats van wat voor de Rijnsburgers het voornaamste was, van eene steeds meer veld winnende onderlinge verdraagzaamheid. Zij deden niet weinigen een vrijer standpunt innemen tegenover de confessie en werkten zijdelings mede aan de vereeniging die in de laatste jaren der 17de en in het begin der 18de eeuw plaats greep tusschen de tot hiertoe gescheiden Vlaamsche, Waterlandsche, Friesche en Hoogduitsche Doopsgezinde gemeenten in verschillende plaatsen. Zij brachten toenadering in plaats van scheiding en verbroedering voor verdeeldheid.

De Collegianten, die het niet noodig oordeelden dat iemand

het kerkgenootschap, waarin hij zich op zijn plaats bevond, verliet, en die alzoo geen propaganda in den eigenlijken zin des woords, waarbij de winst van den een het verlies van den ander is bedoelden, zagen daardoor hun geest en hunne beginselen meer en meer ingang vinden. Zij wonnen minder leden voor hunne partij, wat ook niet bij hen op den voorgrond stond, dan wel geestverwanten in de Doopsgezinde kringen en oefenden alzoo geen geringen invloed uit op de ontwikkeling van een Christendom boven geloofsverdeeldheid.

Ook hiervoor strekt de beweging ten bewijze, die in het laatst der 17de eeuw ontstond over de toelating tot het avondmaal op eigen proef en van ongedoopten, dat is van dezulken die niet op belijdenis den doop hadden ontvangen. Reeds Galenus Abrahamsz. had te dien opzichte vrijere gevoelens. Wel nam hij de handschoen niet op voor het gezamenlijk avondmaalsvieren van Doopsgezinden met Papisten, Luther-schen, Hervormden en Arminianen in ééne en dezelfde kerk, al zag hij daarin op zich zelf niet zóóveel bezwaar dat hij er zich tegen zou hebben verzet, maar toch stond hij de meening voor dat deze avondmaalsgemeenschap geoorloofd was met dezulken die op het punt der weerloosheid en van den doop met de Doopsgezinden in gevoelen verschilden ¹⁾. Evenzoo trad Cornelis Feijes in zijn meergenoemd „Verdedigings-schrift“ in 1689 voor deze vrijheid krachtig op.

Maar vooral werd deze zaak een punt van strijd tusschen de meer vrijzinnige en behoudende Doopsgezinden, nadat zich in het jaar 1700 de beide gemeenten te Rotterdam hadden vereenigd. De bij die gelegenheid door Abraham van Loon op den 7^{den} Juni gehouden predikatie was voor velen een steen des aanstoets om hetgeen daarin gezegd werd over het formulier van benoediging tot het avondmaal. Het heette

---

¹⁾ Zie Boerenpraatje van A. F. V. D. Amst. 1664.

daarin: „nademaal er ook Christenen zijn die van ons ver-
 „schillen, zoo zij nogtans stichtelijk zijn van leven en van
 „Christus en zijn Woord niet uitgesloten worden, betuigen
 „wij ook met dezulken *op haar eigen proef* het avondmaal te
 „willen houden.” Verschillende Doopsgezinde leeraren in den
 lande kwamen aanstonds tegen zulk eene terzijdestelling en
 miskennis van het gezag der Doopsgezinde geloofsgronden
 op. Adriaan van Eeghem bestreed haar in zijn „Mengelschrif-
 „ten”; maar het was vooral de Amsterdamsche Mennonieten-
 leeraar Herman Schijn, die zulk eene toelating tot het avond-
 maal op eigen proef op ernstige wijze afkeurde in zijne „Aan-
 „merkingen op het formulier van benoediging”. Met zulk een
 onbepaalde verdraagzaamheid, waarbij de tafel des Heeren
 voor iedereen, en dus ook voor spotters, ongeloovigen, Deïsten
 en moreele Atheïsten werd opengesteld, kon hij geen vrede
 hebben, want dit was de gemeente geheel schoeien op de
 leest der Rijnsburgers. Heftiger nog was de toon, door den
 Amsterdamschen diaken L. Bidloo aangeslagen in zijn „On-
 „bepaalde verdraagzaamheid de verwoesting der Doopsgezin-
 „den”, evenals de beide vorige geschriften in 1701 uitgegeven.
 Bidloo gaf daarin een historisch overzicht van hetgeen er
 sinds het midden der 17de eeuw over die onbepaalde ver-
 draagzaamheid en het communiceeren met Remonstranten in
 verschillende Doopsgezinde gemeenten was voorgevallen, waarbij
 zich steeds de invloed der Rijnsburgers had doen gelden. Hij
 betreurde het, dat de Leidsche gemeente geheel aan de zijde
 van Abraham van Loon en de Rotterdammers stond, die door
 de Amsterdamsche Doopsgezinden niet meer voor broeders kon-
 den erkend worden, en eindigde met eene waarschuwing tegen
 de voorstanders dier onbepaalde verdraagzaamheid, die in zijn
 oog Independenten waren.

Op waardige wijze nam Cornelis van Hoek de handschoen
 voor de zaak der vrijheid op en zond daartoe eerst zijn

„Christelijke bedenkingen tegen de aanmerkingen van Herman „Schijn” in 1701 te Amsterdam in het licht, en daarna in hetzelfde jaar te Rotterdam: „De Christelijke verdraagzaamheid „verdedigd tegen H. Schijn en L. Bidloo.” In het eerstgenoemde werk schreef hij: „Die aan den proef van zijn „eigen geweten wordt overgelaten, wordt aan den laatsten en „hoogsten rechter overgegeven. Op den proef van menschen „kan men misschien bestaan, maar voor den proef van het „geweten niet als men aan het een of andere schuldig is.” In het andere heette het: „Die eigen proef is niet hetzelfde „als zonder proef; het is veeleer de allernauwste, de proef „tegenover den Alwetende, en dus nauwer als die welke over „eenstemming eischt met zekere formulieren”. Hij voegde er voorts de juiste opmerking aan toe, dat „waar autoriteit „het Katholieke en vrijheid het Protestantsche beginsel is, „zij die anderen aan den proef van een geschreven formulier „of letter binden, in beginsel Katholiek handelen.”

Ook Abraham van Loon liet in vereeniging met Willem Suderman en Adriaan van Alkmaar den aanval van Adriaan van Eeghem en Herman Schijn niet onbeantwoord. Zij zonden gezamenlijk in 1702 te Rotterdam een „Verklaring en verdediging van de aanspraak voor de bediening van het H. Avond- „maal” in het licht, waarin zij verklaarden dat de Collegianten geheel ten onrechte in het geschil werden gemengd, en dat in geen deele, zooals van Eeghem beweerd had, ook anderen dan de huisgenooten der gemeente te noodigen onnoodig was, omdat wie zulks verkoos naar Rijnsburg kon gaan; „want niet ieder had daartoe occasie”.

Bidloo en Schijn bewaarden hierop het stilzwijgen niet. In zijn „Ongebonden licentie, de grondslag der Rijnsburgsche „Vergadering” trad de eerste in 1702 tegen van Hoek op, en zoowel tegen dezen als tegen Suderman, van Loon en van Alkmaar richtte Schijn in het volgende jaar zijn: „Onderzoek

„op de Rijnsburgsche verdraagzaamheid.” Op vrij schampere wijze trachtte Bidloo in het licht te stellen, dat er nooit een ongebonden licentie in de Christelijke kerk bestaan had of daarin bestaan kon, en dat het geweten, 'twelk niet bij iedereen hetzelfde getuigde, geen voldoende maatstaf kon wezen. Schijn, wiens taal ook in dit geschrift bezadigder is, bleef van oordeel dat de Rijnsburgers, en vooral Jan Bredenburg Jr., de hand hadden gehad in de vereeniging der Doopsgezinde gemeenten te Rotterdam op den grondslag dier onbepaalde verdraagzaamheid. Overheersching der consciëntie wilde hij niet, maar het was de vraag, schreef hij, „hoever de verdraagzaamheid gaan „moest”. Noch de gronden der reformatie, noch de natuur van het avondmaal lieten zulk eene onbepaalde verdraagzaamheid toe. Immers de consequentie daarvan zou zijn, dat ook wat de Schrift duidelijk als ter zaligheid noodig keurde geen regel des geloofs mocht wezen, omdat zij den een dit, den ander iets anders als zoodanig schijnt te leeren. Men moest er in dat geval, meende hij, met Bouke Klaasz. ¹⁾ en Coenraad van Diepenbroek ²⁾ ook toe komen om ook geen Papisten van het avondmaal uit te sluiten.

Dit betoog van Schijn was te klemmend om onbeantwoord te kunnen blijven. In eene „Nadere verdediging der Christelijke verdraagzaamheid”, in 1703 te Rotterdam uitgegeven, kwam Kornelis van Hoek voor de consciëntie als eenig geldigen toetsteen ter bepaling van de al of niet ter zaligheid noodzakelijke leerstukken op. Ook B. C. de Vries zond in hetzelfde jaar te Amsterdam een traktaat in het licht „de Christelijke godsdienst der Rijnsburgsche Christenen verdedigt „voor Hermanus Schijn”, waarin hij de door dezen gestelde consequentie aanvaardde en schreef: „ik zeg met Joseph Hal:

---

¹⁾ Zie zijn Christelijke bedenking op de Aanmerkingen van Schijn, bl. 32, 33.

²⁾ Zie de Voorrede op de Redevoering tot hereeniging der Rijnsburgers.

„geen vrede met Rome! maar is er onder hen een waar Christen, dien noodigen wij ook”. Dit eischte, volgens hem, het geloof in eene algemeene Christelijke Kerk en daarom kwam deze bij de Rijnsburgers ook het meest tot haar recht.

Wij kunnen, meer tot aanvulling van de literatuur over dezen strijd dan ter wille der belangrijkheid, hier nog aan toevoegen dat ook de dichtkunst haar deel had in dit theologisch tournooi. Jan Bredenburg Jr. gaf in 1701 een „Scherm voor „de stekende zon der Amsterdamsche Zonnieten” in verzen uit, waarin hij de misduidingen van Schijn en Bidloo blootlegde. Zekere A. E. J. O. U. te Roermond kwam hiertegen in een „Replijk” op, en evenzoo de vervaardiger van het gedicht: „De onbepaalde verdraagzaamheid beschermd door J. Bredenburg tegen de stekende zon der Amsterdamsche Mennisten”, die zich „Herculeus ultra metas summa peto” noemde ¹⁾. Maar aan deze dichterlijke proeven, waarin de roskam duchtig gebruikt werd, zou weinig verloren zijn geworden indien zij in de pen waren gebleven.

Ook in dezen strijd over de toelating tot het avondmaal op eigen proef deden zich dezelfde vrijere en meer behoudende stroomingen onder de Doopsgezinden gelden als die in de Galenistische geschillen het hoofd hadden opgestoken. Inzonderheid bleven de Amsterdamsche Zonisten zich met nadruk tegen de onderlinge verdraagzaamheid aankanten. Zij zagen volkomen te recht in dat hierbij de invloed, indien niet van de Rijnsburgers, dan toch van hun geest en beginselen in het spel was. Al mocht Abraham van Loon geheel naar waarheid hebben verklaard dat de Collegianten geheel buiten het geschil stonden, *hun* grondbeginsel dat tot een groot deel der Doopsgezinde broederen was doorgedrongen, was het waarover de strijd liep. Het was te doen om het recht van

---

¹⁾ Zie J. Bredenburg Jr. Poëzie, Stukken van 1691—1701.

het individu in zake van geloofsgemeenschap, waarvan de Collegianten zich immer de eerste en krachtigste voorstanders hadden betoond, en dat zoowel te Rotterdam als te Leiden in de Doopsgezinde kringen tot erkenning was gekomen. De hereeniging der twee vergaderingen te Rijnsburg in 1700 was ook het sein tot de vereeniging van verschillende tot dusver gescheiden Doopsgezinde gemeenten en deze verbroedering geschiedde niet buiten den zedelijken invloed om van vele Collegianten, die gelijktijdig tot zulke Doopsgezinde kringen behoorden. De onbepaalde verdraagzaamheid had zich een groote schare van voorstanders verworven en werd als een kenmerkend bestanddeel van het ware Christendom onder hen opgenomen. Zij kreeg in de volgende jaren gestadig meer overwicht en burgerrecht, het gezag der verschillende geloofsbelijdenissen nam meer en meer af. Voor het mindere, de vrijheid van spreken, bleef de toegang tot de Doopsgezinde gemeenten gesloten; aan het meerdere, de onbepaalde verdraagzaamheid, werd gedurende de 18de eeuw een steeds grootere plaats in het godsdienstig leven der Doopsgezinden ingeruimd. Zoo was het inzonderheid bij de vrijzinniger Waterlandsche en ten deele ook bij de Vlaamsche Doopsgezinden, onder wie de geest van Galenus nawerkte. Met deze stonden de Collegianten voortdurend in goede verstandhouding; zij zagen zich den toegang tot den avondmaalsdisch in hunne vergaderingen ontsloten. Maar hierin lag tevens de brug waarover de Rijnsburgers langzamerhand tot de Doopsgezinden overkwamen en zich ten slotte geheel in hen oplosten.

Wij zouden aan de volledigheid te kort doen, indien wij geen navraag deden naar de verhouding der Collegianten tot de Hervormde, Luthersche en Roomsche-Katholieke kerkgenootschappen. Van hoedanigen aard is deze geweest? Al aanstonds kunnen wij vooropstellen dat, al sloten de Rijnsburgers ook

deze niet van hunne onderlinge verdraagzaamheid uit, het hun niet wederkeerig is vergolden. Nergens was de invloed der Rijnsburgers geringer, want nergens hield het dogmatisme de deur meer voor den geest der vrijheid gesloten. Voor hunne breede opvatting van godsdienst en Christendom hadden de belijdeniskerken geen oog en geen hart.

Wij hebben dit reeds bij herhaling opgemerkt ten aanzien van de Gereformeerden. De reuk van Socinianisme waarin de Collegianten bij de meer tot oordeelen bevoegden stonden en de naam van Kwakers, die zij van de zijde der onkundigen ontvingen, maakten hun streven en bedoelen verdacht. Het was voor hen reeds geen aanbeveling dat zij nagenoeg geheel uit de Remonstrantsche of Doopsgezinde kringen voortkwamen. Van de zijde der Hervormde predikanten ging meermalen de aansporing tot den magistraat uit om handelend tegen de Rijnsburgers op te treden. Op de provinciale synoden, zoo in Noord-Holland als in Friesland, werd op hen als op Socinianiënen gedurig de aandacht gevestigd. In Groningen maakten de Gereformeerden het Christoffel Wensing en Eppo Botterman lastig. En nog in de tweede helft der 18de eeuw is de meening van Professor Bonnet te Utrecht hun weinig gunstig. Zeer gering is dan ook het getal dergenen die onder de Gereformeerden aan hunne zijde stonden. Onder de Hervormde predikanten ontmoeten wij slechts een hoogst enkele, die in eenigerlei opzicht in de gevoelens der Rijnsburgers deelde. Tot deze mag men Theodorus Antonides, predikant te West-Uitwerf en Munckeweer rekenen, die zich in een traktaat over Jac. 2: 13, dat te Leeuwarden in 1701 het licht zag, ten gunste van de toelating tot het avondmaal op eigen proef uitsprak, omdat daardoor het heerschen over de gewetens door enkelen reeds eenigermate werd tegengegaan. ¹⁾ Maar een nog beslister

¹⁾ Zie K. van Hoek, Christel. bedenking tegen de Aanmerk. op het formulier van benoeding, Amst. 1701.

voorzitter van hunne redelijke opvatting van den godsdienst vonden zij in den voormaligen Gereformeerden predikant van Wijk-bij-Duurstede, den wijsgeer Paulus van Hemert, die zich bij de Remonstranten had aangesloten. Meermalen trad hij na het jaar 1784 als spreker in de bijeenkomsten van het Rotterdamsche college op ¹⁾).

Ook de afgezette Hervormde predikant van St. Philipsland, de bekende Pontiaan van Hattem, liet zich een enkele maal in hunne vergadering te Rijnsburg hooren. ²⁾ Maar deze enkele voorbeelden geven ons geen recht om van invloed der Rijnsburgers op de Gereformeerden te spreken, al zegt ook Rues dat enkele leden dier kerk tot den Rijnsburgschen kring behoorden ³⁾).

Is er van Lutherschen volstrekt geenerlei sprake ⁴⁾), ook onder de Katholieken telden de Collegianten maar hoogst zelden enkele aanhangers. Wel deelden wij reeds mede dat Adam Boreel, door tusschenkomst van Jan Baptist van Helmond, voor zijne kerk der oogluiking eenige aanhangers won onder de Katholieken in Brabant, maar nergens treffen wij eenig blijk aan dat dit van blijvenden aard is geweest of duurzame vruchten heeft gedragen. ⁵⁾ De Collegianten waren, gelijk wij zagen, van hunne zijde vrijgevig genoeg om ook Papisten, mits zij vroom van leven waren, tot hun avondmaal toe te laten, en de Bloksche Mennisten te Haarlem, die dit voorbeeld van verdraagzaamheid navolgden, werden uit dien hoofde door Cornelis van Eeke in een schimpdicht van crypto-papisme

---

¹⁾ Zie H. Y. Groenewegen, P. van Hemert als godgeleerde en wijsgeer, Amst. 1889 bl. 76, 77; Des Amorie van der Hoeven, Tweede eeuwfeest bl. 194—199 en G. van Nijmegen, Aant. wegens de Rijnsb. Vergad. in hs.

²⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. bl. 173, en over hem Dr. W. C. van Manen, Gids 1885 bl. 357 v.v.

³⁾ Zie Rues a. w. bl. 326.

⁴⁾ t. z. p.

⁵⁾ Zie Hist. d. Rijnsb. verg. bl. 93.

beschuldigd ¹⁾, maar of daarvan ooit door een der zonen of dochteren van Rome's kerk gebruik is gemaakt, zou ik niet durven verzekeren. Waarschijnlijk is het niet. Rome en Rijnsburg toch vertegenwoordigen op het gebied van het godsdienstige leven twee lijnrecht tegenover elkander staande beginselen; zij vormen de uiterste linker- en rechterzijde. Er mag dan ook eigenlijk geen sprake zijn van invloed der Collegianten op de Roomsche Katholieke kerk, indien al een enkele harer leden tot de gevoelens der Rijnsburgsche vergadering overging. Dit was met name het geval met den wel wat eigenzinnigen maar nogtans welmeenenden Carel Catz. Uit volle overtuiging had hij zich van de Katholieke kerk afgescheiden en bij de Doopsgezinde gemeente bij het Lam en den Toren te Amsterdam aangesloten. Aanvankelijk zeer bevriend met Galenus, sprak hij bij herhaling op het college dat op de kerkekamer dier gemeente gehouden werd, maar hij geraakte later over zekere beperkingen die aldaar aan de vrijheid van spreken gesteld werden met hem in onmin. In 1696 gaf hij daarom een klein geschrift uit, „Oogensalf voor sommige „Doopsgezinden” getiteld, waarin hij evenals in enkele latere schrifturen gevoelens uitsprak, die geheel op den grondslag der onderlinge verdraagzaamheid en der vrijheid van spreken berustten. Hij ontzeide daarin wel is waar aan niemand het recht om het eene leerstuk boven het andere voor te staan, maar bestreed ten sterkste elke zucht om anderen te verketteren of aan eenige belijdenis te binden. Alle sectegeest was hem een gruwel ²⁾. In hoeverre reeds de Rijnsburgsche beginselen op zijn overgang tot de vrijzinnige Doopsgezinden invloed gehad hebben, kunnen wij bij gemis aan gegevens niet

---

¹⁾ Zie Nieuw Rome, Tweespraak tusschen Reinoud en Waarmond, Amst. 1701.

²⁾ Zie over hem C. Sepp, Polemische en irenische theologie, bl. 183 v.v.

bepalen, maar dat hij zich daarvan welhaast een warm voorstander betoonde kan niet in twijfel worden getrokken.

Ons rest nog de vraag naar den indruk, dien de Collegianten op die Christelijke kringen hebben gemaakt, waarin zich sinds het laatste gedeelte der 17de eeuw een mystiek-piëtistische richting begon te openbaren. Wij vinden daartoe aanleiding in het feit dat een bekend voorstander dezer zienswijze meer dan 30 jaar te Rijnsburg metterwoon gevestigd is geweest en dientengevolge van zeer nabij met de beginselen der Rijnsburgsche vergadering bekend geworden moet zijn. Wij bedoelen Petrus Poiret, den vriend van Antoinette de Bourignon, den zeer geleerden en vruchtbaren schrijver van een groot aantal godsdienstige geschriften. Hij leefde daar ter plaatse sinds het jaar 1688 en overleed er den 21sten Mei 1719 op 73jarigen leeftijd. Om zijn hoogst eenvoudige leefwijze en zijn bescheiden, gematigden en door en door vromen geest genoot hij er aller achting. Zooals aan alle mystici was hem de zucht om anderen voor eenig dogmatisch leerstelsel te winnen vreemd en had hij allerminst de stichting eener secte op het oog. Veeleer wenschte hij dat alle geschillen over geloofszaken ter zijde werden gesteld, en dat men zich geheel wijdde aan en verdiepte in de liefde tot God en zich in zelfverloochening oefende. Daarbij achtte hij de wereld in die mate verdorven, dat geen rechtschapen Christen met een goed geweten een overheidsambt kon bekleeden ¹⁾.

In zijne Levensbeschrijving ²⁾ heet het „dat hij in Augus-

---

¹⁾ Zie Stolle's Reisverhaal in Holland in de Berichten v. 't Hist. Genootsch. I, 2 pg. 25.

²⁾ In hs. voorhanden op de Remonstr. Bibliotheek te Amsterdam. Nog komt een levensbeschrijving van hem voor achter zijn geschrift: Van de goddelijke huishouding. Zie ook Arnold, Kettergesch. III bl. 290—296 en Benthem, Holl. Kirchen- und Schulenstaat, IV bl. 422.

„tus 1688 ter gelegenheid van een goed vriend, doctor in de „medicijnen, die zoowel in zijn kunst als in godvruchtige „en mystieke zaken en schriften wel ervaren was en toen te „Rijnsburg bij Leiden woonde, zich mede terzelfder plaats „metterwoon nederzette. Aldaar”, — lezen wij verder, — „werd zijn inwendig leven gedurig dieper. Hij begon de letter- „taal- en woordenziftkunde, niet om haar zelve maar om de „grootschheid des harten te verachten, ten einde iets beters, „Gods werken, zoo natuurlijke als geestelijke, geestkundige, „en bovennatuurlijke te omhelzen. God zelf bracht hem terug „van 't aanhangen van de bedorven rede, als aan een afgod, „door de werken van Thomas à Kempis, de Duitsche Theo- „logie en Tauler. Hij zag in dat de zuivering der zielen in „de godgeleerdheid niet genoeg steunde op den grond der „liefde Gods en des naasten en begon een afkeer te krijgen „van de scheuringen en twisten der secten. Hij zocht daarom „wat er in die secten van elkaar verschilde ten beste te dui- „den, zelfs van wat er was bij de Socinianen. Hun Pelagia- „nisme, de hoofdkwaal en voornaamste dwaling, zag hij toen „echter nog niet in. Maar later” — gelijk wij verder verne- „men, — „had hij, hoewel hij den vrede zocht, een afkeer „van hunne gevoelens, die de noodzakelijkheid der verlossing „door Jezus, zijn krachtdadige verdiensten en Godheid ont- „kenden, maar ook de menschelijke bedorvenheid en het ge- „neesmiddel daarvoor, Gods genade”.

Reeds deze laatste woorden doen vermoeden dat Poiret's meening omtrent de Rijnsburgers niet onverdeeld gunstig geweest zal zijn. Ook op vele hunner kleefde de verdenking van Socinianisme. Daarbij leerde hij hen kennen in een tijd, waarin zij juist in twee partijen waren verdeeld en den van sectarisme afkeerigen man een weinig gunstigen indruk moesten geven van hunne onderlinge verdraagzaamheid. Bovendien treedt het mysticisme wel op als een protest tegen overschat-

ting van schoolsche geleerdheid en dorre leerstelling, maar het is iets anders deze leerstukken niet op den voorgrond te plaatsen dan hunne waarheid in twijfel te trekken of daaromtrent zekere onverschilligheid aan den dag te leggen. Het mysticisme laat veeleer de kerkleer onaangetast. En Poiret deed niet anders. Men kan er zich daarom ook niet over verwonderen dat in zijne Levensbeschrijving ¹⁾ de volgende woorden gelezen worden: „Als hij in het bijzonder, hetwelk evenwel „zeer zelden gebeurde, van eenigen bezocht werd, die na hun „(d. i. der Socinianen) gevoelen hielden, gelijk genoeg bekend „is dat daar zoodanigen gevonden worden onder diegenen, of „ten minste onder hunne voornaamsten, die onder den naam „van Collegianten bekend zijn, en bijna uit het geheele land „tweemaal in 'tjaar tot Rijnsburg bij malkander komen om „hunnen godsdienst en avondmaal plechtig te houden, en „gemeenlijk onder de oogen van vele anderen, die de nieuws- „gierigheid (waarvan Poiret in deze zaak altijd zeer afkeerig „was) daarhenen trekken, — dan heeft hij door in een vrien- „delijke samenspraak de tegenstrijdige beginselen, — vooral „omtrent de alle menschen aangeboren, innerlijke en alge- „meene bedorvenheid der redenen en des harten en de noodza- „kelijkheid van de genade Gods, die van buiten en van binnen „alles reinigt, verlicht en herstelt, — met zachtmoedigheid „en naarstigheit hen zoeken in te boezemen; hetgeen ook bij „eenige eenvoudigen, die niet verre van den weg des harten en „der liefde af waren, gelijk bekend is, niet zonder vrucht is „afgelopen.” Deze woorden zeggen genoeg. Een mystieke natuur als die van Poiret kon geen behagen scheppen in het godsdienstig rationalisme der Rijnsburgers. Hunne onderlinge verdraagzaamheid vond bij hem niet de ware sympathie. Hij kon slechts een „ongebonden licentie” zien in hen, die van

---

¹⁾ Zie bl. 39/40 van gemeld hs.

eenigen bindenden geloofsregel niets weten wilden. Daarom kwamen de vrienden van Rijnsburg maar zelden met hem in aanraking. De mystieke godgeleerde en de voorstanders van een redelijken godsdienst waren geen kinderen van éénen geest.

Vatten wij aan het einde van dit hoofdstuk de beeldspraak van het zaadpluisje dat door den wind werd voortgedreven weder op, dan verkeeren wij toch ten slotte niet geheel in onzekerheid omtrent de plek waar het neerviel, ontkiemde en opschoot. In het godsdienstige leven van menig een schoot het wortel. In vele harten vond het eene plaats. In de ontwikkelingsgeschiedenis van het menschelijk denken en gelooven moet ook rekening gehouden worden met de kracht der Rijnsburgsche beginselen. Als een zuurdeesem deden zij hunne werking, onmerkbaar, onnaspeurbaar dikwerf, maar gewis.

Vanwaar de gedachten komen en waarheen zij gaan blijve menigmaal onnaspeurlijk, gedachten die een kern van waarheid in zich omdragen blijven nooit onvruchtbaar.

HOOFDSTUK X.

Het einde der Rijnsburgsche Vergadering en hare plaats in de geschiedenis van het godsdienstig leven in ons vaderland.

Uit het historisch overzicht dat wij in een vorig hoofdstuk van de verschillende colleges gaven, zagen wij reeds dat deze in de laatste jaren der 18de eeuw alle te niet gingen. Wij hebben evenwel nog een blik op de Rijnsburgsche Vergadering zelve te slaan, wier einde gelijktijdig gekomen was. Hare lotgevallen kenmerkten zich sinds de hereeniging der twee partijen in 1700 door geenerlei buitengewone gebeurtenissen. Toen de Collegianten in 1722 besloten om op voorstel der Leidsche broeders voortaan weder alleen de oude vergaderplaats voor de beide jaarlijksche bijeenkomsten te gebruiken, verdween het laatste spoor der vroegere verdeeldheid. Rustig kon zij haar bestaan voortzetten, beschermd door de overheid die te Rotterdam hare leden vrijstelde van het dragen van wapenen en het afleggen van den eed en die hare philanthropische stichtingen, het Weeshuis de Oranje-Appel en het Rozenhofje te Amsterdam, van onderscheidene lands- en stadslasten onthief.

Ook van de zijde hunner medeburgers genoten de Collegianten om hun eenvoudigen, onbesproken levenswandel, degelijk karakter, ernstige vroomheid en groote liefdadigheid in toenemende mate een welverdiende hoogachting. In

vroeger dagen wel eens ter wille van hun praktijk van het Christendom der Bergrede spottenderwijs „het Math-Cap-Vijfs „volk”¹⁾ genoemd, werd hun dit welhaast in het oog der welkenkenden tot niet geringen lof. Met evenveel welwillendheid als de overige deputaties werden zij ten hove ontvangen, toen zij aldaar op den 26sten Augustus 1747 verschenen om den nieuwen Stadhouder Willem den IVden te begroeten²⁾. Men telde dan ook, evenals in de vorige eeuw, onder hen een aantal verdienstelijke mannen, wier namen ons reeds herhaaldelijk zijn voorgekomen en tot wie wij ook inzonderheid den Utrechtschen hoogleeraar in de medicijnen Matthias van Geuns³⁾ mogen rekenen.

Door woord en voorbeeld getuigende van een Christendom boven geloofsverdeeldheid, zagen zij het beginsel der vrijheid meer en meer ook door hun toedoen veld winnen. En waar het hun om deze hoofdzaak en geenszins om propaganda in den eigenlijken zin des woords te doen was, konden zij het in het laatst der 18de eeuw in hunne redevoeringen voor het avondmaal te Rijnsburg onbeschroomd en zonder spijtgevoel verklaren, dat hunne wijze van stichting vóór 150 jaren noodiger was dan tegenwoordig, nu het licht der godsdienstige vrijheid helderder begon te schijnen. Alleen het besef dat de onderlinge verdraagzaamheid nog niet genoeg was doorgedrongen en dat de hand behoorde gehouden te worden aan de bescherming van den godsdienst tegenover de heerschappij van bijgeloof en kerkelijke heerschzucht, deed het hun raadzaam schijnen hunne bijeenkomsten in stand te houden⁴⁾.

---

1) Zie K. van Hoek, Christel. bedenck. tegen Schijn's Aanmerk op 't formulier van benoediging, 1701.

2) Zie Hist. d. Rijnsb verg. bl. 246.

3) Zie Ypeij en Dermout II bl. 289 en Levensbericht van M. v. Geuns 1817.

4) Zie Hist. d. Rijnsb. verg. bl. 257/258.

Zoo braken ook voor de Rijnsburgsche Vergadering de laatste dagen aan, toen de meeste colleges hunne bijeenkomsten hadden gestaakt. De onrustige tijden die met het jaar 1787 over ons vaderland losbraken, sloopten ook haar. De Rotterdamsche Collegianten hielden met Gerard van der Zoo, die naar Amsterdam verhuisd was, haar nog eenigen tijd gaande; maar toen Cornelis van den Bosch en Pieter de Koker bij de herstelling van Prins Willem den Vden om hunne patriotische gevoelens het land moesten verlaten en Simon Kuiper Pietersz. naar de Rijn was vertrokken, bleef alleen de hoogbejaarde Gerrit de Koker met Jacob Vermeer, een ziekelijk man, en Gerard van der Zoo over en moesten de bijeenkomsten te Rijnsburg worden gestaakt ¹⁾.

De laatste samenkomst had plaats op den 27sten Mei 1787. De Zaterdag-ochtend-bijeenkomst werd geleid door Johannes Braakel, die daarbij handelde over Jeremia 12: 1. Des avonds hield Cornelis van Putten de voorbereiding over Joh. 4: 23. De redevoering voor het avondmaal werd naar 1 Cor. 10: 16 uitgesproken door Govert Jan van Rijswijk, terwijl Jacob Vermeer de tafel bediende. Jacob Braakel hield de dankzegging naar aanleiding van 2 Cor. 5: 14, en Cornelis van den Bosch sprak tot afscheid over Ps. 143: 10 „uw goede geest geleide „mij in een effen land” ²⁾.

Sinds bleef de vergaderplaats gesloten en stonden de verschillende gebouwen daar ongebruikt. Toch niet geheel. Een enkele maal nog, gelijk wij reeds hoorden, had daar de doop plaats. Het was op den 19den September 1801 toen Ida Johanna Molkenboer van Maarssen en Dionys van Nijmegen uit Rotterdam dien van Gerard van der Zoo ontvingen ³⁾. Maar op eene herleving der Rijnsburgsche Vergadering bleek telkens min-

¹⁾ Zie G. van Nijmegen, Aant. wegens de Rijnsb. vergad. in hs.

²⁾ Zie n°. 184 Arch. Weesh. Lijst v. Verhandel.

³⁾ Zie n°. 189 Arch. Weesh. Lijst van gedoopten.

der uitzicht te bestaan. De Fransche overheersching, met al den druk dien zij allerwege bracht, drong de gedachte daaraan gedurig meer op den achtergrond. Er bleef niets anders over dan zich van lieverlede van de gebouwen en eigendommen te Rijnsburg te ontdoen. Toch ging men, wat de voornaamste daarvan betreft, daartoe niet over vóórdát alle kans op het weder opleven der Rijnsburgsche Vergadering voor goed was verdwenen, doordien de leden daarvan òf overleden waren òf zich bij de broederschap der Doopsgezinden of Remonstranten hadden gevoegd.

De oude vergaderplaats werd nog in het laatst der 18de eeuw prijs gegeven. Zij was, — wanneer wordt niet gemeld, — door de Rotterdamsche Collegianten aangekocht en aan zekeren Jan van Egmond verhuurd. Hij en later zijne weduwe kwamen echter de voorwaarden slecht na, zoodat de eigenaars voor de gewone en buitengewone verpondings- en dorpslasten over de jaren 1791 tot 1796 aansprakelijk werden gesteld, waarom zij het perceel aan zijn lot overlieten. Het werd daarop, denkelijk in 1798, voor een nog daarop rustende schuld van twaalf gulden bij executie verkocht, maar de afrekening bleef door voortvluchtigheid van den Katwijkschen deurwaarder achterwege.

Het zoogenaamde Bergje werd nog eenigen tijd na 1787 in goede orde gehouden. Maar in 1798 verkochten de bestuurders der Collegianten-kas de boomen en achtten zij de kosten van huur van den grond en van onderhoud van het bouwvallig geworden gebouwtje weggeworpen. Zij zeiden daarom in 1799 de erfpacht aan het domein op, waarna het in bouwland werd herschapen.

De verkoopning van het Groote en Kleine huis had intusschen eerst in 1828 plaats. Beide waren na 1787 onder bewaring gesteld van zekeren Jacob Smit en na diens dood en het overlijden zijner weduwe aan het toezicht toevertrouwd van Cornelis Nagtegaal. Na te vergeefs uitgezien te hebben naar

personen, die nog bereid waren om het in stand te houden, werd het Groote huis den 18den October 1828 door de bestuurders der kas als eigenaren bij publieke veiling verkocht voor *f* 4250.— aan Carel Blanchard Jr. te Leiden. De loods en stalling, alsook het Kleine huis en de tuin, werden voor *f* 2100.— het eigendom van Cornelis Nagtegaal, die tevens levenslang een jaarlijksche toelage van *f* 150.— ontving; terwijl het meubilair met inbegrip van den ketel naar het Weeshuis werd overgebracht en voor *f* 1937.— werd verkocht. Het Weeshuis, dat voor de helft aanspraak op de opbrengst had, stond zijn aandeel af aan de kas, die jarenlang alleen de kosten van onderhoud had gedragen.

De verkoop der Vergaderplaats gaf eenige moeilijkheid, omdat de kas slechts voor de helft eigenaar was en de erven van Jan Dionysz. Verburg, die op het andere deel aanspraak hadden, onbekend waren. Na veel moeite echter gelukte het aan den bestuurder Gerrit Cool die erfgenamen te ontdekken in den Rotterdamschen koopman Jan van der Hoop, Jan Viruly te 's Gravenhage en Emerentia Cockuyt, echtgenoot van den rustenden Remonstrantschen predikant van der Breggen Pauw te 's Hage. Grootmoedig deden deze erven van hunne aanspraken afstand, waarop den 25sten April 1832 de verkoop plaats had. De opbrengst bedroeg ruim *f* 1600.— ¹⁾.

Aldus was het einde van de inrichtingen te Rijnsburg.

Met deze laatste historische mededeelingen mogen en willen wij echter niet eindigen. Wij stonden stil bij een zeer merkwaardig verschijnsel op het gebied des godsdienstigen levens. Aan de hand der geschiedenis maakten wij kennis met de wording en ontwikkeling er van en spoorden wij den invloed na die

---

¹⁾ Zie n°. 173 Arch. Weesh., Historisch verhaal der verschillende huizen te Rijnsburg.

het op andere kringen uitoefende. Het is daarom recht dat wij althans in korte trekken de plaats trachten aan te wijzen die aan dat verschijnsel toekomt in onze vaderlandsche kerkgeschiedenis en de beteekenis in het licht stellen die het daarvoor heeft gehad.

Die geschiedenis draagt gedurende de drie laatste eeuwen een beslist en overwegend Protestantsch karakter. Zij beweegt zich op de lijn door de Hervorming der 16de eeuw getrokken, zoodat daarbij het recht der persoonlijkheid in zake des geloofs op den voorgrond treedt. Dit beginsel hebben onze Protestantsche vaders zich nooit geheel laten ontnemen, hoe dikwerf de zich constitueerende kerken het ook tot op zekere hoogte aan banden zochten te leggen. De verscheidenheid in godsdienstig denken en gevoelen, het noodwendig uitvloeisel van den Protestantschen geest, heeft zich niet laten overvleugelen en uitbannen door de macht der eenvormigheid. Onder het juk eener eenheid zooals Rome die najaagt en oplegt heeft het Protestantsch bewustzijn zich nergens geheel laten terugbrengen. De vaderlandsche bodem is steeds een vruchtbaar terrein geweest en gebleven voor welig opgroeiende secten en veelvuldige conventikelen.

Maar hieraan moet aanstonds worden toegevoegd, dat iedere nieuwe secte zich dadelijk weer gehaast heeft om deze verscheidenheid binnen zekere grenzen te beperken of uit haren kring te weren. Hare aanhangers beijverden zich, hetzij bij stilzwijgende overeenkomst, hetzij bij opzettelijke vaststelling, om bijna onmiddellijk het eigenaardige hunner geloofsopvatting te omschrijven en daaraan door een kerkelijk verband vastheid te geven. Vandaar kerken naast, indien al niet tegenover kerken, die elkander min of meer uitsloten of, wat nog erger was, verketterden. Vandaar niet alleen het zwaartepunt gelegd in de zuiverheid eener leer, maar ook de leden van eenig kerkgenootschap aan het bindend gezag der

belijdenisschriften onderworpen. Vandaar eene eenheid wier kenmerken meer in het uiterlijke dan in het innerlijke gelegen waren, en die meer bepaald werd door den vorm dan door het wezen van het Christendom.

Het zou onbillijk zijn deze karakteristiek zonder onderscheid op alle kerkgenootschappen of secten in gelijke mate toepasselijk te achten. Er is ook hierin een meer en minder. Het moet erkend worden dat in menigen Doopsgezinden en Remonstrantschen kring de kerkelijke belijdenisband lossier was dan elders. Maar dit doet niets te kort aan het feit, dat bij geen van allen de pretensie ten eenenmale ontbrak van het Godsrijk te vertegenwoordigen.

Op dat voetspoor zijn de Collegianten de overige Protestanten niet gevolgd. Ook daar verscheidenheid, maar geen kerk die terugneemt wat het Protestantisme had gegeven. Ook daar eenheid, maar niet ten koste van iemands vrijheid en met opoffering van het recht der persoonlijkheid. Ook daar gemeenschappelijke bevordering van het godsdienstige leven, maar zonder uitsluiting van welk Christen ook mits de vroomheid hem lief zij, en zonder een enkelen eisch voor het lidmaatschap der vereeniging; ja feitelijk een geheel vrije bijeenkomst, met eerbiediging van ieders persoonlijke overtuiging, zonder aansprakelijkheid voor anderer meeningen, niemand bindend aan eenigen vorm, maar allen recht gevend om te getuigen van wat er leeft in hoofd en hart; een broederlijk samengaan, waarbij geen sprake was van den eisch dat ieder een weinig van zijn geweten moest ten offer brengen, wat immers niets minder zou zijn dan verloochening van het Protestantsch beginsel, waarbij evenmin gedacht werd aan het afbreken van andere kerken, waar de kring der weldadigheid niet beperkt werd tot de zoogenaamde huisgenooten des geloofs, maar zich zoover uitstreekte als lot en omstandigheden dien voor elk afzonderlijk hadden afgebakend; een leeken-

godsdienst waarvan geen priester iets begreep, een leekenprediking die der geestelijken ergernis of voorname minachting wekte, een leeken-armenzorg die onbevooroordeelden den barmhartigen Samaritaan in herinnering bracht. Geen pretensie van het Godsrijk eenigermate te belichamen, geen kerkelijk gebod, maar alleen de wet der liefde en der onbepaalde onderlinge verdraagzaamheid; geen regel des geloofs dan de ware, door ieder voor zich uit te vorschen zin der Schrift; geen rechtbank dan alleen die van het geweten.

Alzoo de Collegianten.

Het is een eigenaardige plaats die zij daardoor innemen in de geschiedenis van het godsdienstig en kerkelijk leven onzer vaders in de beide vorige eeuwen. Of hun deze tot eer dan wel tot blaam zal worden aangerekend, hangt af van het standpunt waarop hij die zich een oordeel over hen wil vormen, meent te moeten staan.

Wie, zooals het overgrootste deel hunner tijdgenooten, zich geen Christendom buiten eenig kerkelijk verband om kunnen denken, zullen bij allen lof voor hun reinheid van wandel en vroomheid van hart toch een afkeurend vonnis moeten vellen over het door hen ingenomen standpunt en allicht geneigd zijn van bodemloos subjectivisme te spreken. Zij zullen het bedenkelijk vinden dat deze Independenten de deur wijd open hebben gezet voor allen wind van leering en het een dwaasheid achten dat zij daarbij toch den band des vredes hebben willen bewaren door de eenigheid des geestes. Voor hen is eene onderlinge verdraagzaamheid die zoover gaat als de Collegianten haar uitstrekten, de brug tot indifferentisme omtrent datgene wat in hunne schatting niet maar iets bijkomstigs is, maar het hart raakt van Christendom en Kerk.

Maar zij, voor wie „het Godsrijk, het leven Gods in de „menschheid en der menschheid in God, de hoogste wezenlijkheid is, ja de verklaring, de oorsprong en het einddoel

„van 's menschen innigst en heiligst verlangen en trachten”, oordeelen anders. Zij weten, dat wie dat Godsrijk in een of ander instituut als 't ware voor den dag en onder zinnelijk bereik willen brengen, onmiddellijk zichzelf straffen en, zij het ook ter goeder trouw, misleiden. Zij begrijpen, dat de Kerk voor hen, voor wie ze niet als voor Rome alles is, een hinderpaal wordt voor de waarachtige persoonlijke vroomheid, als daaraan niet ontvalt al wat haar eigenlijk tot Kerk maakt, en dat wie dit niet wil tot die halfslachtigheid komt, die alle Protestantsche kerken heeft gekenmerkt, die de consequentie van Rome niet hebben aangewild. Zij voelen dat wel zekere orde, zekere regelen voor elke vereeniging, zelfs voor een volkomen vrije bijeenkomst van menschen die het godsdienstige leven willen bevorderen, onmisbaar zijn, maar dat deze in geen deele de groote zaak van den godsdienst schaden, wanneer zij blijven wat zij moeten blijven: ondergeschikte dienaren. En als zij dit bij de Collegianten terugvinden, al is er ook daar somwijlen gezondigd, dan achten zij die voorstanders der Vrije Gemeente van de 17de en 18de eeuw om hun standpunt en beginsel zeer hoog.

Ik meen dat hun deze verdienste niet ontzegd mag worden. Zij hebben blijkens de geschiedenis in het licht gesteld dat Christendom en kerkelijke gemeenschap geen woorden van eenerlei beteekenis zijn. Zij zijn binnen den kring van het Protestantisme op den vaderlandschen bodem de eersten geweest en lang de eenigen gebleven, die deze waarheid hebben belichaamd. Anderen mogen hen hebben overtroffen in groote geleerdheid en veelomvattende wetenschap, menig kerkgenootschap moge tegenover hunne tientallen zijn leden bij duizenden hebben geteld, en ongelijk grooter moge de invloed geweest zijn die de heerschende kerk op het godsdienstig, zedelijk, maatschappelijk en staatkundig leven onzer vaders heeft uitgeoefend, zij hebben de groote maar eeuwenlang

vergeten gedachte opnieuw neergelegd in de harten dat „het „Koninkrijk Gods niet is hier of daar, maar binnen in U”.

Daarom zijn zij als een zuurdeesem geweest. Het heeft zich vermengd en opgelost in het meel. Het is niet meer terug te vinden, maar het heeft zijn werking niet gemist. Hun geest is doorgedrongen ook waar alle nasporing ophoudt. Hun beginsel heeft zich voortgeplant langs onbekende wegen, die alleen het geheim zijn van God. Het zou van overschatting van hunnen arbeid getuigen, als men voorbij wilde zien uit hoeveel beken de levensstroom van den nieuweren tijd is voortgekomen. Er zijn machtiger invloeden daarvoor aan te wijzen dan die der Collegianten. Maar zij moeten medegerekend worden. Zij hadden, — om Paschier de Fijne's woorden op hen toe te passen, — „ook hun penning van den Heer ont-„vangen” en zij hebben haar goed besteed. Voor den kring van Doopsgezinden en Remonstranten allereerst en door deze ook voor wijder omgeving is hun arbeid niet onvruchtbaar geweest. De Vrije Gemeente der 17de en 18de eeuw heeft een eervol verleden. Zij neemt in het godsdienstige leven onzer vaders een waardige plaats in.

Wij noemden de Rijnsburgsche Vergadering een en andermaal de Vrije Gemeente der 17de en 18de eeuw. Dit brengt ons van zelf meer dan eene vereeniging van den tegenwoordigen tijd voor den geest, die een gelijken naam draagt. Sinds enkele tientallen van jaren toch hebben zich, onder den druk van een meer of minder knellenden belijdenisband, zoo binnen als buiten de grenzen van ons land enkele kringen gevormd, die zich de bevordering van het godsdienstige leven buiten eenig kerkelijk verband om ten doel stelden. Zulke vrije gemeenten leven en bloeien in allerlei vormen in de oude zoowel als in de nieuwe en nieuwste wereld, in Engeland, Duitschland en Holland, in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en de Kaapkolonie. Dit vrije karakter dragen

de unitarische en theïstische kringen in London, de gemeenten van Charles Voisey, Moncure Conway en Wicksteed, de „freie religiöse Gemeinden” in Duitschland waarin Carl Scholl en anderen werkzaam zijn, de Vrije Gemeente van Faure, die sinds 25 jaar in de strenge orthodoxe omgeving der Kaapstad de banier der vrijheid omhoog houdt, de vrije kerken van New-York en Boston en naast deze de Vrije Gemeente van Grand-Rapids, maar evenzeer de ons meer van nabij bekende Vrije Gemeente in de hoofdstad van ons eigen vaderland. Die vrijmaking en wedergeboorte van het godsdienstige leven is ook het hoofddoel van den Nederlandschen Protestantenvbond hier, van het Protestantenverein daar, van den gelijksoortigen Bond op den vrijen Zwitserschen bodem. Zij alle zoeken op hunne eigene wijze en naar hunne onderscheidene inzichten, in verband met de omstandigheden waarin zij zich bevinden en de verhouding waarin zij tot de buitenwereld staan, de heilige zaak van het Godsrijk te dienen. Zij streven naar een vorm van gemeentelieven, die beantwoordt aan de eischen van onzen tijd en die dus met het supranaturalistische karakter der oude kerkgenootschappen heeft gebroken.

Mag er sprake zijn van eenig verband tusschen deze vrije vereenigingen van den tegenwoordigen tijd en de Rijnsburgsche Vergadering uit vroegere eeuwen? Kunnen zij in éénen adem worden genoemd en op ééne lijn worden geplaatst?

Voorzeker daar is, wanneer wij onze vergelijking beperken tot die ééne Vrije Gemeente die ons, als op den vaderlandlandschen bodem ontstaan, het naaste is, verschil. Deze Rijnsburgers met hun sterk democratisch beginsel van de vrijheid van spreken en hun hooge waardeering van het symbool van het heil, dat in Christus is, vinden wij in de Vrije Gemeente van den huidigen dag niet terug. Het is waar dat zij niet uitdrukkelijk den theoloog heeft aangewezen als den

man aan wien het spreken in de godsdienstige samenkomsten uitsluitend behoort te worden toevertrouwd, maar dat de meest profetisch begaafde voor haar in beginsel ook de meest bevoegde zal zijn; doch haar opdracht van dit werk aan een bepaalden voorganger stelt toch in de praktijk deze vrijheid buiten werking. Het is evenzeer waar dat de Vrije Gemeente niet gebroken heeft met de schoone gedachte die in het avondmaal ligt opgesloten. Haar voorganger sprak veeleer de blijvende waarde dier gedachte op voortreffelijke wijze uit ¹⁾. Niettemin, zij heeft dien vorm met beslistheid afgeschaft, omdat zij oordeelde dat deze, schoon ook volkomen ontdaan van de dogmatiek die vreemd is aan het gedachtenismaal van een vriend en uitsluitend opgevat als symbool, niet langer spreekt tot het hart en de verbeelding van de kinderen van dezen tijd.

Maar tegenover dit verschil staat ook overeenstemming. De Vrije Gemeente stelt zich ten doel de aankweeking van godsdienstig-zedelijk leven door middel van godsdienstonderwijs en godsdienstige samenkomsten, daarbij, zonder zich aan eenig verleden te binden, toch de vruchten en de eischen van het verleden aanvaardend en zich aansluitend aan den Christelijk-Protestantschen geest zooals deze zich tot op onzen tijd heeft ontwikkeld, terwijl zij de opvatting van het alzoo omschreven doel geheel aan de toetredenden overlaat, zoodat ieder voor zichzelf heeft te beslissen of hij zich bij haar kan aansluiten en niemand, die dat verlangt, ooit mag worden geweerd. Er is daarin wat de Rijnsburgers, zoo wars van allen geest van uitsluiting, zoo afkeerig van elk menschelijk gezag in zaken van godsdienst en geloof, maar tevens zoo veel ernst makend met de bevordering van godsdienstig-zedelijk

---

¹⁾ Zie P. H. Hugenholtz Jr., Onze lijdensprediking, in de 3de afl. van den 1sten jaargang der Stemmen uit de Vrije gemeente.

leven, ongemeen zou hebben behaagd. Ook zij hebben niet anders gewild dan op den weg der vrijheid te streven naar het ideaal. In zeker opzicht waren zij zelfs de Vrije Gemeente in de hoofdstad des lands in vrijgevigheid vooruit, in zoverre het hun namelijk in den Nederlandschen Protestantenvbond inzonderheid zou hebben aangetrokken dat deze aan hare leden den eisch niet stelt om het kerkgenootschap waartoe zij behooren te verlaten, gelijk de Collegianten zelven nimmer hebben gedaan.

Maar nog eens, is er tusschen beiden verband? In historisch opzicht stellig niet. De stichters der hedendaagsche Vrije Gemeente en zij die den Nederlandschen Protestantenvbond in het leven riepen hebben wel allerminst aan de Collegianten van vroeger dagen gedacht, toen zij zich tot hun taak aangordden. De lang vergeten Rijnsburgers kunnen in historischen zin kwalijk hunne vaders worden genoemd. Maar wie zal zeggen of de nawerking van hun geest en beginsel ook voor deze vrije vereenigingen den bodem niet vruchtbaar heeft gemaakt? De mensch leeft van de geestelijke schatten van het voorgeslacht, dikwijls zonder dat hij zelf weet hoe. Het is meer gezien in de ontwikkelingsgeschiedenis der menschheid dat gedachten en verschijnselen, die lang voorbij waren gegaan, na lange jaren herleefden en nog krachtiger te voorschijn traden, zonder dat het ons gelukt te ontdekken of zij door een draad aan elkander verbonden zijn. Daar zijn rivieren die op een zeker punt in de aarde verdwijnen, om op een andere plek mijlen verder weder voor den dag te komen. Doch waar de geoloog niet wanhoopt hier nog ten slotte den onderaardschen loop als met den vinger nauwkeurig te zullen kunnen aanwijzen, daar ontsnapt de geestesstroom dikwijls onverbiddelijk aan het oog van den geschiedvorschcr. Wie zal aan de zee vragen welke wateren zij ontving uit den eenen en welke uit den anderen stroom?

Zij zijn te samen gevloeid, met elkander vermengd en uitgestort in een ondeelbaren oceaen. Het is niet anders met de gedachten. Vanwaar zij komen en waar zij heengaan is het geheim van God. Den geschiedvorscher blijft alleen over te constateeren dat het uitingen zijn van één geest, verschijnselen van ééne soort, die hij heeft waargenomen in verschillende tijdperken van het leven der menschheid. Dat dit het geval is met de Vrije Gemeente der 17de en 18de eeuw en die van den tegenwoordigen tijd, schijnt mij aan twijfel kwalijk onderhevig.

Wij hebben hier niets meer bij te voegen. De Collegianten zijn verdwenen. *Zij* hebben gedaan wat hun hand vond om te doen. Aan *ons* de dankbaarheid indien ons hart en hoofd zijn verfrischt en versterkt door de herinnering aan hun leven en werken.

BIJLAGE I.

Brief van Johannes Evertz. Geesteranus van 29 Juni 1620 uit
Leeuwarden verzonden aan Jan Jacobsz. van der Kodde,
den Oude ¹⁾).

P. S.

Amstelodami cum essem, frater in Domino multis mihi nominibus colendo, integrum octiduum nihil fere quam hospitia mutabam. Hanc n(empe) instabilitatem crebramque loci mutationem adferebant mihi casus quidam inexpectati, curaque et fides amicorum; nec non et salutatio quaedam frequentior. Unde factum, ut aliquoties habitu fere alieno per mediam urbem noctu diuque alio atque alio mihi fuerit divertendum. Etiam D.D. Consules intelligebam Praetoribus ejus urbis, ad unum omnibus ad sese accersitis, deintegro serioque admodum edixisse, ut in concionatores proscriptos, quorum nonnullos intra sua moenia versari sibi certo constare dicebant, quam sagacissime inquirerent; idemque ab iisdem illis injunctum etiam insuper privatis quibusdam, idque proposito praemio quingentos florenos excedente. Est hoc mihi certo quodam indicio indicatum eodem quo actum dicitur, id est, quinto ab ingressu meo in urbem illam die. Postero tamen necessaria quadam de causa Harlemum excucurri, indeque illuc sub ejusdem diei vesperam sum reversus. Harlemi autem cum jam abiturus conscenso curru aurigam expectarem minime, ut fieri solet, festinantem, ecce inter circumstantes animadverto quendam vultu ac voce virum acrem, quique ex amictu gladioque quo accinctus erat, nocturnus

---

¹⁾ Deze brief, in originali voorhanden sub n°. 1176 van de handschriften der Bibliotheek van de Remonstrantsche gemeente te Rotterdam, scheen mij belangrijk genoeg om dien als bijlage op te nemen. Er komen daarin bijzonderheden voor die van elders niet bekend zijn, en hij schetst ons op aanschouwelijke wijze de omstandigheden waarin een als Remonstrant vervolgd predikant in die dagen verkeerde.

Praetor, Propraetorve aut talis quispiam videbatur. Is me intentis oculis ita obtueri, ut et socium meum mea causa perterrefaceret vehementer et ego, qui idem animadvertebam, nihil fere aliud conciperem, quam illum mihi manum jamjam injecturum. Dei tamen gratia in omnem eventum paratus, prorsus intrepidus erectusque, fronte serena atque exporrecta, et ceu nihil minus quam observatorem illum meum cogitans sic sedebam donec evaderemus. Proximo deinde die Praetorum Amstelodamensium omnium infestissimus, qui habetur, nobis obviam veniens, utrique jam tum notus, comiti quidem meo rursus pavorem quendam incussit, mihi v(ero) alterum quoddam constantiae experimentum praebuit. Libenter equidem pericula non necessaria, quam possum cautissime caveo, ut ne si quando aut inevitabilia ingruant aut necessaria ultro adeunda sint, consternatur animus temeritatis ullius conscientia. Caeterum adfui illic Montano meo, qui Palindiam suam sive subscriptionis retractionem mihi legendam exhibuit. Ipsum, ea ad Ordines Illustr. transmissa, puto jam exulari in sua patria, id est, Antwerpiae, sed secus atque ego nuper in meâ. Idem v(ero) mihi aiebat, eodem fere secum tempore recantaturos, qui et ipsi subscripserant, Welsingium Pastorem Hornanum, Remoutium Bommelensem, et praeterea denique etiam alium quendam mihi necdum nominatum. Sic ut pro tribus captis quatuor jam habeamus retractantes, nisi forte me numerus hac vel illa vel utraque parte jam fefellerit. Solent a(utem) martyria cedere in majorem martyrum copiam, et fidei persecutio in incrementum Ecclesiae. Ita ut multi fratres (inquit Paulus Phil. 1:14) ex vinculis meis fiduciam in Dominum accipientes audentiores facti sint ad sermonem sine formidine proloquendum. Etiam illic videre mihi contigit Acta Synodi Nationalis Dordracenae (Dordrechtanae), et quatuor locis me unaque fratrem meum Ministrorum latrocinantium eloquentiâ (quam. ni fallor, ipsi caninam vocant) atrocissime exagitatos; id est, uno verbo, condecoratos; in Praefatione ad Ecclesias pag. penult. in Indice rerum (ut ajunt ipsi) praecipuarum, tum pag. 279 et seq. ac denique pag. 346, forsan etiam alibi. Sic ut necdum poeniteat non comparuisse.

Ipsorum Naenias hic adscribam. Praefationis verba haec sunt: «cumque deputati hujus Synodi una cum Illustr. Ordinum Delegatis. «in classe Alcmariana (proxime ante vocant Hornanam) causam Jo-
«hannis Geijsterani, Pastoris Alcmariani, ejusdemque fratris Petri Geijs-

«terani, Pastoris Egmondani, examinarent, deprehensum fuit, eos blasphemis atque execrandis Socini erroribus plane esse addictos, uti «ex ipsorum Confessione constat. Quae, quia in Synodo Nationali publice «cum omnium horrore praelecta fuit, hisce quoque Actis inseritur». In Indice V(erborum) ista ponunt: «Confessio horrenda fratrum Geijsteranorum Remonst. pag. 279 et seq.» — Paginà v(ero) 279 et seq. calumniantur hoc pacto: «Eadem Sessione Confessio duorum fratrum «Johannis Geijsterani et Petri Geijsterani, Ministrorum Remonstrantium, quorum alter Alcmariana, alter Egmondanae Ecclesiae Pastorem «nuper egerat, Deputatis Synodi Noort-Hollandiae scripto exhibita, et «ad Synodum transmissa, praelecta fuit, et cum summa detestatione ab «omnibus rejecta, atque improbata, cum ex illa manifestissime appareret «illos sub nomine Remonstrantium, et sub praetextu quinque Articulorum, horrendas atque execrandas Socini et Anabaptistarum blasphemias fovere, et in Ecclesias suas conatos esse introducere. Ea sic «habet: etc.» At pag. 346 ubi Episcopus inter alia haec dicit: «scilicet «perfundendum erat populo, alia adhuc latere, quam qua in controversiam publicam vocata essent horrenda, videlicet, et damnata «olim dogmata, veteres omnes haereses novo paxillo suspendi, et «quicquid usquam errorum fere pestiferorum fuit, id omne veluti «postliminio in lucem revocari», ibi ad marginem adjungunt illi has suas Notulas: «Utrum haec absque causa fuerunt dicta, praeter caetera «documenta quae alibi extant, lector colligere poterit ex confessione «Geijsteranorum, inserta Sessioni 138, atque ex declaratione Ecclesiae «Campensis hanc orationem proxime antecedente».

Toties, ut vides, Frater, mentionem faciunt Confessionis nostrae, itaque de ea triumphare videri volunt, ut avide prorsus eam arripuisse, eaque oblata exultasse potius videantur quam cohorruisse. Dubitarim equidem (si modo absoluta jam Synodo dubitare quicquam liceat) verusne ille, quem sic amplificant Patres isti, horror fuerit, an v(ero) potius plane simulatus. Si quid mei illis horrore fuit, id fuit, credo, libellus meus supplex una cum Epistola Classi examinatrici a me exhibitus, quibus Classis istius fraudes et injuriae manifestissime deteguntur, nisi fortasse neutrum illi viderint. Utrumque a.(autem) Confessionem apposuisset, prout oportet, Synodus illa, nisi omnino et temeraria et iniqua et calumniatrix esse maluisset. Latrocinium illis impegi, videlicet notorium. Studia enim sententiaeque ipsorum sanguinariae palam

sunt. Et audi, quaeso, quid dicat ille ex Albione Decanus, Orator parum candidus. «Quin claves, inquit (in Actis illis Synodi pag. 41) «manu exerit exercetque Ecclesia quae gladium eris libere usque «vibraverit? Quin fulminum spiritualium vim omnem ac horrorem sacrum redintegratis, facitisque, ut qui Dei Ministros flocci «fecerint, ad lictorum vestrorum fascas contremiscant.» Eidem v(ero) tam cruentis Homonymiis ludenti ac tam Doëgice declamanti (vide Ps. 52) pro sua oratione a tota Synodo gratiae actae sunt. Postea ibidem inquit ille, «sobrie sapiamus. Hoc est, uno verbo: «non supra Scriptum, non supra Patres». En Synodi Papisticum os! dicit, «uno verbo», cum sibi aptius dixerit, «duobus verbis». Hallucinor: loquitur n(empe) ex mente Synodi, quae «solum Dei verbum, non «autem ulla humana scripta, pro certa atque indubitata fidei regula se «adhibituram» jurata, praeterquam quod jurando ipsum Dei verbum transgressa est, non hoc pro fidei norma adhibuit, sed se ipsum adeo et Patres suos, Confessionis praesertim et Catechismi sui auctores, et Scripturam quidem, sed ut ab istis ipsaque Synodo explicatam. Itaque unum quidem verbum pro regula adhibuerunt, verum non Dei, sed humanum, atque ex humanis confarcinatum. Confessionem enim et Catechesin suam «pro formulis consensus in doctrina Orthodoxa habere «se» ostendunt pag. 11, «de quo consensu, si qua moveatur controversia, «eam ex istis formulis dijudicandum esse» ajunt. Nimirum . inquam, ita ut qui alicubi a formulis illis consensus dissenserit, eo ipso a Doctrina Orthodoxa, ipsorum iudicio, dissentire dicendus sit. Nec tota illa Catechizandi ratio ab illis operose admodum instituta (Sess. 14 et 15 et 17) tantum huc spectat ut suum aliquem consensum patefaciant, utve se in Catechesin suam consentire testentur, sed ut cum sexum utrumque tum aetates ordinesque omnes ad illam tanquam ad «institutionem in primis religionis Christianae fundamentis», ipsorum sententia «summe «tum utilem tum necessariam» perquam stricte alligent. Hoc v(ero) quid aliud est quam Catechesin habere pro formula non tantum consensus verum etiam sensus fideique? Id vel una docet cautio de ludimagistris, non admittendis, non tolerandis, nisi sancte recipiant, se juventutem sibi commissam instituturos secundum hanc suam catechizandi rationem. Sed ante omnia omnium notanda conspiratio est de inducendo Magistratu ad suscipiendam artis illius suae Catecheticae tutelam ac promotionem, uti etiam et Canonum et rerum suarum om-

nium. Ubi tamen simul notanda quaedam Theologorum Bremensium moderatio, fere ut stylo Racoviensi quodam illic loquentium. Ita ut jam minus mirer horum unum, ob suum in Remonstrantes animum aliquando minus iniquum, non ita bene apud reliquos initio audivisse.

Maximo n(empe) in precio apud Synodum fuisse videntur, qui maxime violenti. Ignorasse tamen ipsos, quam graviter exorbitarent, equidem mihi persuadeo; ac dum male inter Jacobum et Esauum discernunt, dum de utroque perversum ferrunt iudicium, denique dum Jacobi sortem beatam sibi falso adscribunt, praeter opinionem suam Edomaïzasse. Deum precor, ne illis hoc imputet. Male tamen iis metuo, qui ignorantiam verae pietatis affectando, bona monita ac bene monentes non solum quam fastidiosissime a sese repellunt, sed et modis indignissimis omnino sublatis volunt atque extinctos. Male metuo Patriae nunc adeo persecutrici; cujus praeterita in Prophetas discipulosque Domini hospitalitas mirabili hactenus rerum omnium affluentia fuit compensata; quin et multis sanitas, id est, sanctitas allata est, multique in illa ex morte, id est, peccatis resuscitati. Non hoc belli quater decennalis, non publicae hostilitatis merces est nisi per accidens, nisi praeter et contra meritum ejus, et ob adjunctam hostilitati illam, quam dixi, hospitalitatem. Sic quidem ego existimo Distinguenda v(ero) hospitalitas ea quae cum vindicta et in hostes hostilitate conjuncta est, ab ea quae cum crucis tolerantia; illa corporis majorem videtur rationem habere, haec animae; illa quum pietatem exercet, exercet peccando, qua sc(ilicet) vindicando. Unde, licet qua pia est in hospites, Deo suo modo accepta sit et gratias ab eo permultas reportet, ἀντὶ χριστέα χαλκείων ξεινήρια πολλά καὶ ἐσθλά, longe tamen inferior est ista posteriore, tam quoad officii excellentiam, quam quoad praemii. Adde, numquam, ut locus sit hospitalitati, esse belligerandum. Hinc tamen non sequitur, eos qui Evangelii hospitium aliquod bello redimunt ac tuentur nullatenus esse vel laudabiliores vel foeliciores iis, qui illud quantum in se est exterminant, opprimuntque. Pars v(ero) foelicitatis illorum minima non est, quod in ipsorum ditionibus, dum libertas conceditur Evangelizandi, palam et praedicetur et audiatur, cuivis, qui salvus esse velit, et bella et reliqua peccata deponenda esse, et crucem Christi esse subeundam. Imo quae major beatitudo peccantibus contingat, equidem concipere non possum. Cui saluti quando aurem morigeram denegare pergunt illi defensores piorum belligeri, mirandum

si non ex defensoribus transmutentur tandem in persecutores, ex hospitibus in hostes. Certe (quae natura Evangelii est bellatorum genio plane inimica) aliter ut eveniat, vix fieri posse videtur. At ejusmodi in deteriora progressus mihi certa quaedam extremaque mensurae impletio videtur in ipsum verticem hominum ita ingratorum atque contumacium refundendae.

Hesterno v(ero) die rumusculum percepi de libro quodam a Remonstrantibus edito vel edendo, ubi vindiciae contra Tyrannos defendantur. Quod si verum sit, jam causam habuero metuendi non Patriae solum ingratae sed et ipsis Remonstrantibus. Tale quid v(ero) ab istis agi mihi necdum fit verisimile, si modo etiamnum inter se ipsi consentiant.

Porro ex meis profectionibus gravedinem contraxi, jam tamen plurimum levatam. Longa n(empe) latendi assiduitas aurae quodammodo impatientem reddidit, qui tamen caelo libero libenter alias frui soleam. At istae latebrae ultro hactenus a me quaesitae, istaeque spontaneae mei et inclusiones et macerationes, majorum angustiarum et arctiorum carcerum fortassis quaedam praeludia sunt, at simul ad gloriosam filiorum Dei libertatem, una cum reliquis suo tempore mihi participandam, certae, uti spero, praeparationes. Hoc me solamine, ovem propulsatam, confirmare soleo.

Amstelodamo profectus postridie illuc appuli, unde Roscamus noster¹⁾ primas ad te literas dedit, posteaquam a nobis (scis unde) abiisset. Isthic v(ero) in notitiam deveni fratrum quorundam non vulgariter Evangelicorum; et quorum unus superiori hyeme ab hospite Roscami, collega suo, a concionandi munere suspensus est, ob id quod absolutam ab ante, ut loquuntur, filii Dei aeternitatem confiteri detrectaret. Quod tamen ex me tibi intellectum, vicino tuo Guilielmo Joannis²⁾ ut dicas nolim. Salutabis tamen eum meo nomine amanter. Ille v(ero) suspensor aiebat (prout mihi narratur) Confessiones Petri, Nathanaëlis, Marthae, Eunuchi aliorumque fidelium de persona Christi, a Scriptura

---

¹⁾ Wie onder dezen Roscamus schuilt, — het schijnt mij een pseudoniem te zijn, — heb ik niet kunnen uitvorschen.

²⁾ Indien met dezen Guilielmus Joannes bedoeld wordt Wouter Cornelisz. van Waarder, wat mij niet onwaarschijnlijk voorkomt, (vgl. J. Tideman, De stichting der Remonstr. Broedersch. dl. I. bl. 345, 346 en 348), dan kennen wij hierdoor den juisten tijd waarop deze afgezette prediker heimelijk te Rijnsburg werkzaam was.

pro salutaribus habitas, suffecisse quidem ad confitentam ejus humanitatem, nequaquam v(ero) ad divinitatem. At ita loquendo bonus ille vir Scripturam solam in fidei normam adhibet perinde ut Canonistae illi, de quibus supra; hoc est, in speciem. Approbata tamen a coetu Ecclesiastico suspensio illa est, et quidem praecipue, ut videtur, ex metu periculi, quod sibi Socinianismi famâ alias creatum iri existimabant. Attamen sinistra actio ista eos securos reddere non potuit. Postea enim Joannes de Rees ¹⁾, primarius ipsorum antistes, pacis amantissimus vir, una cum suis in publica Grevii sententiâ notatur eo nomine, quasi refugium ac receptus quidam sit Patriae (ut lo quuntur) perturbatorum.

Et Synodus nos et Anabaptistas cum Socino conjungit, ac omnium istorum doctrinam uno eodemque prorsus encomio exornat, ut paulo ante vidimus.

Ego passim diligenter commendo caput 14 Prioris ad Corinth. et morem a nobis observari coeptum; ita tamen ut ne prodam vos. Nimirum et hîc quoque res illa nova, et ceu antehac inaudita, nunc tamen quibusdam arridere videtur, fortasse ad usum etiam revocanda. Et huc eos urgere non desino. Sed quod maxime adhuc obstare videtur, formido est.

Egi et cum juris Doctore quodam, Causidico peritissimo quique vulgo magno in precio est, de litigandi munere in totum deserendo; id quod cum ex Scripturis planum facerem, serioque inculcarem, sensit ille, prout apud alios postea confessus est, aculeum ingentem sibi a me esse infixum; maxime cum ad extremum et illi et hospiti meo, homini opulento, arbitrari me dicerem, non in uno divite verum esse hoc: ἀπῆλθε λυπόμενος. ἦν γὰρ ἔχων χρήματα πολλὰ, id est, abiit tristis, erat enim habens divitias multas. Ille tamen amplius ea de re mecum se collaturum promisit. Nunc porro sociam meam, vere mihi conjugem, expecto, ut simul hinc illuc (si Deus permiserit) contendamus, ubi audio antiquum inter Dominos dissidium recruidisse, rescisso, quod nuper admodum mutuis inter ipsos conviviis confirmatum erat, et velut egesto foedere. Ac majoribus nunc odiis utrimque exacerbati dicuntur, quam unquam antehac. Nec pauci metuunt hanc rem in publicam illius

¹⁾ Johannes de Rees, d. i. Hans de Ries. Zie het vonnis over Grevius bij Brandt IV. bl. 237.

loci calamitatem aliquando ac forte (nisi Deus averterit) propediem erupturam.

Adfuit mihi nudiustertius uxor And. Volk. ¹⁾ qui inde cum familia aliorum remigrantes hac transibant. Cur inde recederent, causam allegabat hanc, loci videlicet statum dubium atque incommoditatem, saltem ut ipsis ad victum quaerendum parum commodi. Institoriam n(empe) quandam exercere decreverunt. Illic a(utem) ne hoc inceptarent, consuluisse sibi dicebat homines pios ac morum gentis illius satis experientes, ut quae vulgo in commerciis, praesertim in solvendis debitis, exigua aut nulla fide sit. Aiebat etiam Luteranos, de libris quibusdam Sociniciis Serveticisque, quasi illic imprimendis monitos, praelum nuper inspexisse, omniaque perquam curiose perlustrasse, si quid forte talium librorum offenderent; nihil a(utem) offensusse. Rogata, numquid locum illum profugis, praesertim iis qui comparere jussi non comparuissent, satis tutum putaret, nihil affirmavit. P.P.m. ²⁾ narrabat illic jam Scholam Gallicam aperuisse. Is cum hic haereret, ab hospite suo artem didicit conficiendi cremati ³⁾; quicum licet acriter saepe disputaret, sic ut ab eo testimonium auferret ingenii illuminatissimi, tam egregium tamen dissimulatorem egisse dicitur, ut quis esset, ille non nisi ipso demum digresso rescierit.

De Provinciae istius, quae modo aguntur, Comitibus, deque Synodo Provinciali, quia nihil habeo, nihil refero; praeterquam quod duo quidam ex Nobilibus, Hillema et Sacama ⁴⁾ causae Remonstrantium, ut aiunt, addictissimi, ab illis ablegati dicantur ad componendum dissidium illud, cujus modo mentionem feci; tum Petrum Harmani ⁵⁾ virum ex veteri convictu mihi probe notum, Pastorem Dockemanum, a ministerio propter Harminianismum, qui dicitur, remotum, ad Synodum agendaе causae suae ergo profectum esse, (vocaturne, id

¹⁾ And. Volk. d.i. Andreas Volkers. Zie Brandt, IV, bl. 343, 884 v., 916 en Tideman a. w. I bl. 142 en noot.

²⁾ Of hier Eduard Poppius of P. Pagius (d.i. Adriaan van de Borre) dan wel een ander bedoeld is, durf ik niet beslissen.

³⁾ De beteekenis is niet duidelijk, Volgens Du Cange's Glossarium is Crematum = crematium, Graece *κεραιῖον*, hetzelfde als colibum of collybum: het opgeld, de agio bij het geldwisselen, ook het geldwisselen zelf.

⁴⁾ Zie over hen van der Aa, Biogr. Woordenb.

⁵⁾ Zie over hem J. Reitsma, Honderd jaren uit de Geschied. der Hervorm. van Friesland, bl. 405 v.v.

nescio) eumque juxta quorundam conjecturam, si actio bene succedat, prope Leowardiam in ministerium restituendum. Nuper a(utem) Pavium Amstelodamensem illum, Illustr. Ordd. General. Legatum, ad petitiones suas, de admittendo ordine Ecclesiastico in Syn. Nat. constituto, deque tradendâ, Frisiorum praesidio (propugnaculo) Delphziela, repulsam passum. Certe major in hac Provincia libertas obtinere adhuc quidem videtur, quam in reliquis. Attamen non ita pridem S. Ner. ¹⁾, citatorum unus Leowardiae, cum primo in Amersfortanum quendam ac deinde hunc evitans in Bogermannum incidisset, fuga sibi consuluit. Et ego hic de consilio fratrum primum meum hospitium, eo quod illis minus tutum videretur, jam ab aliquot diebus reliqui. Ubi nunc sum domus plena propinquorum est, qui heri istuc advenerunt.

Istorum praesentia me magnopere delectat. Sunt enim quales vos estis. Bene vale, Frater mihi parentis loco honorande tantoque melius de me ac meis merite, quanto nunc magis tua in nos merita colenda sunt. Salutes velim meo nomine plurimum uxorem tuam filiamque, sorores mihi in Domino dilectissimas, nisi quod illam etiam pro matre meâ habeam. Praeterea Laurentium Schonaeum ²⁾ unaque conjugem ejus; (Nam et huic viro ejusque familiae, propter institutionem fideique erga me singularem et exploratissimam, plura me debere scio, quam unquam solvendo sim. Deum precor, ut quas mihi praestiterunt misericordias gratiosissime illis rependat. Scripsissem et ipsi, nisi tuae hae literae mihi tempus abstulissent).

Ad haec fratrem tuum illum semper officiosissimum Johannem Minorem, ipsissimam mentem meam, ac mecum sensu per omnia prorsus unum in Christo; nec non et reliquos fratres tuos germanos, omnes mihi pietatis, ingenii atque eruditionis nomine (nec mihi solum) quam commendatissimos. In primis v(ero) Mariam unicam sororem vestram. Boeckhorstium quoque et Boeckhorstiam ³⁾. Denique et fratres illos Leydenses qui me aliquoties compellatum venerunt, et, quem mi-

¹⁾ Samuel Naeranus.

²⁾ Vermoedelijk een zoon van den bekenden Haarlemschen rector en dichter Cornelius Schonaeus, over wien men zie van der Aa, Biogr. Woordenb. en C. J. Gonnet in de Bijdr. voor de geschied. van het Bisdom Haarlem, Dl. IX bl. 408 v.v.

³⁾ Wie Boeckhorstius en zijne vrouw en Matthias Beerius waren bleef mij onbekend.

nime omissum velim, Antonium Cornelii Ichthyopolam. Deum, ut vobis omnibus propitius sit, precor. Estote vicissim et mei memores in piis vestris ad eundem illum Patrem nostrum precibus. Iterum vale, et salve a

vestri studiosissimo
 Joh. Everardi F. Geist^{no}.
 1620 29 Jun.
 loco supra subindicato.

Transmigrationem meam
 dissimulatam velim; tum
 hasce literas a socio nuper meo
 Matthia Beerio ¹⁾ descriptas; earumque
 exemplum ad socrum meam delatum,
 ut ibi custodiatur, illique in mercedem
 ac *μνημόσυρον* meo nomine abs te dono dari,
 seu potius ut debitum reddi, unum, quem tibi
 placuerit, meorum librorum in sporta positorum,
 sed insignem quendam, in quarto aut formae minoris;
 quorum reliquos venditioni, ut scis destinatos, si
 vendideris, quantulocumque precio, gratum fereris.

Pietate, Prudentia atque
 eruditione Spectato Viro
 Johanni Jacobi Coddaeo
 Majori,
 Renoburgum.

---

¹⁾ Zie noot 3 van de vorige bladzijde.

BIJLAGE II.

Lijst van personen die na voorafgaande belijdenis van hun
Christelijk geloof te Rijnsburg gedoopt zijn tot leden
der Algemeene Christenheid ¹⁾.

- 24 Aug. 1726. Murk Freerks,
Tiets Douwes, huisvrouw van Tjerk Kornelisz.,
beide wonende tot Oudeboorn in Friesland,
Assuerus de Haan tot Haarlem.
- 31 Mei 1727. Cornelis Visser tot Amsterdam,
Geertruida Valk, huisvrouw van Adrianus Vijgh
tot Amsterdam.
- 23 Aug. 1727. Gerbrand Kruid tot Knollendam,
Ida van Dokkum, huisvrouw van Benedictus Pauli
tot Amsterdam.
- 15 Mei 1728. Anna Vos tot Amsterdam,
Abigaël Peereboom, nu huisvrouw van Jacob Zoutman
tot Amsterdam,
Alida Peereboom, nu huisvrouw van Dr. Jan de Koker
tot Rotterdam.

---

¹⁾ In hs. aanwezig sub n°. 189 van het Archief van het Weeshuis de Oranjeappel. Deze lijst is niet geheel volledig en nauwkeurig. In de Aanteek. op de Rijnsb. Verg. van G. van Nijmegen lezen wij, dat hij op 28 Juni 1761 gedoopt is door A. R. Kool en niet door G. de Koker Mz. Voorts dat G. de Koker volgens eene door hem gehouden lijst van 1757 tot 1785 zoo openlijk als in stilte 24 personen heeft gedoopt en niet 21, gelijk hier wordt opgegeven. Ook ontbreekt hier de naam van Suzanna Catharina Vijgh, vrouw van G. van Nijmegen, die volgens diens Aanteekeningen op 15 Aug. 1761 door haar behuwdoom G. de Koker te Rijnsburg werd gedoopt. Vroegere dooplijsten, als zij bestaan hebben, zijn verloren gegaan.

- 26 Aug. 1730. Eva Beets, huisvrouw van Cornelis van den Bosch Cz.,
Jan Wagenaar,
Willem van Maurik,
Jan van Rijssen,
Gerrit du Plouis en
Izaäk Oillaarts, alle wonende tot Amsterdam.
- 12 Mei 1731. Adriaan Huisman, wonende tot Amsterdam,
nu Tergoes in Zeeland.
- 12 Juni 1734. Jacobus Peterson tot Amsterdam.
- 23 Aug. 1732. Maria Forest, wonende tot Rotterdam,
gedoopt door Lieuwe van Dokkum.
- 27 Mei 1730. Joanna Dingmans tot Amsterdam,
gedoopt door Cornelis van den Bosch Cz.
- 28 Mei 1735. Jacoba Dingmans,
Elisabet Boevenius, nu huisvrouw van Willem Vetkoper,
Anna Boevenius, alle tot Amsterdam,
gedoopt door Jan Schenk.
- 27 Aug. 1735. Anna Writs tot Amsterdam,
gedoopt door Lieuwe van Dokkum.
- 19 Mei 1736. Sara Dingemans,
Aletta Dingemans,
Ide de Wadder, alle tot Amsterdam,
gedoopt door Lieuwe van Dokkum.
- 25 Aug. 1736. Maria Boevenius, huisvrouw van Cornelis de Wit,
Trijntje Boomkamp, beide tot Amsterdam,
gedoopt door Jan Schenk.
- 8 Juni 1737. Hendrik Koekebakker en huisvrouw,
Grietje Alfenaar, wonende tot Vreeland,
Ibo Hartman tot Kampen,
gedoopt door Jan Schenk.
- 24 Mei 1738. Geertje Hartman tot Kampen,
Jakob van der Kluis Pietersz. tot Leiden,
gedoopt door Lieuwe van Dokkum.
- 25 Febr. 1742 Pieter van Rossen, Mr. Chirurgijn op de Koog,
gedoopt door Cornelis van den Bosch Cz.
- 12 Mei 1742. Magdalena Burger tot Amsterdam,
gedoopt door Jan Schenk.

- 1 Juni 1743. Albert Jansz. Roos tot Haarlem,
Catherina Hazevoet,
Giertje Veen, beide tot Amsterdam,
gedoopt door Lieuwe van Dokkum.
- 24 Aug. 1743. Hendrik Korp en
Elisabeth Buijs tot Amsterdam,
gedoopt door Cornelis van den Bosch Cz.
- 23 Mei 1744. Dirk Kipper tot Wormerveer,
gedoopt door Lieuwe van Dokkum.
- 4 Juni 1745. Hermanus Hartman tot Amsterdam,
gedoopt door Jan Schenk.
- 5 Juni 1745. Juriaan Teunisz. en
Hendrik van Vrede tot Amsterdam,
gedoopt door Lieuwe van Dokkum.
- 27 Aug. 1745. Louis de Lanoij Roos tot Amsterdam,
gedoopt door Jan Schenk.
- 28 Aug. 1745. Gillis Blaauw en
Pieter van den Bosch Junior tot Amsterdam,
gedoopt door Cornelis van den Bosch Cz.
- 27 Aug. 1746. Grietje Buijs,
Jurriaan Liewes de Rink,
Abraham Blom,
Cornelis van den Bosch de Jonge, alle tot Amsterdam,
Cornelis Ruijter tot Zaandam,
gedoopt door Cornelis van den Bosch Cz.
- 20 Mei 1747. Harme Blaaze en
Klaas Korp, beide tot Amsterdam,
gedoopt door Lieuwe van Dokkum.
- 26 Aug. 1747. Aafje Stuurman tot Hoorn,
gedoopt door Cornelis van den Bosch Cz.
- 29 Mei 1751. Hielke Ymes Rekker tot Hoorn,
Cornelis van Putten de Jonge en
Rutgert van Putten tot Haarlem,
gedoopt door Lieuwe van Dokkum.
- 1 Aug. 1751. Eva van den Bosch,
gedoopt door Cornelis van den Bosch Cz.

- 28 Aug. 1751. Johanna van Wezel, huisvrouw van Cornelis Kats,
Jetze Cornelisz. beide tot Amsterdam,
gedoopt door Cornelis van den Bosch Cz.
- 28 Mei 1752. Sara Santman tot Amsterdam,
gedoopt door Cornelis van den Bosch Cz.
- 26 Aug. 1752. Menso van Dokkum,
Elisabeth van Dokkum,
gedoopt door Lieuwe van Dokkum.
- 9 Juni 1753. Daniël Hovens Hendriksz. tot Haarlem,
gedoopt door Agge Roskam Kool.
- 1 Juni 1754. Margaretha Koekebakker tot Westzanen,
gedoopt door Agge Roskam Kool.
- 25 Aug. 1754. Jacob Waagmeester tot Marken-Binnen,
gedoopt door Agge Roskam Kool.
- 27 Mei 1757. Alida de Koker tot Rotterdam, en
- 28 Mei 1757. Pieter Titusz. te Amsterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 27 Aug. 1757. Hendrik Koekebakker tot Amsterdam,
gedoopt door Agge Roskam Kool.
- 24 Aug. 1759. Grietje Jansd. tot Amsterdam in het Collegianten-Wees-
huis, gedoopt door Lieuwe van Dokkum.
- 24 Mei 1760. Pieter de Koker tot Rotterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 23 Aug. 1760. Aagje Deken tot Amsterdam in het Collegianten-Wees-
huis, gedoopt door Agge Roskam Kool.
- 9 Mei 1761. Elisabet Vetkoper tot Amsterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 28 Juni 1761. Jan Bezoet,
Gerard van Nijmegen en
Salomon van Nijmegen, alle tot Rotterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 29 Mei 1762. Pieter Kool en
Trijntje Kool tot Beverwijk,
gedoopt door Agge Roskam Kool.
- 10 Juli 1762. Yda de Koker en
Johanna de Koker tot Rotterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.

- 28 Aug. 1762. Maria Bavink tot Amsterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 21 Mei 1763. Sybrand Martens tot Amsterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 25 Aug. 1764. Elsje Woubeek tot Amsterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 17 Mei 1766. Anna Catharina Middendorp tot Amsterdam,
Engeltje de Jong tot Krommenij,
Hendrik Blaauw tot Enkhuijzen,
gedoopt door Agge Roskam Kool.
- 23 Aug. 1766. Lucretia de Graaf tot Amsterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 25 Aug. 1769. Trijntje Stuurman tot Amsterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 26 Aug. 1769. Magdalena de Graaf tot Amsterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 2 Juni 1770. Jacob Aggesz. Kool tot Wormerveer,
Anna Kool tot Beverwijk,
gedoopt door Agge Roskam Kool.
- 25 Aug. 1770. Aagje van Hees tot Amsterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 24 Aug. 1771. Femmetje Baving tot Amsterdam,
gedoopt door Lieuwe van Dokkum.
- 28 Aug. 1773. Jansje Veenstra en
Margaretha Zuring tot Amsterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 21 Mei 1774. Maartje Kool tot Beverwijk,
gedoopt door Agge Roskam Kool.
- 27 Aug. 1774. Grietje van Hees tot Amsterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 2 Juni 1775. Johannes van Laaschet tot Crevelt,
Pieter Vijgh Jacqueszoon tot Rotterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 17 Aug. 1776. Titia Langerhuijzen tot Amsterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 13 Juli 1777. Cornelis van Putten,
gedoopt door Daniël Hovens,

- 16 Aug. 1777. Jacomijntje Zijltocht en
Bouke Willemsd. Dijkhuijzen tot Amsterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 19 Aug. 1780. Neeltje Kool en
Dirk Kool tot Beverwijk, (kinderen van A. R. Kool),
Jacob Kool Junior en
Jan Kool Jacobsz. tot Amsterdam, (neven van A. R. Kool),
Johanna Willemina Hanneman, geboortig van Heerdekke
aan de Roer, wonende tot Rotterdam,
gedoopt door Agge Roskam Kool.
- 20 Sept. 1781. Sara Kreemer tot Amsterdam,
Debora van Geuns tot Groningen,
Pier Zeeper tot Leeuwarden,
Syds Syboutsz. en zijn huisvrouw
Aaltje Fontein tot Menaldum,
gedoopt door Agge Roskam Kool.
- 18 Mei 1782. Sysk Gosse's Nijdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 17 Aug. 1782. Trijntje Bakker en
Janneke Zijltocht tot Amsterdam,
gedoopt door Gerrit van der Zoo.
- 7 Juni 1783. Martha van Ravesteijn tot Amsterdam,
gedoopt door Gerrit van der Zoo.
- 22 Aug. 1784. Jannetje Kempen tot Amsterdam,
Rutgert van Putten junior tot Leijden,
gedoopt door Gerrit van der Zoo.
- 20 Aug. 1785. Emerentia Blomzaat tot Amsterdam,
gedoopt door Gerrit de Koker Michielsz.
- 9 Juni 1789. Jan Wijnand van Rees tot Haarlem,
gedoopt door Daniël Hovens.
- 19 Sept. 1801. Ida Johanna Molkenboer tot Maarszen,
Dionys van Nijmegen tot Rotterdam,
gedoopt door Gerrit van der Zoo.
-

REGISTER VAN PERSOONSNAMEN.

- Aa, Willem van der, bl. 121.
Aalsmeer, Klaas, bl. 200.
Aalst, Willem van, bl. 87, 173,
175, 176, 282, 296.
Acontius, Jacobus, bl. 22, 375.
Adams, Hendrik, bl. 223.
Adams, Tammo, bl. 223, 225.
Agricola, Carolus, bl. 25.
Ainsworth, John, bl. 374.
Akersloot, Klaas, bl. 203.
Akkermans, Jacob Jobsz., bl. 109,
111.
Albertsz, Harmen, bl. 125.
Aldendorp, Anna van, bl. 73.
Aldendorp, Goris van, bl. 150, 204.
Alefs, Jan, bl. 222v.
Alfenaar, Grietje, bl. 205, 438.
Alkemaet, C., bl. 127.
Alkmaar, Adriaan van, bl. 401.
Alles, Derck, bl. 219, 224, 273.
Altena, Theodorus, bl. 30.
Alting, Hendrik, bl. 33.
Amerongen, Timan van, bl. 110v.
Ames, William, bl. 388, 390.
Amijs, Izak Abramsz., bl. 110.
Andriesz, Johannes, bl. 150, 204.
Antonides, Theodorus, bl. 405.
Apostool, Samuel, bl. 157v., 397.
Arendsz, Jan, bl. 160.
Arents, Engel, bl. 197.
Artemonius (S. Crellius), bl. 385.
Assche, J. van, bl. 394.
d'Aubéry, Benjamin, bl. 21.
Aukes, Bouke, bl. 323.
Auskes, Frederik, bl. 211v.
Aijlva, Ulbo van, bl. 216v.
Baarts, Willem, bl. 320.
Baas, Maartje Claesse de, bl. 349.
Backer, Jan Claesen, bl. 215v.,
220, 257, 276, 358, 381.
Backer, J. G., bl. 194.
Bakker, Trijntje, bl. 442.
Balling, Pieter, bl. 239.
Barber, Edward, bl. 379v.
Barbier, Joannes de, bl. 277.
Barclaij, Robert, bl. 389v.
Batelier, Jacob, bl. 38, 48, 393.
Batten, Jan, bl. 47, 90, 177, 380v.
Baving, Femmetje, bl. 441.
Bavink, Maria, bl. 441.
Beeck, Lenard van, bl. 160.
Beekhoven, Reinier van, bl. 325.
Beerius, Matthias, bl. 435v.

- Beets, Eva, bl. 438.
 Berchem, Anna Maria van, bl. 25.
 Beuningen, Koenraad van, bl. 77,
 86, 91.
 Beijer, Hugo, bl. 14.
 Bezoet, Cornelis, bl. 131.
 Bezoet Sr., Jacob, bl. 131.
 Bezoet, Jan, bl. 131, 135, 440.
 Bidloo, Lodewijk, bl. 183, 305, 400v.
 Bierens, Abram Dirksz., bl. 141.
 Bierens, Saartje, bl. 141.
 Bisschop, Rem, bl. 69.
 Blaauw, Gillis, bl. 439.
 Blaauwkok, Geertje, bl. 164, 322.
 Blaauwkok, Pieter, bl. 164, 322, 328.
 Blaaze, Harme, bl. 439.
 Blacklock, Samuel, bl. 381.
 Blanchard Jr., Carel, bl. 416.
 Blaupot, Gerrit Gerritsz., bl. 170,
 173, 175.
 Blaupot, Wijnand, bl. 164.
 Blauw, Hendrik, bl. 203, 441.
 Blauw, Jacob, bl. 199.
 Bleeker, Harmen Klaasz., bl. 200.
 Blok, Cornelia, bl. 322, 325.
 Blokker, Joan, bl. 192.
 Blokker, Jhr. Martinus, bl. 192.
 Blom, Abraham, bl. 439.
 Blomzaat, Emerentia, bl. 442.
 Blount, Richard, bl. 380v.
 Boeckhorstius, bl. 435.
 Boekbinder, Bartholomaeus, bl. 277.
 Boekbinder, Gerrit, bl. 277.
 Boer, Aris Jansz. de, bl. 197v.
 Boevenius, Anna, bl. 438.
 Boevenius, Elisabeth, bl. 438.
 Boevenius, Maria, bl. 438.
 Bogerman, Johannes, bl. 13, 435.
 Bolleman, . . . bl. 15.
 Bonnet, Gijsbert, bl. 286, 357, 405.
 Boomkamp, Trijntje, bl. 438.
 Boreel, Adam, bl. 77, 135, 138v.,
 141, 143, 260, 368, 385, 406.
 Borre, Adriaan van de, bl. 434.
 Bos, Pieter, bl. 192.
 Bosch Jr., Cornelis van den, bl.
 131v., 176v., 300, 303, 329, 337v.,
 414, 439.
 Bosch, Eva van den, bl. 439.
 Bosch, L. van den, bl. 290.
 Botterman, Eppo, bl. 229v., 282v.,
 381, 405.
 Bouman, H., bl. 271.
 Bourignon, Antoinette de, bl. 408.
 Braakel, Johannes, bl. 414.
 Braght, Tieleman Jansz. van, bl.
 106, 150, 152.
 Bredenburg Jr., Jan, bl. 127, 266,
 360, 368, 402v.
 Bredenburg, Johannes, bl. 61,
 77, 94, 116, 119, 122, 125v.,
 170, 180v., 196, 239v., 261,
 293, 299, 310, 326, 335.
 Bredenburg, Paulus, bl. 97, 122,
 125, 127, 128, 130, 244v., 258.
 Breen, Daniel de, bl. 76v., 91,
 100, 125, 135v., 140v., 335,
 385, 393.
 Brewster, William, bl. 375.
 Broers, Dr., bl. 205.
 Bronckhorst, Jacob Jansz., bl. 189.
 Bruijn, Pieter, bl. 164.
 Bruijn, Willem, bl. 162, 165, 322.
 Bruijn, Ijsbrand, bl. 149, 162, 325.

- Buensz., Frans, bl. 152, 160.
 Burger, Magdalena, bl. 438.
 Burgvliet, Jacob, bl. 127.
 Buijs, Elisabeth, bl. 439.
 Buijs, Grietje, bl. 439.
 Bije, Sr. de, bl. 74.
- Camphuysen, Dirk Rafaëlsz., bl. 66,
 137, 335, 360v., 393.
 Camstra, Tjalling Homme van,
 bl. 217.
 Castellio, Sebastiaan, bl. 22v., 375.
 Cattenburgh, A. van, bl. 386, 394.
 Catz, Carel, bl. 407v.
 Claessen, Aris, bl. 197v.
 Claessen, Jacob, bl. 197v.
 Claessen, Leendert, bl. 75.
 Clarisse, T. A., bl. 357.
 Crellius, Daniël, bl. 173v., 275.
 Crellius, Johannes, bl. 378, 385.
 Crellius, Martinus, bl. 174.
 Crellius, Samuel, bl. 337v., 385v.,
 394v.
 Cornelisz., Antonie, bl. 28, 30, 50,
 65, 90, 436.
 Cornelisz., Dirk, bl. 212.
 Cornelisz., Jetze, bl. 440.
 Cornelisz., Minze, bl. 323.
 Cornelisz., Tjerk, bl. 437.
 Cornelisz., Wouter, bl. 38, 40v., 60.
 Coccejus, Joannes, bl. 83.
 Cockuijt, Emerentia, bl. 416.
 Commes, Jan, bl. 231.
 Comans, Michiel, bl. 135, 140, 162.
 Conway, Moncure, bl. 422.
 Cool, Gerrit, bl. 332, 416.
 Coolhaes, Caspar, bl. 373.
- Coornhert, Dirk Volkertsz., bl.
 22v., 373, 375.
 Coornhert, Elisabeth, bl. 337.
 Costerus, Florentius, bl. 189.
 Cupus, Petrus, bl. 96, 103, 394.
 Czechowitz, Martinus, bl. 376.
- Daams, Joost, bl. 187.
 Dale, Antonie van, bl. 274, 277.
 Dalen, Jacob van, bl. 151.
 Dan, Kempe, bl. 320.
 Deken, Aagje, bl. 193, 202, 329, 440.
 Dekker, Adriaan Pietersz. bl. 167,
 171, 322, 326.
 Derks, Jacob, bl. 219.
 Derremout (Termout), Gerrit Ja-
 cobsz., bl. 164v., 322.
 Diepenbroek, Coenraad van, bl.
 186v., 262v., 270, 335, 343, 402.
 Diepenbroek, Matthijs van, bl. 187,
 290v., 300.
 Diephout, Adriaan van, bl. 325.
 Dingemans, Aletta, bl. 438.
 Dingemans, Sara, bl. 438.
 Dingmans, Jacoba, bl. 438.
 Dingmans, Joanna, bl. 438.
 Dircx, Jacob, bl. 194.
 Dokkum, Cornelis van, bl. 176, 291.
 Dokkum, Elisabeth van, bl. 440.
 Dokkum, Lieven van, bl. 174v.,
 187, 272, 300, 303, 306, 440v.
 Dokkum, Menso van, bl. 440.
 Donatus, bl. 138.
 Douwes, Gijsbert, bl. 206.
 Douwes, Tiets, bl. 220, 237.
 Driessen, Anthonius, bl. 234.
 Duifhuis, Huibert, bl. 289, 372.

- Dullaert, Herman, bl. 122.
 Dusse, Adriaan van der, bl. 205.
 Dijk, Frank van, bl. 125.
 Dijkhuijzen, Bouke Willemsd.,
 bl. 442.
- Eeghem, Adriaan van, bl. 183,
 400v.
 Eeke, Cornelis van, bl. 169, 406.
 Eems Sr., Jacob van, bl. 184,
 266, 294, 297, 335.
 Eems Jr., Jacob van, bl. 184.
 Egmond, Jan van, bl. 415.
 Egmond, Walraven van, bl. 19.
 Elgersma, Franciscus, bl. 214, 217.
 Elsma, Rutger, bl. 174, 180, 184,
 226, 300, 335.
 Ende, Karel van den, bl. 241.
 Episcopijs, Simon, bl. 135.
 Ewouts, Joost, bl. 359.
- Farnovius (Farnesius), Stanislaus,
 bl. 377.
 Faure, D. P., bl. 422.
 Feddriks, Douwe, bl. 211v., 218.
 Feijes, Cornelis, bl. 225, 274,
 306, 336, 399.
 Florisz., Foeke, bl. 214v.
 Florisz., Gerrit, bl. 232v.
 Florisz., Jacob, bl. 232v.
 Fonteijn, Aaltje, bl. 220, 442.
 Fonteijn, Reijner Claessens, bl. 212.
 Forest, Jan, bl. 218.
 Forest, Maria, bl. 438.
 Fox, George, bl. 390.
 Francus, Adam, bl. 384.
 Frank, Sebastiaan, bl. 138.
- Frantzen, Johannes, bl. 357.
 Frederici, Edzard, bl. 14.
 Freerks, Murk, bl. 220, 438.
 Fries, Adriaan Jacobse, bl. 162.
 Furley, Benjamin, bl. 389v.
 Furnier, Isaäc, bl. 389, 392.
 Fijne, Paschier de, bl. 11, 26,
 38, 41v., 49v., 60, 70v., 117,
 137, 275, 336, 387, 393.
 Fijne, Pieter de, bl. 11, 117,
 276, 285.
- Gamerslagh, Hendrik, bl. 152.
 Ganglofs, Claes, bl. 359.
 Gargil, Anna, bl. 392.
 Geel, Joost van, bl. 101, 121, 123v.,
 127, 248v., 281, 368.
 Geesteranus, Johannes Evertsz.,
 bl. 25v., 62v., 88, 137, 202, 206,
 300, 305, 335, 378, 393, 427v.
 Geesteranus, Grietje Jansd., bl. 203.
 Geesteranus, Petrus, bl. 63, 66,
 203, 378, 428v.
 Geleijnsz., Abram, bl. 140.
 Gerritse, Wouter, bl. 197v.
 Gerritsz., Herman, bl. 91.
 Gerritsz., Jochem, bl. 185.
 Gerritsz., Lubbert, bl. 277.
 Gessen, Michiel van, bl. 173,
 175, 289.
 Geuns, Debora van, bl. 236, 442.
 Geuns, Matthias van, bl. 413.
 Geuns, Steven van, bl. 235.
 Gillis, Katrijntje, bl. 140.
 Gillisz., Herman, bl. 106.
 Gillon, François le, bl. 325.
 Glas, Cornelis Pietersz., bl. 189.

- Godschalk, Anthony, bl. 106.
 Goerede, Govert van, bl. 15.
 Gonijza (Gonesius, Goniadzdi), Petrus bl. 376.
 Gool, Matthaeus, bl. 198.
 Gorter, Jan Adriaansz., bl. 202v., 245.
 Graaf, Abram de, bl. 149.
 Graaf, Jan de, bl. 185.
 Graaf, Lucretia de, bl. 441.
 Graaf, Magdalena de, bl. 441.
 Grashuis, Samuel, bl. 176, 282, 296, 335.
 Grates, Galtie, bl. 160.
 Grevinckhoven, Nicolaas, bl. 14.
 Grevius, Johannes, bl. 14, 433.
 Gijsbrechtsz., Cornelis, bl. 106.
 Gijsbertsz., Hendrik, bl. 152.
 Haan, Assuerus de, bl. 437.
 Haan, Galenus Abrahamsz. de, bl. 77, 135, 140v., 185, 198, 200v., 230, 241, 273, 286, 323, 325, 342, 365, 368, 382, 387, 390, 397v., 407.
 Haan, Jan de, bl. 291, 300.
 Haan, Pieter de, bl. 94, 162, 166v., 289v., 324, 326.
 Haan, Reinier de, bl. 291.
 Haan, Victor de, bl. 175, 289, 291.
 Halmaël, Jacob van, bl. 149, 153, 382, 385.
 Hanneman, Johanna Wilhelmina, bl. 442.
 Harmensz., Steven, bl. 106.
 Hartigveldt, Catharina, bl. 325.
 Hartigveldt, Johan, bl. 11, 60v., 77, 97v., 118, 122, 125, 128, 239v., 280, 325, 394.
 Hartman, Geertje, bl. 205, 438.
 Hartman, Ibo, bl. 205, 438.
 Hartog, Dr. J., bl. 58v.
 Hartsoecker, Christiaan, bl. 114, 119, 389.
 Hattem, Pontiaan van, bl. 274, 406.
 Hazevoet, Catharina, bl. 439.
 Hazevoet, Lieven Jansz., bl. 110v.
 Heeremans, Jacob, bl. 164, 322.
 Hees, Aagje van, bl. 441.
 Hees, Grietje van, bl. 441.
 Helmond, Jan Baptist van, bl. 140, 407.
 Helwijs, Thomas, bl. 374, 379.
 Hemert, Paulus van, bl. 131, 335, 406.
 Hendrikse, Jasper, bl. 197.
 Hermansz., Petrus, bl. 434.
 Hertloop, Pieter Adriaansz., bl. 197v.
 Heumen, Arent van, bl. 150, 204.
 Heijnes, Klaas Thijsz., bl. 196.
 Heijst, David van, bl. 310.
 Hiekens, Amme, bl. 219.
 Hillema, Gellius, bl. 434.
 Hoek, Cornelis van, bl. 127, 183, 191, 252, 281, 400v.
 Hoeven, Theodoor van der, bl. 127, 310, 348, 353.
 Hogervorst, H. van, bl. 180.
 Hogius, Michaël, bl. 14.
 Hollebeek, Ewaldus, bl. 355v.
 Holthenius (van Holten), Hendrik, bl. 38v., 60.
 Holthenus, Albert, bl. 114.
 Homma, Willem, bl. 340.
 Hommius, Festus, bl. 16v.
 Hoogmade, Jacob van, bl. 182.

- Hoogstraten, François van, bl. 122.
 Hoogveld, Robbert, bl. 152.
 Hoop, Jan van der, bl. 416.
 Hoorn, Pieter van, bl. 180.
 Hoornbeek, Johannes, bl. 33, 139.
 Hoven, Cornelis van, bl. 196.
 Hovens, Daniël, bl. 187, 440, 441.
 Hovens, Enoch, bl. 187, 289.
 Houttijn, Adrianus, bl. 193, 272,
 303, 306, 308, 336, 348.
 Houttijn, Martinus, bl. 193.
 Hübmeijer, Balthasar, bl. 277.
 Huigius, Simon, bl. 30.
 Huisinga, Jacob Dercks, bl. 224,
 236, 318.
 Huijgen, Jan Hendriksz., bl. 164v.,
 322, 327.
 Idtzes, Jentje, bl. 216, 218.
 Jacob, Henry, bl. 379.
 Jacobsd., Jannetje, bl. 197.
 Jacobsz., Abbe, bl. 170v.
 Jacobsz., Claes, bl. 290.
 Jager, Jan de, bl. 290, 300, 319.
 Jager, Pieter de, bl. 182v.
 Jakobsz, Andries, bl. 106
 Jansd., Grietje, bl. 211, 440.
 Jansen, Albert, bl. 223, 225.
 Jansen, Arriën, bl. 206v.
 Jansen, Gerlof, bl. 212.
 Jansen, Huijgh, bl. 105.
 Jansz., Claes, bl. 232.
 Jansz., Cornelis, bl. 106.
 Jansz., Dirk, bl. 185.
 Jansz., Geleijn, bl. 110v.
 Jansz., Paulus, bl. 195v., 197,
 203, 244v.
 Jansz., Pieter, bl. 196.
 Jansz., Sijmen, bl. 197, 220.
 Jansz., Willem, bl. 65, 92, 432.
 Jarig, Jelle, bl. 239.
 Jeltjes, Auke, bl. 216, 218.
 Jeijesz., Jeije, bl. 152, 160.
 Jong, Engeltje de, bl. 196, 441.
 Jong, Pieter Klaasz. de, bl. 196.
 Jong, Willem de, bl. 193.
 Jouckes, Agge, bl. 219.
 Jurieu, Pierre, bl. 256.
 Katon, William, bl. 388v.
 Kats, Cornelis, bl. 440.
 Keeskoper, Jan Jansz., bl. 190.
 Kemp, Pieter de, bl. 320.
 Kempen, Jannetje, bl. 442.
 Kerelhoedt, N., bl. 153.
 Ketelaar, Adriaan, bl. 198.
 Kiffin, William, bl. 380.
 Kipper, Dirk, bl. 199.
 Klaasz., Bouke, bl. 270, 402.
 Klinkhamer, Laurens, bl. 77,
 178v., 254v., 275, 279, 284,
 334., 341v.
 Kluis, Jacob van der, bl. 184, 438.
 Knas, Jannetje Jacobsd., bl. 279,
 293.
 Kodde, Arie (Adriaan) van der,
 bl. 22, 27, 30, 49v.
 Kodde, Gijsbert van der, bl. 19,
 22, 26v., 34v.
 Kodde, Jacob Willemsz. van der,
 bl. 20v.
 Kodde de Oude, Jan Jacobsz.
 van der, bl. 22, 24v., 52, 64,
 427, 436.

- Kodde de Jonge, Jan Jacobsz. van der, bl. 22, 24v., 44, 50, 387, 435.
- Kodde, Maria Jacobsd. van der, bl. 21, 65, 435.
- Kodde, Maria Jansd. van der, bl. 25, 90, 435.
- Kodde, Pieter van der, bl. 19.
- Kodde, Willem Jacobsz. van der (Wilhelmus Coddæus), bl. 19, 21.
- Kodde, Willem Jansz. van der, bl. 19.
- Koek, Gerrit, bl. 152, 160.
- Koekebakker, Hendrik, bl. 438.
- Koekebakker Jr., Hendrik, bl. 440.
- Koekebakker, Jan Jansz., bl. 192.
- Koekebakker, Margaretha, bl. 202, 440.
- Koelman, Jacobus, bl. 84.
- Koker, Alida de, bl. 320, 331, 440.
- Koker, Egidius de, bl. 131.
- Koker, Gerrit de, bl. 131, 320.
- Koker Mzn., Gerrit de, bl. 131v., 294, 303, 320, 331, 335, 414, 440v.
- Koker, Jan de, bl. 131, 310, 335, 337, 348, 353, 437.
- Koker, Johanna de, bl. 440.
- Koker, Michiel de, bl. 131, 320.
- Koker Sr., Pieter de, bl. 131, 177, 337.
- Koker Jz., Pieter de, bl. 131v., 414, 440.
- Koker, IJda de, bl. 440.
- Kolk, Philip, bl. 137.
- Kool, Agge Roskam, bl. 202, 303, 440v.
- Kool, Anna, bl. 441.
- Kool, Dirk, bl. 442.
- Kool, Jacob Aggesz., bl. 441.
- Kool, Jacob Jacobsz., bl. 291, 442.
- Kool, Jan Jacobsz., bl. 442.
- Kool, Maartje, bl. 441.
- Kool, Neeltje, bl. 442.
- Kool, Pieter, bl. 440.
- Kool, Trijntje, bl. 440.
- Koorenhart, Jacob, bl. 127.
- Kooij, Jan Pietersz. van der, bl. 159.
- Korp, Hendrik, bl. 439.
- Korp, Klaas, bl. 439.
- Krajestein, ... bl. 187.
- Kreemer, Sara, bl. 442.
- Kregelings, Maria, bl. 108, 129.
- Kremer, Abram, bl. 224.
- Kruijd, Gerbrand, bl. 201, 438.
- Krijnen, Jan, bl. 106.
- Kuiper Pz., Simon, bl. 131, 414.
- Kuijcke, Gerrit, bl. 152.
- Kuijper, Dirk, bl. 277.
- Kuyper, Frans, bl. 100, 126v., 141, 171, 181, 191, 239v., 261, 276, 306, 335, 368, 383, 385, 391.
- Kuyper, Pieter, bl. 196.
- Laan, Jan Jansz., bl. 173, 175, 289, 291.
- Laaschet, Johannes van, bl. 205, 441.
- Labadie, Jean de, bl. 84.
- Labendsky, Andreas, bl. 364.
- Lakemans, Jacob, bl. 196.
- Lampe, Gerrit, bl. 102, 105, 385.
- Langedult, Pieter, bl. 59, 274, 276, 279, 336.
- Langerhuijzen, Titia, bl. 441.
- Lannoij, Abraham de, bl. 291.
- Lansbergen Sr., Samuel, bl. 96, 103v., 114.

- Leiden, Jan van, bl. 277.
 Lemmerman, Abraham, bl. 94,
 166v., 180v., 186, 191, 196,
 243v., 262, 289, 326, 358.
 Leo, Hendrik, bl. 14.
 Limborg, Philippus van, bl. 258v.
 Limburgh, Isaäk van, bl. 152.
 Limmick de Jonge, Jacob, bl. 162.
 Liouwes, J., bl. 218.
 Locren, Pieter van, bl. 149, 153v.,
 382, 385.
 Lodenstein, Jodocus van, bl. 84, 368.
 Loenen, Daniël van, bl. 169v.
 Loon, Abraham van, bl. 399v.
 Loon, H. van, bl. 127.
 Loosjes, Herman, bl. 200.
 Louwe, Jan Hendriksz., bl. 196.
 Lubbertsz., Jan, bl. 277.
 Luitroep, Jan, bl. 153.
 Luijts, Pieter Jansz., bl. 189.

 Machiel de Oude, bl. 102, 105, 385.
 Machielsen, Machiel, bl. 102, 105.
 Maks, Willem, bl. 187.
 Manger, S. H., bl. 357.
 Maresius, Sumuel, bl. 139.
 Martens, Sybrand, bl. 441.
 Matthisius, Assuerus, bl. 53, 96,
 103, 108, 129, 394.
 Matthijsen, Jan, bl. 277.
 Maurik, Willem van, bl. 150, 163,
 182, 200, 204, 342, 365, 383.
 Maurik Jr., Willem van, bl. 176,
 289v., 300, 311, 337, 349, 353,
 438.
 Maurits van Nassau, bl. 21.
 Max, Dirk, bl. 196.

 Meer, Theodorus van der, bl. 154.
 Meisner, Eusebius, bl. 138.
 Mennens, Antje, bl. 222.
 Messchert, Dirk Jansz., bl. 110.
 Meulen, Izaäk van der, bl. 184.
 Meijnderts, Meeuwis, bl. 169.
 Michiels, Menno, bl. 224.
 Middendorp, Anna Catharina, bl. 441.
 Middelhoven, Jacob, bl. 196.
 Moerbeek, Jacob Pietersz., bl. 203,
 245.
 Molkenboer, Ida Johanna, bl. 205,
 414, 442.
 Montanus, Herman, bl. 72v., 92,
 136, 305, 393, 428.
 Moorman, Cornelis, bl. 141.
 Morstinius, Franciscus, bl. 123.
 Muese, Arie, bl. 197.
 Muit, Adriaan, bl. 15.
 Muizenhol, Abraham, bl. 14.
 Mul, Jan Jansz., bl. 197.
 Mullem, Matthijs van, bl. 106.
 Munt, Claas Willemsz. de, bl. 88,
 300, 305.
 Münzer, Thomas, bl. 277.

 Naeranus, Samuel, bl. 435.
 Nagtegaal, Cornelis, bl. 415v.
 Neer, Ruth Jansz. van, bl. 110.
 Nicolai, Martinus, bl. 14.
 Niëllius, Carel, bl. 76.
 Nieuwpoort, Willem van, bl. 121.
 Noorde, Dirk Willemsz. van, bl. 110.
 Noordijk, Margrietje, bl. 322.
 Noortwijk, Maarten Jansz., bl. 162.
 Nooijen, Hendrik, bl. 186, 263, 266.
 Nopper, Daniël, bl. 193.

- Nozemans, Johannes, bl. 320.
 Nijdam, Sysk Gosse's, bl. 442.
 Nijmegen, Dionys van, bl. 205, 414, 442.
 Nijmegen, Elias van, bl. 10, 131, 299.
 Nijmegen, Gerrit van, bl. 11, 202, 296, 303, 320, 341, 440.
 Nijmegen, Salomon van, bl. 440.
- Oillaarts, Izaak, bl. 438.
 Oldenburg, Jacob, bl. 382.
 Oliviersz., Jacob, bl. 97, 103.
 Onderdewijngaart Canzius, Johan Hendrik, bl. 7.
 Ooms, Pieter, bl. 173.
 Opmeer, Pieter, bl. 322.
 Orobio, Isaäc, bl. 260.
 Ostens, Jacob, bl. 109v., 113, 121, 383.
 Oudaen, Frans Joachimsz., bl. 25, 52, 60, 86v., 94, 96, 121.
 Oudaen, Joachim Fransz., bl. 11, 44v., 55, 90, 94, 118, 121v., 261, 335, 360, 365v.
 Oudaen, Jan Fransz., bl. 90, 94, 127v.
 Oudaen, Trijntje Fransd., bl. 94, 122, 251.
 Outerman, Jacques, bl. 359.
 Overveldt, Elisabeth van, bl. 166, 245, 325v., 357, 372.
 Overveldt, Huibertje van, bl. 94, 166, 245, 289v., 325v., 357, 372.
- Paets, Adriaan, bl. 77, 97, 121, 239, 389v.
 Pagius, P., bl. 434.
 Pauli, Benedictus, bl. 437.
 Pauw, Adriaan, bl. 434.
 Peereboom, Abigail, bl. 437.
 Peereboom, Alida, bl. 437.
 Penn, William, bl. 389v.
 Peterson, Jacobus, bl. 438.
 Philips, Dirk, bl. 277, 359, 398.
 Philips, Obbe, bl. 277.
 Pieterse, Tjerk, bl. 162.
 Pietersen, Izaäk, bl. 169, 327v.
 Pietersz., Jan, bl. 197.
 Pietersz., Pieter, bl. 201.
 Pietersz., Roelof, bl. 142.
 Plouis, Antonie du, bl. 175v., 297, 311, 330, 336, 338, 353, 439.
 Poiret, Petrus, bl. 408v.
 Pontanus, Isaäc, bl. 275.
 Poole, Jacob le, bl. 180, 292.
 Poppinga, Tarquinius, bl. 210v., 383.
 Poppius, Eduard, bl. 434.
 Pots, Hendrik, bl. 89.
 Prizpkowski, Samuel, bl. 123.
 Pucci, Franciscus, bl. 138.
 Putten Sr., Cornelis van, bl. 187, 439.
 Putten Jr., Cornelis van, bl. 184, 187, 414, 440.
 Putten Sr., Rutgert van, bl. 184, 187, 439.
 Putten Jr., Rutgert van, bl. 442.
- Raamburg, Jan Ariensz., bl. 109, 113.
 Ranst, Jan van, bl. 109, 114.
 Ravesteijn, Martha van, bl. 442.
 Rees, Jan Wijnand van, bl. 442.

- Rekker, Hielke Ymes, bl. 193, 439.
 Remout, Jan, bl. 185, 428.
 Reijding, Dr., bl. 207, 335.
 Reijerssen, Joannes, bl. 161v.
 Reijnders, Pieter, bl. 164v., 322, 327.
 Ries, Hans de, bl. 188v., 359, 433.
 Rieuwertsz., Jan, bl. 146, 239, 339.
 Rink, Melchior, bl. 277.
 Rink, Jurriaan Liewes de, bl. 439.
 Robinson, John, bl. 374.
 Roeders, Abraham, bl. 152v., 161.
 Roeders, Gerrit, bl. 161.
 Roëll, Hermanus, bl. 83.
 Rogge, Adriaan, bl. 201.
 Romanus, Adrianus, bl. 14.
 Rooleeuw, Abraham, bl. 325.
 Rooleeuw, Antonie, bl. 162, 164v., 167, 322, 325, 327, 329.
 Rooleeuw, Jan, bl. 162.
 Rooleeuw, Reinier, bl. 132, 162, 335, 340, 360, 367v.
 Roos, Albert Jansz., bl. 187, 439.
 Roos, Louis de Lannoy, bl. 439.
 Rooijestein, Jacob van, bl. 173v., 186, 204, 262, 282, 289, 297, 310, 318, 349v.
 Rooijestein, Jan van, bl. 349.
 Roscamus, bl. 432.
 Rosenkrans, Pieter Willemsz., bl. 188.
 Rossen, Pieter van, bl. 201, 438.
 Rutgers, David, bl. 152, 160.
 Ruijter, Cornelis, bl. 200, 439.
 Rijp, Arent van de, bl. 173.
 Rijsdijk, Jacob, bl. 231v.
 Rijssen, Jan van, bl. 438.
 Rijswijk, Govert Jan van, bl. 176, 414.
 Rijswijk, Jan van, bl. 353.
 Sacama, Johannes, bl. 434.
 Santman, Sara, bl. 440.
 Sartorius, Joannes, bl. 384v.
 Saurin, Jacques, bl. 355.
 Schenk, Jan, bl. 199, 290, 300, 317, 319, 438v.
 Schilp, Symen Pietersz., bl. 198.
 Scholl, Carl, bl. 422.
 Schonaeus, Laurentius, bl. 65, 92, 435.
 Schoorl, Jan, bl. 199.
 Schrijver, Remigius, bl. 365.
 Schut, Jacob, bl. 152.
 Schuijl, Willem, bl. 180, 184, 342.
 Schijn, Hermanus, bl. 183, 271, 401.
 Screvelius, Cornelis, bl. 90, 121.
 Screvelius, Theodorus, bl. 90, 121.
 Sriverius, Petrus, bl. 121.
 Sent, Jacob, bl. 193.
 Sewel, William, bl. 388.
 Seije, Hendrik, bl. 131.
 Sickes, Dirk, bl. 211v.
 Sieverts, Willem, bl. 164.
 Simonsz., Menno, bl. 277, 359.
 Sittert, Tieleman Tielen van, bl. 144, 148.
 Slaghregen, Jacob, bl. 329.
 Slaghregen, Machiel, bl. 185.
 Slatius, Henricus, bl. 14.
 Sleijden, Laurens Leensz. van, bl. 180.
 Sluim, Geertruida, bl. 331.
 Smit Sr., Cornelis, bl. 193.

- Smit, Gerrit, bl. 196.
 Smit, Jacob, bl. 415.
 Smit, Jan, bl. 203.
 Smout, Pieter, bl. 126v., 163, 168, 181, 245v., 323, 327.
 Smyth, John, bl. 374.
 Snellen, Pieter, bl. 320.
 Snep, Izaäk, bl. 152.
 Socinus, Faustus, bl. 138, 191, 378, 383, 387, 429, 433.
 Socinus, Laelius, bl. 378.
 Sopingius, Christiaan, bl. 16v., 28, 34v., 55.
 Spinoza, Benedictus, bl. 126, 238v., 392.
 Spiritus (Geesteranus?), bl. 377v.
 Spruit, Maria, bl. 162.
 Spruit, Willem, bl. 153, 160.
 Spruyt, David, bl. 145, 148, 150, 152, 160.
 Stapel, Klaas, bl. 191, 260, 306, 313, 319, 368.
 Stappert, Pieter Jansz., bl. 197.
 Steijn, Jan van, bl. 162.
 Stinstra, Johannes, bl. 235.
 Stoffels, Anne, bl. 325.
 Stol, Barend Joosten, bl. 126v., 239, 245v., 348v., 368, 391.
 Stout, Ewoudje, bl. 94, 121.
 Stout, Marten, bl. 121.
 Stubbs, John, bl. 388.
 Stuurman, Aaltje, bl. 193, 439.
 Stuurman, Trijntje, bl. 441.
 Suderman, Willem, bl. 401.
 Swaan, Jan Peters, bl. 325.
 Swaardemaker, Claes Jansz., bl. 197.
 Swartepaart, Adriaan, bl. 278, 382.
 Swieten, Adriaan van, bl. 320.
 Syboutsz., Syds, bl. 220, 442.
 Symonsz., Jacob, bl. 387.
 Syrts, Geert, bl. 223.
 Tammens, Jan, bl. 223v.
 Tauler, Johannes, bl. 368.
 Temmen, Hetzer, bl. 226.
 Teunisz., Juriaan, bl. 439.
 Textor, Tijs, bl. 226v.
 Theunemans, Ambrosius, bl. 18.
 Timmerman, Hendrik Jansz., bl. 110.
 Tigler, Claas Karsten, bl. 206v.
 Tirion, Isaäc, bl. 290.
 Titusz., Pieter, bl. 440.
 Tjaards, Jacob, bl. 225.
 Tjaards, Jan, bl. 223, 225.
 Tjallingius, Tjalle, bl. 193.
 Toren, Hendrik, bl. 127.
 Twisk, Jan, bl. 359.
 Twisk, Pieter Jansz., bl. 189.
 Uijtenbogaert, Johannes, bl. 14, 35v.
 Valk, Geertruida, bl. 437.
 Vecht, N. van der, bl. 141, 151.
 Veen, Giertje, bl. 439.
 Veenstra, Jansje, bl. 441.
 Vegters van Overzijll, Fijtje, bl. 94, 289.
 Velthuijsen, Lambertus van, bl. 204.
 Velzen, Gerrit van, bl. 97v., 122, 125.
 Verbrugge, Cornelis, bl. 177, 336.
 Verburg, Christiaan, bl. 127, 130, 203, 279, 293, 296v., 346v., 353.

- Verburg, Jan Dionysz., bl. 96v.,
 122, 125v., 130, 162, 168, 171,
 216, 245v., 258, 261, 292, 317,
 325v., 343, 353, 416.
 Verburg, Thomas, bl. 203.
 Vergoes, Jan, bl. 187.
 Verlaan, Jan, bl. 187.
 Verlaan, Willem, bl. 187.
 Verveer, Jacob, bl. 131, 134, 320,
 414.
 Verveer, Jan, bl. 134.
 Verwer, Pieter Adriaansz., bl. 109,
 111, 127.
 Vetkoper, Elisabeth, bl. 440.
 Vianen, Dirk van, bl. 167, 327.
 Vincent, Livinus, bl. 164.
 Viruly, Jan, bl. 416.
 Vissendiep, Quirijn van, bl. 178.
 Visser, Cornelis; bl. 437.
 Visser, Volkert, bl. 306.
 Voetius, Gijsbertus, bl. 83.
 Voiseij, Charles, bl. 422.
 Volbot, Abraham David (G. Vri-
 burgh), bl. 146.
 Volkers., Andreas, bl. 434.
 Vollenhoven, Koenraad van, bl. 185.
 Voogd, Jacob Jansz., bl. 165v.,
 260, 357v.
 Voogt, Jacob Jansen, bl. 206.
 Vos, Anna, bl. 437.
 Vos, Willem de, bl. 187.
 Vreede, Izaäc van, bl. 159.
 Vrede, Hendrik van, bl. 439.
 Vriburgh, G. (A. D. Volbot), bl. 146.
 Vries, Abraham de, bl. 164.
 Vries, B. C. de, bl. 271, 402.
 Vroege, Jan Fransz., bl. 178.
 Vijgh, Adrianus, bl. 437.
 Vijgh, Jacques, bl. 131.
 Vijgh, Pieter, bl. 320, 441.
 Vijgh, Suzanna Catharina, bl.
 303, 437.
 Waagmeester, Jacob, bl. 202, 440.
 Wadder, Ida de, bl. 438.
 Wagenaar, Jan, bl. 11, 176v.,
 193, 272, 304, 311, 329, 335v.,
 348, 353v., 359, 439.
 Warendorp, Harmen Hendriksz.
 van, bl. 359, 365.
 Warnars, Abram, bl. 162.
 Weenigem, Bastiaan van, bl. 106,
 152.
 Welsing, Izaäk, bl. 428.
 Wensing, Christoffel Albertsz, bl.
 217, 222v., 257, 273, 368, 403.
 Werenfels, Samuel, bl. 349.
 Westerhoven, Jan van, bl. 185.
 Wetstein. J. J., bl. 395.
 Wezel, Johanna van, bl. 440.
 Wiksteed, John, bl. 422.
 Willem IV, bl. 199, 202, 413v.
 Willink, Frans, bl. 175v., 290,
 300, 329, 364.
 Wit, Cornelis de, bl. 127, 130,
 310, 348, 353, 438.
 Wit, Izaäk de, bl. 324.
 Witteveen, Cornelis, bl. 325.
 Wittius, Daniël, bl. 89.
 Wognum, Jan Cornelisz., bl. 189v.
 Wolff, Elisabeth, bl. 193.
 Woubeek, Elsje, bl. 441.
 Woutelaar, Hendrik, bl. 275.
 Writs, Anna, bl. 438.

- Wybesz., Jan, bl. 228v.
Wijbrandts, Reijnier, bl. 277.
Wijngaert, Govert van den, bl.
152, 160.
Wijngaert, TobiasGoverts van den,
bl. 144, 156, 159.
- Zeeper, Pieter, bl. 210, 442.
Zeewel, Jacob, bl. 388.
- Zinspenning, Judith, bl. 388.
Zoo, Gerrit van der, bl. 205, 414,
442.
Zoutman, Jacob, bl. 437.
Zuring, Margaretha, bl. 441.
Zwicker, Daniël, bl. 275v., 382.
Zijltogt, Jacomijntje, bl. 442.
Zijltogt, Jansje, bl. 442.
-

De hier volgende afbeeldingen zijn reproducties van platen voorkomende bij W. Hurd, *Geschiedenis van alle godsdiensten*, en in de *Cérémonies et Coutumes de tous les peuples du monde*, chez J. F. Bernard, Amsterd. 1736 (*Godsdienstplichten van alle volken*, bij I. Tirion). Men zie verder boven Hoofdst. VI.

LICHTDRUK VAN EMRIK & SINGER, HAARLEM.

HET GROOTE HUIS MET DE DOOPSBEDIENING TE RIJNSBURG.

C. Valk Pinxit. ad 205. del. 1782

LICHTDRUK VAN EMRIK & BINGER, HAARLEM.

C. Valk pinxit

DE DOMPELDOOP TE RIJNSBURG MET HET ZOOGENAAMDE BERGJE.

L. F. D. B. del

LICHTDRUK VAN EMRIK & BINGER, HAARLEM.

P. Louis sculp

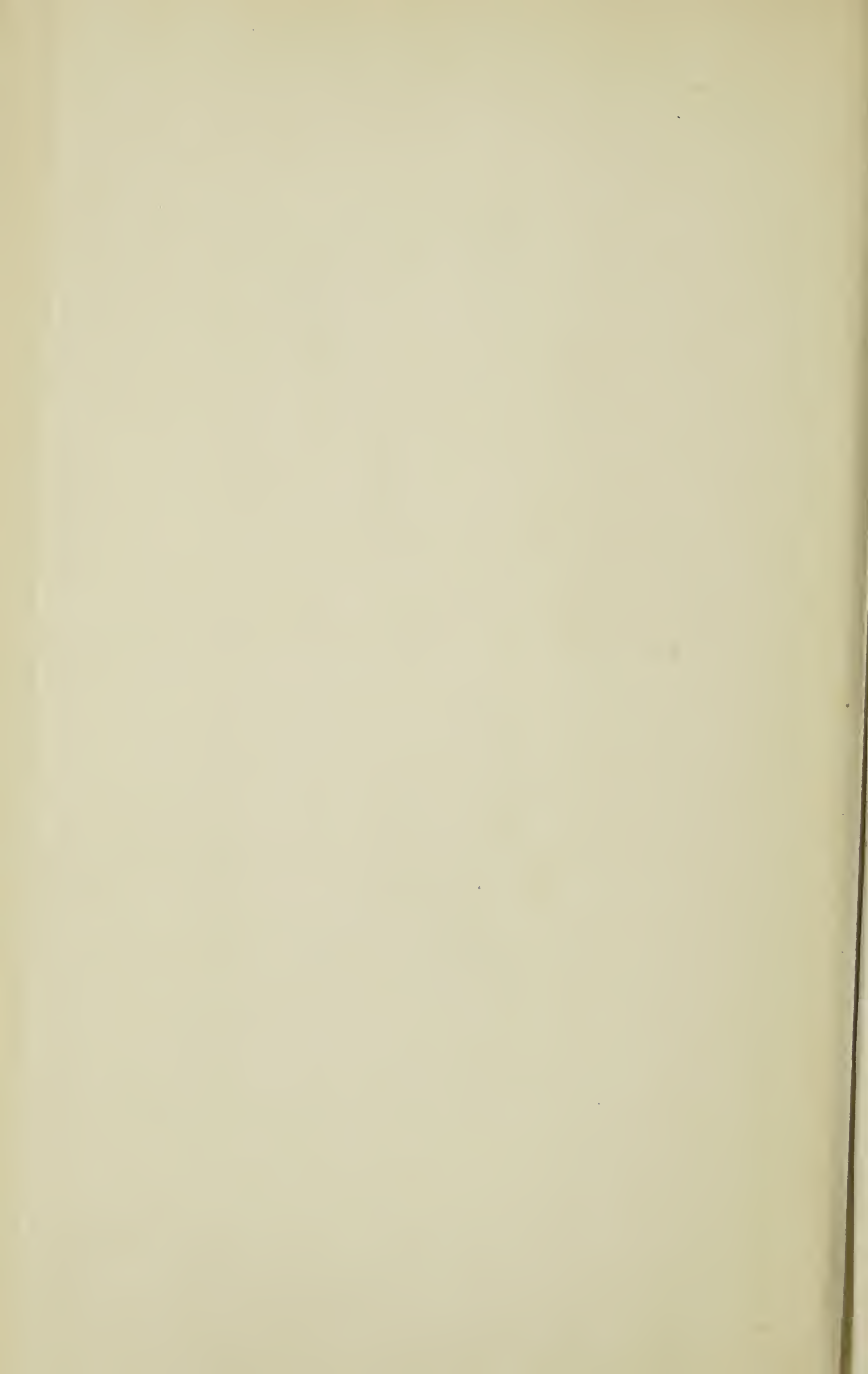
DE AVONDMAALSVIERING DER COLLEGIANTEN TE RIJNSBURG.

LICHTDRUK VAN EMRIK & BINGER, HAARLEM.

VERGADERING DER COLLEGIANTEN TE AMSTERDAM
in hunne Collegezaal in het Weeshuis „de Oranje-appel”.

VERHANDELINGEN,

UITGEGEVEN DOOR

TEYLER'S

GODGELEERD GENOOTSCHAP.

EERSTE DEEL. Prijs *f* 2.50.

Verhandeling *over het onderscheidende kenmerk der Christelijke Openbaring en derzelver verband met de natuurlijke en Joodsche Godsdienst*, door DANIEL HOVENS.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door GERRIT HESSELINK.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door PETRUS LOOSJES.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door CORNELIS DE VRIES.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door FREDERIK VASTER.

TWEEDE DEEL. Prijs *f* 2.—.

Verhandeling *over Gods bijzondere voorzienigheid*, door FREDERIC DE CASTILLON.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door JOSEPHUS PAP DE FAGARAS.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door JAN VAN GILSE.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door eenen ongenoemde.
 Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door JACOB KUIPER.

DERDE DEEL. Prijs *f* 1.50.

Verhandeling *over 's Menschen zedelijke vrijheid*, door JOSEPHUS
 PAP DE FAGARAS.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door ARCHIBALD MA-
 CLAINE.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door eenen ongenoemde.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door KORNELIS VAN
 DEN BOSCH.

VIERDE DEEL. Prijs *f* 4.—.

Verhandeling *over de gevoelens der oude Wijsgeeren wegens den
 staat der zielen na dit leven*, door DANIEL WIJTENBACH.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door JERONIMO DE BOSCH.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door eenen ongenoemde.

VIJFDE DEEL. Prijs *f* 1.25.

Verhandeling *over den staat der Christenheid bij de opkomst van
 Mohammed*, door MICHAEL PAP SZATHMARI.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door JERONIMO DE BOSCH.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door P. A. C. HUGENHOLTZ.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door VALENTINUS SLOT-
 HOUWER.

ZESDE DEEL. Prijs *f* 1.90.

Verhandeling *over de onderlinge verwantschap van de ware Wijs-
 begeerte met de Chistelijke Openbaring*, door CAESAR MORGAN.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door J. F. LENTZ.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door PIETER VERSTAP JR.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door LAURENTINUS MEYER.

ZEVENDE DEEL. Prijs *f* 1.80.

Verhandeling *over de dwaasheid der twijfelarij, de ongerijmd-*

III

heid van het meesterachtig beslissen en den middenweg tusschen beiden, door W. L. BROWN.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door G. HESSELINK.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door J. VAN VOORST.

ACHTSTE DEEL. Prijs *f* 1.25.

Verhandeling *over het onredelijke der onverschilligheid omtrent godsdienstige waarheden en het verstandig ijveren naar waarheid*, door JAN KOPS JACOBSZ.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door HENDRIK VAN VOORST.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door W. L. BROWN.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door JACOB KUIPER.

NEGENDE DEEL. Prijs *f* 2.40.

Verhandeling *over de voortreffelijkheid der burgerlijke wetgeving van Mozes boven die van Lycurgus en Solon*, door MR. HIERONYMUS VAN ALPHEN.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door eenen ongenoemde.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door HENDRIK VAN VOORST.

TIENDE DEEL. Prijs *f* 1.—.

Verhandeling *over de onstoffelijkheid der ziel en de daaruit af te leiden gevolgen ten opzichte van hare during, gewaarwording en werking na den dood des lichaams*, door ALLARD HULSHOFF.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door JAC. ROCHUSSEN.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door eenen ongenoemde.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door HENDRIK VAN VOORST.

ELFDE DEEL. Prijs *f* 2.65.

Verhandeling *tot verklaring en betoog van den grondregel der Protestanten, dat ieder Christen, zijn verstand machtig, gerechtigd*

en naar vermogen verplicht is, om in zaken van de Godsdienst voor zich zelven te oordeelen, door PAULUS VAN HEMERT.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door JACOB KUIPER.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door WILTETUS BERNARDUS JELGERSMA.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door WILLEM DE VOS.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door PETRUS WEILAND.

TWAALFDE DEEL. Prijs *f* 2.15.

Verhandeling *over de vraag, of en in hoeverre Jezus en zijne Apostelen zich in prediking en geschriften naar de toen heerschende volksbegrippen hebben geschikt, en hoe dit denkbeeld, welbegrepen, dienen kan ter verklaring des Nieuwen Verbonds*, door PAULUS VAN HEMERT.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door WILLEM DE VOS.

DERTIENDE DEEL. Prijs *f* 2.—.

Verhandeling *over de gelijkheid der menschen en de regten en plichten daaruit voortvloeiende*, door MR. HENDRIK CONSTANTIJN GRAS.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door W. L. BROWN.

VEERTIENDE DEEL. Prijs *f* 1.50.

Verhandeling *over de vraag, of Gode hartstochten (of aandoeningen) zijn toe te schrijven, en hoe de werking van deze dan met de gelukzaligheid zijn overeen te brengen*, door WILTETUS BERNARDUS JELGERSMA.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door ALLARD HULSHOFF.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door PAULUS VAN HEMERT.

VIJFTIENDE DEEL. Prijs *f* 2.—.

Verhandeling *over de genoegzaamheid van het inwendige bewijs, afgeleid uit de Gode betamelijkheid of heilrijke strekking der*

Christelijke leer ter overtuiging van hare goddelijkheid, door CORNELIUS ROGGE.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door JAN BROUWER.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door ALLARD HULSHOFF.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door WILLEM DE VOS.

ZESTIENDE DEEL. Prijs *f* 1.10.

Verhandeling *over de vraag, of de mensch door zijne eigene rede alleen, zonder behulp van eenig onmiddellijk goddelijk onderwijs, tot de regte kennis van God en goddelijke zaken zou hebben kunnen komen*, door JAN BROUWER.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door WILLEM BRUIN.

ZEVENTIENDE DEEL. Prijs *f* 1.90.

Verhandeling *over de vraag, of en hoedanig het burgerlijk bestuur eenigen invloed mag uitoefenen op zaken van Godsdienst*, door B. VAN REES.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door GERRIT HESSELINK.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door MR. RHIJNVIS FEITH.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door CORNELIUS ROGGE.

ACHTTIENDE DEEL. Prijs *f* 2.10.

Verhandeling *over de vraag, of eigenliefde het eenige beginsel is in den mensch*, door JAN BROUWER.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door WILLEM BRUIN.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door SATURE.

NEGENTIENDE DEEL. (Uitverkocht.)

Verhandeling, *waarin de ware oorsprong der Mozaïsche en Christelijke Godsdiensten wordt onderzocht en verdedigd tegen*

derzelver bestrijders Dupuis en Volney, door J. F. VAN BEECK
CALKOEN.

TWINTIGSTE DEEL. Prijs *f* 3.—,

Verhandeling *over de noodzakelijkheid van godsdienstige begrip-
pen en praktijken ter bevordering van deugd en goede zeden*,
door MR. RHIJNVIS FEITH.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door JAN BROUWER.

EEN-EN-TWINTIGSTE DEEL. (Uitverkocht.)

Verhandeling *over de zoenoffers des Ouden Verbonds en den
dood van Christus met derzelve vergeleken*, door RINSE KOOPMANS.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door eenen onge-
noemde.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door GERBRAND BRUINING.

TWEE-EN-TWINTIGSTE DEEL. (Uitverkocht.)

Verhandeling *over het nut der zendelingen en zendelinggenoot-
schappen*, door JACOB HAAFNER.

DRIE-EN-TWINTIGSTE DEEL. Prijs *f* 2.80.

Verhandeling *over de uitbreiding des Christendoms*, door J. W.
STATIUS MULLER.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door N. G. VAN KAMPEN.

VIER-EN-TWINTIGSTE DEEL. *f* 2.20.

Verhandeling *over de deugd en het geluk der oude, meest be-
schaafde natiën, vergeleken met die der volken van den tegen-
woordigen tijd*, door N. G. VAN KAMPEN.

VIJF-EN-TWINTIGSTE DEEL. (Uitverkocht.)

Verhandeling *over het gewicht en de kracht der bewijzen voor*

eene mythische verklaring der Heilige Schriften, door JOHANNES HENRICUS PAREAU.

ZES-EN-TWINTIGSTE DEEL. (Uitverkocht.)

Verhandeling *over het gevoelen van J. A. Eberhard wegens den oorsprong van den Christelijken Godsdienst*, door ELIAS ANNES BORGER.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door WESSEL ALBERTUS VAN HENGEL.

ZEVEN-EN-TWINTIGSTE DEEL. Prijs *f* 1.80.

Verhandeling *over den invloed der karakters en denkwijze der Evangelisten en Apostelen op hunne schriften*, door WESSEL ALBERTUS VAN HENGEL.

ACHT-EN-TWINTIGSTE DEEL. (Uitverkocht.)

Verhandeling *over den invloed der staatkundige gebeurtenissen en der godsdienstige en wijsgeerige begrippen, sedert ruim vijftien-twintig jaren op de ware verlichting in het godsdienstige en zedelijke van de volken in Europa*, door Mr. J. M. KEMPER.

NEGEN-EN-TWINTIGSTE DEEL. (Uitverkocht.)

Verhandeling *over het Mysticisme*, door ELIAS ANNES BORGER.

DERTIGSTE DEEL. Prijs *f* 4.—.

Verhandeling *over de Christelijke Kerk op aarde, volgens het onderwijs van Jezus en de Apostelen en de Geschiedenis*, door N. C. KIST.

EEN-EN-DERTIGSTE DEEL. Prijs *f* 2.50.

Verhandeling *over het beginsel der Kerkhervorming in de Zestiende eeuw*, door L. WEYDMANN.

Verhandeling over hetzelfde onderwerp, door M. SCHAAF GRATTAMA.

TWEE-EN-DERTIGSTE DEEL. (Uitverkocht.)

Verhandeling *over het eigenlijke wezen des Christendoms*, door
P. VAN DER WILLIGEN.

DRIE-EN-DERTIGSTE DEEL. Prijs *f* 5.—.

Verhandeling *over de Kerkelijke Overlevering*, door J. M. STUFFKEN.

VIER-EN-DERTIGSTE DEEL. Prijs *f* 4.80.

Verhandeling *over den tegenwoordigen stand der Tekstkritiek van het nieuwe Verbond*, door J. I. DOEDES.

VIJF-EN-DERTIGSTE DEEL. (Uitverkocht.)

Ueber das apostolische und nachapostolische Zeitalter, door G. V. LECHER.

ZES-EN-DERTIGSTE DEEL. (Uitverkocht.)

Proeve eener Pragmatische geschiedenis der Theologie hier te lande, sedert het laatst der vorige eeuw tot op onzen tijd, door
CHR. SEPP.

 NIEUWE SERIE.

EERSTE DEEL, 1^e Stuk. Prijs *f* 4.—.

Ferdinand Christian Baur. Volledig en critisch Overzicht van zijne werkzaamheid op Theologisch gebied, door W. SCHEFFER.

EERSTE DEEL, 2^e Stuk. Prijs *f* 4.—.

Ferdinand Christian Baur. Volledig en critisch Overzicht van zijne werkzaamheid op Theologisch gebied, door S. P. HERINGA.

TWEEDE DEEL. Prijs *f* 2.50.

Moral und Religion nach ihrem gegenseitigen Verhältniss geschichtlich und philosophisch erörtert, von OTTO PFLEIDERER.

DERDE DEEL, 1^e Stuk. Prijs *f* 1.50.

Die christliche Gemeindeverfassung im Zeitalter des neuen Testaments, von WILLIBALD BEYSCHLAG.

DERDE DEEL, 2^e Stuk. Prijs *f* 3.75.

De inrichting der Christelijke Gemeenten, vóór het ontstaan der Katholieke Kerk, door J. H. MARONIER.

VIERDE DEEL. Prijs *f* 1.—.

Welchen Werth hat die Statistik der sittlichen Thatsachen für die sittlichen Wissenschaften, von DR. W. HOLLENBERG.

VIJFDE DEEL. Prijs *f* 1.50. (Uitverkocht.)

Die Israelitischen Eigennamen nach ihrer Religionsgeschichtlichen Bedeutung. Ein versuch von DR. E. NESTLE.

ZESDE DEEL. Prijs *f* 2.50. (Uitverkocht.)

Die Anlage des Menschen zur Religion, vom gegenwärtigen Standpunkte der Völkerkunde aus, von JULIUS HAPPEL.

ZEVENDE DEEL. Prijs *f* 2.50. (Uitverkocht.)

Geschichte der Christlichen Sittenlehre in der Zeit des neuen Testaments, von A. THOMA.

ACHTSTE DEEL. Prijs *f* 1.—.

Die Sociale Gesetzgebung und die Christliche Ethik, von DR. W. HOLLENBERG.

NEGENDE DEEL. 1^e Stuk. Prijs *f* 2.—.

Conjecturaal-critiek, toegepast op den tekst van de Schriften des Nieuwen Testaments, door DR. W. C. VAN MANEN.

NEGENDE DEEL, 2^e Stuk. Prijs *f* 2.—.

Over de toepassing van de Conjecturaal-critiek op den tekst des Nieuwen Testaments, door DR. W. H. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.

TIENDE DEEL, 1^e Stuk. f 1.50.

Der Pessimismus und die Sittenlehre, von HUGO SOMMER.

TIENDE DEEL, 2^e Stuk. f 1.50.

Der Pessimismus und die Sittenlehre, von PAUL CHRIST.

ELFDE DEEL, 1^e Stuk. f 2.50.

Melchior Hofmann, door W. I. LEENDERTZ.

ELFDE DEEL, 2^e Stuk. f 2.50.

Melchior Hofmann, ein Prophet der Wiedertäufer, von FRIEDRICH OTTO-ZUR LINDEN.

TWAALFDE DEEL. f 2.50.

Die chronologische Reihenfolge in welcher die Briefe des Neuen Testaments verfasst sind, von WILHELM BRÜCKNER.

DERTIENDE DEEL. f 2.50.

Die Bedeutung und das Recht der Individualitaet auf sittlichem Gebiet, von H. DRESCHER.

VEERTIENDE DEEL. f 1.50.

Die Offenbarung des Johannes untersucht nach ihrer Zusammensetzung und der Zeit ihrer Entstehung, von CHR. RAUCH.

VIJFTIENDE DEEL.

De Rijnsburger Collegianten, door J. C. VAN SLEE.

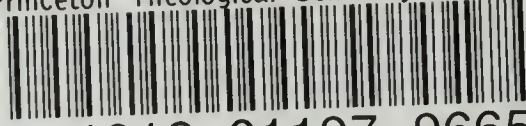
Princk

Princeton Theological Seminary Libraries

1 1012 01197 9665

DATE DUE

